TÂHİR-ÜL MEVLEVÎ

EDEBİYAT LÜGATI

ENDERUN KİTABEVİ

TAHİR'ÜL - MEVLEVİ

EDEBİYAT LÜGATI

Neşre hazırlayan :
Kemâl Edib KÜRKÇÜOĞLU

**ENDERUN KİTABEVİ
İSTANBUL - 1994**

● Enderun Yayınları : 3

ENDERUN KİTABEVİ
Beyazsaray No : 46
Beyazıt - İSTANBUL
Tel : 0.212 518 26 63
0.212 518 26 09

BASKI VE CİLT
FATİH OFSET TEL :0.212 501 28 23
İSTANBUL - ARALIK 1994

Enderûn Kitabevi, Üstâd T â h i r -ül- M e v l e v î merhûmun, edebiyyâtımızın başlıca ıstılâhlarını bir araya getiren şu emek mahsûlü eserini neşretmekle, bir eksikliği tamâmlamış ve öteden beri hissedilen bir boşluğu doldurmuş oldu.

Baskıya verilmeden önce eserin, ince bir dikkatle Muhterem Fethi Sezaî Türkmen Bey tarafından daktilo edilmiş metniyle, rahmetli üstâdın kaleminden çıkmış olan aslının her ihtimâle karşı gözden geçirilmesi âcizlerinden istendi. Gösterilen güvenden dolayı kendilerine şükrânlarımı sunmayı, ödenmesi gerekli bir borç sayarım.

Eserin çok kısa bir hulâsası 1937 de Edebiyat Lügati adıyle intişâr etmişse de aslına nazaran hem muhtasardır, hem çok eksiktir; zâten mevcûdu da kalmamıştır. Onu yeniden bastırmaktansa bunu bir kenarda unutulmaktan, zamânla zıyâa uğramaktan kurtarıp ilim âlemine, bilhâssa genç edebiyyât tedkîkçilerine kazandırmak, elbette bir hizmet, hem de gün geçirmeden yerine getirilmesi lüzûmlu bir hizmet olacaktı; Enderûncular, bu lüzûmlu hizmette bulunmayı, böylece büyük bir ihtiyâcı gidermeyi gaye edindiler. Gayretleri takdîre şâyân, himmetleri bî-pâyândır.

Burada, bir noktayı belirtmek isterim :

Sosyologlar, « M i l l e t » mefhûmunu, türlü türlü açıklarlar. Bu açıklamaları sıralıyacak, onların tahlîline girişecek değilim. Şu kadarını söyliyeceğim ve «Millet : diğer vasıflarıyle birlikte, edebiyyâtı da bulunan bir topluluktur.» diyeceğim. Edebiyyâttan mahrûm bir topluluk, sayı çokluğuna sâhib de olsa, yine millet sayılamaz. O, ancak ve ancak bir yığındır; aslâ millet değildir. Türk Milleti, elbette millettir; çünki, derinliğine köklü, genişliğine engin bir edebiyyâtı vardır. Destânlar devrinden kalma edebiyyâtı, Kütlelere mâl olma edebiyyâtı, Üç Kıt'a hâkimiyyetine dayanma edebiyyâtı, Batı kültüründen ilhâm alma edebiyyâtı, Millî rûhtan doğma edebiyyâtı...

Eserde bu edebiyyât bölümlerinin, bilhâssa Kütlelere mâl olma edebiyyâtı dediğimiz Halk Edebiyyâtı'mızın, Üç Kıt'a hâkimiyyetine dayanma edebiyyâtı söziyle andığımız Dîvân Edebiyyâtı'mızın başlıca ıstılâhları birer birer ele alınmış, muhtelif eserlerde sözü edilen açıklamalar, ciddî sûrette toplanıp sıralanmıştır. Eksikleri hemen hemen yok denecek kadar azdır; onlar da erbâbına yöneltilmiş birkaç niyâzdır.

Muallim N â c î 'nin Istılâhât-i Edebiyyesi ve Arûz Nümûnesi, Manastırlı R i f ' a t 'in Mecâmi'-ül-Edebi, Recâîzâde E k r e m 'in Ta'lîm-i Edebiyyâtı, Nâmık Kemâlzâde A l i E k r e m B o l a y ı r 'ın Nazariyyât-i Edebiyye Dersleri, Diyarbekirli S a î d Paşa'nın Mîzân-ül-Edebi, Adanalı A b d ü n - n â f i ' Efendi'nin Mutavvel Tercemesi... gibi eserlerde Dîvân Edebiyyâtımızın ıstılâhlarından bir kısmı üzerinde vaktiyle durulmuş ise de bunlardan çoğunun alfabetik bir sıralamaya göre tertîblenmemiş olmaları, bilhâssa eski harflerle yazılmış bulunmaları, bugünkü neslin lâyıkıyle istifâde etmelerini güçleştirmekte, hattâ imkânsız hâle getirmektedir. Bu vâdîde yeni harflerle basılmış bir takım eserler yok değilse de bunlar ihtiyâca cevâb vermekten uzaktır. Rahmetli T â - h i r -ül- M e v l e v î Üstâdımız, çok uzun sürdüğü anlaşılan çalışmalarıyle ve derin bir vukufla bu ıstılâhları sıralamış, yukarıda adlarını verdiğimiz kaynakların eksiklerini de mümkin olduğu nisbette tamâmlamıştır. Istılâhların belki bir kısmı, Arab Edebiyyâtiyle Fars Edebiyyâtına âid olup bizde az duyulan, mahdûd mütehassıslarca bilinen şeylerdir. Bunlara da temâs edilmiş olması, eserin ehemmiyetini artırmaktadır. Bunu, ondan daha iyi yapabilecek kimseler hemen hemen yok gibiydi. Çünki Hazret, Mevlevîlikten, Istanbul'un bir san'at ve edebiyyât muhîti olan Yeni Kapı Mevlevîhanesi'nden de feyz almış, ilim ve irfân havâsı içinde ömür sürmüş, kendini ilme vermiş, sayılı zâtlarla hemhâl olmuş bir insândı. Âlimdi, ârifti, edîbdi, şâirdi. Farsça ve Arabcaya hakkıyle vâkıftı; Fransızcaya da âşinâ idi.

Onun hayât hikâyesini, kendinden dinliyelim :

Tâhir Olgun'un kendi kalemiyle terceme-i hâli

Hicrî 1294 Remazanının beşinci, Mîlâdî 1877 Eylül'ünün 13 üncü Perşembe günü, Aksaray civarında Mollâ Gürâni mahallesinin Mehter sokağında 3 numaralı evde doğmuşum. Pederim, Hacı Safvet Bey, onun pederi Ahmed Efendi, onun pederi Mustafa Reşîd Ağa'dır, üçü de Merkez Efendi mezarlığında medfûn idiler. Bunlardan en son defn edileni babam idi ki 60 sene evvel ölmüş ve oraya gömülmüştü. Belediyenin Mezarlıklar Müdürlüğü, kiraları (!) verilmemiş diye taşlarını kaldırtmış olduğundan kabirleri kayıp olmuştur.

Mollâ Gürâni mahallesinde Hekimbaşı Ömer Efendi'nin yaptırtmış olduğu Sebyân mektebinde, Gülhâne Rüşdiye-i Askeriyesinde ve Seraskerilik makamı kalemlerinin mahreci bulunan Menşe'-i Küttâb-i Askeriye'de okudum. 1308 (1892) Haziran'ında Serasker Kapısının Piyade Dairesi Üçüncü Şubesine 80 kuruş maaşla çırağ edildim; sonra aylığım 140 kuruşa çıktı.

Kaleme devam ile beraber Fatih Camii Başimamı Filibeli merhum Râsim

Efendi'nin ve Mesnevîhân Selânikli Mehmed Es'ad Dede Efendi merhûmun derslerine gittim ve Dede Efendi'den Mesnevîhânlık icazetnâmesi aldım. Sonra üstâd merhumla beraber Hicaz'a gittim. Hac'den avdetimde vazifemden istifa ettim. Yenikapı Mevlevihanesinde çilleye soyunup üç sene hizmette bulundum. Çilleyi çıkardıktan sonra Konya'ya gittim. Dönüşümde evvelâ Bayezid'de, sonra Bab-ı âlî caddesinde bir kütüphane açtım. Mir'ât-ı Mevlânâ isimli, manzûm risâlemi bastırdım. Kitapcı müteveffâ Karabet Efendi'nin sahip bulunduğu Resimli Gazete'yi bir nüsha çıkardım. İşittiğime göre Malûmatçı Baba Tahir ile Sürûrî Paşazâde Nazîf Sürûrî, hakkımda bir jurnal vermişler ve: «Bu adam, Yenikapı Tekkesine mensubtur, Veliahd Reşad Efendi de oranın dervişidir; onun için propaganda yapmak maksadiyle Resimli Gazete'yi çıkarıyor» demişler. Gazete bâirâde tatil edildi. Ben de Zabtiye Nazırı Şefik Paşa tarafından celb ve isticvab olundum. Mucib-i töhmet bir hareketim görülmediği için serbest bırakıldım. Bunların tafsilâtı matbû «Şeyh Celâleddin merhum» risalesiyle «Matbûât Âlemindeki Hayatım» unvanlı basılmamış eserimde yazılıdır.

Artık gazetecilik ve kitabcılık etmeye imkân göremediğimden kütüphaneyi kapatmağa mecbur oldum.

Sonra Orman ve Maâdin Nezâreti Muhâsebesinin Defter-i Kebîr kalemine bilimtihan 370 kuruş maaşla girdim. Derece derece terakki ederek Ruhsatnameli Maâdin Başkâtibi, Tevhîd-i Mübayeât Komisyonu Tahrirat Mümeyyiz-i Evveli, Ticâret ve Ziraat Nezareti İktisad Hey'eti ve Kalem-i Mahsus Başkâtibi oldum. Cemal Bey'in Nazırlığı sırasında azledildim. Azlimden iki gün sonra Encümen-i Nezaret tarafından cevaz-ı istihdamıma karar verildi. Azlimin sebebine gelince Şeyh-ül-İslâm Sabri Efendi ve arkadaşları tarafından «Teâli-i İslâm Cemiyeti» namına ve Anadolu'daki Hareket-i Milliyye aleyhine yazılmış bir risalenin cemiyet tarafından kabul edilip mühürlenmesine mâni' oluşum idi.

Daha sonra Âli Satış Komisyonu'na Başkâtip, bâdehû Ticaret ve Ziraat Nezaretinin Sicil Kalemine Mümeyyiz oldum, oradan Maâdin Kalemi Fermanlı Maâdin Mümeyyizliğine nakledildim. İstanbul'daki dairelerin ilgası üzerine faal memur olarak üç ay vazifemde istihdam edildim. Sonra mazuliyet maaşı tahsis olundu ve İsparta Maâdin memurluğu ile Keçiborlu'daki Fabrika Müdürlüğü teklif edildi. Gitmedim. Çünkü İstanbul'daki Darülhilâfe Medreseleriyle Medreset-ül-Kuzât ve Medreset-ül-Vâizîn'de, bir de Darüşşafaka'da derslerim vardı.

Teklif edilen memuriyetten istinkâfım üzerine mazuliyet maaşım kesildi. İstanbul'da açılan İmam ve Hatip Mektebine Edebiyat, Hitabet ve İnşâd muallimi oldum. Bir sene sonra bir müdür, onbeş muallim olmak üzere azledildik. Azlimizin sebebi Mektep Müdürü Hilmi Efendi'nin yazdırmış olduğu bir mazbata idi. Bu mazbata mektebin İlâhiyat Fakültesi'ne mahreç olmak üzere Lise derecesine çıkarılması temennisine dairdi. Encümeni Mualliminde okunan bu mazbata tadil edildi ve beyazı üzerinde tashih yapılıp gönderildi.

O vakit Saraçoğlu Şükrü Bey Maarif Vekili idi. Teklifi muvafık bularak Millet Meclisi'nde İmam ve Hatip Mektebi'ni İlâhiyat Fakültesi'ne mahrec ya-

pacağını söyledi. O Fakülte müderrislerinden Şemseddin Bey mektebe geldi. Bütçeye tahsisat konuluncaya kadar ilâve olunacak dersleri meccânen okutacağımıza dair bizden söz aldı.

Mazbatamız vekâlette kaybolduğu için ikinci bir nüshası istenilmişti. Mektebin kâtibi de mazbata suretini tashih edilmiş ve müsvedde halini almış olan kâğıddan değil, eski müsveddesinden tebyiz etmiş, yeni müdür mührünü basmış, muallimler de masa üstünde duran ve müdür tarafından mühürlenmiş bulunan o kâğıdı imzalamış. Mazbata sureti Maarif'e gidince orada kıyamet kopmuş, İmam ve Hatip Mektebi müdürü ile muallimleri vekâleti tahkir etmişler diye hep birden azlolunmuşuz.

Müdür, işi düzeltmek üzere Ankara'ya gitti. Orada o mazbatayı niçin yazdığı sorulmuş. O mübarek de kendini kurtarmak için ben yazmadım, Tahir-ül-Mevlevî yazdı demiş. Halbuki o vakitki muallimlerle mektep kâtibinin de bildiği veçhile onu yazmış değildim. Başka biri yazmıştı ki o başkası ben değildim.

O esnada şapka mes'elesi dolayısiyle birçok kimse İstiklâl Mahkemesi'ne sevkediliyordu. Kanunda vâizlerin sarık sarabileceğine mesağ olduğu için ben de Diyanet İşleri Riyasetine müracaatle sarık sarmağa izin istedim. Verilen müsaade üzerine başıma sarık sardım. Çünkü Fatih'te haftada bir def'a olmak üzere Mesnevî okutuyordum. Bizim sarık nazarı dikkati celbetmiş olacak ki, bir akşam benden evvel evime girip bekliyen polisler tarafından Atmeydanı'ndaki Ahmediye polis mevkiine götürüldüm. Onbeş gün orada, üç gün de polis Müdüriyetinde nezaret altında kaldıktan sonra Ankara'ya götürüldüm. Merhum Suud-ül-Mevlevî ile muharrir Ömer Riza Bey de beraberdi. Ankara Hapishanesinde bir buçuk ay kaldıktan sonra beraet kazandım ve İstanbul'a döndüm.

Darüşşafaka'daki sekizyüz kuruş ders maaşımdan başka bir yerden bir gelirim yoktu. Binaenaleyh 150 kuruş yevmiye ile Defterhanedeki Kuyud Kalemine girdim. Çalışmam takdire şayan görüldüğü için Müdiri Umumi Hacı Selâhaddin Bey merhum, beni mümeyyiz yapmak istemiş, fakat Vekâletce diğer arkadaşlara verilen cevaz-i istihdam kararı nasılsa benden esirgenmiş olduğu için yapamamış. Sonra Mebus ve şair Halil Nihad Bey'in tavassudiyle bir cevaz-i istihdam kararı alabildim. Bundan dolayı muhterem üstadı minnetle anarım.

Bunun üzerine Askerî Liseler Müfettişliğine müracaatta bulundum ve Maltepe Askerî Lisesine Edebiyat muallimi tayin olundum. İki sene orada ders okuttuktan sonra Kuleli Askerî Lisesine terfian nakledildim. On sene de orada vazife ifa ederek mektebin Konya'ya nakli sırasında ayrıldım.

O esnada Beşiktaş'taki Musiki Yatı Mektebine Türkçe Hocası olmuştum. Hak Rahmet etsin, Mehmed Ali Aynî Bey'in bizzat gelip teklifi ve inhâsı üzerine İstanbul Kütüphaneleri Tasnîf Komisyonuna evvelâ Kâtip, sonra Aza oldum. Azalık dolayısiyle yatı mektebi muallimliğinden istifa ettim. İstanbul kütüphanelerinde Yazma Divanı bulunan 12. — 16. asır şairleriyle eserlerine dair hazırladığım Katalog, Bakanlıkça takdir edilerek bastırıldı. Halâ orada bulunuyor ve gücüm yettiği kadar çalışıyorum.

Hocalık ettiğim Mektep ve Medreseler :

Muallimliğe intisâbım 1319 (1903) senesindedir. İlk defa Bürhan-i Terakki ve Rehnümâ-yi Füyûzât namındaki husûsî mekteplerde Farisî ve ikincisinde aynı zamanda İslâm Tarihi okuttum.

Dârüşşafaka'ya 36 sene hizmet ederek Tarih-i İslâm, Usûl-i Tahrîr ve Edebiyat dersleri verdim. Sonra yaşlanmış ve kulakları ağırlaşmış diye çıkarıldım. Uzun seneler hizmetimin mükâfatı olmak üzere bana ikrâmiye kabîlinden dörtyüz lira verildi. Fakat ben bu parayı iade ettim.

Medreset-ül-Kuzât'ta Resmî Kitâbet, Medreset-ül-Vâizîn'de Siyer-i Nebî, Dârülhilâfe Medreselerinde Tarih ve Edebiyat okuttum. Maltepe ve Kuleli Askerî Liselerinde Edebiyat ve Musiki Yatı Mektebinde Türkçe tedrîs ettim. Bu münasebetle talebemin sayısı binleri aşmış ve ekserisi yüksek mevkilere ulaşmıştır.

Bıraktığı evrâk arasında zuhûr eden ve eskilerin tâbîriyle «metrûkât-i kalemiyye»sinden olan Hâl Tercemesi, övünmekten uzak, tam bir tevâzu örneğidir. Böyle bir zâta sâhib bulunduğumuzdan dolayı övünmek de, fakat kadrini yeteri kadar bilmediğimiz için dövünmek de bize düşer.

Neşredilen ve neşredilmemiş olan eserlerinin aşağıdaki listesine bir göz attıktan sonra nasıl övünmiyelim ve nasıl dövünmiyelim?

BASILMIŞ ESERLERİ

1. Âmuzgâr-i Fârisi
2. Bâkî'ye Dâir, İstanbul, 1938
3. Cengiz ve Hülâgû Mezâlimi, İstanbul, 1322
4. Destâvîz-i Fârisî-hânân
5. Dîvançe-i Tâhir, Dersaadet, 1318
6. Edebiyat lügatı, İstanbul, 1936
7. Efgan Emiri Abdurrahman Han
8. Fuzûlî'ye Dâir, İstanbul, 1936
9. Hind İhtilâli
10. Hind Masalları
11. Hind'in Moğol Hükümdarları ve Nâdir Şah, Trabzon, 1329
12. Hz. Peygamber'in Hayatı, İstanbul, 1971
13. Hazret-i Peygamber ve Zamanı, İstanbul, 1339
14. İnsanlığın Büyük Önderi Resûl-i A'zam Hz. Muhammed'in (S.A.) Hâl Tercümesi, İstanbul, 1964
15. İslâm Askerine
16. İslâm Medreseleri Talebesine Tarih Hülâsaları
17. Germiyanlı Şeyhî Harnâmesi, Giresun
18. Manzum Bir Muhtıra, İstanbul, 1931
19. Mesnevî Dersleri C. I, İstanbul, 1949

20. Mesnevî'nin En Son Mu'terizine
21. Mesnevî'nin Eski ve Yeni Mu'terizleri
22. Mesnevî'nin Yeni Mu'terizine 2. Cevap, İstanbul, 1947
23. Mirât-ı Hz. Mevlânâ, İstanbul, 1315
24. Müslümanlıkta İbâdet Tarihi,

    1. Baskı, İstanbul, 1946-1947
    2. Baskı, İstanbul, 1963

25. Nevî' ve Sûriye Kasîdesi, İstanbul, 1937
26. XII-XVI. Asır Şairlerinin Divanları Kataloğu
27. Şeyh Celâleddin Efendi Merhum
28. Şeyh Sa'di'nin Bir Sergüzeşti, İstanbul, 1327
29. Şeyh Şâmil'in Gazavâtı
30. Şügûfe-i Bahâristan
31. Tarih-i İslâm Sahâifinden, Dersaadet, 1326
32. Tedrîsât-ı Edebiyeden Nazım ve Eşkâl-i Nazım, Dersaadet, 1329
33. Teşebbüs-i Şahsî, İstanbul, 1330

BASILMAMIŞ ESERLERİ

1. Tefsîr-i Hüseynî Tercümesi (Nâtamam)
2. Siyer-i Peygamberî (Bedr Gazâsına kadar yazılmıştır.)
3. Târîh-i Enbiyâ
4. Asr-ı Saâdetde Müslümanlığın Medeniyyete Hizmetleri
5. Şâir Giritli Ali İffet Merhum
6. Kamerî Aylara Dâir Mâlûmat
7. Büyüklerimizden Bâzı Zevât
8. Tercümelerim (Farsça ve Arabcadan)
9. Manzûm Bir Muhtıranın Zeyli
10. Matbûât Âlemindeki Hayâtım
11. Nedîm'in Köşk Kasîdesi ve Şerhi
12. Sünbülzâde Vehbî'nin Bir Kasîdesi ve Şerhi
13. İbn-i Kemâl'in Selîm-i Evvel Mersiyesi ve Şerhi
14. Bursalı Gazâlî
15. İki Mektup ve Sürûrî ile Gubârî
16. Bâkî'nin Kanûnî Mersiyesi ve Şerhi
17. Bâkî'nin Sünbül Kasîdesi ve Şerhi
18. Yahyâ Bey' Şehzâde Mustafâ Mersiyesi ve Şerhi
19. Nef'î'nin Hotin Kasîdesi ve Şerhi
20. Şerîf Sabri'nin Ebû Saîd Kasîdesi ve Şerhi
21. Fuzûlî'nin Bağdâd Kasîdesi ve Şerhi
22. Fuzûlî'nin Şikâyetnâmesi ve Şerhi
23. Kudemâ-yi Mevleviyye

24. Veliyüddîn Oğlu Ahmed Paşa Dîvânının Nesre Çevrilişi
25. Dîvân-i Tâhir-ül-Mevlevî (İkinci Dîvân)
26. Dîvânçe-i Fârisî-i Tâhir.

Bu eserlerden başka, Mahfil, Beyânülhak, Sırât-ı Müstakîm, Sebîlürreşâd mecmûaları ile en son olarak «İslâmın Nuru» mecmuasında dînî, târihî, edebî bir çok makale yazmıştır.

Eserleriyle, bilhâssa şiirleriyle daha evvel âşinâ olduğum hâlde ben, İstanbul Dâr-ül-Muallimîn-i Âliye'sini (Öğretmen Okulu'nu) bitireceğim sırada onu 1340 (m. 1924) yılında şahsen tanımak, ellerini öpmek ve hattâ bir edebiyyât merâklısı ve şiir heveslisi olarak, hemşehrim büyük şâir N â b î 'nin :

Sakın terk-i edebden kûy-i Mahbûb-i Hudâdır bu
Nazar-gâh-i İlâhîdir, Makam-i Mustafâdır bu

beytiyle başlıyan Na't-i Şerîfine olan ilk tahmîsimi kendisine takdîm etmek bahtiyârlığına erdim ve o günlerde neşr etmekte bulunduğu Mahfil mecmûasına kabul buyurması şeklinde de iltifâtlarını gördüm. Daha sonraları, Galib Dede'nin, Mahfil neşriyyâtı arasında çıkan Hüsn ü Aşk'ının metni üzerindeki tereddüdlerime ve Dede merhûmun Nâbî'ye olan taarruzları husûsundaki taaccüblerime dâir karşılıklı mektûblaşmalarımız da oldu. Hazırladıkları İstanbul Kütübhâneleri Türkçe Dîvânlar Kataloğu'nun Maârif Vekâleti tarafından yayımlanması sırasında bazı şâirler hakkındaki mülâhazalarıma değer vermek lûtfunu fakîrden esirgemedi.

Tanıdığım ilim ve irfân erleri, edebiyyât ululları arasında Üstâd T â h i r -ül- M e v l e v î Bey merhûmun gönlümde müstesnâ bir yeri vardır. Kendini burada derin hürmetle, bu eseri hazırladıkları için minnetle, çile-keş rûhunu rahmetle anarken, Enderûn Kitabevi'nin onun intişâr etmemiş veya intişâr edip mevcûdları tükenmiş eserlerine de himmet elini uzatacağını umar, bu değerli eseri, edebiyyât merâklılarına tavsiye etmekten ayrıca zevk duyarım.

Kemâl Edîb KÜRKÇÜOĞLU

MUKADDİME

«Edebiyat Istılâhları» ünvaniyle topladığım şu kitab, o ıstılâhları topluca bir yerde bulundurmak ve ne demek olduklarını, müracaat edeceklere anlatmak için yazılmıştır.

Benden evvel Muallim N â c î merhum da aynı emel ve hemen aynı ünvan ile «Istılahat-ı-edebiyye»sini meydana koymuştu. Vukuf ve iktidarı benimle nisbet kabul etmiyecek derecede yüksek olan Muallim'in eseri varken benim de o yolda sahifeler karalayışımı, belki haddini bilmemek telâkki edecekler bulunur. O gibileri su-i-zanne düşmekten, kendimi de had-naşinaslık töhmetinden kurtarmak için derim ki:

Şu kitabda izahlarına çalıştığım ıstılâhlar, beklenmedik bir mecburiyetle toplanılmış ve bir deftere yazılmıştı. Sonra o mecburiyet ortadan kalktığı için o defterin lüzumu kalmadı. Fakat hayli bir emekle doldurulmuş olduğu için yırtıp atmaya kıyamadım. Mânâlarını anlatmak suretiyle edebî bir lügatçe (sözlük) haline getirmek istedim ve bunun için de gücüm yettiği kadar çalıştım. Epeyice bir uğraşmanın mahsulü olduğunu ve gözden geçireceklere az-çok faydası dokunacağını inkâr edemem. Bununla beraber mükemmel olduğu iddiasında da bulunamam. Zâten «Kemal-i-mutlak» beşer ferdlerinden kime nasib olmuştur ki?..

Eserimin edebiyat meraklılarına edeceği hizmet, hece sırasiyle yazılmış ve açık bir dille izah edilmiş olduğu için aranılan ıstılâhların kolayca bulunması ve yorulmadan anlaşılması olacaktır.

Bir de içindeki ıstılâhlar, emsali kitablardan fazla olduğu gibi şimdiye kadar hiç bahs edilmeyen tâbirleri de ihtiva ve tefsir eylemesidir.

Nâçiz yazılarımla memleket evlâdına bir şey öğretebilirsem, kendimi vatan ve milletime olan şükran borçlarımı kısmen ödemiş sayarım. Zahmetimin mükâfatını ise ancak Allah'ın kerem ve rahmetinden beklerim.

5 Ramazan 1354 ve 1 Kânun-ı-evvel (Aralık) 1935

T Â H İ R O L G U N

Mukaddimede «Şu kitabda izahlarına çalışdığım ıstılâhlar, bir mecburiyetle toplanılmış ve bir deftere yazılmıştı» demiştim. Bu «beklenmedik mecburiyet»i şurada izah etmek istiyorum.

1934 yılının başlangıcında Maarif Vekâleti'nce bir «Edebiyat Lügati» yazdırılmak istenilmiş ve tahririne mülga Darülfünun müderrislerinden A l i E k r e m (Bolayır) ve F e r i d (Kam) Beyler memur edilmiş.

F e r i d Bey, mâziret gösterdiği, E k r e m Bey de yalnız başına bu işi bitiremeyeceği için şâir H ü s e y i n S i r e t Bey'e müracaatla refakat teklifinde bulunmuş. S i r e t Bey beni ve S ü û d -ül- M e v l e v î Bey'i tavsiye ile kendini kurtarmış.

E k r e m Bey, benim kifayetimi muvafık bulmakla beraber Hükûmetçe mimli olup olmadığımı, gerek H ü s e y i n S i r e t Bey, gerek şâir ve meb'us H a l i l N i h a d (Boztepe) Bey'den sormuş. Her ikisi de ikimiz hakkında hüsn-i-şehadet etmişler. Bunun üzerine E k r e m Bey Millet Kütübhanesi'ne gitmiş, orada memur bulunan şâir ve hattat S ü û d Bey'le görüşmüş. S ü û d Bey, boş bulunmuş olacak ki, kendi kabul ettiği gibi benim tarafımdan da muvafakat cevabı vermiş.

E k r e m Bey, F e r i d Bey'in maziretinden bahisle onun yerine benim ve S ü û d Bey'in memur edilmesini Maarif Vekâletine yazmış. Millî Talim ve Terbiye Dairesi ifadesiyle Maarif Vekâleti'nden bana gönderilen 8/1/1934 tarihli ve 179 sayılı yazıda şöyle deniliyordu :

T â h i r Bey
Kuleli Askerî Lisesi Edebiyat Muallimi
İstanbul

Mülga Darülfünûn Müderrislerinden A l i E k r e m ve F e r i d Beyler tarafından vücuda getirilecek lügat işinde sizin de mesainizden istifade edilmesi muvafık görülmüştür. Mumaileyh A l i E k r e m Bey'le temas ederek lügatin bir an evvel vücuda gelmesine himmet buyurmanızı reca ederim efendim.

Maarif Vekili
H i k m e t (Bayur)

Bu emir üzerine E k r e m Bey'le görüştüm. Lâkin bizden istenilen şey hakkında benimle Reis Bey'in anlayışı arasında fark vardı. Benim anladığıma göre Vekâletin istediği : Divan şâirlerinin kullandığı tabirler ile yaptıkları telmihlerin izahı idi. E k r e m Bey ise lügat kitablarından kelime intihabı suretiyle bir eser vücuda getirilmesi re'yinde bulunuyordu. Hattâ H ü s e y i n K â z ı m Bey'in Büyük Türk lügati'nden alınmak üzere «â» edatının bilmem kaç türlü mânâsını yazmıştı.

Ben, fikrimi söyledim ve «Divanlardan tarama yapalım, bulduğumuz tabirleri, bulundukları beytler ile birer kâğıda yazalım. Sonra onları tasnif ve izah edelim» dedim. Bunun üzerine o, «Vekâlet acele ediyor. Nümune olarak 2-3 formalık yazı gönderelim de sonra öyle yaparız» cevabını verdi. Düşüncemi tevsik için şu tezkireyi de kendisine yolladım :

Edib-i-necib A l i E k r e m Beyefendiye

Üstâd-ı-muhteremim Efendim,

Taraf-ı-âlinizden yazılacak Edebiyat Lügati'ne abd-i-âcizin de hizmette bu-

lunması Maarif Vekâlet-i-celilesinden aldığım bir emirnâmede irade buyuruluyor ve istenilen eserin bir an evvel vücuda getirilmesi ihtar ediliyordu.

Mülâkat-ı-aliyenizle teşerrüfüm ve nam-ı-vâlânıza gelen tahriratı kıraatim üzerine lügatin şümulû derecesine dair âcizinizde bir tereddüd husûle geldi. Şerefvârid olan tahrirattaki misallerden benim anlayışıma göre istenilen kitabın bütün edebî ıstılâhlarla Şark Edebiyatında geçen tabir ve telmihlerin izahını muhtevi olması lâzımgeliyor. Böyle muazzam ve muhaccem (hacimli) bir eserin az vakit içinde bitirilmesinin emir buyurulması ise zehâb-ı-kemteranemin (düşüncelerimin) doğru olmadığını anlatıyor. Çünki o gibi tabir ve telmihatların şevahidiyle (edebî tanıklarıyle) beraber toplanması için hiç değilse F u z û l î , B â k î , N e f ' î , N â b î , N e d î m ve Şeyh G a l i b gibi en meşhur şâirlerin divanları, bunlardan başka Siyer-i-Veysî, Hamse-i-Nergisî ve Şefiknâme misilli en mâruf mensur metinler taranmak lâzımgelir ki, yalnız bu tarama ameliyesi ile bulunacak tabirlerin sıraya konulması epeyice bir zamana tevakkuf eder.

Binaenaleyh çalışmaya başlamadan evvel mesâimizin hududunu öğrenmiş olmak için Vekâlet-i-celileden bir istihzahta bulunsak sa'yimizin matlûba daha muvafık olacağını umuyorum. Her halde emr-ü-irade Efendimizindir.»

E k r e m Bey şu tezkireye şifahî olarak eski cevabını tekrarladı. Yâni: «Şimdilik 2-3 forma gönderelim de sonra öyle yaparız.» dedi.

Eski Medreset-ül-kuzat olan Darülfünun Kütübhanesi'nde bize toplanma yeri olmak üzere bir oda gösterildi.

Haftada bir iki gün toplanıyor ve Reis Bey'in fikrine göre yazdıklarımızı orada okuyorduk. Devam itibâriyle muntazam çalışılmaya başlandığını görünce F e r i d Bey de ara sıra geliyordu. Fakat bir ictima'da verilen kararlar ertesi toplanışta tebdil ediliyor, kararlaştırılanın değişmesi, yazılanların da değiştirilmesini gerektiriyordu.

Komisyonun kâtipliği vazifesini gören S ü û d Bey, beyaza çektiği kısımları bilmem ki kaç defa değiştirerek yeniden yazmağa mecbur oluyordu. Şu kararsızlık içinde 1934 Mayıs'ına kadar tahammül edebildim. Nihayet 5 aylık ve faydasız bir sa'yin yorgunluğu ile istifa ederek çekildim.

Bu hususta Komisyon Reisi A l i E k r e m Bey'e gönderdiğim tezkire:

Edîb-i-necîb A l i E k r e m Beyefendiye

Üstâd-ı-muhteremim efendim,

Tavsiye-i-aliyeniz üzerine Edebiyat Lügati Komisyonu'na memur edilmiş, değerimin fevkinde bir tevcih olan şu vazifeyi mahza maiyet-i-fazîletinizde bulunmak şerefini iktisab için kabul etmiştim.

Lutf-i-teveccühünüzün şükranını fi'len göstermek maksadiyle elimden geldiği kadar çalıştım. «Tarama» ve «Fiş yapma» hakkındaki teklifimin acâleten takdim olunacak formalardan sonraki yazılara tatbik edileceği beyan buyurulmuştu.

4-5 aylık bir müddet zarfında «Â» faslı bitti, yâhud taraf-ı-âlinizden yazılacak olan «ÂZ» kısmiyle bitecek. Müsveddeler beyaza çekildi. Beyaz tashih ve tekrar tebyiz edildi. Bilmem kaçıncı beyaz üzerinde yeniden tadilât yapıldı. Epeyice bir emekle meydana getirilmiş sahife sahife yazılar yersiz, belki de vehimden doğma sebebler dolayısiyle çizildi. Kitab, — âmîyane tabiriyle — kuşa benzetildi. Bu haftaki karara göre daha birçok satırların çıkarılması lâzım gelecek. Binnetice, birkaç aylık uğraşmanın mahsulü birkaç sahifeden ibaret kalacak. Onlarla beraber yazanlar da her tarafça ve pek haklı olarak tezyife uğrayacak.

Abd-i-âciz, hasbeten lillâh (Allâh rizâsı için) hizmetden çekinmezsem de nafile yere tezyife uğramak da istemediğimden — Küçük Lügat-i Nâci kadar bile müfid olamayacak — böyle güdük ve kırpık bir eserin — velev ki birkaç formasını olsun — tahriri şerefinden kendimi mahrum etmeye karar verdim. Binaenaleyh tazimat ve tekrimatımla beraber istifa-yi kemterânemin kabulünü istirham ve rüfeka-yi kiram hazerâtına takdim-i ihtirâm eylerim Efendimiz.»

6 Mayıs 1934 Pazar.

Maarif Vekâlet-i Celîlesine takdim ettiğim istifanâme :

Mülga Darülfünun müderrislerinden F e r î d ve E k r e m Beylerin yazdıkları Edebiyat Lügati'ne bendelerinin de yardım etmesi Makam-ı âlilerinin 8/1/1934 tarihli ve M. T. T. /179 No.lu emirnâmesiyle irade buyurulmuştu. E k r e m Beyl'e görüşüp de Vekâlet-i Celîlenin şümullü bulunan arzusunu anlayınca hiç olmazsa en meşhur şâirlerin divanları taranılmak suretiyle ve fiş yapılmak üzere çalışılmasını teklif ettim. Lügatin tertibi hususunda Vekâletin acele ettiği ve hemen birkaç formalık yazının nümune olarak takdimi lâzım geldiği yolunda cevab verildi. Verilen cevaba «şimdilik» kaydiyle muvafakat eden âcizleri, lügat kitablarından derlemek suretiyle bitirilen «A» faslındaki birçok kelimelerin lüzumsuzluğuna karar verilerek yazılmışken çizildiğini ve aylardan beri sarf edilen emeklerin boşuna gittiğini sonradan öğrendim. Bu kararsızlık içinde çalışmanın bir netice veremeyeceğini ve bilfarz bitirilmiş olsa bile meydana konacak kitabın, elde bulunan lügatlerden farklı olamayacağını, hattâ içindekiler bakımından onların dûnunda kalacağını anladım. Öyle zannediyorum ki Vekâlet-i Celîlece tertibi arzu buyurulan eserin, edebiyat müntesib ve meraklıları için müracaat edilecek edebî bir ansiklopedi mahiyetinde bulunması icab eder.

Bunun için de o lügat kitabının, arz ettiğim vechile, divanlar taranılarak bulunacak tabirler, terkibler, telmihlerle berâber edebî eserlerde kullanılmış olan bütün kelimelerin bulundukları beytler ile yazılıp tasnif edildikten sonra izah olunması lâzım gelir. Maruzatımın yapılabilmesi ise acele ve kararsızlık ile değil, ciddî ve muntazam çalışılmak şartiyle epeyice bir zamana mütevakkıftır. Binâenaleyh şekl-i-hâzırda ve kanaat hilâfına olarak mesaide bulunmakta bir faide göremediğim için bu vazifeden afvimi istirham ederim, Efendim.»

Benim çekilişim Komisyonun mesâisini aksatmış ve Reis Bey'i fena hâlde

kızdırmış olacak ki, bana bir tezkire göndermiş, epeyice acı sözler söylemişti. Cevabını yazdım. Fakat Hüseyin Siret Bey'in: «Zaten hasta. Bunu okursa teessürü artar.» demesi üzerine yollamaktan sarf-ı-nazar ettim.

Yerime Üniversite Edebiyat Doçenti Dr. Ali Nihad (Tarlan) Bey inhâ ve tayin edildi. Lâkin aradan iki sene geçtiği halde meydana bir eser konulamadı.

Tahir-ül-Mevlevî (OLGUN)

Â

ÂHENG : (آهنك) Manzum, mensur bir sözün kulağa güzel ve pürüzsüz gelmesi, âdeta hafif tertip bir musikî te'siri yapmasıdır.

Âheng, «Umûmî» ve «Taklidî» diye ikiye ayrılır.

Umûmî âheng : Sözde «tenâfür», «tekrar», «tetâbu'-ı-izâfât», yersiz «med ve kasır» bulunmaması, bir de ibarenin çok uzun olmaması ile husule gelir. (Bu kelimelere bakınız.)

Taklîdî âheng : Fikri, hissi, hayâlî, kelimelerin manâsından ziyade çıkardıkları seslerle anlatmaktır. Meselâ :

Şıp şıp diye indi merdivenden
Açtı kapıyı küşâde-gerden

beytindeki «şıp şıp» kelimelerinin getirilmesi, ayaktaki terliklerin merdiven basamaklarına dokunmasından çıkan sesi anlatmak içindir.

Uzun etekli ve ayakları bilezikli bir güzelin yürüyüşündeki fışırtı ile çıngırtıyı, şâir Nedîm şu beytindeki «feşâfeş» ve «çın çın» lâfızlariyle duyuruyor :

Pür etdi kûçeyi sıyt-i feşâfeş-i dâmân
Erişdi zirve-i Nâhide çın-çın-ı-halhâl

Nâmık Kemâl'in meşhûr Vatan Mersiyesi'nin :

Hakk'a doğru duralım eeer kişi niyyetine!

mısraındaki «er» kelimesinin uzunca okunması, namazı kılınacak ölünün erkek mi, kadın mı olduğunu bildiren müezzinin seslenmesini andırıyor.

Taklîdî âhengin böyle kelime yardımiyle yapılanları pek belli ve basit olanlarıdır. Bunlar, «Fış fış kayıkcı!» oyununu oynayan çocukların bile yapacakları şeylerdendir.

Asıl taklîdî âheng : Kapalıca ve san'atkârâne olur. Başka mânâya delâlet eden bir kelimenin söylenişinden ayrıca bir taklîd-i-âhengî çıkarılır. Meselâ Şeyh Galîb, bir fırtına esnâsında gök gürleyişini :

Güm güm öter âsman sadâdan
Güm-geşte zemin bu mâcerâdan

beytiyle tasvir eder. Gürültüyü «güm, güm» kelimelerinden başka güm-geşte lâfziyle de işittirir. Güm-geşte : «kayb olmuş» demekdir. Fakat birinci hecesindeki «güm» gümlemek meâlini hatırlattığı için, o lâfz ile gizli ve san'atkârâne bir âheng-i-taklîdi yapar.

Nef'î'nin :

Eve-i havâda sîyt-i-çekâçâk-i-tîğden
Âvâz-ı-ra'd ü sâika reh-güm-künân olur

beyti de böyledir. Çünki : sîyt : «ses», ra'd : «gök gürlemesi», reh-güm-künân : «yolunu kayb eden» demek olmakla berâber birincisi, kılıcın havayı yarmasından kulağa gelen ses, ikinci ve üçüncüsü de gök gürlediği vakit duyulan tarrakayı hatırlatır.

Ey nâle, yeter çarpmışın tâk-ı-sipihre
Ben öyle sağır mâkes-i-şîvenden usandım.

beytindeki «kemer» mânâsına olan «tâk» kelimesiyle iki cismin çarpışmasından çıkan takırdı taklid edilmiştir.

Yek âheng : Mevzûunda vahdet bulunan yazılara, hususiyle gazellere verilen bir vasıftır. (bk. Gazel)

ÂŞIK : (عاشق) «Hak şâiri» mânâsında kullanılır bir tabirdir. Âşık Garib, Âşık Kerem, Âşık Ömer gibi.

Sâdeddin Nüzhet Bey'in «Halk şâirleri» isimli eserinde bunlar şöylece dörde ayrılıyor :

1— Hiç bir suretle divan edebiyatı tesirinde kalmayan arabların «Nevvâha» dedikleri «âğıtcı» kadınlarla türkü yapan kadın ve erkekler.

2— Eserlerinde az çok divan edebiyatının tesiri görülen şâirler.

3— Az çok âlim oldukları halde saz çal-

mak ve âşık tarzında şiir söylemekten zevk alanlar.

4— Arûz vezniyle pek kusursuz şeyler yazmaya muktedir olmakla beraber millî vezne ve millî şekillere daha ziyade rağbet edenler. Bunlar saz çalmazlar, türkü ve mani gibi lirik mahiyette şiirler söylemezler.

ÂZÂDE : (آزاده) Tek mısrâ demektir. Tam bir mânâ ifade eden böyle mısrâlara, ikinci bir mısrâa muhtaç olmaktan kurtuldukları için «âzâde» tabir olunmuştur. Meclis-i-Maarif başkâtipliğinden mütekaid Halil Edîb Bey merhûmun :

Hamiyyetlü ağa çoktur, hamiyyetten eser yoktur

ve İkinci Sultan Mahmûd'un Hekimbaşısı Abdülhak Molla'nın yalısındaki ecza dolabının üzerine levha olarak astığı :

Ne ararsan bulunur derde devâdan gayri

mısrâları gibi.

Merhum Muallim Nâcî Efendi «Istılâhât-ı-Edebiyye»sinde : «Karînî ile münâsebet-i mâneviyyesi olmayıp her biri başka bir söz addolunacak suretde vâkî olan mısrâlara dahi «âzâde» tabir olunur. Bu türlü âzâde mısrâlar, tabiat-i rekîke eshabı âsârında bulunur. Misal :

Heves-i zülf-i yâr var serde
Ser-girânım humâr var serde

«Hoca Neş'et»

demişti.»

Ben de Nazm ve Eşkâl-i Nazm'da : «... Biribirine böyle neyzen bakışlı duran mısrâların «bigânelikle» tavsifi daha münasib düşer sanırız.» mütaleasında bulunmuştum.

Nâcî'nin âzâde mısrâ misali olmak üzere Hoca Neş'et'ten aldığı beyt uzunca bir te'vil ile izah edilebilir. Binaenaleyh mısrâları âzâde, yahut yekdiğerine bîgâne değildir. Asıl bîgâne mısrâlardan müteşekkil olmak üzere şâir Eşref'in bir beyti hatıra gelir :

Sadr-ı A'zam Kıbrıslı Kâmil Paşa İzmir (o zamanki adıyle Aydın) Valisi iken Eşref de bu vilâyete tâbi Manisa Sancağının kazalarından birinde (Kırkağaç'ta) kaymakam bulunuyormuş. Vali, Eşref'i çağırtmış, kendisini Sivrihisar kazasına göndermek istediğini söylemiş. Oraya gitmek istemiyen Eşref irticâlen :

Âsafâ, nerden de geldi aklına Sivrihisâr

demiş. Alt tarafını bulamayınca da :

Lâ-fetâ illâ Alî, lâ-seyfe illâ Zülfekar

لافتى الا على لاسيف الا ذوالفقار

mısrâını okumuş.

[Mânâsı : Varsa-yoksa koçyiğit Hazret-i Ali'dir, varsa-yoksa kılıç, (onun elindeki) Zülfekar'dir. (Zülfikar okunuşu yaygın olmakla beraber, yanlıştır.)]

A

ACÜZ : (عجز) Bir beytin ikinci mısrâındaki son cüz'ün ismi. (Reddissadr alel acüz) ünvanlı edebî bir san'at de vardır ki bir beytin ikinci mısraındaki son yâni acüzü, ikinci beytin sadrında tekrarlamaktır.

(sadr) ve (reddüsadr) kelimelerine de mür.)

AÇIK HECE : (آچيق هجا) Harekeli bir harften yâni sesli bir harf ile okunan sessiz bir, yahut iki harften ibaret bir hecedir. Bir harekeli, bir, yahut iki harekesiz harften müteşekkil heceye «kapalı hece» denilir. Mesela : Edebiyat kelimesi dört hecelidir. 1, 2, 3 üncü heceleri açık, 4 üncü ve 5 inci heceleri kapalıdır. (bk. Hece)

AĞIT : (آغيت) Cenaze çıkan evlerde, veya yas, mâtem meclislerinde okunan acıklı türkülere halk şâirleri «ağıt» diyorlar. Ağıtlar, eski «ozan»ların «sagu»su ve divan şairlerinin «mersiye»si makamındadır. Ağıt tertib edenlere «ağıtçı» adı veriliyor.

Ağıtlar altılı, beşli olmak üzere ekseriya «dörtleme» şeklinde tanzim olunuyor. Üç

mısrâı aynı kafiyeli, dördüncü ve beşinci mısrâları ayrıca kafiyeli «beşleme» ağıtlar da var ki bunların son iki mısrâı «nakarat» gibi tekrarlanıyor. Niğdeli Şöhret ve Konyalı Emîne Hanımların ağıtlarından birer bend:

Akma pınar akma suyun süzerler
Ters ördeği baş ucuna çizerler
Oğulsuz ocağı tezce bozarlar
Nerde benim çifte benli evlâdım
Şöhret

Soyun İsmail'im, sen kendin soyun
Bir yensiz yakasız gömlekler giyin
Hûriler etsinler ahrette düğün
Ağlayıp da yerim od etmen benim
Gelir diye yolum gözetmen benim
Emîne

AHREB: (اخرب) Lügatte «harab yer» demektir. Arûz ıstılâhında «mefâîlün» cüz'ünden (m) ve (n) nin hazfiyle kalan «fâîlü» yerine getirilen «mef'ûlü» cüz'üne ve bu cüz' ile başlayan rubâî veznine denir. (bk. Harb)

AHREM: (اخرم) Lügatte eksik demekdir. Arûz ıstılâhında «mefâîlün» cüz'ünün «elif»i hazf ve «fe»si sâkin kılındıkta kalan (mef'îlün), yahud «mim»i hazf edildikte kalan «fâîlün» cüz'ünün yerine getirilen «mef'ûlün» cüz'üne ve bu cüz' ile başlayan rubâî veznine denir. (bk. Harm)

AKD: (عقد) Bağlamak demektir. Bedî'cilerin ıstılâhında mensur bir sözü nazm etmek mânâsınadır. «Bir yere müsafir gidilirken eli boş gidilmez. İlâhi! Ben de boş gelmedim, suç getirdim. Getirdiğim, dağların çekemediği ağır bir yüktü. Ben onu iki kat sırtımla taşıdım ve getirdim.» meâlini:

Eli boş gidilmez gidilen yere
Rabbim, boş gelmedim, ben suç getirdim
Dağlar çekemezken o ağır yükü
İki kat sırtımla pek güç getirdim.

şeklinde anlatış gibi.

AKS (AKİS): (عكس) Edebî san'atlerdendir. Bir cümlenin, yahut bir mısrâın altını üstüne getirmekle diğer bir cümle veya mısrâ yapmaktır. Namık Kemal'in:

Düşmanın hücumuna mukavemet, mukavemetine karşı hücumda Osmanlı askerinin mümtazı Derviş Paşa fırkasının bakiyesi ve o bakiyenin en mümtazı da Cezmî idi...» fıkrasiyle Pertev Paşa'nın:

Her düzün bir yokuşu, her yokuşun bir düzü var

mısrâı ve muharrir-i âcizin:

Tahsîl-i hüner vakti, hengâm-ı cüvânîdir
Hengâm-ı cüvânîdir tahsîl-i hüner vakti.

beytinde olduğu gibi.

Eskiler akis san'atine ehemmiyet verirlerdi. Şâir ve musikişinas Nazîm'in kendi söylediği ve kendi bestelediği tamamiyle akisli bir gazel meşhurdur.

Dîdem ruhunu gözler, gözler ruhunu dîdem
Kıblem olalı kaşın, kaşın olalı kıblem
Olsun ko Nazîm ey gül, ey gül ko Nazîm olsun
Her dem gülüne bülbül, bülbül gülüne her dem

beytleri o gazelin matla' ve maktaıdır.

Cümleler, yâhut mısrâlar tamamiyle alt üst edilmişse öyle akislere «aks-i tâm» denilir. Takdîm ve te'hîrde az çok değişiklik vukua gelmişse öylelerine de «aks-i-nâkıs» tabir edilir. Yukarıki misaller bir aks-i tâm idi. Ziyâ Paşa'nın:

Gelse dergâhına ikrâm görürler küremâ
Küremâ dergehine gelse görürler ikrâm

beyti ve ona benzerleri «aks-i-nâkıs»tır, eksik akistir.

Akis san'atine «tard ü akis» ve «akis ü tebdîl» tabir edenler de vardır. Genç şâirler akis san'atini fazlaca yapıyorlar. Ödemişli Muammer Lûtfî Bey'in:

Eskiden vardım ben, şimdi hiçim ben;
Şimdi bir hiçim ben, eskiden vardım.

beyti gibi. Bir de «tedvir» vardır ki ekseriya 4 mefaîlün, yahud 4 müstef'ilün gibi eczası biribirine uygun vezinlere göre yazılmış mısrâlardaki elfazın hangisiyle başlanılacak olursa aynı vezinde aynı mânâ ifade edilmiş ve bu suretle bir devir yapılmış olur. Bunun en meşhur misali:

Semen geldi Recâî'ye bu mahbeste oturmaktan
Recaî'ye semen geldi bu mahbeste oturmaktan

mısrâıdır ki:

Bu mahbesde oturmakdan Recaî'ye semen geldi

Oturmakdan semen geldi Recaî'ye bu mahbesde

şekillerinde de yazılır ve okunur.

AKS-İ-MÜFRED : (عكس مفرد) Bedî' (Estetik) tabirlerindendir. Bir kelimedeki harflerin sonundan evveline doğru okunmasiyle meydana çıkan mânâlı bir kelimedir.

«İkbal» kelimesinin harfleri böyle okunacak olursa «lâbeka» kelimesi zuhur eder ve o kelime «İkbal»in aksi olur. (bk. Kalb)

ALÂKA : (علاقه) Münasebet, sebeb, dolayı demektir. Hakikat, mecâz bahislerinde kullanılır. Bir kelimenin hakikat mânâsından mecâz mânâsına neden dolayı nakl edilmiş olduğunun sebebi demek olarak istimal edilir.

Alâkası teşbih olan mecazlar «istiare»dir, alâkası teşbihin gayri olanlar da mecâz-ı mürseldir. (bk. Mecâz, Teşbih)

ARÛZ : (عروض) Arabların manzum sözlerindeki aheng ölçülerini öğreten ilmin adıdır. Arablardan İranlılara, onlardan da bize geçmişdir.

Bâzıları, arûzu Türklerin bulduğunu, sonra Arabların onlardan aldığını söylüyorlar. Şu halde arûzu yabancı saymamak lâzımgelir. (Buna benzer bir ritmik âheng, Lâtin Edebiyatında da vardır.)

Tarihlerin yazdıklarına göre bu ilim, Hicretin ikinci (Mîlâdın sekizinci) asrında Basralı dilci ve lügatçi İmâm Halîl bin Ahmed tarafından tedvin edilmiştir. İmâm Halîl «Efâîl ü tefâîl» (bk. Efâîl, tefâîl) dediği sekiz kelimeyi esas ittihaz etmiş, onların tekerrür ve tegayyüründen arûzun 15 «bahr»ini (bk. Bahr) tesbît etmiştir.

16 ncı olan «mütedârik» (bk. mütedârik) bilâhare Ahfeş tarafından, «cedîd» yâhud «garîb», «karîb» yâhud «müsta'cil», «müşakil» yâhud «müteahhir» (bu kelimelere bakınız) bahirleri de sonraları Acemler tarafından ilâve olunmuştur. Sayısı on dokuza çıkan arûz bahirlerinden her birinin müteaddid «fer'»i vardır ki onlara «vezn» denilir. (bk. Vezn)

İranlılar müslüman olub Arab harsini kabul ettikleri vakit onların nazım ölçülerini de aldılar. Fakat içlerinden kulaklarına hoş, tabiatlerine uygun gelenleri ayırdılar. Sonra «Karahanlılar» İslâm'a girip memleketlerinde mektebler, medreseler açdılar. Oralara devam edecek Türk çocuklarını okutmak için İran'dan müderrisler getirdiler.

Gelen müderrisler, verdikleri dersler arasında — İranlıların intihab suretiyle almış oldukları, kendi buldukları — arûz vezinlerini de talebeye öğrettiler.

Yetişen Türk şâirleri ise Acemlerin ayırdıkları vezinlerin de en ziyâde âhenkli olanlarını seçmek üzere bir tasfiye muamelesi yapdılar. Bu tasfiye neticesinde Arab, Acem, Türk arûzu arasında az çok bir fark husule geldi. Edebiyat tarihimizin ikinci devresine yâni Türklerin müslüman olduktan sonraki zamanlara ait — eldeki eserlere göre — en eski manzum kitab olan «Kudatgu-bilig» de arûzun «faûlün, faûlün, faûlün, faûl» vezniyle yazıldı.

Arûz vezni, 5/11 inci asırda «Hakaniye lehcesi»ne, 7/13 üncü asırda bizim lehceye, 8/14 üncü asırda «Çagatay» ve «Âzerî» lehcelerine girmiş, zamanımıza kadar bu 3 lehcede o vezinle birçok manzûme yazılmışdır.

11/17 nci asırdan sonra bizim lehce edebiyatının bazı arûz şâirleri ile bazı halk şâirleri biribirlerinden müteessir oldular. Bazı divan şâirleri hece vezniyle, bazı saz şâirleri de arûz vezniyle nazm tertib etmeğe başladılar.

Zamanımızda ve millî edebiyatın zuhûrundan sonra genç şâirler, arûz veznini bırakıp hece vezniyle meşgul oldular. Hattâ Hâlid Fahri (Ozansoy) Bey, arûz vezniyle «Arûza vedâ'» serlavhasiyle bir manzume yazdı. Onun sonunda :

İran yoluyla zühre tacın, nağme kervanın
Şâhâne geldiğin gibi şâhâne git yine

beytiyle arûza «Uğurlar olsun!» dedi. Dedi ama, buna ne arûz, ne de arûzu tercih eden şâirler kulak asmadı.

ARÛZ : (عروض) Bir beytin birinci mısrâındaki son «cüz'». Buna «harb» adı da verilir. Mısrâın ilk cüz'üne «sadr», ortasına «haşv» derler. (bk. Sadr ve Haşv)

ASÂLET : (اصالت) İfâdenin bayağı kelime ve tâbirlerden hâlî olmasıdır. Buna «Edeb-i-kelâm» ve «Mümtaziyet» isimleri de verilir. (Bu kelimelere bakınız.) Asâletin zıddı «Hasâset»tir. Nâbî'nin terlemiş bir güzeli tasvir eden :

Kat kat düşüp ol perî bicâba
Gark oldu gülâb-ı ıztırâba

beytinde asâlet vardır. Sâbit'in :

Zannetme nohuttur dehen-i dâğ-ı tenimde
Ağzına gıdâ aldı piristû-yi mahabbet

beytinin meâlinde iğrenç bir hasâset vardır. (Dehen-i dâğ-ı ten : Tendeki dağlama yarasının ağzı. Piristû-yi mahabbet : Muhabbet kırlangıcı.)

ASB : (عصب) Lügatte, bir şeyi sıkıca bağlamak demekdir. Arûz ıstılâhında bir cüz'ün beşinci harfini sâkin kılmaya denir. Meselâ : «Müfâaletün» cüz'ünün beşinci harfi sâkin kılındıkta «Müfâaltün» olur. Onun yerine «Mefâîlün» cüz'ü getirilir. (bk. Ma'sûb)

ASKI : (آصقی) Eskiden saz şâirleri arasında tertib edilen şiir yarışında galebe çalana verilmek üzere kahvehâne duvarına asılan kılıç, tabanca, şal, kumaş gibi şeyler.

Askı indirmek : Saz şâirleri yarışında üstün çıkmak ve askıyı almak.

ASLEM : (اصلم) Arûz tâbirlerindendir. «Mef'ûlât» cüz'ünün «lât»ı hazf edilip kalan «mef'u» yerine getirilen «fa'lün» cüz'ü.

ASLİYYE : (اصليه) Beyan tâbirlerinden ve istiâre nevi'lerindendir. İsimlerle masdarlardan yapılan istiârelere verilir bir vasıftır. (bk. İstiâre)

ATF : (عطف) Maâni tâbirlerindendir. Edatlardan biriyle bir cümleyi diğer cümle üzerine rabt etmek ve hükümde müşterek olduklarını göstermek demekdir. (bk. Vasl)

AYAK : (آیاق) Halk şâirlerince «kâfiye» demektir. Divan şâirleri, kafiyede ne kadar tekellüf göstermişlerse halk şâirleri de ayakta o kadar müsamahalı davranmışlardır. Meselâ onlarca ayağın son harfi bir cinsten olmak kâfîdir. Ondan evvelki harfin harekesine ve kalın, yâhut ince okunmasına ehemmiyet verilmez. Bâzı ayaklarda son harfin biraz benzemesi de yetişir.

Konyalı meşhur Şem'î'nin torunu Emîne Hanım'ın bir destanından alınan aşağıdaki bendlerin ayaklarında olduğu gibi :

Kolum, kanadım yok; bir garib kuşum;
Cenâb-ı Kibriyâ; gör benim işim.
Ne tali'siz imiş şu benim başım;
Efendim, mülkünde canın sağ olsun!

Şu fâni dünyaya geldim, gülmedim;
Ağlayup da gözüm yaşın silmedim.
Senin gibi sahâvetli görmedim
Efendim, mülkünde canın sağ olsun!

Bu destanı düzen Şem'î'nin kızı;
Devşirin bağçeden gülü, nergizi.
Allâhım, Paşaya kavuşdur bizi
Efendim, mülkünde canın sağ olsun!

Yeni edebiyatçılar bu yoldaki ayaklara — Frenklerin «assonance» kelimesi karşılığı olmak üzere — «yarım kafiye» diyorlar.

Ayak uydurmak : Bir manzumenin ayaklarına uygun kafiyeli nazm tertib etmek, nazire söylemek. Saz şâirlerinin «müşâare» ettikleri, şiir yarışına girdikleri, yâni imtihan maksadiyle saz çalıp söyleşdikleri sırada birinin söylediği bir beyte öbürlerinin aynı kafiye ile cevap vermeleri mânâsında kullanılır. Birincinin ilk beyti söylemesine de **«Ayak açmak»** tâbir olunur.

AZL : (عزل) Kafiye tâbirlerindendir. Kelimenin sonunda bulunan «n» harfinden evvelki med harflerini, imlâ harfleri hükmüne koymakdır. Bu, o demekdir ki eski yazıda «a», «i» ve «u» harfleri, hem harf-i-imlâ (sesli harf), hem harf-i med (uzatma harfi) olurlar. Yâni üst taraflarındaki harfin ya harekesini bildirirler, yâhut o harfi uzunca okuturlardı. İmlâ harfinin med harfi makamında kullanılmasına, yâni kısa okunacak bir hecenin vezin icabı uzunca okunmasına «istihlâf», med harfinin imlâ harfi olarak istimaline, yâni uzunca okunacak bir hecenin kısa kesilmesine «azl» derlerdi ki aşağı yukarı «imâle» ile «zihâf»ı andırırdı. (bk. İmâle, Zihâf) «Azl» denilen kısa kesme ameliyesi, kelime sonunda bulunan sâkin «nun» harfine mahsustu. Nâbî'nin :

Ebnâ-yi-dehr her hünere âferin verir

mısrâındaki «âferin» kelimesinin son hecesindeki kısalık gibi. Böyle heceleri uzatmak suretiyle istihlâf yapanlar ayıplanırdı. Nitekim Ziyâ Paşa «Harâbât»ında :

Med verdi kimi elifle nûna
Verdi hareke kimi sükûna

beytiyle bu gibi harekette bulunanları ta'n etmiştir.

Kelime âhirindeki nun harekeli yâhut hareke hükmünde ise üst tarafındaki hecede azl yapılamaz, yâni kısa okunamazdı.

Nun'un harekeli hükmünde olması kendisinden sonra sedalı harf ile başlıyan bir kelime dolayısiyle vasi yapılması demekti. Fuzûlî'nin :

«Perîşan-hâlin oldum sormadın hâl-i-perîşânım;

Gamından derde düştüm kılmadın tedbîr-i dermânım.»

ve :

«Eylesen tûtiye ta'lîm-i edâ-yl kelimât

Sözü insân olur ammâ, özü insân olmaz.»

beyitlerindeki ikinci «perişan» ile «derman» ve «insan» kelimelerinde olduğu gibi. (bk. Huruf-i-mâzule)

B

BAHR : (بحر) Arûz âhenginin ana makamlarından her biri.

Arûz bahsinde söylenildiği vechile İmâm-ı Halîl, arûzu 15 bahre taksim etmişti. Sonra bunlara 4 bahr ilâve edilerek bahrlerin sayısı on dokuza çıkarıldı. İsimleri şunlardır :

Bahr-i tavil, bahr-i medid, bahr-i basit, bahr-i vâfir, bahr-i kâmil, bahr-i hezec, bahr-i recez, bahr-i remel, bahr-i serî', bahr-i münserih, bahr-i hafif, bahr-i müzâri', bahr-i muktedab, bahr-i müctes, bahr-i mütekarib, bahr-i mütedârik, bahr-i cedîd, bahr-i karîb, bahr-i müşâkil.

İran şâirleri, tavîl, medid, basit, vâfir, kâmil bahirlerini nâdiren kullanmışlar, fakat Araplar cedid, karib ve müşâkil bahirlerini hiç istimal etmemişlerdir. Türkler, İran şâirlerinin kullandıkları vezin ve vezin şekillerini almışlardır; bunların bazılarını da çok az kullanmışlardır.

Bahr-i tavîl : (بحر طويل) Feûlün, mefâîlün, feûlün, feîlün, mefâilu cüz'lerinden ibaret bir âheng ölçüsüdür. Arapların en meşhur şâiri ve Kâbe'deki Muallakalardan en üstte duranın nâzımı İmrü-ül-Kays'in :

قفا نبك من ذكري حبيب ومنزل

بسقط اللوى بين الدخول فحومل

Kıfâ nebki min-zikrâ habîbin ve menzili

Bi-Sıkt-il-Livâ beyn-ed-Dahûli fe-Havmeli

[Mânâsı : Ey giden iki yolcu, durun da biz üçümüz sevgiliyi ve Dahûl'le Havmel arasında Sıkt-ul-Livâ'daki obayı ana ana ağlayalım!]

beytinde olduğu gibi arabca manzûmelerde hoşa giderse de türkçeye hiç yaraşmadığı için Türk şâirlerince hiç kullanılmamışdır.

Bir de bizim şâirlerden bâzılarınca kullanılmış bir bahr-i-tavîl vardır ki : feilâtün, mefâilün, müstef'ilün gibi cüz'lerin her mısrada aynı mikdarda olmak üzere istenildiği kadar tekrarından ibârettir. Bunun bir mısrâı hemen hemen bir sahife yer tutar ve ekseriya lâtife-âmiz nazmlarda kullanılır. Şair-i zarîf Halil Nihâd (Boztepe) Bey'in, Ali Emirî Efendi merhum için yazdığı iki mısrâdan birincisinin bir parçasında olduğu gibi :

«Ey cihân-ı edeb ü ma'rifetin muhterem ü muhteşem üstâdı, senin kadrini takdîr edemez kimse, sen allâme-i yektâ-yi zeman, fâzıl-i ferzâne-i devrânsın efendim...»

Bahr-i medid : (بحر مديد) Fâilâtün, fâilün, fâilâtün, fâilün cüz'lerinden ibâret bir âheng ölçüsüdür.

Ağlarım, âh eylerim, âh elinden âh âh!

mısrâında olduğu gibi türkçeye tatbiki de âhenklice olur.

Bahr-i basit : (بحر بسيط) Müstef'ilün, fâilün, müstef'ilün, fâilün, yâhut müstef'ilün, fa'lün, müstef'il, fa'lün vezninde bir âheng ölçüsüdür.

«Kaside-i Bür'e» tercemesi olmak üzere yazılan ve :

Yâd ettiğinden midir yâran-ı-zi selmi
Mezc eyledin dideden cery eden âba demi
beytiyle başlayan bu bahrin ikinci ölçüsü kullanılmak istenilmiş ise de âhenkli olamamıştır.

Bahr-i vâfir : (بحر وافر) Araplara göre müfâaletün, müfâaletün, müfâaletün cüz'lerinden ibâret bir âheng ölçüsüdür. Fakat Acemler tenâzura riayet etmek ve nazmın âhengini tezyid eylemek üzere bu vezni müfâaletün, müfâaletün, müfâaletün, müfâaletün olarak nâdiren kullanmışlardır. Bizim şâirlerimiz bu vezne iltifat etmemişlerdir.

Bahr-i kâmil : (بحر كامل) Bu da araplarca : mütefâilün, mütefâlün, mütefâilün; Acemlerce de mütefâilün, mütefâilün, mütefâilün, mütefâilün cüz'lerinden ibâret bir âheng ölçüsüdür. Bizde İsmail Safa merhumun :

Şu uçan nedir kelebek midir?
Kelebek mi canlı çiçek midir?

beytinde olduğu üzere bunun ikilisi ve söyleyenlerini bilemediğim :

Öteden beri dil-i-zârımın bilemem ne derd-i-nihânı var?
Bilemem niçin bu kadar hazîn, bu kadar acıklı figanı var?

ve :

Yine geldi bezme sofu, yine bak belâya çattık
Neredeydi geldi sanki biz onu sorup arattık

beyitlerinde görüldüğü veçhile dörtlüsü ve : mütefâilün, faûlün, mütefâilün, faûlün şekli kullanılmıştır. Fuzûlî'nin de bu bahirde ve birinci şekilde bir gazeli vardır.

«Yeter ey felek bu cefâ, yetür men-i zâra serv-i revânımı
Meh-i tal'atiyle münevver et, dil ü dîde-i nigerânımı.»

Şeyh Galib'in :

«Yine zevrak-i derûnum kırılıp kenara düşdü
Dayanır mı şîşedir bu reh-i seng-sâra düşdü.»

beytiyle başlıyan gazeli, bu veznin ikinci şekliyle yazılmıştır.

Bahr-i hezec : (بحر هزج) 4 mefâilün'den ibâret bir âheng ölçüsüdür. Bizde kullanılmış olan vezinleri de şunlardır :

Mefâîlün, mefâîlün
Mefâîlün, mefâîlün, mefâîlün, mefâîlün
Mefâîlün, mefâîlün, faûlün
Mefâîlün, faûlün, mefâîlün, faûlün
Mef'ûlü, mefâîlü, mefâîlü, faûlün
Mef'ûlü, mefâilün, faûlün

Bahr-i hezec mülhakatından olan «Rübâî vezni» ayrıca gösterilmiştir. (bk. Rübâî vezni)

Bahr-i recez : (بحر رجز)

Müstef'ilün, müstef'ilün, müstef'lün, müstef'ilün

cüz'lerinden ibâret bir âheng ölçüsüdür. Bunun 15 kadar fürûu vardır. Bizde kullanılanları şunlardır :

Müstef'ilün, müstef'ilün, müstef'ilün, müstef'ilün
Müstef'ilün, müstef'ilün
Müfteilün, mefâilün, müfteilün, mefâilün
Müfteilün, müfteilün, müfteilün, müfetilün
Müstef'ilâtün, müstef'ilâtün

Bahr-i remel : (بحر رمل) **Fâilâtün, fâilâtün,** fâilâtün, fâilâtün cüz'lerinden ibâret bir âheng ölçüsüdür. Bunun da 14 kadar fürûu vardır. Bizde kulanılmış olanları şunlardır :

Nâdiren :
Fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün
Nâdiren :
Fâilâtün, fâilâtün
Ekseriya :
Fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün, fâilün
Ekseriya :
Fâilâtün, fâilâtün, fâilün
Nâdiren :
Fâilâtün, feilâtün, feilâtün, feilâtün

Ve ne kamet ne kiyamet bu ne şah-ı-gül-i-terdir
Ne belâdır nazar ehline ne hoş meddi-nazardır
«Fuzulî»

Ekseriya :
Fâilâtün, feilâtün, feilâtün, feilün

Bu veznin ilk cüz'ü bazen (feilâtün), son cüz'ü de (fa'lün) olur.

Bu vezindeki bir manzumenin ilk cüz'ü (fâilâtün) mü, (feilâtün) mü olduğunda tereddüd edilirse mevzûnun ilk hecesine bakmalı, kapalı yâhut uzun bir hece ise vezin «fâilâtün»dür; açık, yâhut kısa ise «feilâtün»dür. Mevzûnun en son cüz'ü de 3 he-

celi ise «feilün», 2 heceli ise «fâ'lün»dür.
Ekseriya :
Fâilâtün, feilâtün, feilün
Yâhut :
Feilâtün, feilâtün, fa'lün
Yukarıki vezin için söylenilen sözler buna da tatbik edilebilir.

Bahr-i münserih : (بحر منسرح) Arablara göre :
Müstef'ilün, mef'ûlâtü, müstef'ilün
cüzü'lerinden ibâret bir âheng ölçüsüdür. Bunun da 13 kadar fürûu vardır. Türkçede kullanılabilen :
Müfteilün, fâilün, müfteilün, fâilün.
Müfteilün, fâilün.
vezinleridir.

Bahr-i müzâri' : (بحر مضارع) Arablara göre:
Mefâîlü fâilâtü
İranlılara göre :
Mefâîlün, fâilâtün, mefâîlün, fâilatün
cüzü'lerinden ibâret bir âheng ölçüsüdür. 12 kadar fürûu vardır. Türkçede kullanılmış olanları şunlardır :
Mef'ûlü, fâilâtün, mef'ûlü, fâilâtün
Mef'ûlü, fâilâtü, mefâîlü, fâilün

Bahr-i muktadab : (بحرمقتضب) Arablara göre:
Mef'ûlâtü, müstef'ilün, müstef'ilün
İranlılara göre :
Mef'ûlâtü, müstef'ilün, mef'ûlâtü, müstef'ilün
cüzü'lerinden ibâret bir aheng ölçüsüdür. 6 kadar fürûu vardır. Türkçede bâzı vezinleri kullanılmaya çalışılmış ise de âhengli olmamışdır.

Bahr-i muctes : (بحر مجتث) Arablara göre
Müstef'ilün, fâilâtün
İranlılara göre :
Müstef'ilün, fâilâtün, müstef'ilün, fâilâtün
cüzü'lerinden ibâret bir âheng ölçüsüdür. 9 kadar fürûu vardır. Bizde kulanılmış olanları şunlardır :
Nâdiren :
Mefâilün, feilâtün, mefâilün, feilâtün.
Şeyh-ül-İslâm Yahyâ Efendi'nin :
Tüketdi sabrını gönlüm o lâ'l-i-nâba düşelden
Komadı varını harc eyledi şerâba düşelden
matla'lı gazelinde olduğu gibi. Bu şekli pek de âhenkli değildir.

Ekseriya :
Mefâilün, feilâtün, mefâilün, feilün
Bunun son cüz'ü (fa'lün) de olur.

Bahr-i seri' : (بحر سريع)
Müstef'ilün, müstef'ilün, mef'ulatü
cüzü'lerinden ibâret bir âheng ölçüsüdür. 6 kadar fürûu vardır. Bizde ancak :
Müfteilün, müfteilün, fâilün
vezni kullanılır.

Bahr-i hafif : (بحر خفيف)
Fâilâtün, müstef'ilün, fâilâtün
cüzü'lerinden ibâret bir âheng ölçüsüdür. 9 kadar fürûu vardır. Bizde kullanılan :
Fâilâtün (veya feilâtün), mefâilün, feilün (veya fa'lün).

Bahr-i tekarüb (بحر تقارب yâhud **mütekarib :** (متقارب)
Feûlün, feûlün, feûlün, feûlün
cüzü'lerinden ibâret bir âheng ölçüsüdür. 10 kadar fürûu vardır. Bizde kullanılmış olanlar :
Feûlün, feûlün, feûlün, feûlün
Feûlün, feûlün, feûlün, feûl, (yâhut feil)
Nâdiren :
Fa'lün, feûlün, fa'lün, feûlün.

Bahr-i mütedârik : (بحر متدارك)
Fâilün, fâilün, fâilün, fâilün
cüzü'lerinden ibâret bir âheng ölçüsüdür. Bunun mucidi Ahfeş'tir. Sonradan ihtıra' edilmiş olduğu için «muhtera'» diyenler de vardır. 6 kadar fürûu varsa da âhenksizlikleri dolayısiyle hiç biri türkçede kullanılmamıştır.

Bahr-i cedîd : (بحر جديد) İsminden de anlaşılacağı üzere sonradan İranlılar tarafından tertib edilmiş olan bu bahrin esas ölçüsü :
Fâilâtün, fâilâtün, mütef'ilün dür.
Âhenksiz olduğu için türkçede kullanılmamıştır.

Bahr-i karîb : (بحر قريب) Bu da İranlılar tarafından mürettebdir. Esas ölçüsü :
Mefâîlün, mefâîlün, fâilâtün dür.
3 fürûu vardır. Türkçede kullanılmamıştır.

Bahr-i müşâkil : (بحر مشاكل) Bu da İranlıların ihdâs ettiği bir bahrdir ki esas ölçüsü :
Fâilâtün, mefâîlün, mefâîlün dür.

4 fürûu vardır. Türkçede kullanılmamışdır.

BEDÂHETEN, BİLBEDÂHE : (بداهة، بالبداهة) Uzun uzadıya düşünmeksizin manzum bir söz söylemek ve yazmak mânâsında kullanılır. (bk. İrticâl)

BEDÎ' : (بديع) Lafzî ve manevî bâzı san'atler icrasiyle sözün süslenmesini öğreten ilmin adıdır ki (Belâgat) in 3 fenninden biridir. (bk. Belâgat)

BEHÂRİYYE : (بهاريه) Bahar tavsıfiyle başlayan ve. çok defa birinin sitayişiyle nihayetlenen kasîdelere eski şâirlerin verdikleri isimdir. Fakat bu behâriyyeler, Frenklerin tasvirleri gibi oldukça tabiî yazılar değildir. Meselâ Bâkî'nin bir kasîdesinde olduğu gibi bahçeyi çiçek ordugâhına, lâleyi sancağa, servi ağacını da sancakdara benzetmek suretiyle tasavvur ve tasvirlerdir. İşte o meşhur «Behâriyye»den birkaç beyt :

Rûh-bahş oldu Mesîhâ-sıfat enfâs-ı behâr
Açdılar dîdelerin hâb-ı ademden ezhâr
Tâze can buldu cihân, erdi nebâtâta hayât
Ellerinde harekât eyleseler serv ü çenâr
Döşedi yine çemen nat'-ı zümürrüd-fâmın
Sîm-i hâm olmuş iken ferş-i harim-i gülzâr
Yine ferrâş-i sabâ sahn-ı ribât-ı çemene
Geldi, bir kafile kondurdu yükü cümle behâr
Leşker-i ebr, çemen mülküne akın saldı
Durma yağmâda yine nite ki bâğî Tâtâr
Farkına bir nîce per takınır altın telli
Hayl-i-ezhâra meğer zanbak olubdur serdâr
Dikdi leşkergeh-i-ezhâra sanavber tûğın
Haymeler kurdu yine sahn-ı çemende eşcâr
Döşedi mihr-i felek yolları dîbâlar ile
Etdi teşrif çemen mülkünü sultan behâr
Subh-dem velvele-i-nevbet-i şâhî mi değil
Savt-i mürgan-i hoş-elhân ü sadâ-yi kühsâr
Çemen etfâlının uykuların uçurdu yine
Subh-dem gulgule-i fâhte gülbank-i hezâr
Dâye-i ebr yine goncelerin şebnemden
Bâşına akçe dizer nite-ki etfâl-i-sigar
Mevsim-i rezm değildir, dem-i bezm erdi deyu
Sûsenin hançerini tutdu serapâ zengâr
Semenin sîne-i sîmînin açup bâd-ı-seher
Çözdü gülşende gülün tükmelerin nâhun-i hâr
Pîrehen berk-i semen, gû-y-i girîbân şebnem
Gülsitân oldu bu gün bir sanem-i lâle-izâr
Zîb-ü fer vermek için rû-yi arûs-ı çemene
Yâsemen şâne, sabâ mâşıta, âb âyine-dâr
Dürr ü yâkut ile bir nahl-i murassa' sandım
Erguvân üzre dökülmüş katarât-ı emtâr
Şîşe-i çarhda gör bunca musanna' nahli
Nice ârâste kılmış yine sun'-i Cebbâr
Berk-i ezhârı hevâ şöyle çıkardı feleğe
Pür-kevâkib görünür günbed-i çarh-i devvâr
Dem-i İsâ deriler bû-yi Bahûr-i Meryem
Açdı zanbak Yed-i Beyzâyı kef-i Mûsâ-vâr
Câm-ı zerrîni dolu bâdeyi gül-reng etmiş
Gül-i-ra'nâ seherî etmek için def'-i humâr
Zanbakın goncesidir bâğa gümüş bazû-bend
Za'ferânîyle yazılmış ana hatt-ı tûmâr
Dehen-i gonce-i ter türlü letâif söyler
Gülüb açılsa aceb mi gül-i rengîn ruhsâr
Güher-i fursatı aldırma sakın devr-i felek
Sîm ü zerle gözünü boyamasın nergis-vâr
Câm-ı mey katreleri subha-ı mercân olsun
Geliniz zerk u riyâdan edelim istiğfâr
Lâle sahrâyı bu gün kân-ı Bedahşân etdi
Jâle gülzâra nisâr eyledi dürr-i şehvâr
Dâmenin dürrü cevâhirle pür etdi gül-i ter
Ki ede hâk-i der-i Hazret-i Pâşâya nisâr
Asmân-pâye, hümâ-sâye Alî Pâşâ kim
Eremez tâk-ı celâline kemend-i efkâr.

BELÂGAT : (بلاغت) «Sözün fasih olmakla beraber muktezâ-yı hâl ve makama mutâbık olmasıdır.» diye târif edilir. Öyle sözlerle onları söyleyebilenlere «belîğ» denilir. Sözün fasih olması : ifâdenin kusuru olmaması, yerinde ve mukteza-yi hâl ve makama mutabık olması da : adamına göre söylenilmesidir. Söz ne kadar düzgün ve süslü olursa olsun yerinde ve adamına göre söylenilmezse belâgati hâiz olamaz. Resmî bir makamda lâübâlî söylenen, hususî ve samimî bir mecliste mütekellifâne ıkına, sıkına konuşan, bir köylüye de bir âlimle görüşür gibi söz söyleyen, yerinde ve adamına göre hitab etmesini bilmiyor demekdir.

Şu halde belâgat — bir dereceye kadar — «tabiat» mânâsına geldiği gibi, düzgün ve yerinde söyleyebilmek kabiliyeti demek de olur. Fikret'in şu manzumesinde bu mânâya kullanılmıştır :

Sen ey şükûfe-i-cihân
Nesin, safâ-yı dil misin?
Değil misin?
Fedâ şu anlaşılmayan
Sürûduna,
Benim bütün fasâhatim,
Belâgatim,
Olanca şâiriyyetim.

Belâgat: hem düzgün, hem de yerinde söz söylemek usulünü öğreten bir ilmin de adı olur ki «Maânî», «Beyân», «Bedî'» ünvanlı 3 fenne ayrılır. (Bu kelimelere bakınız.) Namık Kemal'in şu beytinde 3 fen zikr edilmiştir:

Meydanda Bedî'ile Meânî
Biz de okuduk biraz Beyânı

Muallim Nâcî Efendi merhum:
«Fenn-i belâgat, Meânî, Beyân, Bedî' namlariyle 3 kısma ayrılır. Bunlar da birer fen itibâr olunur. Şu üç mes'eleyi nazarı-dikkate alalım:

1— Kelâmın muktezâ-yi hâle tatbiki,

2— Bir mânânın yekdiğerinden daha vâzıh birkaç suretle ifâdesi,

3— Mutabakati, vuzuhu yolunda olan sözün tezyini.

İşte bunlardan birincisi fenn-i Meâni ile, ikincisi fenn-i Beyân ile, üçüncüsü fenn-i Bedî' ile bilinir. Ehemmiyetleri bu tertibe göredir.

Kelâmda iki türlü güzellik aranır. Biri hüsn-i zâtî, diğeri hüsn-i arazîdir.

Hüsn-i zâtî (zâtî güzellik); Meâni ve Beyân ile, Hüsn-i arazî (sonradan gelme güzellik); Bedî' ile cilveger olur.

Söz bir güzel kıza teşbih olunsa Meâni ile Beyân endamının düzgünlüğüne, hareketlerinin inceliğine, Bedî' ise dış süslere benzetilmek lâzım gelir. Yalnız Bedî' ile müzeyyen olan söz, tekellüfle süslenmiş bir çirkine benzer. Bir güzel süslenmese de güzeldir. Bir çirkin süslense de çirkindir. İhtimâl ki gülünc de olur. Hüsn-i zâtîsiz hüsn-i arazînin ehemmiyeti olamaz. Fakat hüsn-i zâtiye hüsn-i arazî de munzam olursa elbette âlâ olur.» der.

BEND: (بند) «Murabba'», «Muhammes». «Müseddes», «terkib-i bend», «tercî'-i bend» gibi aynı vezinde müteaddid mısrâlı parçalardan müteşekkil manzûmelerin parçası:

Âheng-i âh ü nâleleri edelim bülend
Eshab-ı-derdi cûşe getirsin bu heft bend

Bâkî

Gazete makalesine de eskiden «bend», yâhud «bend-i mahsûs» derlerdi.

BERÂAT-I İSTİHLÂL: (براعت استهلال) Mensur, manzum bir esere mevzûuna uygun tâbirat ile başlamaktır. Buna «Hüsn-i ibtidâ» da tâbir olunur. Cevdet Paşa «Belâgat-i Osmaniye»sinde:

«İbtidâ sâmiin kulağına dokunacak söz efsah ve mânâsı evzah olduğu halde alt tarafını kemal-i-ehemmiyetle dinler ve illâ alt tarafı ne kadar güzel olsa çendan kulak asmaz. Binaenaleyh hüsn-i ibtidâya ziyâde itinâ olunmak lâzımgelir ve en âlâsı maksadı müş'ir olan sözler ile başlamaktır. İşte buna Berâat-i istihlâl denilir. Mebâdiden maksada bir münasebet ile geçilirse (tahallus) denilir. Ve eğer münasebet aranmaksızın geçilirse (iktıdab) denilir.» der.

Fuzûlî'nin «Leylâ ve Mecnûn» destanına yazdığı mensur mukaddimeye «İlâhi Leylî-i serây-i hakikat, serâ-perde-i vahdetden zuhur edip tecellî-i cemâliyle fezâ-yi sûreti müzeyyen etdikte ve Mecnûn rûhu, ser-geşte-i bâdiye-i gaflet iken ol şa'şaa-i cemâli görüp inân-ı ihtiyârı elden gittikde...» ibaresiyle girmesi, yine o destanın başında:

Ey neş'e-i hüsni aşka te'sîr kılan
Aşk ile binâ-yı kevni ta'mîr kılan
Leylâ ser-i-zülfini girih-gîr kılan
Mecnun-i hazin boynına zencîr kılan

rübâisini yazması gibi. Her kavmin güzellerine dâir Enderunlu Fâzıl'ın yazdığı «Hûbannâme» ismindeki meşhûr esere:

B'ism-i ebrû-yi siyâh-i cânân
Kıssa-i aşka gerekdir ünvân

beytiyle ibtidâ etmesi de böyledir.

BERCESTE: (برجسته) Zahmetsizce hatıra geliveren, fakat yüksek bir mânâyı ihtiva eden şiirlere denir. Nâcî'nin tebessüm halinde çıkarttığı resminin altına yazdığı:

Mudhikât-ı dehre ben ölsem de tasvîrim güler

ve ikinci Sultan Mahmûd'un Hekim-başısı Abdülhak Molla'nın ecza dolabı üstüne yazdırdığı:

Ne ararsan bulunur derde devâdan gayri

mısrâları gibi. Râgıb Paşa'nın:

Eğer maksûd eserse mısra-ı berceste kâfîdir.
Aceb hayretdeyim ben sedd-i-İskender husûsunda.

beytiyle emsâlinde görüldüğü üzere «berceste» ile ekseriyyâ mısrâlar tavsîf olunur. Fakat böyle olması berceste denilebilecek sözlerin alelekser mısrâ şeklinde zuhuru dolayısiyledir. Yoksa Ziyâ Paşa'nın:

Tenkîh eder sözü o dânâ
Bercestedir anda lâfz u mânâ

beytiyle Mehmed Âkif'in:

Servler Mevlâya yükselmiş birer berceste âh

mısrâından, hususiyle Ferîd (Kâm) Bey'in:

Bir mislini getirmiş olsaydı kilk-i kudret
Beyt-ül-kasîd olurdun manzûme-i cihânda
Mısrâısın ki sun'un berceste tâ ezelden
Ferdiyetinle kaldın dîvân-ı kün-fekânda

kıt'a-i bercestesi bu tâbirin mısrâlara münhasır olmadığını gösterir.

BETER: (بتر) Lügatte bir hayvanın kuyruğunu kesmek demektir. Arûzcuların ıstılâhında «fâilâtün» cüz'ünün «veted-i-mecmû'»u olan «îlâ»yı kaldırmak ve kalan «fâtün» yerine «fa'lün» cüz'ünü koymak mânâsın..dır. O cüz'e de «ebter» derler. (bk. Ebter)

BEYÂN: (بيان) Belâgat ilminin hakîkat, mecâz, kinaye, teşbih, istiâre gibi bahislerini öğreten kısmı:

Meydanda Bedi' ile Meâni
Biz de okuduk biraz Beyânı

Nâmık Kemâl

(bk. Belâgat, hakîkat, mecâz, kinâye, teşbîh, istiâre)

BEYT: (بيت) Aynı vezinde iki mısrâdan teşekkül eden sözdür. «Aynı vezinde» kaydı muhtelif ölçülere göre söylenilmiş iki mısrâa beyt denilemiyeceği içindir. Bursalı Şeyh İsmail Hakkı'nın:

Nitekim Şems azm-i Konya edip
Eyledi Molla Celâli irşâd

mısrâları gibi. (Rûh-ül-Beyân sâhibi, âlim ve ârif bir zat olan İsmail Hakkı Hazretleri arûza hâkim, usule vâkıf bir zât olduğundan bu mısrâlardan birini diğerine uyacak şekilde söylemiş olması, hattât ve tâbiler tarafından bozulmuş bulunması mümkündür.) Böyle muhtelif vezinli mısrâlardan bir beyt inşasına çalışan bir müteşâire hitaben Molla Câmî'nin şöyle bir kıt'ası vardır:

دی همی خواندی بدعوی مطلعی
کین نه مطلع ، بلکه بحری کوهرست
کی سزد یك بحر تنها خواندیش
زانکه هر مصراع بحر دیکرست

Diy hemî handî be-da'vî matlaî
K'in ne matla' belki bahr-i gevherest
Key sezed yek bahr tenhâ handiyeş
Z'an ki her mısrâ' bahr-i dîgerest.

[Mânâsı: Dün, «Bu ne matla'dır, olsa olsa cevahir denizidir.» diye bir takım iddialarla (böbürlenerek) bir matla' (bir şiir başı) okuyup durdun ki ona, yalnız tek vezinli demek nasıl yakışır. Şundan dolayı ki, her mısrâ başka bir bahirdir.»]

Bu kıt'a vaktiyle şöyle terceme edilmişti:

Dün okurdun fahr ile bir matlaı
Şâirim, matla' değildi, kulzüm-i gevher idi
Yalnız bir bahr-i-gevher denme lâyık mı ona
Çünki bahri her iki mısrâının dîger idi.

Bir beyt, kafiyeli olursa «musarra'» denilir. Yenişehirli Avnî Bey'in:

Gel ser-i-kabrimde dur bir lahza ey sîmîn-beden
Nûrdan bir serv dikmişler kıyâs etsin gören

beyti gibi. Musarra' beyt gazel ve kasidenin baş tarafında bulunursa «Matla'», arasında bulunursa «Vâsıta» adını alır.

Kafiyeli olmayan beyte «Ferd» yâhud «Müfred» derler Nâmık Kemâl'in:

Kimsenin lutfuna olma tâlib
Bedeli cevher-i hürriyyetdir.

beyti gibi.

Bir gazelin en güzel beytine «Beyt-ül-gazel», bir kasidenin en hoşa giden beytine «beyt-ül-kasîd», mutlak surette en güzel bir beyte «Şeh beyt» derler. Mânâsı diğer bir beyt ile tamamlanan beyte de «Beyt-i merhûn» tâbir ederler. Manzum bir fıkradan alınan:

«Onu gördükte Halîfe böyle
Sen niçin kaçmadın oğlum söyle
Diyerek sordu o sâbit çocuğa
Ne cevab verdi, bakın, yavrucağa
Kaçmağa çünki behâne ma'dûm
Siz adil sâhibi, bense ma'sûm.»

beyitlerinde olduğu gibi. Fikret'in meşhur «Halûk'un vedâı» manzûmesindeki beyitlerin çoğu merhûndur.

Kasîdelerde şâirlerin adını hâvi olan beyte «tâc beyt», gazellerde ise «mahlas beyti» denilir. Arûzcular, bir beyti arûzun eczasına göre kısımlara ayırırlar ve her kısmına bir isim verirler. Bu taksime nazaran birinci mısrâın ilk cüz'üne «sadr», son cüz'üne «arûz», yâhut «harb», ikinci mısrâın ilk cüz'üne «ibtidâ», son cüz'üne de «acüz», arada kalan cüz'lere de «haşiv» tâbir ederler.

BİBLİYOGRAFİ : Bizde eskiden «Kitabiyat» denilen ilmin Avrupalılarca adıdır ki bunu tarih nev'i sırasında zikr ediyorlar. Türklerin en büyük kitabiyat âlimi «Kâtib Çelebi»dir. 15.000 kitap ve 10.000 müelliften bahs eden Arabca olarak «Keşf-üz-zunûn»u yazmış, bu mühim eser Batı dillerine de çevrilmiştir. Bizde iki defa basılmıştır. Buna birçok zeyiller de yapılmıştır.

BİYOGRAFİ : Terceme-i hâl demektir ki, bir adamın hayatından bahs eder. Garb ve Şark lisanlarında hâl tercemelerine dair birçok kitap yazılmıştır.

BUYRUK : (بيورق) Bektaşîlerce büyük tanınmış olan kimselerin sözleri. Esasen «emir» mânâsınadır. Celvetî pîri Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin :

«Buyruğun tut Rahmân'ın
Tevhide gel tevhide»

beytinde olduğu gibi.

C

CAHF : (جحف) Lügatde hiffet (hafiflik) mânâsınadır. Arûz ıstılâhında «fâilâtün» cüz'ü habn (ikinci sakin cüz'ü hazf) illetine uğrayıp feilâtün kaldıktan sonra «fâsıla»sını, yâni «feilâ»yı da hazf edip kalan «tün» yerine «fa'» lâfzını getirmeğe derler. Buna «tams» da denir. (bk. Mahcûf)

CÂİZE : (جائزه) Eski şâirlerin yazdıkları medhiyeler karşılığında aldıkları para ve ihsan ki «sıla» da denir. Cem'i «cevâiz» gelir. Câizeye arabcada «sevâb» denildiğini de İbnü Abdi Rabbihi'nin İkd-ül-ferid isimli kitabında gördüm.

Kamus tercemesinde Ayıntablı Âsım Efendi :

«El-cevâiz : câizenin cem'idir ki geçip gidici demektir. Bu münasebetle cümle îndinde rağbette ve tab'a uygun olduğundan diyâr-be-diyâr yayılan şiirlere ve atasözlerine denilir. Ve câize : vergiye denir. Kamus şârihinin beyânı üzere bu adla anılmasının sebebi budur ki : meliklerden biri düşman üzerine yürüyüp her nasılsa aralarına bir nehir mani olmakla her kim bu nehirden öte yakaya geçerse ona şu kadar atiyye ihsan ederim, demekle geçenlere va'd edildiği şekilde verdikten sonra atiyye mânâsında istimâl olundu. Ve câize : armağan edilen nesneye denir ve lutf ve haseneye denir...» diyor.

Hazret-i Peygamber, huzurunda bir medhiye okuyan Kâ'b ibnü Züheyr'e câize olmak üzere Bürdesini (hırkasını) ihşân etmişti. Bu münasebetle bizim müverrih Sürûri de bir manzûmesinin sonunda :

Sürûrî câize ister şefâat yâ Resûlallâh!»

demiştir.

Emevî ve Abbâsî Halîfeleriyle müslüman hükûmdârlar, kendilerini medh ettirmeyi pek severler, meddâh şâirlere de bol bol câize verirlerdi. Garibi şurası ki o hükümdârların çoğu, hakkında yazılan ve huzûrunda okunan kasîdeleri anlamadan dinler ve kaillerine ihsân ederdi. Germiyan hükümdârı Yakub Bey bir gün bir saz şâirinin :

Benim devletlû sultânım akibâtın hayır olsun!
Yedüğün bal ile kaymak, gezindüğün çayır olsun!

diyerek saz çaldığını dinlemiş ve anladığı bu sözü dinlemekten hoşlanmış, — Medhiye dediğin böyle anlaşılır söz olur. Bizim Şeyhî

(Germiyanlı) gelir bir şeyler okur; anlamam, fakat mecbûren dinler, birkaç para da veririm! diye işin doğrusunu söyleyivermiş. Evet, medh budalası olanların müşteri çıkması, medhiyeciliği kârlı bir san'at hâline getirdiği için manzûm söz söyliyebilenlerin çoğu bu vâdide çalışmaya başlamış. Mevcût divanların hangisi gözden geçirilirse birkaç kasîdeye tesâdüf olunur.

Fuzûlî'nin meşhur Bağdad Kasîdesi dolayısiyle kendisine vakıf gelirinden günde dokuz akçe tahsis edildiğini, Osmanlı veziri İlyas Paşa'nın, bir kasîde câizesi olarak Nef'î'ye bir at, bir köle ve birçok kıymetli eşya verdiğini tarih yazar. Nedîm'in şâhâne eserlerine mükâfaten o sözleri söyleyen ağıza Damâd İbrâhim Paşa'nın mücevher doldurduğunu her edebiyat meraklısı işitmiştir. Fakat sonraları o râğbet, belki de o san'at kalmamış 13/19 uncu asırdaki kasîdecilik âdetâ dilencilik derekesine düşmüş. O asrın şâirlerinden Sünbülzâde Vehbî'nin, oğlu Lutfullâh Çelebî'ye nasihatnâme olmak üzere yazdığı «Lutfiyye» deki:

Bâzı cerrâr da şâir geçinir
Cerr-i askalde mâhir geçinir
Dağıtır halka müzeyyef târîh
Olarak lâyık-ı levm ü tevbih
Sözleri bir çürük akçe etmez
Câize almasa kalkıp gitmez
Onların aldığıdır def'-i belâ
Yıkılıb gitmek için ol sükalâ

beyitleriyle, meşhur «Sühan Kasîdesi»ndeki:

Narhı altmışlığa indi hele târîhlerin
Pek ucuzlandı bu bâzârda kâlâ-yi sühan
Niçe nâ-ehl-i gedâ-tıynet ü sâil-meşreb
Cerri sermâye eder eylese imlâ-yi sühan
Kalmadı şâir ile farkı hemân cerrârın
Müntec-i cerr ü süâl oldu kazâyâ-yi sühan
Daldılar bâb-ı kibâra gazelim var diyerek
Oldu sâil kapısı dergeh-i vâlâ-yi sühan
Kim vefât etse kazıb seng-i mezâra târih
Cöng ü tûmârın eder mahşer-i mevtâ-yi sühan
Hâsılı âlemi târîh ile telvîs eyler
Nice murdâr ü mülevves hezeyan-lâ-yi sühan
Câygâh oldu o kâğıdlara battâliyye
Her konakda bulunur bir iki torbâ-yi sühan
İyd-i nev gelse hemen köhne kasîde getirüb
Yeni, eski bulur esbâb-ı atâyâ-yi sühan
Eyleyib şi'ri verak-pâre-i imsâkiyye
Ramazanda dağıtır halka hedâyâ-yi sühan
Bu tarîk ile çöker süfre-i halviyyâta
Nukl-i iftirâ getirmiş gibi hurmâ-yi sühan

tasviriyle o asrın dilenci şâirlerindeki hâli ve görmüş oldukları istiskali anlatır. Çok şükür ki zamanımızda manzûm medhiyeci esnafı munkariz olmuş, tek tük kalanları olsa bile san'atlerinin müşterisi kalmamıştır.

Kiymet-i şi'ri eden himmet-i şâir gibi pest
Şâirin meskenet-i câize-cûyânesidir

beyti ne kadar yüksek bir düşüncenin tercemânıdır.

CÂMİ' : (جامع) Beyân tâbirlerindendir. İstiârede «müstârünleh» ile müstârünminh» arasındaki münasebete denilir. Teşbihin «vech-i şebeh»i demektir.
(bk. Teşbih ve istiâre)

CEB : (جب) Lügatde insanı hadım etmek, devenin hörgücünü kesmek demektir. Arûz ıstılâhında «mefâîlün» cüz'ünden (î) ve «lün» hecelerini hazf ettikten sonra kalan «mefâ» yerine «feil» lâfzını getirmeğe denir. (bk. Mecbûb)

CED' : (جدع) Lügatde burun kesmeğe derler. Arûz ıstılâhında «mef'ûlât» cüz'ünün iki «sebeb-i hafif»ini, yâni «mef» ve «û» hecelerini hazf ettikten sonra kalan «lât» yerine «fâ'» lâfzını getirmeğe denir. (bk. Mecdûu')

CEM' : (جمع) Bedî' tâbirlerindendir. Birkaç şeyi bir hüküm altına toplamak san'atıdır. Nef'î'nin :

Hem kadeh, hem bâde, hem bir şûh sâkîdir gönül
Ehl-i aşkın hâsılı sâhib-mezâkıdır gönül

beytindeki kadeh, bâde ve sâkînin gönülde birleşmeleri hükmü gibi.

Aşka düşmüş ıbtidâ bir nay, bir ben, bir gönül
Dâğ-dâğ-ı ibtilâ bir nây, bir ben, bir gönül

beytinde de ney ile şâir ve gönlünün aşka düşmekle, dâg-dâr-ı ibtilâ olmalarındaki birleşme de böyledir. Cem'in «ma'-at-taksîm»

ve «ma'-at-tefrîk» olmak üzere iki nev'i vardır ki birincisi cem'in taksim san'atiyle, ikincisi de tefrik san'atiyle birlikde icra edilmesidir.

Taksim: müteaddid şey zikr ve her birine âit olan san'ati tâyin ve tahsis suretiyle nisbettir. Fuzûlî'nin Kanûnî hakkındaki:

Hak iki âdil Süleyman hâkim etmiş âleme
Evvel ü âhir kılup sırr-i adâlet âşikâr
Ol Süleyman'ın şükûhu dîve salmış rüstehîz
Bu Süleyman savleti küffârı etmiş târ-mâr

beyitlerinde olduğu gibi. Burada biri evvelâ Süleyman Peygamber, diğeri Kanunî Süleyman olmak üzere iki zât zikr edilmiş, sonra birine şeytanların teshiri, diğerine kâfirlerin tedmiri tâyin ve tahsis tarikiyle nisbet olunmuştur.

Cem'ma'-at-taksîm ise müteaddid şey'i bir hüküm dâiresine topladıktan sonra taksim etmektir. Bâkî'nin:

Yayıldı bahs-i lâ'l ü hatt ü hâlin Bâğ-ı Rıdvâna
Suyın kevser, nebâtın ney-şeker,hâkin abîr etdi

beytinde olduğu gibi ki sevgilinin dudağı, hattı, hâli bahsi Cennete yayılmış. Bu bir cem' san'ati. Çünki bahislerinin Cennete yayılmasında birleşiyorlar. Sonra sevgilinin dudağı, Cennetin suyunu Kevser; hattı, oranın nebatını şeker kamışı; beni de toprağını anber hâline getirmiş. Bu da bir taksîmdir. Çünkü her birine ayrı ayrı birer meziyyet verilmiş, iki san'atin birleşmesiyle de cem'ma'-at-taksîm husûle gelmiştir.

CEM'İYET: (جمعيت) Bedî' tâbirlerindendir. Gerek münasib, gerek mukabil mânâları ifâde eden kelimelerin bir arada zikr olunmasıdır. Böyle bir söze «cem'iyyetli» denilir. Münasib ve mukabil mânâlar kaydinden anlaşılmıştır ki cem'iyet tenasüb ve tezâda şâmildir. Bir mezar kitâbesi olmak üzere yazılan:

Bir tâir-i kudsîyi uçurdun yuvasından
Bir lâne-i sevdâyı tebâh eyledin ey mevt!
Bir tûde türâba çevirip cism-i lâtîfin
Bir haclegehi hâk-i siyâh eyledin ey mevt!

kıt'ası «tâir, uçurdun, lâne, tûde, türâb, hâk» lâfızlarından husule gelen tenasüb dolayısiyle, Âkif Paşa'nın:

Kimisi nîstî-i gamla beka-cûy-i vücûd
Kimi hestî-i elemle taleb-efzâ-yi adem

beytinde «nîstî, hestî, beka-cû-yi vücud ve taleb-efzâ-yi adem» kelime ve terkiblerinden hâsıl olan tezâd hasebiyle cem'iyetlidir.

CEVÂZ-I-EDEBÎ: (جواز ادبى) Arabların «Yecûzü li'ş-şâiri mâ-lâ-yecûzu li-gayrihi» yâni «Başkalarının yapması câiz olmayan bir şey'i şâirin yapması câizdir.» sözünden alınmış bir tâbirdir ki edebî hatâlara vârid olacak itirâzlara karşı kalkan gibi kullanılır. Vezne sığdırılmak için sözün alt-üst edilmesi, hecelerin uzatılıb kısaltılması, edebî kaidelere riâyet edilememesi gibi kusurlar hep bu tâbir ile kapatılmak, «Dediğiniz doğru ise de vezn zarureti dolayısiyle bu kadarcık bir müsâmahaya cevâz-ı edebî gösterilebilir.» denerek işin içinden çıkılmak istenilir. Bâzı yazılarda müsâmaha gösterilmeğe edebî cevâz verilebilirse de cevâzın bir haddi olmak lâzım gelir. Bu edebî hudud tamâmiyle muayyen olmamakla berâber hâricine çıkılıb çıkılmadığını «zevk-i selim» tâyin edebilir.

CEVHER: (جوهر), **CEVHERİN:** (جوهرين) Ebced hisâbiyle yapılan tarih tâbirlerindendir. Noktalı harfleri hisâb edilerek düşürülen tarihlere denilir. Böyle tarihler için mücevher, menkut, mu'cem, gevher, güher tâbirleri de kullanılır. (bk. Ebced hisâbı, mu'cem, gevher, güher.)

CEZÂLET: (جزالت) Tomruk, yâni kalın odun demek olan «cezl» kelimesinden alınmıştır. Telâffuz edilişleri kulağa sert gelen lâfızların söyleniş keyfiyetidir. Buna «sertlik» de denilebilir. Evet, kelimelerde «rikkat» ve «cezâlet» denilen iki sesleyiş vardır. «Sen, ben, şiir, edeb» gibi söylenişleri ince olan kelimelere «elfâz-ı-rekika» «arz, çarh, toprak, ağaç» gibi telâffuzları kalınca olanlara da «elfâz-ı cezle» denilir.

«Edâ»nın «müeddâ» ile, yâni lâfzın mânâ, daha açığı üslûbun «mevzû'» ile muvafık olması için kelimelerin rikkat ve cezâletine de mümkün olduğu kadar dikkat etmek lâzımdır.

Beşikteki bir yavrucuğun uyuduğunu anlatmak için «mışıl mışıl» tâbiri kullanılır. Çünki mevzûun rikkati öyle bir tâbiri gerektirir. Onun yerine «horul horul» tâbiri kullanılacak olsa o kelimelerin cezâleti, âdetâ çocuğu uykudan uyandırır ve korkutur.

Nâcî der ki :

«Bir ordu kumandanı askere hitâben irâd edeceği nutku elfâz-ı cezîleden teşkîl etmeğe çalışır. Çünki bir muasker (askerlerin toplanma mahalli), nâzikçe idâre-i kelâm edilecek yer değildir. Bunun tam aksi olarak bir âşık, gönlünü cezb etmeğe çalışdığı mâşûkasına elfâz-i rakîka ile söz söylemek ister. Zirâ sevgilinin kulağı, kelimat-i şedîdenin hücûmuna dayanamaz...»

Uzunca bir yazının bütün bütün elfâz-i rakîka, yâhut elfâz-i cezleden tertîbi imkânsız değilse bile her hâlde güçtür. Uğraşmak zahmetine de değmez. Yalnız — Nâcî'nin dediği gibi — «elfâz-i cezle makamında elfâz-i rakîka ve bil'akis elfâz-i rakîka mevkiinde elfâz-i cezle irâd edilmemek» ve ekseriyet itibâriyle «sözün hey'et-i umûmiyesinde cezâlet veya rikkat göstermek» lâzımdır.

CEZL : (جزل) Arûz tâbirlerindendir. Arûzcular ıstılâhında «mütefâilün» cüz'ünü müfteilün suretine sokmaktır.

CİNÂS : (جناس) Bedî'in lafzî san'atler cümlesindendir. Lafzı bir, mânâsı ayrı olup bir ibârede bulunan kelimelerdir. Sünbülzâde Vehbî'nin :

«Eyleme vaktini zâyi', deme kış yaz, oku, yaz!»

mısrâındaki «yaz»lar ile İzzet Mollâ'nın :

«Dest-i kûtâhımızı etmemiş Allâh resâ
Menba'-i cûdunu yoksa elimizle kaparız.
Bize versin mi Hudâ Âb-i Hayât-i tevfik
Hızr'ı bulsak reh-i-zulmetde külâhın kaparız.»

beyitlerindeki «kaparız»lar ve Muhyiddin Râif Bey'in :

«Sen beni terk eyledin gitdin nihâyet yâd ile
Dilde kaldı sevdiğim, yâd-i hazînin yâdigâr»

beytindeki «yâd»lar gibi.

«Yaz»lardan biri «sıcak mevsim», öbürü «tahrir et!» demektir. «Kaparız»lardan biri «kapatırız», diğeri de «gasb ederiz» mânâsınadır. «Yâd»lardan birincisi «yabancı», ikincisi «hâtıra» meâlindedir. Böyle oldukları ve bir mısrâda bulundukları için cinâs teşkil etmişlerdir. Lafız itibâriyle biribirine böyle uygun olanlara «cinâs-ı tâm», az çok değişmiş bulunanlara da «cinâs-ı gayr-i tâm» denilir.

Cinâsda tamamlık «vücûh-i erbaada ittifak» denilen dört şeyden hâsıl olur. Bu dört şey, yâni vücûh-i erbaada ittifak, cinâsı teşkil edecek kelimelerdeki harflerin nevi'leri, sıraları ve adetleri, bir de harekeleriyle sükûnları bir olmak demektir. Yâni o kelimelerden biri kaç harfli ve o harfler hangileri ise, bir de harflerin kaçı sâkin bulunuyorsa öbürünün de aynı harfli, aynı harekeli ve sükûnlü olmasıdır. Yukarıki misallerde olduğu gibi. Vücûh-i erbaadan biri eksik olursa o cinâs, cinâs-ı tam olamaz.

Tam cinâslar, ya «basit», ya «mürekkeb» olur. «Yaz» ve «kaparız» kelimeleri basit ve tam cinâs misâlidir.

Mürekkeb cinâslarda kelimelerden biri iki lafızdan teşekkül eder. Keçecizâde Fuâd Paşa'nın :

«Bir evde dü zen olsa düzen olmaz o evde»

mısrâındaki «düzen» kelimeleri gibi. Bunlardan biri «dü» ve «zen» lafızlarından mürekkeb ve «iki kadın» demektir. Öbürü tek kelimedir ve «intizâm» mânasınadır.

Mürekkeb cinâsların böyle yazılışta biribirine benzer olanlarına «cinâs-ı müteşâbih», imlâsı ayrı, lafzı bir bulunanlarına «cinâs-ı mefruk» derler.

Uğrarız sadmesine her gelenin
Bu da bir çiftesi bir hargelenin

beytinin kafiyelerinde olduğu gibi. Mürekkeb cinâsın bir de «merfû», yâni yamalı denilen nev'i vardır ki bir kelime ile diğer bir kelimenin parçasından teşekkül eder. İsmail Safâ merhûmun :

Yokken güneşin eşi semâda
Bir eş görünürdü şemse mâda

beytinin birinci mısrâındaki «semâda» ile ikincisindeki «şemse mâda» cinâsları gibi. Tam cinâslar — diğer bir taksime göre — «mümâsil» ve «müstevfâ» nâmiyle ikiye ayrılır.

Mümâsil cinâs : kelimelerin nevi' itibariyle de müsâvi olması, yâni biri isim ise diğerinin de isim, biri fiil ise öbürünün de fiil bulunmasıdır. Nef'î'nin şeraba hitâbı olan :

«Meclis-i erbâb-i dil bir lahze sensiz olmasın
Hürmetin inkâr eden âlemde hürmet bulmasın.»

beytindeki «hürmet» cinâsları mümâsildir. Çünki ikisi de isimdir. Biri «harâm», diğeri «itibâr» mânâsınadır. İzzet Mollâ'nın yukarıki beyitlerinde vâki' «kaparız» cinâsları da mümâsildir. Çünki ikisi de fiildir.

Müstevfâ cinâs: kelimelerden birinin isim, öbürünün fiil olmasıdır.

Açmış kollarını yükselen çamlar
Her dalın ucundan ay nuru damlar
Benekli ışıklar altında damlar
Nakıştır sanırsın baş yazmasında

koşmasındaki «damlar» cinâsları gibi ki birincisi fiil, ikincisi isimdir.

Cinâs-ı gayr-i tâm: Aralarında vücûh-i erbaa, yâni harflerin nev'i, adedi, harekesi ve sükûnu itibariyle ittifak bulunmayan ve bir ibârede zikr edilen kelimelerdir. İhtilâf, harfin nev'i dolayısiyle olursa «cinâs-ı lâhik», harfin adedi dolayısiyle olursa «cinâs-ı nâkıs», harfin harekesi dolayısiyle olursa «cinâs-ı muharref», harfin — eski yazıya göre — noktalı, yâhut noktasız bulunması dolayısiyle olursa «cinâs-ı musahhef» tâbir edilir. «Cinâs-ı lâhik»de üç ihtimâl vardır: Harf ihtilâfı kelimenin ya evvelinde, ya ortasında, ya sonunda bulunur. Nâcî'nin:

Bir vâkıadır bu kalbe âid
Olmaz sanırım beyânı zâid

beytindeki kafiyeler birincisine,

Âdeme bir zehr-i tedrîcî şerâb
Anlamış olsa bunu ehl-i şebâb

beytindeki (şerâb) ve (şebab) kelimeleri ikincisine,

Olmasın âfâkımız âfâta cây

mısrâındaki «âfâk» ve «âfât» kelimeleri de üçüncüsüne misâldir. Bunlara «cinâs-i mütekarib», «cinâs-i müzâri'» nâmını da verirler.

«Cinâs-i nâkıs»daki harflerin adetçe ihtilâfı da başda, ortada, sonda olmak üzere üç türlüdür:

Vâdi-i huşkinde yok bir cür'a, yâ bir katre âb
Belki hâk-i sine-çâki görmemiş zıll-i serâb

ve:

Cemin gitmişse de kendi cihânda câmı kalmıştır

ve:

Gamz eder gamze-i gammâzı zebun-küşlüğünü

beyit ve mısrâlarındaki «âb» ve «serâb», «Cem» ve «câm», «gamz» ve «gamze» kelimeleri bu üç ihtilâfa misâl teşkil eder. Bunlardan birincisine «cinâs-i muharref», ikincisine «cinâs-i müşevveş», üçüncüsüne de «cinâs-ı müzeyyel» denilir. «Cinâs-i muharref», hey'eti bir, fakat harekesi başka olan kelimelerin bir bir ibârede bulunmasıdır.

Vasf-i verd-i rûyun olmuşdur bana vird-i zebân

mısrâındaki «verd» ile «vird» kelimeleri gibi. Cinâsın bu nev'i eski yazıya mahsustur. Yine eski yazıda «âkil», «gâfil» gibi ancak nokta ihtilâfı bulunan kelimelerden yapılan cinâslara «cinâs-i hattî», «cinâs-i musahhaf», «cinâs-i tashîf» tâbir olunur.

Kendini gösterme fevkalâde bir âkil gibi
Dem olur âkil kalır hayretzede gâfil gibi

beytindeki «âkil ve gâfil» kelimeleri gibi.

Cinâs, esasen ehemmiyetli bir san'at olmadığı, âdetâ kelime oyunundan ibâret bulunduğu hâlde eskiler, her nedense ona ehemmiyet vermişler, türlü isimlerle türlü nevi'lere ayırmışlardır. Şu yazdıklarımdan başka «kalb», «aks», «redd-ül-acz ales-sadr», redd-üs-sadr alel-acz» gibi şeyleri de cinâsın mülhakatından saymışlar.

Hâlbuki bunların içinde asıl «cinâs» denilecek ve lafzî bir san'at sayılabilecek olan «cinâs-ı tâm» dedikleridir. Cinâs san'atine «tecnîs» de tâbir edilir ki cinâs yapmak demek olur.

CÜMLE: (جمله) Meânî tabirlerindendir. Birbirine isnâd edilmiş kelimelerden mürekkeb söze cümle derler. Cümleler tam ve nâkıs olabilirler. «Bu gün hava açıktır.» ibaresi tam bir cümledir. «Yarın hava açık olursa» ifâdesi ise nâkıstır. Meğer ki «Ne vakit geleceksin?» süâline verilmiş bir cevâb ola. O takdirde «Hava açık olursa yarın gelirim.» demek olacağı için tam bir cümle sayılır. Tam cümleye «kelâm» da derler. Lâkin nâkıs cümleler kelâm değildir. (bk. Kelâm)

CÜZ': (جزء) Lügatte parça demektir. Arûz ıstılâhında iki mısrâın iki cüz'ünü hazf etmeğe denir. Meselâ: «Bahr-i hezec»in «müsemmen-i sâlim»i olan: «Mefâîlün, mefâîlün, mefâîlün, mefâîlün» veznini «müsed-

des-i sâlim» olarak: «Mefâîlün, mefâîlün, mefâîlün» şekline sokulak cüz'dür. Çünki dördüncü cüz'olan bir «mefâîlün» hazf edilmiştir.

D

DADAİZM: Yeni ve edebî bir meslektir. Behçet Yazar'ın «Genç şâirler ve eserleri» isimli kitabında bu meslek için:

«Dadaizm, çocukların kekelemesini, dadısını model tutarak ve hisse dayanıp fikri ve hâfızayı inkâr ve ifâdenin en son karışık şeklini istihdâf ederek abes'in, mânâsız'ın zaferini alkışlayan bir yoldur.» deniliyor. Mümtaz Zeki'nin şu parçası Dadaizmin bir modeli imiş:

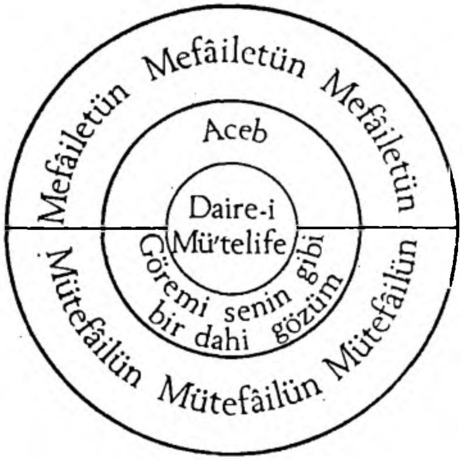
Hayiti adaları
Bir istiridye bizim ada
dada
dada
Dada
Benim istiridye adamın incisidir
dadam
dadam
Dadam derken çıldıracak adam...!

DAHİL: (دخيل) Kafiyede «te'sis» ile «revi» arasında bulunan harftir.

Ettikçe figânı kalb-i nâir
Her nâlesi oldu aşka dâir
Sevdâ beni gerçi etti şâir
Bizâr-i garâm olub da Tâhir
Ben düşmen-i cânıyım hayâtın

parçasının dört kafiyesindeki «i» ve «h» harfleri gibi. (bk. Kafiye)

DÂİRE: (دائره) Arûz tâbirlerindendir. Arûz bahirlerinden birkaçının yekdiğerine olan münâsebet ve yakınlılığını göstermek için ayrılan kısımlardır. Bu kısımlar bir dâire şeklinde resm edilir. Ortasına bir mısrâ, etrâfına da o dâireye girebilen bahirlerin ismi yazılır. Ortadaki mısrâı teşkil eden kelimeler alt üst edilmek suretiyle kenardaki bahirlerin veznine göre okunabilir. Bir nümune: Bahr-i-vâfir

Bahr-i-kâmil

Ortadaki mısrâ:

Göremi senin gibi bir dahi bu gözüm aceb
Mütefâilün mütefâilün mütefâilün
âhenginde okunduğu surette Bahr-i kâmilden,
Aceb göremi senin gibi bir dahi gözüm
Müfâaletün müfâaletün müfâaletün
tarzında okunduğu takdirde «bahr-i-vâfir»-den olur. Arap arûzunda altı dâire vardır ki isimleri ve ihtivâ ettikleri bahirler şunlardır:

Dâire-i muhtelife: Bahr-i tavîl, bahr-i medîd, bahr-i basît.

Dâire-i mü'telife: Bahr-i vâfir, bahr-i kâmil.

Dâire-i müctelibe: Bahr-i hezec, bahr-i recez, bahr-i remel.

Dâire-i müştebihe: Bahr-i serî', bahr-i münserih, bahr-i hafîf, bahr-i muzâri', bahr-ı muktedab, bahr-i müctes.

Dâire-i müttefika: Bahr-i mütekarib, bahr-i mütedârik.

Dâire-i serîa: Bahr-i cedîd, bahr-i karîb, bahr-i müşâkil.

Acem arûzunda da dört dâire vardır ki isimleriyle ihtivâ ettikleri bahirler şunlardır:

Dâire-i mü'telife: Bahr-i hezec, bahr-i recez, bahr-i remel.

Dâire-i muhtelife: Bahr-i münserih, bahr-i muzâri', bahr-i muktedab, bahr-i müctes.

Dâire-i mütenevvia: Bahr-i serî', bahr-i karîb, bahr-i cedîd, bahr-i hafîf, bahr-i müşâkil.

Dâire-i müttefika: Bahr-i mütekarib, bahr-i mütedârik.

Arap ve Acem arûzcularının ilim bahisleri arasına sokdukları şu karışık ve yorucu olduğu kadar faydası bulunmayan dâire taksimatına bereket versin ki Türk şâirleri ve edebiyatçıları ehemmiyet vermemişlerdir.

DÂSTÂN, DESTÂN: (داستان ، دستان) Kıssa, hikâye, masal mânâsınadır. Bilhassa bunların manzum olanlarına denir. «Dillerde destan olmak» tâbirinden anlaşılacağı üzere «meşhur» mânâsına geldiği gibi «terennüm ve teganni» meâlini de ifâde eder ki manzum destanların saz ve nağme ile okunduğuna, ondan dolayı mevzûlarının şöhret bulduğuna delâlet eder.

«Dâstân» kelimesini dîvan şâirleri de kullanmışlar, arûz vezniyle yazdıkları manzûm hikâyelere «dâstân» tâbir etmişlerdir. Meselâ Şeyh Galib «Hüsn-ü-Aşk»ında tasvir ettiği «Benî Mahabbet = Mahabbet oğulları» isimli bir arap kabîlesinin ahvâlini «Âgaz-i dâstân-i Benî Muhabbet» serlavhası altında anlatmaya başlar. Fuzûlî de «Leylâ ve Mecnûn» hikâyesinin nazmını kendine teklif edenlerin sözlerini şu suretle nakl eder ve o hikâye için «dâstân» tâbirini kullanır:

Lûtf ile dediler: Ey sühan-senc
Fâş eyle cihâna bir nihân genc
Leylâ, Mecnûn Acemde çokdur
Etrâkde ol fesâne yokdur
Takrîre getir bu dâstânı
Kıl tâze bu eski bûstânı

Dîvan şâirlerinin «Dâstân»ı alelekser mesnevî şeklinde yazılırdı. Halk şâirlerinin «Destan»ı ise «dörtleme» denilen şekilde ve ekseriyya «altılı + beşli» hece vezninde tertib edilirdi. Halk şâirleri, muhârebelere, meşhur adamlara, büyücek hâdiselere, hususî ve gülünç vak'alara, hattâ kedi ile fâre arasındaki mâcerâlara dâir destanlar tanzim etmişlerdi. Nitekim yaz ile kışın muhâveresine dâir pek eski bir Türk ozanı tarafından tertib edilmiş bir destanın bâzı parçaları «Dîvânü-lugat-it-Türk» de münderiçdir.

Bir de «Millî Destan»lar vardır ki her kavmin efsânevî tarihinden, hayalî mâbudlarından, kahramanlarından, muhârebe ve zaferlerinden, hülâsa eski mefâhirinden bahs eder. Bu menkabevî vak'alar ayrı ayrı olarak halk tarafından nakl edilegelir. Sonra millî bir şâir bu parça parça nakliyatı bir araya toplar millî bir destan meydana getirir.

Yunanlıların «İlyada»sı ile «Odise»si, İran'ın «Şehnâme»si, Hintlilerin «Ramayana»sı, Finlerin «Kalavala»sı gibi ki «Homeros», Firdevsî», «Valmiki» ve «Lonro»nun kalemleriyle zabt edilmiştir.

Köprülüzâde Fuâd Bey'in «Türk Edebiyatı Tarihi» ünvanlı eserinde mufassal surette anlatıldığı üzere Türklerin de müteaddid ve mütenevvi' millî destan parçaları vardır. Fakat bunlar daha toplanmış ve manzum bir hâle getirilmiş değildir. «Türk Edebiyatı Tarihine Dâir Manzum Bir Muhtıra» isimli eserimde şâir Nef'î'den bahs ederken şöyle bir mütaleada bulunmuşdum:

Fakat pek yazık ki o tab'-ı nâdir
O geniş karîha sâhibi şâir
Olmuş da Sihâm-i Kazaya hedef
Eylemiş kendini bîhûde telef
Dolaşacağına kasîdelerde
Cevelân etseydi başka bir yerde
Yol verip tab'ının o şiddetine
Yazsaydı bir destan Türk milletine
Olurdu kendisi bizde Firdevsî
Türkün bulunurdu bir Şehnâmesi.

DARB: (ضرب) Bir beyitteki ikinci mısrâın son cüz'ü. Buna «Acz» de derler.

DARB-İ MESEL: (ضرب مثل) Eskiden söylenilmiş olan ve bir hikmeti muhtevî bulunan söz; Atalar sözü. Daha eski türkçesi: «sav». Arapcada «mesel» âtalar sözü, «darb-i mesel» ise öyle bir sözü söylemek demek ise de vaktiyle dilimizde doğrudan doğruya mesel mânâsında kullanılmış ve

herkesce o mânâda söylenilip anlaşılmakta bulunmuştur. Nâbî'nin :

Darb-ül-mesel irâdına bû asrda Nâbî;
Kimse olamaz Sâbit Efendi'ye resîde.

beytinde olduğu gibi. Bu tâbirin Arapca cem'i olan «dûrûb-ı emsâl» de türkcede kullanılmış, hattâ Şinasî tarafından «Durûb-i Emsâl-i Osmaniyye» adıyle bir eser yazılmış ve basılmıştır.

DELÂLET : (دلالت) Lâfz ile mânâ arasındaki münasebettir. Bunu «Vaz'iyye» ve «Akliyye» diye ikiye ayırırlar.

Delâlet-i vaz'iye lafzın, mânâ-yi mevzûuna tamamiyle delâletidir. Buna, «delâlet-i mutâbıkiyye» de derler. «Arslan» lafzının mâhûd yırtıcı hayvana delâleti vaz'î ve mutabıkî bir delâlettir.

Delâlet-i akliye ise kelimenin mânâ-yi mevzûuna değil, mefhum-ı-mâkulüne delâletidir. Bu da «Tazammuniyye» ve «İltizamiyye» diye iki nevi'dir.

Delâlet-i tazammuniyye, bir lâfızdan mevzûunun bütünün değil, mânâsının bir kısmının anlaşılmasıdır. Cesur bir adama arslan denildiği vakit buradaki «arslan» kelimesinin delâleti tazammuniyyedir. Çünki anlattığı mânâ, mevzûu olan yırtıcı hayvanın bir cüz'ü olan cür'et ve savletdir.

Delâlet-i iltizamiyye bir lâfzın mânâ-yi mevzûundan başka bir mânâya delâletidir. «Eli açık bir adam» terkibindeki «eli açık» tâbiri, o adamın açık bulunan eli, vergili olduğunu anlatır. Bunlardan Delâlet-i vaz'iyye «hakikat», Delâlet-i tazammuniyye «mecâz», Delâlet-i iltizâmiyye ise «kinâye» olur. (Bu kelimelere bakınız!)

DİDAKTİK : Mevzûu hikmet ve nasihatten ibâret olan söz. Yunancada «öğretme» demek olan bir kelimeden alındığı için evvelce «tâlimî» diye terceme ediliyordu. Eskiden ise bu sözlere «hikemî» derlerdi. Divan şâirleri arasında hikemî sözler ile en ziyade şöhret almış olan Urfalı Nâbî'dir ki bu yolda meslek sâhibi sayılır. Ziyâ Paşa'ya gelinceye kadar birçok muakkibî vardır. Ben, «Manzum Muhtıram»da Nâbî için şöyle demiştim :

Ne lirik söyledi, ne yazdı epik,
Mûtenâ sözleri oldu «didaktik»

DÎVAN : Esasen toplanılan yer demektir. Bu itibarla eskiden dâvâlara bakmak ve iş görmek için toplanılan meclise «dîvan» denilirdi. Heybetli ve haşmetli toplantılara «Ebûl-Müslim Dîvanı gibi» tâbir edilirdi.

Hazret-i Ömer zamanında Medîne'de teşkil edilen hükûmet dâiresine ve o dâirede tutulan vazife ve maaş defterine de isimlerin toplanmış olması münasebetiyle «dîvan» ismi verilirdi.

Daha sonra manzum sözlerin topluca yazıldığı kitaba «dîvan» denildi. «Dîvan-ül-Hamâse» gibi ki Arap şâiri «Ebû-Temmâm»ın cem' ve tertib ettiği seçme şiirleri hâvi bir kitaptır. Bu kelime, evvelce müteaddid şâirin müntehab şiirlerini ihtivâ eden mecmua (antoloji) mânâsında kullanıldığı hâlde sonra mutlaka bir şâirin defter-i eş'ârı meâlinde istimâl edildi. Fuzûlî dîvanı, Nef'î dîvanı gibi ki Fuzûlî'nin ve Nef'î'nin yazmış oldukları manzumeleri câmi' kitap demektir. Cem'i : «Devâvîn» küçük dîvanlar «Dîvançe» adlarını alır.

Dîvan tertibi : Manzumelerin şâirler arasında muayyen bir usûl ile yazılmasıdır. O yolda yazılmış şiir mecmualarına «Müretteb dîvan», yâhut «Müretteb dîvançe» tesmiye olunur.

Dîvan tertibinde riâyet edilen usûl : Tevhid, münâcât, nâ't-ı şerif, medh-i ekâbir gibi şeylerin baş tarafa yazılması, onlardan sonra padişahların ve erkân-ı devletin sitâyişine dâir kasîdelerin tahrir olunması, doğum, ölüm ve sâire gibi şeylerin tevrihine dâir manzumelerin sıralanması, daha sonra gazellerin kafiyeleri elifba harfleri sırasına göre derc olunması, daha sonra da muamma, şarkı, müfredât, rübâî, kıt'a, murabba', muhammes, müseddes, lügaz, mesnevî tarzındaki yazıların derciyle dîvanın tamamlanmasıdır.

Bâzı şâirlerin dîvanı hayatlarında ve kendileri tarafından tertib olunmuş, bâzılarının da vefatlarından sonra ve başkaları tarafından tedvin edilmiştir. Meselâ Fuzûlî, türkçe dîvanına yazdığı mukaddimede : «... zaman-ı tufûliyyetimde sâdır olup müteferrik olan gazellerden bir muhtasar dîvan cem' etmek selâhın gördüm ve ol vakitte benden iltimas edenlerden iltimâs ile aldım ve suret-i-cem'in ihtisâr üzere bitirdim...» diyerek dîvanını kendinin tertib etmiş olduğunu söyler.

Sünbülzâde Vehbî de dîvanının baştarafına geçirdiği uzun bir manzumede Selim-i Sâlise takdim etmek üzere dîvanını tertib eylemiş olduğunu:

Kemâl-i şevk ile kıldı tabîat
Heman tertib-i dîvâna azîmet
Ne inşâd eyledimse üç lisanda
Bulup mevcûdun evrak-i zamanda
Cedid ü köhne asâr-i perîşân
Bulundu her ne ise hasb-el-imkân
Rüsûm-ı mahv ü isbât üzre yekser
Edip geh tarh u gâhî nakl-i mistar
O gûne müntahab vâfirce eş'âr
Müfîd ü muhtasar dîvân-i eş'âr
Kılup her nev'ini başka mühezzeb
Olundu üç lisan üzre müretteb
Eğer yazmış ise Sa'dî Gülistân
Bu âsâra desinler Sünbülistân
Bu resme buldu çünkim husn-i tertîb
Olub revnak-nümâ-yi zîver ü zîb
Dedim tarihini cevher gibi hûb
Maârif gencidir dîvan-i mergub

beyitleriyle anlatır ve hicrî 1205 (1790) senesinde dîvanın tertib edilmiş olduğunu son mısrâiyle haber verir. Nâbî'nin dîvanı ise Haleb Vâlisi olan Silahdâr İbrahim Paşa'nın emriyle ve şâirin hayatında tertib edilmiştir. Nâbî bunu dîvanının ibtidasında ve Tevhide dâir uzun bir kasîdenin sonunda bildiriyor. Hattâ o Tevhidi, Paşa'nın ihtariyle yazdığını söyliyor:

İlâhi sen muammer kıl o zât-i hayr-fermâyı
Ki bu nazma dem-i cau-bahşi oldu mûcib-i ihyâ
Silahdâr-i şeh-i din, sâhib-i sermâye-i temkîn
Vezîr-i ârif ü âlim müşîr-i âkil ü yektâ
Cenâb-i âsaf İbrahim Pâşâ-yı bülend-ikbâl
Vücûdiyle şerefyâb olduğunda hıtta-i şehbâ
Teveccüh etdi dîvân-ı hakîri etmeğe tertib
Kühen müsveddelerden bir yere cem' etdi ser-tâ-pâ
Dedi dîbâcesinde olsa bir sernâme-i tevhîd
Olurdu naksdan ârî mükemmel nusha-i garrâ
Olunca ol nefesden bahr-i tab'ım mevc-hîz-i şevk
Kalem Tevhîd-i Bârî lüccesinde oldu reh-peymâ
Bi-hamdillâh meded-kâri-i tevfîk-i ilâhîyle
Bu sûretle hirâmân oldu bu dûşîze-i hasnâ
Rüsûm-i kâinât oldukca cârî, Hazret-i Bârî
Ede ol Âsaf-i âlî-cenâbın zâtını ibka.

Şâir Yenişehirli Avnî merhumun dîvanı evvelce pek yanlış bir surette basılmıştı. Sonra onu Süûd-ül-Mevlevî Bey yeniden tertib ve ikmâl etti. Nâmık Kemal'in eski tarzdaki gazelleri Ali Emîrî Efendi tarafından bir deftere yazılmış ve Millet Kütüphânesine konulmuştu. Sa'deddin Nüzhet Bey bu defteri bâzı ilâvelerle tezyil ve tekmil ederek «Nâmık Kemâl'in Hayatı ve Şiirleri» ünvanlı eserine derc eyledi.

Divan edebiyatı: Eskiden beri Türk edebiyatı avam ve havasa mahsus olmak üzere ikiye ayrılmışdı. Hece vezniyle söylemiş olan saz şâirlerinin deyişlerine yakın zamanlarda «Halk Edebiyatı», arûz vezniyle yazmış olan şâirlerin manzumelerine de «Dîvan edebiyatı» denildi.

Dîvan edebiyatının nazım şekilleri değişmez bir surette kararlaşmış olduğu gibi edebî mevzûları, müşebbeh ve müşebbehün-bih, müsteâr, müsteârün-minh ve müsteârün-leh olacak şeyleri de tâyin edilmişti. Eski şâirlerimiz, fikirlerini, hislerini, hayallerini yazabilmek için mukarrer ve muayyen olan bu esaslara uymak mecburiyetinde idiler. Fürûâtta yenilik gösterseler bile mukarrer esasların hâricine çıkamazlardı. Bundan dolayı dîvan edebiyatımıza — mukayyed ve kaide-perest olduğu için — «Klasik Edebiyat», Pâdişahlarla Devlet Ricâlini medh ettiği dolayısiyle «Saray Edebiyatı» ve «Enderûn Edebiyatı» adlarını da veriyorlar.

Dîvan: 17. asırda halk şâirleri dîvan şâirlerinin te'siri altına girmiş ve saz şâirlerinden okuyup yazanlar arûz vezniyle bâzı manzumeler tertibine başlamışlardı. Bu manzumelerden «fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün, fâilün» vezninde tertib edilmiş olanlara «dîvan» dediler. Bunları saz çalarken hususî bir beste ile okudular. Dîvanların «Hafdi, Orta, Konya, Yenikapı» gibi muhtelif kısımları vardır. Aralarındaki fark yazılışda değil, rast, uşşak, karcığar gibi makamlarla bestelenmiş olmasındadır.

DÖRTLEME: Dört mısrâlı bendlerden müteşekkil manzumelere saz şâirleri «Dörtleme» derlerdi ki arûzun «Murabbâ'» şekli

demekti. «Manzum bir muhtıra» ünvanlı eserimde demiştim ki :

Türklerde çırpınan duygulu yürek,
Şi'rine nazm ile vermişti âhenk.
Yek-âhenk nazmının ölçüsü hece;
Ayakları külfetsiz, mânâsı yüce.
Şekline gelince pek fazla yoktu;
Birisi Dörtleme, biri Koşuk'du.
Dörtleme, Murabbâ' şekli gibiydi;
Mesnevî şekline Türk Koşuk dedi.

Halk şâirlerinin mâni, koşma, destan ve sâire gibi muhtelif isimlerle tertib ettikleri manzumeler, şekil itibariyle hep dörtleme idi. Ayrı ayrı isim almaları terennüm edilişlerindeki ayrılıktan ileri geliyordu.

DRAMATİK : Tiyatrolarda temsil edilmek üzere yazılmış olan eserler demektir. Bunların „«romanesk» yazılardan başlıca farkı, romanların okunmak, bunların ise oynanmak için yazılmış olmasıdır. Bu kelime Yunancanın «drama» lafzından alınmıştır. Dramatik eserler; esasen «Trajedi» ve «Komedi» olmak üzere iki kısımdır. Birincileri acıklı, ikincileri gülünç halleri gösterirler. Bir de «Dram modern» dedikleri vardır ki bunlarda hüzün ve sürûr karışık bulunur.

Dramatik eserler ilk def'a Yunanistan'da yazılmış, oradan Roma'ya, oradan da Avrupa ve Amerika'ya geçmiştir. Bizde Tanzimat'tan sonra yazılmış ve oynanmıştı. Dîvan edebiyatımızda dramatik yazı yoktur. (bk. Trajedi ve Komedi).

DURAK : Millî vezinde birkaç hecede bir hafifce durulması lâzım gelen yer. Bir durak, arûzun bir cüz'ü mesâbesindedir. Altılıbeşli denilen on bir heceli vezinde iki durak olmak icâbeder ki birincisi altı heceli, ikincisi beş heceli olacaktır. Arûzda kelimelerin tamâmen cüz'lere taksimi lâzım gelmez. Fakat hece vezninde buna dikkat şarttır. Hattâ âhenk temininin ruhudur. Meselâ Köprülüzâde Mehmed Fuâd Bey'in :

Gafil yolcu gafil yolcu
Ozan yok kırık yay ucu

mısrâları ikişer duraklı ve sekizer hecelidir. Fakat ikinci mısrâdaki «kırık» kelimesi duraklara tamâmen taksim edilememiş, bir hecesi birinci durakta kalmış, iki hecesi ikinci durağa geçmiş, binâenaleyh âhenkte bir kırıklık husûle gelmiştir.

DURAK : Tekke edebiyatı tâbirlerindendir. Zikr esnâsında ve birinci fasıldan sonra tek, yâhut çift «zâkirler»in terennüm ettiği taksime yakın ağır bir bestenin adıdır. Duraklar mutasavvifâne sözlerden intihâb edilir ve her makamdan bestelenirdi. İçlerinde musikî itibâriyle pek san'atkârâne olanları vardı.

DUYUK yâhut **TUYUK :** Duymak masdarından bir vasıftır. Hissî, yâni duyularak söylenilmiş, yâhut işitilmiş ve yayılmış söz mânâsınadır. Duyuk şekli Türkler tarafından ihdas edilmiştir. Vezni olmakla beraber, Acemlerin rübâî'si mukabili gibidir. «Fâilâtün, fâilâtün, fâilün» vezninde ve 1, 2, 4 üncü (bazen de üçüncü) mısrâları kafiyeli olmak üzere yazılırdı. İvaz Paşazâde Atâyî'nin :

Gönlüm oldu aşkının âvâresi
Gamzenin gitmez gönülden yâresi
Derdime çok istedim derman, veli
Yoğ imiş lâlinden özge çâresi

duyuğu gibi.

Duyukların kafiyeleri cinâslı olanları da vardır. Çagatay şâiri Ali-Şir Nevâyî'nin :

Lâlidin canımaga otlar yakılur
Kaşı kaddimni cefâdan ya kılur
Min vefâsı va'desidin şâd min
Ol vefâ bilmen ki kılmas, yâ kılur

nazmında olduğu gibi. Âzerî şâirlerinden Kadı Bürhaneddin ve Seyyid Nesîmî en çok duyuk yazanlardandır.

DÜBÂLÂ : (دوبالا) yahut **DÜ-TÂ :** (دوتا) Matlûb olan seneyi katmerli gösteren tarih. Sultan Üçüncü Osman'ın cülûsu için Sürûrî'nin tanzim ettiği :

Bir cüm'a gün şevket ile Sultan Osman oldu şâh

mısrâı gibi ki harflerinin mecmûu 2336 adedini gösterir ki cülûs yılı olan 1168 senesinin iki katıdır. (bk. Tarih)

DÜBEYT : (دوبیت) İki beyitten ibâret olması dolayısiyle Acemler tarafından rübâîye verilmiş bir isimdir. Nitekim dört mısrâlı bulunduğu için de «Rübâî» denilmiştir. (bk. Rübâî)

Hazret-i Mevlânâ'nın Mesnevî'si ibtidâsında bulunan :

بشنوازنی چون حکایت می کند
از جدا یها شکایت می کند

کز نیستان تامرا ببریده اند
از نفیرم مردوزن نالیده اند

beyitleri de «dü beyt» diye şöhret bulmuştur. Çünki Molla Câmî bu beyitleri «Şerh-i Dü beyt» ünvanlı bir risâle ile izâh eylemiş, Hoca Neş'et de o risâleyi türkçeye terceme etmişdir.

E

EBCED HİSABI : (أبجد حسابى) Türk, Arap, Acem edebiyatında bir hâdiseyi tevrîh için kullanılan ve rakkamları harfden ibâret bir hisâbdır. Buna «Hisâb-i Cümel» denildiği de vardır. Ebced hisâbı hakkında garip rivâyetler vardır. Kamûs Terceme'sinde:

«Ebced, hemzenin fethiyle ki hurûf-ı hecâyi câmi' kelimatın evvelidir. Fil'asl «Ebced ve Hevvez ve Hutti ve Kelemen ve Sa'fes ve Karaşet» ki altı neferdir. Medyen ülkesinde şâhlar idi. Kelemen cümlesinin reisi, yanî şehinşâhi idi ve bunlar Şuayb aleyhisselâmın kavminden idiler. Yevm-i Zulle'de (Medyen ve Eyke halkının helâki günü) helâk oldular... Eslâf, ibtidâ kitâbet-i arabiyye hurûfunu bunların isimlerinin hurufu adedince vaz' edip bâ'de-zamânın Sehaz ve Dazığ harflerine de zaferyâb olmalarıyle onlara redîf eylemekle bu altı hurufa revâdif ıtlâk eylediler. Şârih der ki: asıl ebced'in ismi Ebu-câd idi. Tekerrür-i hurûf sebebiyle kasr eylediler. Hâttâ Hurûf-i Ebîcâd tâbiri bundandır.» deniliyor.

Bâzı müsteşrikler tarafından tertib ve Mısır'da terceme olunup neşr edilmeğe başlanılan Dâiret-ül-Maârif-il-İslâmiyye de bu kelimeye dâir epeyice mâlûmat veriyor ki hülâsası şundan ibârettir:

«Ebced, Arapların kendi hece harflerini bellemeleri için delil ittihâz ettikleri sekiz kelimenin birincisidir. Bu sekiz kelime sırasiyle şunlardır: Ebced, hevvez, hutti, kelemen, sa'fes, karaşet, sehaz, dazığ.

Garb müslümanları, sonraki dört kelimeyi «Sa'fed, Karaset, sehaz, dagaş» suretinde tertib etmişlerdir. Arap elifbasının harf tertibi İbrî ve Arâmî alfabelerine mutabıktır. Bu mutabakatle beraber, keşf edilen eski yazılardan anlaşılıyor ki Araplar hece harflerini Nebatî'lerden almışlardır. Arap harflerinin rakamlara delâlet etmek üzere istimâli İbrî ve Arâmîlerde de cârî idi ki Hemze'den Kaf'a kadar olan harfler birden yüze, son dokuz harf de 200 den 1000 e kadar erkama delâlet ediyordu...»

Arab ebcedinin İberî ve Arâmî alfabesinden alındığına şüphe yoktur. Fakat Arablar, diğer Sâmî lisanları bilmedikleri ve asabiyetleriyle iftihâr ettikleri cihetle bu sekiz kelimenin menşei hakkında hurâfî bir takım te'villere girişirler. Meselâ bu kelimelerden altısının Medyen hükümdârlarından altı kişinin adı, yâhut altı şeytanın ve yâhut hafta günlerinin ismi olduğunu söylerler. Bizzat Arap nahivcilerinden «Müberred» ve «Sîrâfî» gibi anlayışlı âlimler, bu tefsir ve te'villerin hurâfî olduğunu, ebcedi teşkil eden kelimelerin aslında ecnebî bulunduğunu söylemişlerdir. Sonraları bu kelimeler muska, vefk gibi şeylerde kullanılmış ve her birine adedî bir kıymet verilmiştir. Nitekim orta asırlarda bâzı mutasavvıf Yehûdilerin Ahd-i Kadîm tefsirinde bu harfleri bu suretle kullandıkları görülüyor.

Edebiyatda bir vak'ayı tesbit için yazılan tarihlerde müstâmel ebced hisâbı şudur:

ا	ب	ج	د	ه	و	ز
Elif	B	Cim	Dal	He	Vav	Ze
1	2	3	4	5	6	7

ح	ط	ى	ك	ل	م	ن
Ha	Tı	Ye	Kef	Lam	Mim	Nun
8	9	10	20	30	40	50

س	ع	ف	ص	ق	ر	ش
Sin	Ayın	Fe	Sad	Kaf	Rı	Şın
60	70	80	90	100	200	300

ت	ث	خ	ذ	ض	ظ	غ
Te	Se	Hı	Zel	Dad	Zı	Gayın
400	500	600	700	800	900	1000

Fârîsîye mahsûs olan : P = پ Ç = چ

J = ژ ve G = گ harfleri (B) (C) (Z) ب ج ز

ڭ

ve (Kef) gibi hisâb edilirdi. (bk. Târih)

EBTER : (ابتر) Arûz ıstılâhındandır. «Fâilâtün» cüz'ünden «ilâ»nın hazfiyle kalan «fâtün» yerine getirilen «fa'lün» cüz'üne derler. (bk. Beter)

ECZÂ-Yİ VEZN : (اجزای وزن) Bir vezni teşkil eden parçalardan her biri demek olan cüz'ün» cem'i. Meselâ Bahr-i hezecin asıl eczası bir mısrâda dört «mefâîlün»dür. Böyle dört mefâîlün ile kullanılan vezne «sâlim» tâbir ederler. Fakat bâzan bunlar «mefâîlün, feûlün, fa'îl, fe'» gibi tegayyurata uğrarlar ki bu tegayyürata «illet», yâhut «zihâf» nâmı verilir. İşte o tegayyürat dolayısiyle arûzun esas bahirlerinden muhtelif vezinler teşa'ub eder.

EDÂ : (أدا) Söz ve yazı tarzı; uslûb :

Başka şâirde bulunmaz bu edâ
Sâde bir beytine bin beyt fedâ
Muallim Nâcî

Hüsn-i edâ : (حسن أدا) Üslûbun güzelliği :

Çok mu bu kadar hüsn-i edâ tab'ıma zîrâ
Vassâf-ı hudâvend-i pesendîde-şiyemdir.
Nef'î

Edâ ile ifâde edilen mânâya «müeddâ» denilir. Hüseyin Siret Bey'in şöyle bir beyti vardır :

Edâsı lâtif ü müeddâ sahîf
O kimdir diyorsan : Süleyman Nazif.

EDEB : (أدب) Kamûs Tercemesi'nin beyânına göre : «Zarâfet, usluluk, kavlen ve fi'len hüsn-i muâmele» mânâsınadır. Fârisîde mukabili «Ferhenk», «Divânü lûgat-i-Türk»-'te de yazıldığı vechile Türkçe karşılığı da «Erdem» lafzıdır. Kamus-ı Osmânî sâhibi Selâheddin Bey :

«Tuhfe-i-Şahidî'yi şerh tarzında yazılmış ve bugün nezd-i âcizânemde mevcut bir eski risâlede gösterildiğine göre Edeb lafzının türkçesi şimdi külliyen mehcûr olan zamme-i hafife-i-mebsûta ile «öd» dür. Bu şerhin hangi tarihte kimin tarafından yazıldığına dâir bir gûnâ işâret ve sarâhat olmayıp yalnız baş tarafında Hâzâ kitab-i Şerh-i Şâhidî başlığı ve altında min-kütübi Mehmed Hâmid Hâlife-i Âmidî cümlesiyle 1211 tarihi muharrerdir.» der.

Yine Kamûs Tercemesi'nde :

«Edeb, bir kuvve-i râsiha-i nefsiyyedir ki muttasıf olan kimseyi mucib-i şeyn ü âr olan nesnelerden hıfz eder. Ve edeb iki nevi'dir. Biri : Edeb-ün-nefs ve birisi edeb-üd-ders dedikleridir. Târifat'ta edeb : cemî'-i envâ'-i hatâyâdan mâ-bih-il ihtirâz olan nesneyi bilmekten ibârettir.» diye târif olunmuştur... ve Devlet-i İslâmiyyeden bir müddet mürûrunda ulûm-i arabiye ve eş'âra edeb ıtlâk eylediler, bâis-i te'dib olduğu için. Kamûsun şu târifinden anlaşılıyor ki «edeb» lafzı her türlü yanlışlığa düşmekten ve binnetice utanmakdan sâhibini esirgeyen, kezâ sâhibine güzellik ve zarâfet muamelesini öğreten bir melekenin adı imiş. Bu da nefsî ve dersî olmak üzere ikiye ayrılıyor ki birincisi ahlâka, ikincisi de muamelâta delâlet edermiş. Hazret-i Mevlânâ'nın :

آيت آيت همكى معنئ قرآن ادبست

demiş olması edebin nefsî kısmına; edeb-i kelâm, adâb-ı muâşeret gibi tâbirler de ikincisine mütedâirdir. Zarâfet, nezâket gibi hâller söz ile gösterilebileceğinden söze müteallik malûmatın da edeb kelimesinin ihâtası dâiresine girmesi tabiî görüldü. Binâenaleyh söz söyleyeni yanlışlıkdan ve küçük düşmekden muhafaza edecek olan lügat, sarf, iştikak, nahiv, meânî, beyân, arûz, kafiye, inşâ, şiir, muhâzarat ve imlâ fenlerine «Ulûm-i Edebiyye» ünvânı verildi. Bu iki fenden ilk sekizi asıl, son dördü fer' sayıldı. Şuraya kadar yazılan satırların hülâsat-ül-hülâsası olarak denilebilir ki : edeb, hem terbiye, hem edebiyat demekdir. Şinâsî merhumun : «Fenn-i edeb bir mârifetdir ki in-

sana haslet-amûz-ı edeb olduğu için edeb ve sâhibi edîb tesmiye edilmişdir.» fıkrası da bunu te'yid eder.

EDEB-İ-KELÂM : (أدب كلام) İfâdenin mübtezel ve bayağı tâbirlerden münezzeh bulunmasıdır. Buna «asâlet» ve «mümtâziyet» isimleri de verilir. Hazret-i Peygamber'in mektebe gitmemiş, hocadan okumamış olduğunu anlatmak için Ziyâ Paşa'nın :

Bir mektebe oldu kim müdâvim
Allâh idi zâtına muallim,

Bir güzelin sıkılıp terlediğini tasvir için Nâbî'nin :

Kat kat düşüb ol perî hicâba
Gark oldu gülâb-i ıztırâba

Fuhşiyâtın her türlüsüne münhemik biri için Mehmed Âkif'in :

Bütün kebâire tiryâki bir kopuk tanırım
Ne oldu bilmiyorum, şimdi sağ değil sanırım.

beyitlerinde ve müellif-i âcizin, hemşirezâdesi Vedia'nın kan tükürdüğünü anlatmak için yazdığı :

Bir hazanî renk çökmüşken ruh-i gül-gûnuna
Güller açdı öksürük her dem leb-i pür-hûnuna

beytinde edeb-i kelâma riâyet olunmuştur.

Sözün nezih olması gayet mühim ve o nisbette lâzımdır. Lâkin kaş yapayım diye göz çıkarmamaya kalkışmamak gerektir. Meselâ Ziya Paşa Fuzulî için «Bağrı yanık bir âşıktır. Sözleri kalbindeki elemlerin feryadıdır.» fikrini anlatmak için :

Yânıktır o âşıkın kitâbı
Nazmında kokar ciğer kebâbı

beytini yazmış ve bu hasis beyt ile manzumesini piyazcı dükkânına benzetmiştir. Fuzulî de sevgilisine olan fedakârlığını :

Pâre pâre dil-i mecruh u perîşânımdan
Ser-i kûyunda gezen her ite bir pâre fedâ

beytiyle anlatmaya kalkışmışsa da edeb-i kelâma riâyet edememiş, okuyanları tiksindirecek bir hâle getirmişdir.

Kâkülünde şâne kalmış sanma ey hurşîd-rû
Çâk çâk olmuş asılmış kalb-i sûzân zülfüne

beyti de böyledir. Parça parça olmuş kanlı bir yüreğin bir kâküle yapışıp sallanması oldukça iğrenç bir manzara teşkil eder sanırım. Şu da unutulmamalıdır ki nezâhet ve nezâkete mugayir görünen bâzı lafızların kullanılması zarûrî olan yerler de vardır. Meselâ «iki çeki odun aldım.» cümlesindeki odun kelimesini kaba addedip de «hatab aldım» demeye kalkışmak odun kelimesini kullanmaktan ziyâde kabalık olur.

EDEBÎ yahut **EDEBÎYYE :** (أدبى ، أدبيه) Edebe, yâni edebiyata mensub mânâsına bir vasıftır ki edebiyata nisbeti olanlar bununla tavsif olunur.

Bizde kaldı edebî neşvesi artık şarkın
Vatan afâkına son lem'a-i istizrâfız

beytiyle Nâmık Kemal'in : «Âsâr-i edebiyeye zâde-i tabîat diyenler, hafâyâ-yi kalbe ne büyük vukuf göstermişler! Her müntesib-i edebin vicdânına mürâcaat ederim : İnsanın yazdığı şeyler, sevilişde evlâdiyle beraber değil midir?» fıkrasında olduğu gibi.

Istılâhât-i edebiyye : (اصطلاحات ادبيه) Edebiyatta geçen tâbirler. Nâcî'nin bu isimde bir kitabı vardır. Orada Nâcî, «Istılâhât-i Edebiyye, ünvanından dahi anlaşılacağı üzere, edîbler arasında ıstılâh olarak müstâmel olan kelimeleri, terkibleri câmi' olacaktır.» der. Şu eserimiz de kusurlu bir «Istılâhât-i Edebiye Lügatçesi»dir.

EDEBÎ SAN'ATLER : (أدبى صنعتلر) Kusursuz, yâni fasîh ve yerinde, yâni belîğ olan sözün süsleridir ki «Sanâyi'-i Bedîa» de derler. «Bedî'» denilen ilmin mevzûunu bunlar teşkil eder.

Edebî sanatler mânâya ve lafza âit olmak üzere iki kısımdır. Mânâya âit olanlar tıbâk, mutâbakat, tezâd, mürâat-i nâzîr, tenâsüb, telfîk, îhâm-i tezâd, îhâm-i tenâsüb, teşâbüh-i etrâf, irsâd, müşâkele, istihdâm, akis, rücû', cem', tefrik, lef-fü neşr, mezheb-i-kelâmî, hüsn-ü-tâ'lil, şibh-i-hüsn-ü-ta'lîl, mübalaga, te'kîd-ül-medh bi-mâ-yüşbih-üz-zem, te'kîdüz-zem, bi-mâ-yüşbih-ül-medh, tecâhül-i-ârif, idmâc, tevcih, muhtemil-üz-ziddeyn, tevriye, îhâm gibi san'atlerdir.

Lafzîler ise : cinâs, iştikak, muvâzene, seci', tersî', teşdid, iltizâm, lüzûm mâ-lâ-yelzem, telmîh, iktibâs, tazmîn, tevârüd, telmî', mühmel, târih, ta'miye misilli şeylerdir. (Bu kelimelere bakınız!)

EDEBİYAT : (أدبيات) Manzum olsun, men-

sûr olsun güzel sözler. Bir de bunlardan bahs eden ilim.

Dîvânece sözler mi demekdir edebiyyât
Muallim Nâcî

«... Her edebiyat okuyan edib olmak lâzım gelmiyor, belki birinci derecelerde edib olarak yaradılanlar isti'dâd-i fevkalâdesinin asârını ibrâz için edebiyat ile iştigale muhtâc olmuyor...» — Nâmık Kemal.

Türk Edebiyatı: Türklerin vücûda getirmiş oldukları edebî eserler.

Türk Edebiyatı tarihi: O eserler ile onların müessirlerinden bahs eder. Yakın zamanlara gelinceye kadar edebiyatımızın mükemmel bir tarihi yoktu. Nitekim yeni yazılmış olanlar da mükemmel denilebilecek bir hâlde değildir. Eskiden «Tezkiret-üş-Şuarâ» ünvâniyle bâzı kitaplar yazılmıştı. Fakat bunlar edebiyatımızın tarihi olmaktan ziyâde bir kısım Türk şâirlerinin nâtamam terceme-i-hâli demekdi.

Türk edebiyatı tarihi — mevzûuna göre — ilk def'a yazan Köprülüzâde Mehmed Fuâd Bey'dir. O vâdide onu tâkib ve taklid edenler de oldu. Nitekim abd-i âciz de okuyanların zihninde kolayca kalması emeliyle «Edebiyat Tarihimize Dâir Manzum Bir Muhtıra» ünvâniyle bir kitab neşr etdim.

Türk edebiyatının tarihî devreleri: Edebiyat tarihimizi yazanlar, umumî bir taksim ile edebî devrelerimizi üçe ayırıyorlar. Bu devreleri ben de «Manzum Muhtıra» da şu yolda anlatmışdım:

Türk edebiyatı müverrihleri,
Üç devre sayıyor başından beri.
İslâm'dan mukaddem, İslâmdan sonra,
Bir de Avrupa'nın taklidi hâlâ.
Pek eski zamandan beri Türklerin
Bilgisi, duygusu derin mi derin
Ne vakit başladı edebi onun
Târihten evvelki zamana sorun.
Birinci devrenin zamanı uzar
Hicretin beşinci asrına kadar
İkinci devre de epeyce uzanmış
Tanzimat devrine kadar dayanmış
Başlamış Şinâsî üçüncü devre
Şimdiki edebî devir, o devre
Millet bir dördüncü devre bulmalı
Mahsulü tamâmen millî olmalı.

Edebiyatımızın üçüncü devresi de birkaç fasla ayrılmıştır: Şinâsî'nin açtığı, Nâmık Kemal, Mahmud Ekrem, Abdülhak Hâmid Beylerin parlattığı fasla «Tanzimat Edebiyatı» deniliyor. Tevfik Fikret'le arkadaşlarının «Servet-i Fünûn» mecmuasındaki yazılarına «Servet-i Fünûn Edebiyatı» yâhut «Edebiyat-i Cedîde» tâbir ediliyor. Meşrutiyetin ilânından sonra açılıp kapanan: «Fecr-i Âtî» kulübü mensublarının meydana getirdikleri edebiyatı «Fecr-i-Âtî» Edebiyatı, ondan sonrakilere de «Millî Edebiyat» nâmı veriliyor. Bunlardan her birinin hususiyeti hakkında söz söylemek edebiyat tarihine âit olduğu için onlara dâir burada izâhat vermeyi münâsib bulmadım.

EDÎB: (أديب) Edebiyat ile meşgul olan. Edebiyattan sayılacak güzel yazılar yazan. Üdebâ: edîbler.

Edîb, edebiyata mensûb ve nesir ve nazma müntesib demek olduğu hâlde yalnız nesir yazan, şâir ise nazm tertib eden mânâsında kullanılıyor.

EFÂİL-Ü TEFÂİL: (أفاعيل وتفاعيل) Arûz ilminin uss-ül-esâsı olan «feûlün, fâilün, mütefâilün, mütef'ilün, mefâîlün, fâilâtün, müfâaletün, mef'ûlâtü» kelimeleridir. Bunlardan birinci ve ikinci kelimelere — beş harfli oldukları için — «humâsî», diğerlerine — yedi harfli oldukları için — «sübâî» denilir.

Efâîl ü tefâîlin aynen, yâhût değişerek bir araya gelmelerinden arûzun vezinleri hâsıl olur.

EFSÂNE: (أفسانه) (bk. Romanesk)

EHTEM: (أهتم) Lügatte ön dişleri kırık demektir. Arûz ıstılâhında «mefâîlün» cüz'ünde «hazf» ve «kasr» illetlerinin birleşmesine, yâni «mefâîlün» cüz'ünden kalan «mefâ'» yerine getirilen «faûlü» cüz'üne denir. (bk. Hetm)

ELFÂZ: (ألفاظ) Lafzın cem'i. Zihindeki mânâyı ifâde edecek lafızların hüsn-i intihâbı, edebiyatta en ziyâde gözetilecek şeylerdendir.

Elfâz, maânî için âyîne-i şândır!
Elfâza bakılmaz mı diyorlar, hezeyandır
Muallim Nâcî

ELGAZ: (ألغاز) Bilmece demek olan (lügaz')in cem'i. (bk. Lügaz')

EMR VE NEHY : (أمر و نهى) Meânî tâbirlerindendir. (bk. İnşâ)

EPİK : Mevzûu kahramanca olan yazılara Avrupalılarca verilen isim, bizde de kullanılmaya başlanmıştır. Eskiden üdebâmız böyle yazılara «hamâsiyat» derlerdi. Gâzi Giray'ın :

Râyete meyl ederiz kamet-i dil-cû yerine
Tûğa dil bağlamışız kâkül-i hoş-bû yerine
Olmuşuz cân ile billâh cihâda teşne
İçeriz düşmen-i dînin kanını sû yerine

beyitlerini hâvi olan meşhur gazeli gibi.

ERKÂN-I İSTİÂRE : (أركان استعاره) İstiâre'de itibâr olunan dört rükündür ki şunlardır :

Müsteâr : müşebbehün-bihin lafzı,
Müsteârün-minh : müşebbehün-bihin mânâsı,
Müsteârün-leh : müşebbehin mânâsı,
Câmi' : vech-i şebeh mukabilidir. (bk. İstiâre)

ERKÂN-I TEŞBİH : (أركان تشبيه) Teşbîhdeki dört rükündür ki şunlardır :

Müşebbeh : benzeyen.
Müşebbehün-bih : kendine benzetilen.
Vech-i-şebeh : müşebbeh ile müşebbehün-bih arasındaki münâsebet.
Edât-i teşbîh, yâhut vâsıta-i teşbîh : müşebbeh ile müşebbehün-bih arasındaki benzeyişi ifâde eden kelime. (bk. Teşbîh)

ESÂTÎR : (أساطير) Kamûs'un târifine göre lügatte «efsâne makulesi perîşan kelimâta denir, İsrâiliyat gibi.» Istılâhımızda «Mythologie — mitoloji» mukabili olarak kullanılmaktadır. Mâlûmdur ki mitoloji esasında eski Yunanlıların mâbûdlarından bahs eden bir masal silsilesidir. Yunanlılar, yıldızları şahıs hâlinde tasavvur ederek onlara tapınmışlardı. Yunanca yıldıza da «astre» deniliyordu. İşte esâtîr lafzının bu «astr» kelimesinden arapcaya alındığı ve ona «üstûre» diye bir de müfred uydurulduğu bâzılarınca söyleniliyor.

Eski milletlerden her birinin az çok bir esâtîri vardır. Meselâ bir dağın gebe kalması, sonra yarılıp içinden beş tane çocuk çıkması, bu çocukların büyüyüp hükümdâr olması, kezâ elleri ayakları kesilmiş bir delikanlının dişi bir kurt tarafından bakılması, sonra kurdun ondan gebe kalıp on tâne çocuk doğurması ve sâire Türklerin, Şi'râ-yi Şâmî ile Şi'râ-yi Yemânî hemşire ve bir yerde iken Şi'râ-yi Yemânî'nin Yemen'e kaçması, dolayısiyle Şi'râ-yi Şâmî'nin ağlamaktan gözleri çapak bağladığı için Şi'ra-'l-Gumeysâ, yânî «Çapaklı Şi'râ» vasfını alması ve sâire Arabların,

«Dahhâk-i Mârî»nin omuzlarından birer yılan çıkması, bu yılanların çocuk beyni ile beslenmesi, Keyhusrev ile İskender'in dünyâ hâdisatını bildiren bir kadehi ve bir aynası bulunduğu ve sâire de İrânîlerin esâtîrindendir. Bu tâbir «Esâtîr-ül-evvelîn» şeklinde ve bir terkib hâlinde Kur'ân-i Kerîm'de zikr edilmiştir.

Esâtîr kelimesi mutlak olarak kullanılınca Yunan Mitolojisi mânâsına gelir.

«Baksın da izârına esâtîr
Etsin Florâ'yı redd ü tahkîr»

ve :

«Hülyâ gibi bir manzara, bir hoşça vesîle
Lâyıkdı esâtîr görünse Venüs'iyle.»

beyitlerinde olduğu gibi. Onlarda geçen «Flora» : Yunanlıların çiçek ilâhesi, «Venüs» de : güzellik mâbûdesidir. Yunan mitolojisine dâir Mehmed Tevfik Paşa merhumun Esâtîr-i Yunaniyan isimli matbû bir kitabı vardır ki Abdülhak Hâmid'in :

Şebistân-i nisyânı tenvîr için
Esâtîr-i Yûnanı tasvîr için
Nukatı nücûm u iber ser-te-ser
Yazılmaz derim bundan ekmel eser.

medhine mazhar olmuştur. Türk edebiyatında Arap ve Acem esâtîri kullanılagelmişti. Tanzimatdan sonra Yunan mitolojisinden de bahs edilmeğe başlanmıştır.

ESBÂB : (أسباب) Arûz tâbirlerinden olan «sebeb»in cem'i. (bk. Sebeb)

ESLEM : (أثلم) Lügatte rahnedâr olmuş demektir. Arûz ıstılâhında «Feûlün» cüz'ünün «fe»si hazf edilerek kalan «ûlün» yerine getirilen fa'lün» cüz'üne denir. (bk. Selm)

ESREM : (أثرم) Lügatte ön dişleri kırılmış demektir. Arûz ıstılâhında «Feûlün» cüzünden «fe» ve «n» hazf edilerek «ûlü» yerine getirilen «fa'lü» cüz'üne denir. (bk. Serem)

EŞKÂL-İ NAZM: (أشكال نظم) Mısrâdan kasîdeye varıncaya kadar manzumelerin — mısrâ sayısı ve kafiye sırası ile — bulunduğu hey'et ve suret mânâsınadır. (bk. Nazm şekilleri)

EŞTER: (أشتر) Lügatde gözünün alt kapağı düşük kimse demektir. Arûz ıstılâhında «mefâîlün» cüz'üne «harm» ile «kabz» illetlerinin gelmesinden, yâni «m» ile «y» gitmesinden kalan «fâilün» cüz'üne denir. (bk. Şetr)

EVTÂD: (أوتاد) Arûz tâbirlerinden olan «veted»in cem'i. (bk. Veted)

EVZÂN: (أوزان) Nazm ölçüsü demek olan «vezn»in cem'i. (bk. Vezn)

EZÂHÎF: (أزاحيف) Lügatde aslından uzaklaşmak, ıstılâhda vezinleri teşkil eden cüzü'lere değişiklik ârız olmak demek olan «zihâf»ın cem'idir. Diğer cem'i «zihâfât»dır. Arûzun zihâfları şunlardır:

Habn, izmâr, tay, habl, kabz, asb, kasr, kat', kef, keşf, vakf, katf, had, salm, teş'îs, hazf, beter, terfîl, izâlet, isbağ, harm, darb, hetm, ceb, zelel, şetr, hacf, reb', selh, tams, hal', ref', şekl, nahr, selm, naks, serm, hınk, vaks, akl, cüz' (Bu kelimelere bakınız.)

EZEL: (أزل) Lügatde eksiklik mânâsınadır. Arûz ıstılâhında «mefâîlün» cüz'ünde hetm ile harm yapılarak kalan «fâ'»ın yerine getirilen «fa'l» cüz'üne denir. (bk. Zelel)

F

FAHRİYE: Bir şâirin kendini medh etmek için yazdığı manzûme. Nef'î'nin:

Benim ol Nef'î-i rûşen-dil ü sâfî-gevher
Feyz alır câm-i safâ meşreb-i bî-bâkimden
Âsman himmet umar kevkebe-i tab'imden
Akl-i kül ders okur endîşe-i idrâkimden
Himmetim hîçe sayar genc-i temennâyı velî
Gamı dünyâya değişmem yine imsâkimden
Feyz-i Hak berk urur âyîne-i endîşemden
Çeşm-i cân rûşen olur meşrik-i idrâkimden
Devr eder şeş ciheti hem yine merkezde mukîm
Çok değildir bu tecessüs dil-i çâlâkimden
Kâ'be-i ma'nîye bir yoldan iletdi beni kim
Kudsiyân sürme çeker gerd-i reh-i pâkimden
Âlem-i ma'nîyim âzâde kazâ kümünden
Kimse rencîde değil gerdiş-i eflâkimden
Kulzüm-i mârifetim, ceyb ü kenârım pürdür
Sâhilim pâkdir âlâyiş-i hâşâkimden
Ben bu hâletle tenezzül mü ederdim şi're
Neyleyeyim kurtulamam tab'-ı heves-nâkimden
Bu heves böyle kalırsa dil-i tab'ımde eğer
İşidilmezse sözüm sîne-i sad-çâkimden
Ben ölürsem yine âşüfte olur halk-i cihân
Hüsn-i tâbir-i zebân-i çemen-i hâkimden.

parçası gibi.

Fahriyeler böyle ayrıca yazıldığı gibi kasîde arasında ve başkalarının medhi sırasında da tanzim edilir. Birkaç parasını koparmak için başka birini överken övünmeye kalkışmanın mânâsı, kendinin kibar dilenci olduğunu, verilecek câize'nin ona göre tertibi lâzım geldiğini anlatmak olsa gerektir. Bizde fahriye denilince — medhiye ve hicviyede olduğu gibi — Nef'î hatıra gelir. Zâten o âhenk şâiri, bu üç şeyin mütehassısıdır: «Manzûm Muhtıra»da dediğim gibi:

Nef'î'nin hayatı tedkik edersen
Üç şeydir: övünmek, övmek ve sövmek.

Nef'î, fahriye söylemek merâkını o kadar ilerletmişti ki Hazret-i Peygamber'e medhiye olmak üzere başladığı:

Ukde-i ser rişte-i râz-i nihânîdir sözüm
Silk-i tesbîh-i dür-i Seb'ül-Mesânîdir sözüm

matla'lı kasîdede 31 beyt ile kendini medh

etmişti. Kâsîdenin hepsi ise 45 beyt kadardır. Âheng-i beyânı, ihtişâm-i elfâzı dolayısiyle olacak ki Muallim Nâcî merhum, Nef'î'nin övünmelerini beğeniyor. Sünbülzâde Vehbî'nin fahriyeleriyle Nef'î'ninkileri mukayese ederken diyor ki:

«Nef'î'nin fahriyeleri lezzetle okunur, tab'a heyecân verir. Vehbî'nin fahriyeleri okunacak olsa soğukluktan başka bir şey his olunmaz. İnsanın bâzan güleceği de gelebilir. Mesclâ:

Nef'î-i tîğ-zebânım ki zamanımda benim
Safşikâr-i şuarâ-yi sühan-ârâ-yi benâm
Şimdi seccâde-i mânîde benim mürşid-i kül
Hırka-pûşan-i beyân benden alır feyz-i kelâm
Ederim kuvve-i kudsiyye-i efkârımla
Cünd-i ervâh-i ricâl-i sühani istihdâm

gibi cihângirâne sözlere karşı Vehbî'nin:

Sühanverâna salâ câmi-i kemâlâtım
O rütbelerde ki tab'-i bülendim oldu menâr
Görüp dekaik-i efkâr-ı zihnimi Sâib
Hatâsın etti Sıfâhan'da mû be-mû ikrâr
Hicâb edip beni Şirâz'da görünce hemen
Derûn-i hâke nihân oldu Örfî-i fehhâr

beyitleri nasıl isbât-ı-vücûd edebilsin?.. Kendini câmi', tab'ını minâre yapmak, Isfahân'da Sâib'e «dekaik-i efkâr-i zihni»ni gösterip hatâ ikrar ettirmek, Şirâz'da Örfî'ye görünüp merhumu hicâbından yerin dibine geçirmek gibi şeyler hiç bir vakit efkâr-i şâirâneden sayılamaz. Nef'î de meşâhîr-i eslâfa tefevvuk dâvâsında bulunur amma şöyle bulunur:

Olaydı âb u tâb-ı feyz-i-tab'ım tab'-ı-Feyzî'de
Ederdi feyza müstağrak sevâd-i mülk-i-Lâhûru.»

Abd-i âciz kendini beğenmeyi ve hodpesentliğini ilân etmek demek olan fahriye yazmayı hoş görmem. Öyle olduğu halde:

Kudemâ zevkine biz nâil-i istihlâfız
Zübde-i feyz-i üvel, hâtime-i eslâfız
Bizde kaldı edebî neşvesi artık şarkın
Vatan âfâkına son lem'a-i istizrâfız
Nûrumuzdan kamaşır dîdesi ehl-i asrın
Hele mensî-şüde-i hâtıra-i ahlâfız
Çekilib sahne-i pür-arbedesinden edebin
Şimdi âsûde-ser-i harbarai-eclâfız
Künc-i uzletde mukîm olduğumuzdan beridir
Sanki sîmurg-i safâ-perver-i kûh-i Kafız
Çıkamaz havlimize na're-i bed-mestâne
Öyle âvâzelere uâzır-ı istıhfâfız
Hâle bakdıkca büküp boynumuzu ağlıyoruz
Cûy-i eşk üstüne baş eğmiş olan safsâfız.
Etdi Tâhir, bizi ilhâm-i ilâhî gencûr
Biz onun gevher-i mânâsı için sarrâfız

gazelini tanzim etmekten kendimi alamamıştım. Bunun tanzimini su-i-edeb telâkki edecek olanlara hak vermekle berâber derim ki; bu sözler nâzım-ı hakîrın değil, muâsırı bulunan erbâb-ı irfânın lisanındandır. Binâenaleyh kalem-i âcizî fahriye yazmamış, zamanın tercemânı olarak acıklı bir hakikati ortaya koymuştur.

FÂİDE-İ-HABER: (فائدۀ خبر) Meânî tâbirlerindendir. Bir haberden edinilen mâlûmat demektir. (bk. Haber)

FÂSILA: (فاصله) Arûz tâbirlerindendir. Eski arûzculara göre nazm ölçülerinin esası «sebeb, veted, fâsıla»dan ibâret olup cemi'lerinde «esbab, evtad, fevâsıl» denilirdi. Her biri de iki kısımdı.

Bir hareke, bir sâkin harften ibâret heçelere «sebeb-i sakîl» derlerdi. Ben, sen, bazumsuzdu. Çünki; fâsıla-i suğrâ bir sebeb-i hafif», ikinciler «sebeb-i sakîl» sayılırdı.

İkisi müteharrik, üçüncüsü harekesiz harften ibaret iki heceye «veted-i mecmû'», birinci ve üçüncüsü harekeli, ortadaki sâkin harften müteşekkil iki heceye «veted-i mefrûk» denilirdi. «Edeb» kelimesi «veted-i mecmû'», «bende» kelimesi «veted-i mefrûk» itibâr olunurdu.

Üç harekeli bir sâkin harften mütehassıl üç heceye «fâsıla-i suğrâ», dört harekeli bir harekesiz harften ibâret dört heceye «fâsıla-i kübrâ» denirdi. «Güzelim» kelimesi «fâsıla-i suğrâ», «edebiniz» kelimesi de «fâsıla-i kübrâ» olurdu.

Bâzılarına göre ölçülerin esâsı «sebeb» ile «veted»den ibâret olup fâsıla itibârı lüzumsuzdu. Çünki; fâsıla-i suğrâ bir sebeb-i sakîl ile bir sebeb-i hafîfden, fâsıla-i kübrâ da bir sebeb-i sakîl ile bir veted-i mecmû'dan teşekkül ediyordu.

Arûz eczâsının aslı olan ve (Efâîl-ü-tefâîl» tâbir olunan on kelime, arûzcularca sebeb, veted ve fâsılaya şu suretle taksim edilirdi:

Feûlün — Feû : veted-i mecmû, lün : sebeb-i hafîf
Fâilün — Fâ : sebeb-i hafîf, ilün : veted-i mecmû'
Mefâîlün — Mefâ : Veted-i mecmû', î : sebeb-i hafîf, lün : sebeb-i hafîf
Fâilâtün — Fâ : Sebeb-i hafîf, ilâ : veted-i mecmû', tün : sebeb-i hafîf
Müstef'ilün — Müs : Sebeb-i hafîf, tef : sebeb-i hafîf, ilün : veted-i mecmû'
Mütefâilün — Müte : sebeb-i sakîl, fâ: : sebeb-i hafîf, ilün : veted-i mecmû'
Yâhut — mütefâ — fâsıla-i suğrâ, ilün : veted-i mecmû'.
Müfâaletün — Müfâ : veted-i mecmû', ale : sebeb-i sakîl, tün : sebeb-i hafîf.
Yâhut — Müfâ — veted-i mecmû', aletün : fâsıla-i suğrâ.
Mef'ûlât — mef ve û : sebeb-i hafîf, lât : veted-i mefrûk.
Fâ'lâtün — fâ' : veted-i mefrûk, lâ : sebeb-i hafîf, tün : sebeb-i hafîf.
Müstef'ilün — Müs : sebeb-i hafîf, tef'i : veted-i mefrûk, lün-sebeb-i-hafîf.
Vaktiyle taktii kolaylaşdırmak için yapılmış olan bu taksime bu gün lüzûm kalmamıştır. Çünki; onlara gördürülmek istenilen iş, şimdi hecelerin açık, kapalı, uzun, kısa olmaları itibâriyle ve nokta, çizgi işâretleriyle daha kolay görülebiliyor.

FASL : (فصل) Meânî tâbirlerindendir. Sözün atıf edâtları ve râbıtalarla birbirine bağlanmamış olarak söylenilmesidir. Böyle söze «mefsûl» derler.

FAZLA : (فضله) Meânî tâbirlerindendir. Kelâmın «umde» denilen ve müsnedün-ileyh ile müsnedden mâadâ olan kısımları, mütemmimat-ı cümle.

Meselâ : «Mehtaplı bir gecede denizde sandalla dolaşmak hoştur» ibâresinde «denizde dolaşmak hoştur» kelimeleri umde, üst tarafı fazladır. (bk. Kelâm, umde)

FERD : (فرد) Altı üstü olmayan, yâni başka beyitlerle irtibatı bulunmayan beyitlerdir. Tek olması bu adı almasına sebeb olmuştur. Ferde «müfred» nâmı da verilir ve «müfredât» diye cemi'lenir.

Eski şâirlerin divanlarında birçok ferd beyt vardır. Nâbî'nin :

Halkdan gönlümün ol mertebedir vahşeti kim
Aksim âdem diye mir'âta nazar eyleyemem

beyti gibi.

FESÂD-I TE'LÎF : (فساد تأليف) İbârenin tertîbi mânâyı bozacak kadar karışık olmak. (bk. Te'lif)

FESÂHAT : (فصاحت) Sözü teşkil eden kelimelerin her birinde ve o kelimelerden müteşekkil sözde lafz, mânâ ve âhenk itibâriyle kusur bulunmamaktır. Fasîh bir söz «muktezâ-yi hâl ve makama muvâfık», yâni yerinde ve adamına göre söylenilirse belâgat tahakkuk eder. Şu hâlde bir sözün belîğ olabilmesi için evvelâ fasîh olması şarttır.

Fesâhat, kelimede, kelâmda, mütekellimde bulunur. Belâgat ise ancak kelâm ile mütekellimde görülür.

Kelimenin fesâhati, onun «tenâfür-i huruf»den, «garâbet»den, «kıyasa muhâlefet»den sâlim olmasıdır. (Bu kelimelere bakınız!)

Kelâmın fesâhati, kelimelerinin fasîh olmakla beraber kendisinde «tenâfür-i kelimât», «tetâbu'-i izâfât», «za'f-i te'lîf», «ta'kîd» bulunmamasıdır. (Bu kelimelere bakınız!)

Mütekellimin fesâhati, fasîh sözler söyliyebilmek melekesidir.

FİKİR : (فكر) Düşünce demektir ki sözün de, yazının da üss-ül esâsıdır. Recâî zâde Ekrem Bey der ki : «Her bir eser-i edebînin rûhu efkârdır. Esâlîb ise eşkâl-i hâriciyeden ibâret kalır.»

Fikrin bâzı meziyetleri vardır : fikrin zihinde bulunmasına «icâd», sıraya konmasına «tertib», başka şeylerle karışdırılmamasına «vahdet» diyorlar. Fikrin bir cihetten doğruluğu «hakikat» her cihetten doğruluğu «selâmet»dir. Fikir, bâzan hakikî olmakla berâber sâlim olmayabilir. Meselâ : Nef'î'nin :

Bir düş gibidir hak bu ki mânide bu âlem
Kim göz yumup açınca zemânı güzer eyler
Bir yerde ki ârâma bu mikdâr ola mühlet
Erbâbı nice kesb-i kemal-i hüner eyler

beyitlerinde olduğu gibi.

Recâîzâde bu beyitler için :
«Bunlarda münderiç olan fikir nev'amâ

hakikate mutâbık ise de sâlim değildir. Zirâ hâvî olduğu şey'e ez-her-cihet mülâyim düşmez. Müddet-i ömr-i beşer, zaman denilen bu'd-i gayr-i mütenâhîye nisbeten vâkia hiç hükmünde ise de, iktisâb-i fazîletle tenvir-i insaniyet edecek kadar tahsil-i ilm ü irfân etmeğe kifâyeti musaddaktır. Şâirce maksud olan ekmeliyet, şu âciz insan için ezelde makdûr olmayan ekmeliyet-i mutlaka ise onun iktisâbı bin sene de yaşansa yine kabil olamaz. İşte bu noktadan nazar olunursa fikirde selâmet olmadığı görülür.» der.

Fikirde «vuzûh» ve «intizâm» da lâzımdır. Fakat ekseriya fikrin anlaşılamaması, ifâdenin adem-i vuzûhundan ileri gelir. Koca Râgıb'ın:

Kabil-i jeng olmayan, olmaz pezirâ-yi cilâ
İğbirâr-i hâtır iksîr-i meserretdir bana.

beytinde olduğu gibi. Şâir demek ister ki: «Gönlümün muğber olması, sevinç iksîriyle açılıp parlayacağına alâmettir. Çünki: cilâlanmak kabiliyeti olan şeyler pas tutar.» «Mahzun olan mesrûr olur.» hakikatini bir «îrâd-i mesel» ile isbât etmek isteyen Râgıb Paşa, sözüne vuzûh veremediği için onun ifâde ettiği fikir de muakked bir hâl almıştır. İntizâm-ı fikrî'ye ise şimdi «tertib» diyorlar. (bk. Îrâd-i mesel, ta'kîd.)

Sâdelik, sâde dilâncilik, incelik, parlaklık, şiddet, ulviyyet gibi şeyler de fikrin husûsî meziyetlerinden sayılıyor.

FÜTÜRİZM: Avrupa'da yeni ve edebî bir meslek. Behcet Yazar'ın «Genç Şâirler ve Eserleri» isimli kitabında deniliyor ki:

«Yeni hayatın, medeniyetin o baş döndürücü hareket ve sür'atine makinelerden, fabrikalardan ve sâireden bahs etmek suretiyle terceman olmayı ve yalnız çağdaşlar tarafından değil, müstakbel nesillerce de anlaşılmayı istihdâf eden Futurisme 1909 dan beri mâlûm olan bir san'at cereyanıdır. İtalyan Marinetti tarafından icâd edilmiştir.»

Marinetti'nin Istanbul'da verdiği bir konferansta okuduğu şu mısrâlar (!) bu tarzın modeli imiş:

Pissssston - ton- ton- ton
Pisssss...Pisssss...ton

G

GALAT-İ TEHÂKKÜMÎ: (غلط تحكمى) Kıyâsa muhâlefet demektir ki bir kelimenin edâ ve müeddâ itibâriyle lisandaki istimâline muhâlif surette kullanılmasıdır. (bk. Kıyâda muhâlefet)

GARABET: (غرابت) Me'nûs olmayan, yâni mânâsı herkesce bilinmeyen bir kelimenin söz arasında kullanılmasıdır. O kelimeye de «garîb» denilir.

Eski edebiyatımızın bilhassa nesir kısmı bu türlü kelimelerle doludur. «Şefîk-nâme» ismindeki meşhur eserin gelişigüzel nakl ettiğim şu birkaç satırında olduğu gibi:

«Hırka-pûşândan bir şahs-i girân-canî ki hıdâb-i kirpâs-i rûyu reng-pezîrâ-yi abûsen kahtarîrâ idi, intihâb edip dem-i inzâr ile âteş-dân-i inzicârda ihtimâlet verdikleri âhenîn-dilleri irâet-i mıknatîs-i füsunla tekrâr taraflarına incizâb içün ittifâk-ı ârâ ile bir kürsî-i sadef-kârîye çıkarıp etrâfına hâle-vâr mıntaka-peyvend-i ihâta oldular...»

Eskilerin bu gibi münâsebetsizlikleri, yine eskilerden olan şâir Nâbî'nin bile sinirlerine dokunmuş olacak ki:

Ey şi'r miyânında satan lafz-i garibi
Dîvân-ı gazel nusha-i kamus değildir

demeye mecbur olmuştur. Mânastırlı Rif'at Bey merhum «Usûl-i Fesâhat» ünvanlı eserinde:

«... Eski bir mecmuada görülen şu:

Gece devriyyesinde dikkat et zîrâ
Düşersin ağzına bukturmanın sonra

beytinde pusudaki asker mânâsına olan «bukturma» sözünü garabete misal gösterir.

Demek ki bir kelimenin garîb sayılması arabca, acemce, yâhut frenkçe olmasına değil, me'nûs ve müsta'mel bulunmamasına

bağlıdır. Kelime olur ki: Tayyare, âvîze, şömendüfer gibi başka dillere âitdir. Fakat herkesce söylenilir ve anlaşılır olduklarından bunların kullanılmasında garâbet yoktur. Yukarıki beyitte görülen «bukturma» kelimesi türkçe olduğu halde mânâsını hemen kimse bilmediği için istimâli garîb olur.

Bâzıları, garib olan kelimeleri «muvâfık» ve «muhâlif» diye ikiye ayırmışlar ve mânâsı dolayısiyle kullanılmasına lüzûm görülen gayr-i me'nûs kelimeye «garib-i muvâfık», lüzûmsuz yere tefevvüh edilenlerine «garib-i muhâlif» demişlerdir.

GAZEL: (غزل) Birinci beyti «musarra'», diğer beyitleri birinci beyt ile «mukaffa» bir nazm şeklidir ki beş beytten on beş beyte kadar yazılabilir. Ekseriyet itibâriyle âşikane (lirik) sözlerdir. Şu beyitlerin mecmûu gibi:

Yine pür-cûş-ı garâm oldu derûnum bu gece
Döndü bir fırtınaya sabr ü sükûnum bu gece
Can-furûz âhım ile sîne-i zârım yandı
Dem-hurûş eşkim ile garka-i hûnum bu gece
Değdi mızrâb-i tahassür yine evtâr-i dile
Yaralı kalbim ile nâle-füzûnum bu gece
Âh ey aşk, zebun-küşlük olur mu bu kadar
Rûh-ı bî-tâba acı, fazla zebûnum bu gece
Ben usandım yaşamak nâmına çırpınmaktan
Var ölüm râhatına meyl ü rükûnum bu gece
Ey karanlıkta boğulmuş olan ufk-ı ümmîd
Sana da etmiş eser tâli'-i dûnum bu gece
Necm-i ümmîd değil, bir ufacık lem'a bile
Görmiyor baksa da gerdûna uyûnum bu gece
Sarsılıp sarsar-i hicrân ile fikrim Tâhir;
Döndü bir fırtınaya sabr ü sükûnum bu gece.

Her manzûmenin, bilhassa gazellerin ilk beytine «matla'», son beytine «makta'» derler. Matla' beyitleri mutlaka musarra', yânî kafiyeli olur. Gazelde ilk beyitten sonrakine «Hüsn-i matla'», son beyitten evvelkine «hüsn-i makta'» tâbir ederler. Makta', yâhut hüsn-i makta'da şâirin ismi bulunur. Bu münâsebetle ona da «mahlas beyt»i de denilir. Kasîdenin en güzel beytine «beyt-ül-kasîd» denildiği gibi, gazelin en hoşa giden beytine «beyt-ül-gazel» tâbir ederler. Bir de «şehbeyt» tâbiri vardır ki ister gazelden, ister kasîdeden olsun mutlaka en güzel bir beyt demektir. (bk. Beyt)

Bâzı gazeller, hattâ kasîdeler «musammat» tarzında yapılır ki dört cüz'e ayrılan her birinin son cüz'ü gazelin esas kafiyesini tâkib etmekle berâber üç cüz'ü de kendi aralarında ayrıca kafiyeli olur. Öyle ki her cüz'ü birer mısrâ şeklinde yazılsa bir beyt, dört mısrâîlı bir bend teşkil eder.

Nâcî'nin:

Aks etdi bin vâ hasretâ
Dağlarla çıkdım âşinâ
Her dağdaki kalbî sadâ
Efganımın efganıdır
Ey fârisânın serveri
Ol sen de benlikten berî
Zîrâ cihânın her yeri
Bir imtihân meydânıdır

beyitlerinde olduğu gibi.

Nef'î'nin:

«Esdi nesîm-i nev-bahâr»

diye başlıyan meşhûr kasîdesi de musammat şeklindedir. (bk. Müsemmat)

«Redd-i matla'» bahsinde gösterildiği üzere bâzı gazellerin matlaını teşkil eden mısrâ'lardan birinci, yâhut ikincisi maktaın ikinci mısrâı olarak aynen tekrarlanır. (bk. Redd-i matla')

Bâzan bir gazelin beyitlerini teşkil eden mısrâlar arasına diğer bir şâir tarafından ikişer mısrâ ilâve edilir ve bu suretle gazelin beyitleri bir misli artırılır. Buna da «taştîr» tâbir olunur. (bk. Taştîr)

Bâzı gazellerin beyitleri evveline aynı vezin ve kafiyede 2, 3, 4... mısrâ ilâve edilir. Bu harekete «terbî'», «tahmîs», «tesdis...» denilir.

Tahmîs ve tesdisde bu ilâveler, gazelin her beytinin iki mısraı arasına getirilirse bu şekle «tahmîs-i mutarraf, tesdis-i mutarraf» denir.

Bâzı gazellere de vezin ve kafiyece benzemek üzere diğer bir şâir tarafından nazîre yazılır. Nazîre yazmaya «tanzîr» denilir. (bk. Tanzîr)

Bâzı gazellerin, daha doğrusu manzûm

sözlerin beyitleri sonuna mevzûn ve kısa bir parça ilâve edilir. O parçalara «ziyâde», mısrâları ziyâdeli manzûmelere «müstezâd» tâbir edilir. (bk. Müstezâd)

Bâzı gazeller de mahza kafiye hatırı için tanzim edilmiş olduğundan beyitleri, mânâ itibâriyle biribirine pek yabancı durur. Bâzılarının beyitleri arasında ise meâlen bir irtibat bulunur. Böyle mânaca beyitleri yekdiğerine merbût olan gazellere «yek-âhenk» vasfı verilir. (bk. Yek-âhenk)

Türkler, Acemlerden aldıkları nazm şekilleri içinde bilhassa gazele ehemmiyet verdiler. Yakın zamanlara kadar bu ehemmiyeti muhafaza ettiler. Eski ve müretteb dîvanlarda gazeller, kafiyeleri itibâriyle elifba harfleri sırasına göre dizilirdi. Bir şâir için bu sırayı doldurmak maksadiyle her harfe göre gazel yazmak zarurî idi. Gazel yazmakta taklid edilemeyecek bir üslûbu olan Fuzûlî :

«Gazel, bildirir şâirin kudretin;
Gazel, artırır nâzımın şöhretin.
Gönül, gerçi eş'âra çok resm var,
Gazel tarzın et cümleden ihtiyâr,
Ki her mahfilin zînetidir gazel,
Hired-mendler san'atidir gazel.»

beyitleriyle 16. asırda gazelin ehemmiyetini ve kendi nazarında onun kıymetini anlatmak ister. Yine o asrın san'atkâr şâiri İstanbul'lu Bâkî de :

«Bu devr içinde benim Pâdişâh-i mülk-i sühan
Bana sunuldu kasîde, bana verildi gazel.»

beytiyle kasîde ve gazel yazabilmenin kendine mahsus olduğunu ve :

«Meddah olalı çeşm-i gazâlânene Bâkî
Öğrendi gazel tarzını Rûm'un şuarâsı.

beytiyle de gazelin nasıl yazılacağını, kendi asrı şâirlerinin kendinden öğrendiğini iftihâr makâmında söyler. 17. asırda gazele verilen ehemmiyet ve gösterilen rağbet saz şâirlerini bile o yolda eserler tanzîmine mecbur etmiş ve bu mecburiyet dolayısiyle halk edebiyatında dîvan, kalenderî, semâî gibi melez şekiller zuhûra gelmiştir. (Bu kelimelere bakınız!)

18. asırda Öziçeli Sâbit :

Zemânede gazeli kimse almıyor Sâbit
Dilenciye verilen tuhfe-i selâm gibi

demiş ise de yine o asırda yetişen Nedîm, edebî şöhretini en ziyâde şûhâne gazellerinden kazanmış ve :

Nef'î vâdî-i kasâîdde sühan-perdâzdır
Olamaz ammâ gazelde Bâkî vü Yahyâ gibi

diyerek Bâkî ile onun mukallidi bulunan Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin gazel yazmakta meşhûr Nef'î'den bile üstün olduklarını söylemiştir.

19. asrın yarısından sonra başlayan Tanzimat Edebiyatı'nın Şinâsî, Nâmık Kemal, Recâîzâde, hattâ Hâmid gibi üstâdları gazel yazmakta eski şâirlerden geri kalmadılar. Nâcî devri, gazelin belki en çok yazıldığı bir zamandır. Servet-i Fünûn şâirleri arasında gazel yazanlar vardı. Maamâfîh bunlar ekseriyet itibâriyle başka türlü manzûmeler meydana getirdiler. Binâenaleyh gazelcilik Servet-i Fünûn Edebiyatiyle ehemmiyetini kaybetmeğe başladı.

Millî Edebiyat devrinde eskiden kalma tek tük bâzı gazelci göründü ise de şimdiki şâirler hece veznine ve «koşuk», yâhut «koşma» şekillerine râğbet gösterdiklerinden gazel yazılması (Yahya Kemal dışında) hemen hemen unutulma derecesine geldi. «Türk Edebiyatına Dâir Manzûm Bir Muhtıra» ünvânlı eserimde son devri hülâsa ederken şöyle demiştim :

Hâlâ gazel yazan şâir bulunur;
İyi yazılırsa o da okunur.

GAYR-İ TALEBÎ : (غير طلبي) Meânî tâbirlerindendir. (bk. İnşâ)

GEVHER yâhut **GEVHERİN :** Ebced hisâbiyle yapılan tarihlerden noktalı harfleri hisâb edilecek olanları. (bk. Târih ve Ebced hisâbı)

GULÜV : (غلو) «Teblîg, iğrak, gulüv» diye üçe ayrılan mubalega derecelerinin üçüncüsüdür. (bk. Mübâlega)

GÜRİZ : (گريز), yâhut **GÜRİZGÂH :** (گريزگاه) Kasîdelerde mukaddimeden maksada, yânî medhe girilecek olan beyt. Nedîm'in :

Bu şehr-i Stanbûl ki bî-misl ü behâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır

matla'lı kasîdesinin :

Istanbul'un evsâfını mümkin mi beyân hiç
Maksûd heman Sadr-i kerem-kâra düâdır

beyti gibi. (bk. Kasîde)

H

HABER : (خبر) Meânî tâbirlerindendir. Sıdka, kizbe ihtimâli olan söz demektir. Bir şey'in başka bir şey'e sübûten, yâhut selben, isnâdına, yâni bu iş olmuştur, yâhut olmamıştır denilmesine «isnâd haberî», yâhut «nisbet-i-haberiyye» denilir. Bu isnâd, yâhut nisbet, vâkia mutâbık ise haber-i sâdık, değilse haber-i kâzibdir.

Bir haberde iki hüküm vardır. Birincisi «fâide-i haber»dir ki o haberi alana bir şey öğretmesidir. Bu da mütekellimin haber verdiği keyfiyet muhâtabca mâlûm olmadığına göredir. «İmtihanlar Haziranda başlar» sözü imtihanların ne vakit yapıldığını bilmeyen birine söylenilecek olursa ona imtihan vaktini öğretmiş olur. Binâenaleyh hükmü, «fâide-i haber»dir. Fakat bu söz, bir mekteb talebesine söylenilirse maksad, ona imtihan zamanını bildirmek değil, çalışmaya teşvik olur. Binâenaleyh ihtivâ ettiği hükme «lâzım-i fâide-i haber» denilir.

HABL : (خبل) Lügatte âzâ nâkıs olmak demektir. Arûz ıstılâhında «mef'ûlât» cüzünün «f» ile «vav» hazfiyle kalan «me'alât» yerine «feilât» cüz'ünün getirilmesidir. (bk. Mahbûl)

HABN : (خبن) Lügatte eteklerin kaldırılıp toplanılması demektir. Arûz ıstılâhında «müstef'ilün» cüz'ünün «sin»ini hazf ile kalan «mütef'ilün» yerine «mefâilün» cüz'ünü getirmektir. (bk. Mahbûn)

HAKİKAT : (حقيقت) Bir kelimenin neye delâlet etmek üzere vaz' olunmuşsa o mânâda kullanılması demektir. «El» kelimesinin bildiğimiz uzuv mânâsında kullanılması gibi. Bir kelime, alâka, yânî bir münâsebetle asıl mânâsından başka bir mânâda kullanılırsa hakikatlikten çıkar, mecâz olur. «El elden üstündür.» cümlesindeki «el»ler gibi ki kuvvet ve kudret demek olur. (bk. Mecâz ve kinaye)

HAL : (حل) Asıl mânâsı çözmek ve açmak demektir. Bedî'cilere göre, manzûm bir sözü nesre çevirmektir. Meselâ Mehmed Âkif'in :

> **«Girmeden tefrika bir millete düşman giremez**
> **Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez »**

beytini : «Bir millet arasında tefrika çıkmayınca onların memleketine düşman giremez. Yürekler toplu ve bir emel uğrunda çarpdıkça onları top bile sindiremez.» tarzında nesre çevirmek onu hal etmek demek olur.

Hallin zıddına, yâni mensur bir sözü nazm etmeğe «akd» denilir. (bk. Akd)

HAMSE : (خمسه) Mesnevî şekliyle yazılmış beş kitabdan ibâret bir takım demektir ki böyle eser meydana getirmiş olanlara «hamse-nüvîs», yâhut «hamseci» derler. 12. asra kadar hamse-nüvîslik mûtâd değildi. 1195 de vefat etmiş olan Genceli Şeyh Nizâmî, manzûm olarak beş kitab yazmış ve hepsine birden «penç genç», yâni «Beş hazîne» ünvânını vermişti. Ondan sonra o yolda mesneviyyat vücude getirmek İran şâirlerince moda oldu. İran'ın Husrev-i Dehlevî, Mevlânâ Câmî gibi şâirleri hamse yazdılar. Çağatay şâiri Ali-Şir Nevâyî de Çağatay lehcesinde hamse tanzim etti. Bizim lehcede ilk hamse yazan, daha doğrusu Şeyh Nizâmî'nin hamsesini tercceme eden Behiştî'dir. «Karıştıranlı Süleyman oğlu Ahmed» lakâbını taşıyan Behiştî İkin-

ci Bâyezîd'in adamlarındandı. Sonra Taşlıcalı Yahyâ, Nev'î zâde Atâyî gibi şâirler de hamse tanzim ettiler.

17. asır nâsirlerinden meşhur Nergisî ise hamsesini mensur olarak yazdı. Manzûm kitablarının sayısı beşe varmayan eski şâirlerimiz pek çoktur.

HARB : (خرب) Arûz ıstılâhında «mefâîlün» cüz'ünden(me) ve (ne) nin hazfiyle kalan «fâîlü» yerine «mef'ûlü» cüz'ünü getirmektir. (bk. Ahreb)

HARM : (خرم) Arûz ıstılâhında «mefâîlün» cüz'ünün «elif»i hazf ve «f»si sâkin kılındıkta kalan «mef'îlün» yâhut «m»nin hazfiyle kalan «fâîlün» yerine «mef'ûlün» cüz'ünü getirmektir. (bk. Ahrem)

HAŞV : (حشو) Lügatte minder, yastık gibi şeylere doldurulan tıkıntı mânâsınadır. Edebiyatta ibâre arasında kalabalık eden sözlere denir.

Haşvi evvelâ «müfsid» ve «gayr-i müfsid» olmak üzere ikiye ayırırlar.

Haşv-i müfsid : ibârede kalabalık etmekle kalmaz, sözün mânâsını da bozar. Muallim Nâcî merhum Istılâhât-i Edebiyye'sinde: «Nef'î'nin Nasûh Paşa mektubu vasfındaki kasîdesinin matlaı olan :

Ne nâmedir bu ki hüsn-i beyân-i ünvânı
Eder küşâde dil ü tab'i müstmendânı

beytinde vâki' «ünvân» lafzı haşv-i müfsid addolunabilir. Çünki şâirin maksadı nâmenin hey'et-i umumîyesini medh olmak lâzım geldiği halde «hüsn-i beyân»ın «ünvân»a tahsisi sâir cihetlerinin hüsn-i beyân meziyetinden ârî olduğunu îhâm ediyor.»

Hanîfî ismindeki şâirin :

Bir yâr var yâr olacak yâr bizlere

mısrâındaki üçüncü «yâr» da böyledir.

Gayr-i müfsid olan haşiv de : «kabîh, melîh, mütevassıt» olarak üçe ayrılmıştır.

Haşv-i kabîh : mânâyı bozmayan, fakat söze çirkinlik veren fazlalıktır. Ziya Paşa'nın :

Tut bu nush u pendi benden yadigâr olsun sana

mısrâındaki «nush» ile «pend» kelimelerinden biri haşv-i kabîhdir. Çünki birinin Arapca, diğerinin Farsça olmasından başka aralarında fark yoktur. Nef'î'nin Nasûh Paşa Mektubu vasfındaki beytin ikinci mısrâındaki «dil» ve «tab'» lafızlarından biri haşivdir.

Eski nesirlerde seci' yapmak ibtilâsı, nâsirlerine hemen her fıkrada haşv-i kabîh yapdırmıştır. Tâc-üt-Tevârih» sâhibi Sa'deddin Efendi'nin : «Sâki-i tîğ-i-âbdâr ile bizzat nice dîv-sîrete hâdim-ül-lezzât hamîmin içirdiler ve nice düşman-i zişt-i ehremen-sirişti tiğ-i dirîğlerinden geçirdiler.» ibâresinde olduğu gibi.

Şeyh Gâlib'in :

Hengâm-i heremde söylemişdir,
Pîr olduğu demde söylemişdir

ve :

Var mı hele söylenilmedik söz,
Kalmış mı meğer denilmedik söz

beyitleri de böyledir. Onların ikinci mısrâ'ları haşv-i kabîhdir.

Haşv-i melîh : İbâre arasında cümle-i mu'tariza kabîlinden bir söz karışdırmak, fakat bununla ayrıca bir fâide temin etmek demektir. Nâcî'nin :

Allâh ki mûcid-i cihândır
Bin türlü nikabdan iyândır

beytinde olduğu gibi.
Şâirin maksadı, Hakk'ın bin türlü nikabdan iyân olduğunu, Sofiyye tâbirince kemâl-i zuhûrunu anlatmak olduğu halde «mucid-i-cihândır» cümlesini ilâve ederek ayrıca bir fâide, hattâ bir güzellik te'min etmiş, bundan dolayı o cümle de Haşv-i-melîh olmuştur.

«Allâh tekerrüründen muhafaza buyursun, geçenki zelzele epeyice şiddetli idi.» ibâresindeki dua da bu kabîldendir.

Haşv-i mütevassıt : Haşv-i kabîh ile haşv-i melîh arası bir fazlalıkdır. Söze çirkinlik vermediği gibi güzellik de vermez. Nâcî merhûmun haşv-i mütevassıt için yazdığı misallerden bir ikisini gözden geçirelim : «Endülüşte olan Mülûk-i Emeviyye on yedi nefer kimse olup nesebleri kenarda tahrir olunduğu vech üzeredir. -Sahâif-ül-ahbâr tercemesi.»

Zeman-i ayş ü şâdîdir, dem-i ikbâl-i davrandır
Felek hep ettiği evzâa şimdi pek peşîmândır

Riyâzî

Nâcî bu fıkradaki «kimse» lafzı ile be-

yitteki: «pek» kelimesinin haşv-i mütevassıt olduğunu söyliyor. Fakat bana göre «nefer», yâhut «kimse» kelimelerinden biri haşv-i kabîhdir. Beyitteki «pek» lafzı ise ya haşv-i melîhdir, yâhut feleğin evvelki hareketlerinden çok peşîmân olduğunu anlatan te'kid edâtı olduğu cihetle haşv değildir. Bâzıları bir kat elbise, bir çift çorap, bir deste mendil gibi mikdar gösteren kelimeleri de haşv-i melîh sayarlar.

HAŞV: (حشو) Arûz ıstılâhlarındandır. »Sadr» ile «arûz» ve «ibtidâ» ile «harb»in arasındaki cüz'ler demektir. Arûzcular bir beytin birinci mısrâındaki ilk cüz'e «ibtidâ» son cüz'e «harb» derler; her iki mısrâ'da aradaki cüz'lere de haşv tâbir ederler.

HÂTIRAT: (خاطرات) Bir adamın yaşadığı zamana, bulunduğu işlere, görüşdüğü kimselere dâir düşüncelerini ve duygularını hâvî olmak üzre yazdığı eserdir. Edebî hatırât, edebiyat bakımından ehemmiyetlidir.

HAYÂL: (خيال) Kuruntu mânâsınadır. Edebî yazılarda bunun da bulunması lâzımdır, hattâ o yazıların zînetidir. Süleyman Fehmî merhûm Edebiyat isimli kitabında:

«Hayâl en ziyâde şiirde, romanda hüküm fermâdır. Denilebilir ki şiir ve romanda hayâl her şeydir. Fikir ve his cihetiyle mütevassıt, fakat hayali semîn ve metîn olan bir şâir kolaylıkla bir müellif-i dâhî olabilir, Ebüşşuarâ (şâirler babası) Homer, hissi mütevassıt olduğu halde hayâl-i mübdii sâyesinde muhalled eserler vücûde getirmiştir. Eserlerinde göze çarpan hâssa-i asliye muhayyilesidir.

Yenişehirli Avnî'nin:

Şâir ona derler ki iki âleme pinhân
Bir cevv-i bedâyi'de serî'-üt-tayarândır

beytiyle târif etmek istediği hayalî bir şâir, herkesin mechûlü bulunan bedâyi' fezâlarında dolaşır, oralarda gördüklerini, başkalarına da göz kamaşdırıcı renklerle göstermeğe çalışır. Fikrî, hissî ve hayalî yazılar arasında kara kalem ve yağlı boyalı levhalar beynindeki fark kadar donukluk ve parlaklık vardır. Bununla berâber hayalî bir eserde hakikat zevki de fedâ edilmemelidir. ... Nef'î'nin cevdet-i hayâline, kudret-i teblîğine hayran kaldığımız halde eserlerinden hoşlanmayışımız şübhe yok ki hayâlini hüsn-i idâre etmiyerek mübâlegat-i merdûdeye düşmesinden ileri gelir. Hâyal-i bülendi, zevk ile müterâfik olsaydı eserleri şâhika-i ulviyetten daimâ mutarrâ bir simâ-yi matbû' arz ederek her asırda kalbleri meshûr edecek ve Tevfik Fikret Bey'in:

Öyle bir nehr-i muazzam gibi cûş
etmişsin
Fakat eyvâh çorak yerde akıp gitmişsin

telehhüf-i samimîsine meydan vermiyecekti. Zevk ile hayâlin imtizâc-i ulvîsi sâyesindedir ki Nedim'in şiirleri daimâ nedim-i rûhumuz olacaktır.» der.

HAZ: (حذ) Lügatte devenin kuyruğunu kesmek demektir. Arûz ıstılâhında «mütefâilün» cüz'ünün «veted-i mecmû'»u olan «ilün» hazf edildikte kalan «mütefâ» yerine «feilün» cüz'ünü getirmektir. (bk. Mahzüv)

HAZF: (حذف) Noktasız harflerden teşekkül eden kelimelerle manzûm, mensûr yazılar yazmaktır. Öyle yazılara «mahzûf» denilir. Bâzıları hazfe «tecrîd», mahfuza da «mücerred» nâmını vermişlerdir. Ziya Paşa'nın, Reşid Paşa vasfında yazdığı iki kâsîde gibi ki biri:

O dil ki ola hevâ-dâr-i medh-i ehl-i kerem
Olur arâis-i ilhâm-i Girdigâra harem

beytiyle, diğeri de:

Kâmil oldur ki ola mahrem-i esrâr-ı kelâm
Gele irsâl-i melâikle ana her ilhâm

beytiyle başlar.

Eskiler böyle külfetli şeylerle uğraşmayı mârifet ve fazla lügat bildiklerine dâir izhâr-ı fazîlet saymışlar, noktasız kelimelerle manzûm, mensûr yazılar yazmaya çalışmışlardır. Türkçe bir Tecellî Divânçesi vardır ki içinde şâirin mahlasından başka noktalı bir kelime yoktur. Hind âlimlerinden meşhur Feyzî «Sevâti'-ül-İlhâm» nâmiyle ve bütün noktasız kelimelerle bir Kur'ân-ı Kerîm tefsiri yazmıştır. Eskilerin böyle müz'ic ve faydasız şeylerle yorulmaları eski telâkki icâbı olduğu için boşuna emek sarf etmiş olmaları mâzûr görülebilir. Fakat Ziya Paşa gibi teceddüd yolunun öncülerinden olmak üzere ortaya atılan bir zâtın da mühmel, yâni noktasız harflerle kasîdeler yazmış olmasına şaşmamak elden gelmiyor. Muallim Nâcî merhum:

«Hazf, külfet-i mahza olduğundan menfûr-ı tab'-ı selîm olur. Noktalı, noktasız kâffe-i hurûf ile dahi güzel söz söylemekten âciz olan müteşâirlerin bir aralık hazfiyât vâdilerinde girîve-gîr-i mühmelât olmalarına gülünür. Ziya Paşa gibi muktedir bir şâirin Harabât'da münderic olan iki kasîde-i mahzufesinde intihaba şayân üç beyt bulunamıyor...» der.

«Nâmık Kemal de Tahrib-i Harabât'ında Ziya Paşa'ya şöyle hitabediyor:

«... Hele müntehabât arasına iki mânâsiyle noktasız ve mânâsız mühmel iki kasîde derc olunmasını kemâlât-i edîbânelerine bir vechile lâyık görmedik. Çünki kelâm, mühmel olursa misâlde ihmal de olsa mükemmel olur, yolunda bir kaide göremiyoruz. Her beyti hiç olmazsa o iki kasîde-i âlilerinin ebyâtı kadar metîn bir mühmel divân görmüştüm. (Belki yukarda bahs ettiğim Tecellî Divânçesidir.) Kasîde-i seniyyelerinin Harâbât'a derciyle berâber o divâna ve hattâ sâhibinin ismine dâir mukaddime bir kelime bile bulunmaması garib değil midir? Kasîdelerin mühmelâtı yek nazarda anlaşılır şeyler olduğundan tasdî'den ihtirâzen o babda tafsîlâttan ictinâb ederek yalnız her beytine bir kerre imâle-i nigâh-ı dikkat buyurulmasını tavsiye ile iktifâ eyledim...»

HAZF: (خفف) Lügatte taş atmaktır. Arûz ıstılâhında «fâilâtün» cüz'ünün sebeb-i hafifi «tün»ü kaldırdıktan sonra kalan «fâilâ» yerine «fâilün» cüz'ünün getirilmesidir. (bk. Mahzuf)

HAZF: (حذف) Meânî tâbirlerindendir. Söylenilmesi icâb etmeyen sözün ibârede irâd olunmamasıdır. Söylenilmesi lâzım gelen sözün irâdına da «zikr» derler. Zikr ve hazf, tâbir-i-diğerle îrâd ve ihmâl, meânînin mühim bahislerindendir. Sözün nerede zikri, nerede hazfi iktizâ eylediğine dâir bâzı kaideler beyân edilmiş ise de en doğrusu onu tâyin edecek zevk-i selimdir.

HAZV: (حذو) Kafiye tâbirlerindendir. Revîden evvelki harfin harekesi demektir. «Şâir» ve «mâhir» kafiyelerinde revî bulunan (r) den evvelki «ayn» ve «h» harflerinin kesresi gibi. Böyle harekelerin uygun olmaması kafiyeyi bozar. «Şehr» ile «mihr» kelimelerinde olduğu gibi. (bk. Kafiye)

HECE: (هجى) Kelimelerdeki harekeli harflerdir. «Bir sesliyle okunan harf» de diyebiliriz. Bir kelimede kaç tane okunur harf varsa o kadar da hece vardır. Meselâ «edeb» kelimesi iki, «edebiyat» kelimesi dört hecelidir.

Açık ve kapalı hece: Heceleri harflerin okunuşuna göre ikiye ayırırlar. Bir sesli vasıtasiyle okunan tek harfe «açık hece»; yine o vasıta ile okunan iki, yâhut üç harfe «kapalı hece» derler. «Edebiyat» kelimesi dört hecelidir. 1 inci ve 2 inci heceleri açık, 3 üncü ve 4 üncü heceleri kapalıdır. Beyitlerin taktî'inde açık heceleri (.), kapalı heceleri (-) ile işâret ederler ve «edebiyat» kelimesinin hecelerini şöyle gösterirler,

e	de	biy	yat
.	.	-	-

Evvelce açık hecelere «muallak», kapalılara «müsned» deniliyordu.

Hece vezni: Türklerin eskiden kullandıkları nazm âhengi ölçüsü ki buna «parmak hisabı» da derler. Parmak hisabı, Türk edebiyatının başlangıcından 11. asra, yâni Türklerin arûz veznini öğrenmesine kadar Türk nazmının yegâne âhengi idi. Arûz vezni kabul edilmekle berâber hece vezni terk olunmadı, Halk edebiyatında kullanıla geldi.

Hece vezninin 3 den 16 ya kadar muhtelif heceli ölçüleri vardır. 3, 4, 5, hattâ 6 heceli ölçüler o kadar âhenkli olmamakla berâber ekseriya mesel gibi sözlerde kullanılmıştır.

Yaş yetmiş — **İş bitmiş**
İnsan beşer — **Bâzan şaşar**
Gülme komşuna — **Gelir başına**
Güvenme varlığa — **Düşersin darlığa**

mesellerinde olduğu gibi.

Çokluk kullanılan 7, 8, 11, 14 lü hecelerdir. Arûz vezninin cüz'lerine mukabil hece vezninde «durak»lar vardır ki mısrâ'lar okunurken oralarda hafifce durulur. Arûzda mevzûn sözün cüz'lere taksimi şart olmadığı halde hecede âhengin rûhudur. Bir kelimenin bir hecesi bir durakta kalır da diğer heceleri öbür durağa geçerse âheng bozulur. Onun için kelimelerin duraklara taksimi dikkat edilecek bir noktadır. Hâmid'in Nesteren'inde bu husus dikkate alınmamıştır.

Hece vezninin ölçüleriyle durakları şöyle olmak lâzım gelir:

7 heceliler:	4+3	olarak	2	duraklı
8 »	4+4	»	2	»
10 »	5+5	»	2	»
11 »	3+3+3+2	»	4	»
yâhut				
	4+4+3	»	3	»
yâhut				
	6+5	»	2	»
12 »	6+6	»	2	»
yâhut				
»	7+5	»	2	»
13 »	4+4+5	»	3	»
14 »	4+3+4+3	»	4	»
yâhut				
»	7+7	»	2	»
15 »	4+4+4+3	»	4	»
16 »	4+4+4+4	»	4	»

(bk. Durak)

HEZL: (هزل) Meşhur bir nazmın vezni ve kafiyesi taklid edilmek suretiyle lâtife yollu şiir yazmak demektir. Buna «tehzîl» de denilir. (bk. Tehzîl) O yoldaki yazılara «hezliye» tâbir olunur.

Mürekkebci Hevâyî ile Sürûrî'nin hezliyatı meşhurdur. Aşağıki beyitler Nef'î'nin:

Sanmam ki felek devr ile şâm u seher eyler
Her vâkıanın âkibetinden haber eyler

kasîdesini takliden ve Keçeci zâde ferîk İzzet Paşa'yı tasviren yazılmış hezliyedendir:

Bir küp meselâ bir semer üstünde yer eyler
Ya bir fıçı ki çifte sırıkla sefer eyler
Ya bir dubayı rabt ile bir eski stimbot
Hışlar, iniler, dâhil-i mersâda cer eyler
Ya bir kocaman denk, bocurgatla vapurdan
Gümrük önüne doğru hevâdan güzer eyler
Vech-i şebehi olmasa da bunları rü'yet
Bir fâris-i zîşâna dili bâhaber eyler
Ol fâris-i yek-rân ki ona Gâzi-i Battâl
Hem-deng olamaz, râh-ı firârı siper eyler
Ol zât-i müfahham ve mülahham ki piyâde
Gezse ayağı kaldırım üzere eser eyler
At üzre gören vaz'ini bir kûs-i revân der
Kim tantanesi beldeyi pür-zîb ü fer eyler
Yandan görünen kubbe gibi batn-i refî'i
Sağdan sola, soldan sağa setr-i basar eyler
Bir peş çıkamaz pantaloniyçin bilemez de
Hayyât-ı vehim Atlas-i çarhı heder eyler
Bir çizmesine pençe çıkarmak hevesiyle
Haffâf-ı emel, gâv-ı zemîne zarar eyler
Çeşmindeki tek camını zannetme monokl,
Gûya kamara penceresinden nazar eyler
At Meydanına heykelini diksin ehâlî
Kim manzarası beldede teskîn-i şer eyler
Düşmen başına eylesin Allâh onu balyoz
Bir darbesi bir orduyu zir ü zeber eyler.

HİCVİYYE: (هجويه) yâhud **HECA:** (هجا) Teşrîh-i rezâil ve teşhîr-i erâzil için yazılan yazılardır. Maamâfih bunlarda nezâhet-i beyâna riâyet zarûrîdir. Çünki tarz-ı ifâde dâire-i edebi tecâvüz ederse âdetâ nazmen sövülmüş ve terzil yerine rezâlet edilmiş olur. Nezîh olmak şartiyle hiciv, hak ve hakikatin müdafii, gadr ve fezâhatin mânîidir. Bir zâlim-i müteazzımı Allâhın kahr-ı imhâlkârîsinden ziyâde hicvin te'sîr-i ânîsi titretir. Abdülaziz gibi bir pâdişaha yerine göre serfürû etmeyen veziri-âlî «Zafernâme»nin beyânât-ı mütehekkimânesine karşı mağlub u mütelâşî kalmışdı. Jön Türklerin Meşveret gazetesiyle olan mücâhedatına ehemmiyet vermeyen devr-i sâbık ricâli, Eşref-i âteşzebânın kıta'ât-i hicviyyesiyle ettiği cihâd-i ekberden pek ziyâde çekinirdi. Çünkü Ceride-i Meşvereti hemen kimse görüp okuyamadığı halde hicviyyat-i Eşref'i herkes işitip yazar ve yazdırırdı. O kıt'alar erbâb-ı isâetin künyesine öyle şerhler veriyor, nâm-ı fezâhatlerine o türlü âbideler rekz ediyordu ki onların delâletiyle çehre-i mâneviyetleri hacâlet-i sermediyeden kurtulamayacaktı. Hiciv denilince en evvel hâtıra — muâsırlarına el-amân çağırtmış ve nihâyet dili belâsına uğramış olan Nef'î ile manzûmat-i hicviyyesini ihtivâ eden Sihâm-i Kazâ'sı gelir. Garibdir ki:

Gökten nazîre indi Sihâm-i Kazâsına
Nef'î diliyle uğradı Hakk'ın belâsına

denilecek kadar iştihâr eyleyen bu eserin kıymeti şöhretiyle mütenâsib değil, âdetâ seb ve şetm mecmuasıdır. Münderîcatından — Sadrıâzam Gürcü Mehmed Paşa hakkındaki — şu beyitleri nümûne olmak üzere yazıyoruz:

Zehî hüsrân-i din ü devlet ü neng-i müselmânî
K'ola bir dîv-i hünsâ mâlik-i mühr-i Süleymânî

Ne dîv, efsârı yok bir bârgîr-i fîl-peyker kim
Har-i Deccâldır derdim eğer olsaydı pâlânı
Neler etdi ne denlû fitne peydâ oldu âlemde
Edince tâ vücûdiyle mülevves sadr-i dîvânı
Tama' bir mertebe zâtında mel'ûnun ki hırsından
Yutardı kuyruğundan bulsa ger hûk-i beyâbanı
Kadîd olsun kazık başında kalsın haşre-dek öyle
Kurutsun anı tâb'-i âfitâb-i kahr-i Yezdânî.

Bunlar, o mecmuanın en parlak ve en nezîh olan ebyatıdır. Artık sâirlerini kıyas ve tasavvur ediniz. Bizce Nef'î'nin en belîğ hicivleri «Sihâm-i Kazâ»sında değil, divânında ve medhiye diye ekâbire takdim ettiği kasâid miyânındadır ki:

Bir asrda geldik ki bu bâzâr-ı-fenâya
Sermâye-i irfânı olanlar zarar eyler

beyti onlardandır. Bir de Sürurî, Vehbî, Aynî gibi gevezelerin hicviyyatı vardır ki hey'et-i umûmiyesine birden «şütmû-i galîza (ağır sövmeler) deyip geçmek muvâfık olur. Şâyân-i hayrettir ki dekayik-ı-edebiyata hakîkaten vâkıf olan bu faziletli adamlar, târızât-i edebiye diye hayli edebsizlikte bulunmuşlar da Eşref'in meselâ Encümen-i Maarifi tasvir eden:

Alel'amyâ çizerler her kitaptan bir takım yerler
Edîbim! sanma ki yalnız senin dîvânı çizmişler
Geçen gün Encümende yok imiş Hayret, bütün hey'et
Arabca bir ibâre zannedip Kur'ânı çizmişler.

kıt'a-i mazmûndârı gibi sözler söyleyememişler ve:

Eski bir top yükletip bir merkebe
Rast gele salmakda halka süngü şâh
Pâdişâhım! sen hayâ etmez misin?
Senden eşna' zulmü yapdı dünkü şâh

lavhasını vücûda getirememişlerdir.

Yukarıda «Hiciv, gadr ve fezâhatin mâniidir» demiştik. Bunu isbât için size bir vak'a nakl edelim: Üç, dört sene evvel ramazan-ı şerif gecelerinden birinde Çukurçeşme'den Şehzâdebaşı'na çıkan sokaktan geçiyorduk. Caddeye yaklaşınca topuklara kadar yükselen mülevves sulardan korunmak emeliyle basacak taş aramaya, hâvâ-yi müteaffini koklamamak fikriyle burnumuzu tıkamaya mecbur olduk. O nefret ve hiddetle hatıra gelen:

Şehzâdebaşındaki ehâlî
Kirletmede câ-be-câ zemîni
Esvâk, bütün temiz kalırdı
Bir kûşede dursa Şehremîni

kıt'asını oturduğumuz çaycıda bâzı ahibbâya okuduk. Derhâl istinsâh edildi ve o gece tekmil çaycılarda okunmaya başladı. İki gece sonra yine o sokaktan geçerken orasının mümkün mertebe temizlendiğini ve men'-i tebevvül (işemeyi men') vazifesiyle mükellef bir Belediye Çavuşunun aşağı yukarı dolaşdığını gördük ki bu kadarcık olsun tekayyüd, bizim kıt'anın netice-i münebbihe ve müfidesi idi.

HİKÂYE: (bk. Romanesk)

HİS: (حس) Duygu demektir. Edebî bir yazıda yalnız düşüncenin bulunması kâfî değildir. Biraz da his bulunmalıdır. Çünki duyurmak için evvelâ duymak lâzımdır. Âkif Paşa'nın torunu için yazdığı:

Tıfl-i nâzenînim, unutmam seni
Aylar, günler değil, geçse de yıllar.
Telh-kâm eyledi firâkın beni
Çıkar mı hatırdan o tatlı diller.

bendiyle başlayan mersiyesi duyularak nazm edildiği için evlâd acısının ne kadar müessir olduğunu başkalarına da az çok duyurabiliyor. Fakat Şinasî'nin ahibbasından birinin vefât eden çocuğu için tertib ettiği:

Zînet-i ravza-i Cennet ede Hak azze ve cel
Gonce-i kalbini kim hâke kodu dest-i ecel
Ne ecel benzer rîha kim esip nâ-be-mahal
Koparır gonceyi nahlinden eder vakf-i vahal

kıt'ası ise duyularak yazılmadığı için okuyanlara hiç bir te'sir yapmıyor. Anlatmak için bilmek lâzım olduğu gibi duyurmak için de duymak icâbeder. Bundan dolayı — Mehmed Âkif'in dediği gibi — «Bir eser-i-edebî yalnız dimağın değil, biraz da kalbin mahsulü olmalıdır.» Frenklerin «lirik» dedikleri böyle eserlerdir.

Recâizâde Tâlim-i Edebiyat'ında:

«... Hissiyat, mufrit, şedid ve dâimî olur ve erbâbını mağlûb ederek efkâr ve amâllerinin medâr-ı münferidi bulunursa ihtirâ-

sat nâmını alır. Edebiyatta his ve ihtirâsa birer lisan vermek lâzım gelirse birininkinde itidâl ve halâvet, diğerininkinde şiddet ve hararet görülür. Meselâ biri lem'adır ki, kalbi nura gark eder, diğeri alevdir ki, müfekkireyi yakar. Bu hâle göre «Leylî-nâme-i Fuzûlî» ile «Zavallı Çocuk», birer te'lif-i hissî olacağı gibi «Hüsn-ü-Aşk» ile «Vatan yâhut Silistre» dahi birer te'lîf-i ihtirasî sayılır. Kuvve-i iknâiyenin âciz kaldığı yerde hissiyat galebesini temin eder. Tahrîk-i-kalb, iknâ'dan daha kuvvetlidir ve bâzı vakit bir damla göz yaşı bir bürhandan daha kuvvetlidir...» der.

HİSÂB-İ CÜMEL : (حساب جمل) Ebced hisâbının diğer adıdır. (bk. Ebced hisâbı)

HULÜVV-İ ZİHN : (خلو ذهن) Meânî tâbirlerindendir. Zihin boşluğu demektir. Eski edebiyatcılar, belâgati «Sözün mukteza-yi hâl ve makama mutabakatı» diye târif ederler. Buradaki hâl, hem mütekellime, hem muhataba, hem de gaibe şâmildir. Binâenaleyh söylenilecek sözün bunlara göre söylenilmesi belâgat icâbıdır. Bir kimsede hulüvv-i zihn, tereddüd, inkâr diye üç hal vardır. Yâni bir adam bir şeyi işidince — kafasında ona dâir mâlûmat olmadığı için — inanır, yâhut mütereddid bulunur, yâhut kat'iyen inanmaz. İşte bu hallerin birincisine «Hulüvv-i zihn», ikincisine tereddüd, üçüncüsüne inkâr diyorlar. Bunlara göre söylenilecek sözlere «ibtidâî», «talebî», «inkârî» nâmını veriyorlar. İbtidâî sözlerde te'kide hâcet yoktur. Talebîlerin müekked olması lâzımdır. İnkârîlerin ise her halde te'kidli olması icâbeder. «Gelirim.», «Gelirim, söz veriyorum.», «Söz veriyorum, mutlaka gelirim.» cümleleri bunlara birer misâl olabilir. Bir de muhatabın ısrar hâli vardır ki ona karşı söylenilecek sözlere «haber-i ısrârî» denilir ve ısrârî haberlerin yemin gibi inandıracak şeylerle irâd edilmesi lâzım gelir. Rûhî'nin :

Dermiş bana keşf oldu hep esrâr-i hakîkat
Vallâhi yalandır sözü, billâhi yalandır

beytinde olduğu gibi.

HURUC : (خروج) Kafiye harflerindendir. «Vasl»dan sonra gelen harftir. Nâcî'nin :

Mest olur her kim ki seyr eyler şerâbî rengini
Raks eder her kim ki dinler dilfirîb âhengini

beytinin sonundaki «i» harfleri gibi. (bk. Kafiye)

HURÛF-I-İMLÂ : (حروف املا) Eski yazıda üstün, esire, ötürü alâmeti olmak üzere, yâni «voyelle» olarak kullanılan (ا ، و ،

HURÛF-I-MÂZÛLE : (حروف معزوله) İmlâ harfi gibi kısa okunan harf-i medler.

Âlem-i bâlâya sevk eyler bu ulvî can beni

mısrâındaki «can»ın «a»sı,

Hüzne dâir sohbet açdın eyledin mahzun beni

mısrâındaki «mahzun»un «u»su,

Ey hod-ârâ; eyliyor âyîneler hod-bin seni

mısrâındaki «hod-bin»in «i»si mâzûldur.

(bk. Azl)

ی ، ه) harfleridir.

HURÛF-I-MED : (حروف مد) Arapca, acemce kelimelerde fetha, zamme ve kesreyi uzun okutan (ا ، و ، ی) harfleri.

HURÛF-I-MÜSTAHLEFE : (حروف مستخلفه) med hükmünü alacak derecede bir harfi uzun okutan imlâ harfleri. Nedim'in :

Adın ânılmadı bîçâre senin ârâda

mısrâındaki «ânılmadı» ve «ârâda» kelimelerinin (â) ları gibi. Fuzûlî'nin :

Bize ne salıt belâdır, ne karâ gündür bû

mısrâındaki «karâ» kelimesinin ikinci «a»sı ve «bu» kelimesinin (û)su gibi. Nâcî'nin :

Terk eylemiş işte aşiyânî
Hâkî iken olmuş âsmânî

beytindeki «âşiyani» kelimesinin son «î»si gibi.

(bk. İstihlâf)

HÜSN-İ İBTİDÂ : Mevzûa münâsib bir ifâde ile söze başlamaktır. Üsküdarlı Hakkı Bey'in dîvânı için Yenişehirli Avnî Bey'in yazdığı meşhur kasîdeye :

Söz kâlbüd-i kadr-i benî-âdeme candır
Söz, vâsıta-i râbıta-i âlimiyandır

beytiyle başlaması, Recâîzâde'nin «Tâlim-i Edebiyat'ına Nâmık Kemal'in yazdığı takrîze : «Söz ne kadar müessir bir bedîa-i fıtrattır ki bunca akvâm-i fâzılanın mâmure-i beşere yâdigâr ettiği te'sisât-i âliye ve masnûat-i nefîsede binde birinin —inkilâbât-i

havâdis —a'mâk-ı-zeminde mestûr olan parçalarından başka bir eserini bırakmamış iken âsâr-i edebiyelerinin bir takımını bütün bütün mahv eden —zulüm ateşleri, cehâlet tufanları bile bir takımının, hattâ bir harfini hâfıza-i enâmdan izâle edememiştir...» fıkrasiyle ibtidâ etmesi gibi. Berâat-i istihlâl de hemen hemen bu mânâyadır. (bk. Berâat-i İstihlâl)

HÜSN-İ MAKTA : (حسن مقطع) Bir manzûmenin, hususiyle gazellerin son beyti demek olan «makta'»dan evvelki beyt. Bunun da güzel olmasına çalışıldığı için adına «hüsn-i makta'» denilmiştir.

HÜSN-İ MATLA' : (حسن مطلع) Gazelin başlangıcı demek olan matla'dan sonra gelen beytin adıdır. Matla'daki âhenk ve mânâyı kuvvetten düşürmemek için şâirler «Hüsn-i matla'» beytini daha kuvvetli tertib etmeğe çalışırlardı. İran şâirlerinden : Şevket Ferâhî'nin :

فلك حسن ترا از حسن يوسف كرده كلگونتر
كه رنكين تر كند شاعر زمطلع حسن مطلع را

yâni : «Felek, senin güzelliğini Yusuf'un hüsnünden daha renkli gösterdi. Nitekim şâir de hüsn-i matla'ı matla'dan parlak yazmaya çalışır.» beytiyle buna telmîh eder.

HÜSN-İ TA'LİL : (حسن تعليل) Bedî' san'atlerindendir. Bir hâdisenin vukuuna hayalî ve şâirâne bir sebeb göstermektir. Hakikî sebebler, sâdece ta'lil olurlar, hüsn-i ta'lîl olmazlar.

Ben ağladıkça penbeleşir levn-i ârızı
Göz yaşlarım izârına bir reng-i an verir

beytinde hüsn-i ta'lîl vardır. Çünki sevgilinin yüzünde penbe ve câzib bir renk husûle gelmesine şâirin ağlaması sebeb gösterilmiştir. Bu ise hayalî bir şeydir. Bâzıları bu san'ate «hüsn-i tevcîh» nâmını vermişlerdir. Hüsn-i ta'lîl veya hüsn-i tevcihte gösterilen sebebin kat'î olması şarttır. Zannî olursa «şibh-i hüsn-i ta'lîl denilir.

Sâkin ü sâkit olan her zerresinde yok hayât
Galibâ hâmûş u mevt olmuş bu yerde kâinât.

ve :

Nedir bilmem Ziyâ, bu şîve-i i'câz nazmında
Meğer Rûh-ül-Kudüs endîşene imdâda gelmiştir

beyitlerinde olduğu gibi.

İ

İÂDE : (اعاده) Yukarıki beytin sonundaki lâfzı aşağıki beytin evvelinde tekrarlamaktır. Fuzulî'nin :

Ey vücûd-i kâmilin esrar-i hikmet masderi
Masdari zâtin olan eşyâ sıfâtın mazheri
Mazheri her hikmetin sensin ki kilk-i kudretin
Safha-i eflâke nakş etmiş hutût-i ahteri
Ahteri mes'ud olan oldur ki tab'-i pâkinin
Kabil-i feyz oldu nutkundan safâ-yi cevheri
Cevheri ma'yûb olan nâkıs benim kim muttasıl
Sâdedir hattın hayâlinden zamîrim defteri
Defter-i a'mâlimin hattı hatâdandır siyâh
Kan töker çeşmim hayâl etdikçe hevl-i mahşeri
Mahşeri eşkim verir seyl-âba ger rûz-i cezâ
Olmasa makbûl-i dergâhın sirişgim gevheri
Gevheridir âşk bahrinin Fuzûlî âb-i çeşm
Lîk bir gevher ki lutf-i Hak anâdır müşteri

gazeli gibi.

İâdeli şi're «muâd» da denir. (bk. Redd-ül acz ales-sadr)

İBDÂ' : (ابداع) Yeni ve güzel bir eser meydâna getirmektir. Meselâ Fuzûlî'nin «Leylâ ve Mecnûn»u ile Şeyh Galib'in «Hüsn-ü-Aşk» birer ibda' eseridir. İbdâ'

kudreti gösterenlere «mübdi'» ve «ibdâ'kâr», eserlerine de «bedîa» derler.

Îcâd bahsinde de söylenildiği üzere ibdâ' ile îcâd arasında fark vardır. Her ibdâ', bir îcâddır, fakat her îcâd bir ibdâ' değildir. Nasreddîn Hoca'nın ekmekle kar yemesi, bir îcâd olsa bile, hiç bir vakit ibdâ' sayılamaz.

İBHÂM : (ابهام) Ta'kîd gibi vuzûhun diğer zıddı. Yâni, sözün mânâsının, kolayca anlaşılamaz derecede, kapalı olmasıdır. Hâlid Fahri Ozansoy Bey'in :

Gözlerdeki bir ânlık alevle
Yanmıştı o birdenbire bir gün
Olmuş nice kalbler bir avuç kül
Bir böyle alevden tutuşup dün.

kıt'asında olduğu gibi.

Süleyman Fehmî merhum Edebiyat kitabının vüzûh bahsinde Lafonten (La Fontaine)'in :

En güzel mevzûlarda düşündürecek bir şey bırakmalıdır.»

Pol Burje (Paul Bourget)'nin :

«Güzel şiirlerin büyüleyici te'siri, hayâl ile esrâr-engîz bir mânevî, bir gölgemsilikle ikmâl edilmelidir.»

Cenâb Şehâbeddin'in :

«Karanlık ve derin bir fikrin ince sırları vuzûh ve sarâhatle söylenmemeli, ancak telkîn yoliyle anlatılmalıdır. Kelime ve cümle, rûhun sırrını çırıl-çıplak ortaya atmamalı, belki bir şeffâf, bir san'at nikabiyle bürünmüş bırakmalıdır.» fikirlerine ittibâen : «Asâr-i şi'riyede hafif ibhâm gölgesinin göz alıcı vüzûha rüchânı üdebânın ulularınca itiraf edilmiştir.» diyor.

Bu fikir doğru olabilir. Fakat o hafif ibhâm gölgesi, koyu ta'kîd bulutu şeklini alırsa örtmüş olduğu mânâ da karanlıkta kalır.

Zâten «vüzûhun göz alıcılığı»na müreccah tutulan ibhâm, mevzûun ifâdesindeki karışıklık değil, ulviyeti, yâhut rikkati gibi sebebler dolayısiyle mânâsında bulunan derinliktir. Daha açıkçası ifâdesi düzgün bir sözün zımnındaki ince bir hissin, yâhut yüksek bir hayâlin birdenbire anlaşılmaması, tefehhümü bir parça fikir yormağa muhtac olmasıdır. Hâmid'in :

Çıkdım semavâta hâk ber-ser
İndim semavât ile berâber

beyt-i meşhuru gibi. İşte bu beytin edâsı tamam, müeddası ise makbul bir ibhâmdır. Bu yoldaki ibhâmları «ta'kid-i mânevî»den ayırmak için ya «ibhâm-i makbul» tesmiye etmeli, yâhut derinlik diye bir isim vermelidir. Ta'kîd-i mânevî de ibhâmdır. Amma onun makbul olmayan nev'idir.

Süleyman Fehmî merhumun şu mütalcası da bu bahsin hâtimesi olmaya değer :

«Îcâz, üslûba büyük bir kuvvet verdiği gibi ibhâm gölgesi de şi'rin güzelliklerini daha dilfrîb gösterir. Fakat hazfiyatın cümle ve fıkraların birçok tefsirata meydan verecek birer çözülmez muamma olması icâb edecek raddede olmamasına ve mübhemiyetin şiirde nüfûz-i nazara ve hayâlin seyranına mâni olacak bir hâlde bulunmamasına dikkat etmelidir.»

İBTİDÂ : (ابتدا) Arûz ıstılâhında ikinci mısrâın ilk cüz'ü demektir. Birinci mısrâın ilk cüz'üne «sadr», son cüz'üne «arûz», ikinci mısrâın ilk cüz'üne «ibtidâ», son cüz'üne «darb», arada kalan cüz'lere de «haşv» denilir.

İBTİDÂÎ : (ابتدائى) Meânî tâbirlerindendir. Muhatabda bulunduğu tasavvur edilen (hulüvv-i zihn, tereddüd, inkâr hâllerinden birincisine göre söylenilecek söz ki te'kîdsiz olması lâzımdır. (bk. Hulüvv-i zihn)

İBTİDÂİYÂT : (ابتدائيات) Muhâtabın hulüvv-i zihn hâline göre söylenilecek sözler. Bir de «Hüsn-i ibtidâ» vardır ki mevzûa uygun bir ifâde ile söze başlamaktır. (bk. Berâat-i istihlâl)

İBTİZÂL : (ابتذال) Umumî ve mübtezel olmuş fikirlerin ve sözlerin gevelenmesidir. Böyle sözlere (hâyîde) yâni «ağızda çiğnenmiş, çiğnemik hâline getirilmiş!» derler. Hâlbuki :

«Hâyîde sühan merd-i sühan-dâna yakışmaz.»

Böyle hâyîde ve mübtezel sözlere tenezzül edemeyeceğini Piriştineli Mesîhî :

«Almazam ağzıma bir ma'nî-i hâyîdeyi hiç
Değilim tıfl ki hâyîde edinem iftâr.»

der.

İbtizâlin zıddı «mümtâziyyet»tir. (bk. Mümtaziyyet)

İCÂD : (ايجاد) Yeni bir fikri, yeni bir mevzûu zihinde bulmak demektir. Bulunan şey fevkalâde güzel ise onu bulmaya «ibdâ'» derler. (bk. İbdâ') Şu hâlde her ibdâ', bir îcâd olmakla berâber, her îcâd bir ibdâ' değildir. İcâd edene «mûcid» denir. Bu îcâd, fikre mahsustur. Bir de «îcâd-i elfâz» vardır ki yeni bir fikri ifâde edebilmek üzere yeni bir tâbir bulmaktır. Recâîzâde, «Tâlim-i Edebiyat»ında der ki :

«İcâd-i elfâzda biri mânâya, diğeri lafza âit olmak üzere iki meziyet aranılır. Meziyet-i mâneviye; ihdâs olunan terkib, mûcidinin fikir ve maksadını diğer me'nûs olan tâbirât ve elfazdan daha belîgane, daha parlak bir surette ifade edici olmasından; Meziyet-i lafziye ise; terkibin lafzan kolay söylenir ve âhenkli bulunmasından ibârettir. Bu hâle göre Kemal Beyefendi'nin (Nâmık Kemâl'in) icâd ettiği tâbir cümlesinden olan «mevâni'-ber-endâzâne» terkibi kolay söylenir olmadığı için kusurlu addolunur. Şurası da bilinmek lâzımdır ki mevkiinde olmayan îcâd-ı elfâz, beyân olunan meziyetleri hâiz olsa dahi yine makbûl sayılamaz.»

Yeni lafızlar bulmaya «icâd-i elfâz» denildiği gibi evvelce kullanılmış, sonraları terk edilmiş kelimeleri istimâl ile onlara revâc vermeye «tervîc-i elfâz» tâbir olunur. (bk. Tervîc-i elfâz)

Yine Recâizâde diyor ki :

«Tervîc-i elfâza gelince bu da zâten müstâmel olmayan ve yâhut mürur-ı zamanla unutulmuş ve istimâlden düşmüş olan tâbirat ve kelimâtı bir suret-i hasenede yeniden istîmâl ile revâcyâb etmektir. Meselâ Nergisî'nin : ceyş-i Armerem üz-zihâm-i âdemiyân... ibâresinde istîmâl ettiği «armerem» tâbirini bu kadar senelerden sonra Kemal Bey'in dahi beyt-i âtîde ve bir suret-i hasenede olarak istîmâl etmesi tervîc-i elfâzdan mâdûd ve tâbir-i cedîd ile şi'rinin kesb ettiği revnak beyândan müstağnîdir :

Bir hizb-i kalîl idi muînim
A'dâ ise leşker-i Armerem».

İCÂZ : (ايجاز) Az sözle çok mânâ ifâde etmektir. Öyle sözlere «mûcez, vecîz, vecîze» denilir.

İfâde üç türlü olur :

1— Lafzı az, mânâsı çok.

2— Mânâsı az, lafzı çok.

3— Lafzı, mânâsı derecesinde.

Bunlardan birincisine «îcâz», ikincisine «itnâb», üçüncüsüne «müsâvat» yâhut «münakkahiyyet» tâbir edilir.

«Birinin kârı zarardır birine»
mısrâı îcâza,
İzzet Molla'nın :

Mâtem-geh-i dîgerde olan âh ü enîn
Bir sûr-geh-i şevke olur zevk-i bihîn
Bârân iledir feyzi şu bâğ-ı kühenin
Çarh ağlamadıkça gülemez rûy-i zemîn

beyitleri itnâba misal olabilir. Çünki o mısrâ ile hemen aynı meâlde oldukları halde biri kısaca ifâde edilmiş, diğeri oldukça uzatılmıştır. Ziya Paşa'nın yine bu meali okşayan :

Güller güler, figanla geçer ömr-i andelîb
Bîmâr ihtizârda, ücret diler tabîb

beytinde ise münakkahiyet vardır.

Îcâzı, «îcâz-i kasr», «îcâz-i hazf» diye ikiye ayırırlar.

Îcâz-ı kasr : sözün eksiği olmadığı halde muhtasar ve müfîd olmasıdır. «Vakit nakittir.», «Azıcık aşım, ağrısız başım.» cümleleriyle Kanûnî Sultan Süleyman'ın :

Olmaya devlet cihânda bir nefes sihhat gibi
ve Cevdet Paşa'nın :

Şâne-i-zülf-i-sühandir îtirâz
mısrâlarında görüldüğü üzere tefsir ve tavzihe kabiliyeti olan sözlerde îcâz-ı kasr vardır.

Nâmık Kemâl'in : «Bârika-i hakîkat müsâdeme-i efkârdan çıkar.» kavl-i meşhûru hakkında Cevdet Paşa der ki :

«Îcâzın en güzel bir misâli dahi Bârika-i hakîkat tesâdüm-i efkârdan çıkar» kelâm-ı hikmet iştimâlidir ki telâffuz olunurken zihn-i sâmia güzel teşbihler tevârüd ediyor. Zirâ bârika nasıl ki âfâkı aydınlık ederse hakîkat dahi enfüsü tenvir eyler. Hâlbuki bârikayi tâkib eden yağmur nasıl ki bağ ve bostanı irvâ ederse hakikate müteferri' olan ulûm-i yakîniye dahi hadâik-i irfânı ihyâ eyler ve efkârın ihtilâf ve tedâfuu eczâ-i ferdiyenin kuvve-i berkiye vasıtasiyle tesâdümüne pek benzer. Az lafz ile ne çok ve ne güzel mânâlar ifâde olunmuştur.

Îcâz-i hazf : Anlaşılabilmek şartiyle sözün bir parçasını hazf etmektir. Ziya Paşa'nın :

Bir pârçye bini âfcrînin
Pâpûşu atıldı Gevherî'nin

beytindeki «pâpûşu atıldı» cümlesi gibi ki aslı «pabucu dama atıldı.» demektir. Paşa, «Harâbât mukaddimesi»nde şi'rc yeni özendiği zamanı anlatırken evvelâ halk şâirlerinin eserlerini okuduğunu, sonra eline bir iki divân geçince Âşık Ömer ve Gevherî gibilerinin nazarında değeri kalmadığını hikâye ettiği sırada bu beyti yazar.

Îcâz, belâgatcilere göre pek makbuldür. Fakat maksadı anlatabilmesi şarttır. Maksadı anlatamayan îcâzlar makbul sayılmazlar. Hattâ sözün vuzûhunu bozdukları için öylelerine «îcâz-i muhil» derler.

Cevdet Paşa Belâgat-i Osmâniye'sinde diyor ki:

«Meselâ :

Cühelâ vü humakaca yaşamak
Keder ile yaşamaktan yeğdir

beytinden maksad: cehil ve hamâkatle rahat yaşamak dûrendîşâne ve âkilâne mükedder yaşamaktan evlâdır demek ise de ibâresi bu mânâyi ifâdeden kasır olduğuna mebnî ihtisâr-i muhil demek olduğu cihetle merdûd olur.»

İ'CÂZ : (اعجاز) Mu'cize göstermek, başkalarını âciz bırakmak demektir. Edebiyatta mu'cize derecesinde yüksek eser meydana getirmek mânâsında kullanılır. O gibi müessirlere «i'câz-perver» denilir.

Recâîzâde Ekrem Bey'in :

«Bir şi're, bir fıkra-i edebiyyeye, hâsılı bir söze bu kadar mütenevvi' meziyât ve evsâfı def'aten iktisâb ettirmek i'câza karîb bir kuvve-i mâneviye eseri olduğu içindir ki erbâb-ı belâgat lisanımızda i'câz-perverlikle mazhar-ı tavsif ve ibcâl olurlar.» fıkrasında olduğu gibi. Ziya Paşa da Nef'î için :

Evsâfda Nef'î-i sühan-sâz
Sultân-ı-serîr-i mülk-i i'câz

tavsifinde bulunmuştur. İ'câz derecesindeki eserlere «mu'cez» de tâbir edilir. Yine Ziya Paşa'nın : meşhur Sabrî için yazdığı :

Bir matlaı var gazelde hattâ
Mu'ciz dedi âna ehl-i mânâ

beytinde olduğu gibi. (bk. Îcâd)

İDİYYE : (عيديه) Divân şâirlerinin bayram vesilesiyle büyüklerin medhine dâir yazdıkları kasîdeler. Nedîm'in, Dâmâd İbrahim Paşa için yazdığı kısa bir îdiyyeyi, nümûne olarak nakl edelim :

Sabah-i îd ufukta yine bedîd oldu
İzâr-ı şâhid-i baht-i cihân saîd oldu
Zihî neşât ki esbâb-i ayş-i bây ü gedâ
Misâl-i câme-i kadd-i bütân sefîd oldu
Güm oldu encüm-i tâbende âsmânda, sipihr
O dem ki cilvegah-i âfitâb-i îd oldu
Açıldı kufl-i der-i ârzû-yi rûze-keşan
Hilâl-i îd anâ sîmden kilîd oldu
Olup atâsına mazhar o Sadr-i zîşânın
Bu îd herkese şevk-âver-i saîd oldu
Zemân-i devlet ü adlinde ol kerem-kânın
Kulûb-i halk-i cihân gussadan baîd oldu
Hudâ vücûdünü hıfz eylesin hatâlardan
Ki zâtı âleme sermâye-i ümîd oldu

Nedîm'in Üçüncü Sultan Ahmed için de bir îdiyyesi vardır ki onunla o zaman sarayda yapılan bayramlaşma törenini de târif etmiştir. O kasîdesinde, Sarayda kurulan tahta Üçüncü Ahmed'in oturduğunu, tahtının solunda dört şehzâdenin, sağında İbrahim ve Kapdan Paşalarla diğer üç dâmâdın, arka tarafında ise bütün Saray ağalarının durduğunu, en sonra Şeyh-ül-İslâm ile ulemânın, onlar arasında kendisinin de etek öptüğünü söyler. Bunları anlatdıktan sonra Istanbul'un bayramını kendi görüşüyle ve şu suretle târif eder :

Binüb sad izz ü nâz ile semend-i şûh-reftâra
Güzeller Ât Meydanı'nda alır şimdi meydânı
Husûsâ Hazret-i Eyyûb ile Meydân-i Tophâne
Birer takrîb ile cezb eyler elbette cuvânânı
Firâz-i Üsküdâr'ın bu'dü vardır gerçi kim emnâ
Yine inkâr olunmaz hak bu kim ânın da seyrânı
Ya Sa'd-âbâd-i dil-cûnun efendim, sorma hiç vasfın
Kulun bir vechile tâbîre kadir olmazam ânı
Müferrih, gam-zedâ, hâtır-güşâ, dil-cû-yi rûh-efzâ
Temâşâsı muhassal mest ü hayrân eyler insânı
Biçinmiş bâğlar îdiyye cümle fıstıkî atlas
Sarınmış bâşa neftî şâl her serv-i hirâmânı

Gümüş renginde bir dîbâ biçinmiş cedvel-i sîmîn
Ve lâkin hâre gibi mevci var şeffâf-ü nûrânî
O dîbâ âb-şârın dahi eğninde heman farkı
Bunun mevci biraz sık, ânın ise kaddi tûlânî
Yine îdiyye bahşişler varüb fevvâre-i dil-cü
Demâdem etmede etrâf-i havza süllem-efşânî

İDMÂC : (ادماج) Lügatte derc etmek, sıkışdırmak demektir. Bedî'cilere göre medh içinde medh, yâhud zem içinde zemden ibâret bir san'atdir. «Öyle müeddeb bir zâtdır ki meclisinde muhâlif-i edeb söz sarfına cesâret edilemez.» ve : «Öyle fâsık bir herifdir ki ayak basdığı yerde selâhdan eser kalmaz.» ibârelerinde olduğu gibi. Birinci misâl : bahs edilen zâtın hem edebli, hem de yanında hafif meşreblik edilemeyecek derecede vekarlı olduğunu ifâde eden katmerli bir medhdir. İkincisi ise : o herifin, hem fâsık, hem müfsid olduğunu anlatan katmerli bir zemdir. İdmâca — birinci mânâsına, yâni katmerli medh olmasına göre — «istitbâ'» nâmı da verilir. Zemde istitbâ' olmaz.

İFRÂT : (افراط) Bedî' ṭâbirlerinden ve mübâlega nevi'lerindendir. Gulüv derecesinde olmamakla berâber îğrâkdan aşağı da kalmaz. Meselâ Sünbülzâde'nin muammâ san'ati hakkında :

Yokdur ânın gibi bir fenn-i lezîz
Zihn-i ehl-i dili eyler teşhîz

demesi gibi. İfrâtın zıddı «tefrît»dir. (bk. Tefrît)

İĞRAK : (اغراق) Bedî' tâbirlerindendir. Mübâleganın üçüncü derecesi demektir. (bk. Mübâlega)

İHMÂL : (اهمال) İrâd mukabili olarak bir şeyin zikr edilmemesi mânâsında kullanılır. (bk. İrâd, zikr, hazf)

İHRÂC ve İDHÂL USULÜ : (اخراج وادخال اصول) Ebced hisâbiyle yazılan târih tâbirlerindendir. Bir târih mısrâından bir mikdâr çıkarmak ve bir mikdâr ilâve etmek suretiyle yapılan «ta'miye»dir. (bk. Ebced hisâbı ve ta'miye)

İKFÂ : (اكفا) Kafiyenin kusurlarındandır. Revîleri aynı mahrecden olmayan, fakat biribirine yakın bulunan harflerle biten kelimelerden kafiye yapmak demektir.

Ziya Paşâ'nın :

Sâir lüsün-i atîkanin hep
Menkulâtı olur müretteb

beytindeki «b» ve «p» harfleriyle biten «müretteb» ve «hep» kelimelerinin takfiyesi gibi.

Muallim Nâcî merhum bu husushda çok müteassıb davranır. Istılâhât-i Edebiye ünvanlı kitabında :

«Pek çok şâirlerimiz ziyâdesiyle şâyân-i dikkat olan bu husustan zühûl etmişlerdir. Ezcümle Harâbat mukaddimesinde :

Lâyık mı ki şâirim diyen zât
Fark etmeye mahrec-i hurûfât

buyurmuş olan Ziya Paşa, yine orada şu beyitleri yazmıştır :

Oldu şuarâsı bunların hep
Tertib-i hurûf ile müretteb
Sâir lüsün-i atîkanın hep
Menkulâtı olur müretteb
Lâkin böyle eserlerin hep
Ahlâk-i umûma sanma mekteb
Ebkâr-i meâni-i müretteb
Saf saf dizilir huzûruna hep
Ta'kîd ü rekike uğramaz hiç
Eyler okudukca tab'ı tehyîc. »

mütâleasında bulunur.

Dârüşşafaka'da yazdığım ve Hicrî 1329 da Nazm ve Eşkâl-i Nazm ünvâniyle basdırdığım notlarda ben de :

«Şu tarz-i takfiye yakın zamanlara kadar ikfâ nâmiyle meâyib-i edebiyeden sayılır ve icrâsına ictisâr edenler kavâid-şiken, belki de bîgane-i sühan addolunurdu. Ziya Paşa bile:

Ebkâr-i meâni-i müretteb
Saf saf dizilir huzuruna hep

beytinde «b» ile müntehî bir kelimeye «p» ile nihâyet bulan bir lafzı kafiye yapdığı hâlde :

Lâyık mı ki şâirim diyen zât
Fark etmeye mahrec-i hurûfât

ta'rîzinde bulunmuştur. Üdebâ-yi hâzıra «kafiye sem' içindir» diyerek hudud-i kafiyeyi genişletmeye çabalıyor ve gittikçe te'-mîn-i muvaffakiyet ediyor. Bu teşebbüs teshil-i nazma medâr olduğu cihetle hoş görül-

melidir. Lâkin her şeyde olduğu gibi bu hususda zevk-i selîm sâhibi olmayanlar işe karışmamalıdır.» demişdim.

Kafiyenin göz için değil, kulak için olduğunu ilk def'a söyleyen ve bunu ortaya atmakla pek iyi eden Recâîzâde Ekrem Bey'dir. «Âriyet kitab arasında bulunmuş bir çiçek» başlıklı şi'rinin :

Hangi cennetdi doğduğun sahrâ
Hangi bağ-i bahâr idi vatanın
Oldular mıydı nağme-sâz-i hevâ
Şevk-i hüsnünle kuşları çemenin

kıt'asındaki «vatanın», «çemenin» kafiyelerindeki âhenksizlik kendine de hoş gelmemiş olmalı ki bu faydalı kaideyi vaz' etmişdi. Bence İsmail Safa'nın şehîd Abdülezel Paşa hakkındaki mersiyesinin :

Cenâze başda... diyip Lâ ilâhe illâllâh
Cenâze başda... olur hepsi rehneverd-i felâh

Âcizin :

Mahu oldu o kasvetli sükûtu, gece bitdi
Aks eylemeye başladı etrâfda âvâz
Neşr eyledi âfâka menârât-i cevâmi'
İlhâm-i ilâhî gibi bir nağme-i îkaz

kıt'ası ikfâlı olsa da her hâlde Nâmık Kemal'in :

Gül değil arkasında kanlı kefen
Sen misin sen misin garîb vatan

beytinden âhenklidir. Hususiyle yeni harflerde bu cihet mevzû-u bahs olamayacağından Türk edebiyatından ikfâ aybı kaldırılmış demektir. Şurası da var ki ع ile غ gibi harflerle biten kelimelerden de kafiye yapmamalıdır. Fâruk Nâfiz'in :

Birdenbire sıyrıldı gözümden çözülen bağ
Bir hâtıranın dağdaki yâdıydı bu menba'

beytindeki kafiye yeni harflerle yazılan yazıda da kafiye olamaz.

İKMÂL : (اكمال) Bir cümledeki mânâyı diğer bir cümle ile tamamlamaktır. Nâbî'nin:

Merd olan kizbe tenezzül etmez
Zillet-i kizbe tehammül etmez

beytindeki mısrâlardan ikincisi birinciye nisbetle ikmâldir. Çünki : «İnsan olan yalan söylemeğe tenezzül etmez.» demek olan o mısrâı «Yalancılık zilletine tehammül etmez ifâdesiyle itmâm, hattâ te'kîd etmektedir. Nâmık Kemal'in : «Dünyâda mal ıtlâk olunur ne var ise ikdâm ile toplanır.» «Sa'y ile vücûda gelir. İnsan kendi sa'yiyle yaşamalıdır ki zamanının kıymetini bilsin. Hayatının lezzetini duysun.» ibâresindeki cümleler de böyledir. İkmâl ile haşvi karışdırmamalıdır. İkmâl, sözün levâzımından, haşv ise zevâidindendir.

İKSÂR : (اكثار) Çok söylemek, bir takım haşviyât ile sözü uzatmak demektir. (bk. İtnâb)

İKTİBÂS : (اقتباس) Lügatte ateş yakmak için bir yerden kor almak demektir ki alınan kora da (kabs) tâbir olunur. Bedî' ıstılâhında âyetden, hadîsden alınan bir parça ile sözü tezyin ve mânâyı te'yîd etmektir.

İktibâs ya tam, ya nâkıs olur.

Şâir Ahmed Paşa'nın :

Bî-bekadır bu menzil ey ahbâb
فاتقوا الله يا اولى الالباب

ve Ziya Paşa'nın :

Zâlimlere bir gün dedirir kudret-i Mevlâ
تالله لقد آثرك الله علينا

beyitlerinde tam bir iktibâs vardır. Çünki alınan âyetler tamam bir mânâ ifâde etmekdedir.

İsmimi tahrire âcizken Kirâmen Kâtibîn
Tesliye etmez dil-i pür-zenbimi lâ-taknetû
Arz eder âzâ-yi cismim hâk-i-pâ-yi Ahmede
«Yâ Şefî'al-müznibû işfa' lenâ» yı mû-be-mû

kıt'asındaki iktibâs ise tam değildir. Zirâ « لاتقنطوا من رحمة الله » âyet-i kerîmesinin bir kelimesi alınmıştır.

Bu kadar cürm ü seyyiâtımla
Râhmet ümmîdimin budur sebebi
Ki buyurmuş Hudâ-yi azze ve cell
Sabekat rahmetî alâ-gadabî

kıt'asında bir Hadîs-i Kudsî iktibâs edilmiştir.

İKTİDÂB : (اقتضاب) Meânî tâbirlerindendir. Sözde münâsebet aramaksızın maksada girmektir. (bk. Berâat-i istihlâl)

İKTİSÂD : (اقتصاد) Bedî' tâbîrlerindendir. İfrât ve tefrite düşmeksizin bir şeyin hakkını vermektir. Sünbülzâdenin :

Enbiyâ vârisi olmuş ulemâ
Anla kim bu ne verâset, ne gınâ

İlmin izhâr edince âdem
Oldu bilcümle melâik mülzem

beyitlerinde olduğu gibi.

İKVÂ : (اقوا) Kafiyenin kusurlarındandır. Hazv ve tevcihin ihtilâfına denir. Reviden evvelki harflerin harekesi biribirine uymamak demektir. «devr» ile «dûr», «derd» ile «dürd», «gil» ile gül» kelimelerinin takfiyesi gibi. (bk. Kafiye)

İLÂHÎ : (الهى) Mutasavvıf şâirler tarafından dinî ve ilâhî fikirleri hâvî olmak üzere yazılan manzumelerdir. Bunlar arûz ile de, hece ile de yazılır. Yunus Emre'nin hece ile nazm edilmiş ilâhîleri pek ziyâde şöhret bulmuş ve bestelenip tekkelerde okunmuştur.

İlâhîlerin âyin, durak, çümhur, tapuğ, nefes gibi nevi'leri vardı.

Âyinler Mevlevî tekkelerinde, tapuğlar Gülşenî tekkelerinde, Nefesler Bektaşî tekkelerinde terennüm edilirdi.

Duraklar ekseriyâ Halvetî tekkelerinde ve zikrin iki faslı arasında bir, yâhut iki zâkir tarafından, cümhurlar ise Mevlevî ve Bektaşî dergâhlarından başka tekkelerde umûm tarafından okunurdu.

İLLET : (علت) Arûz vezinlerini teşkil eden cüz'lerin tegayyüre uğraması. Meselâ : «Fâilâtün» cüz'ünün «fâilün» şekline girmesidir. Bâzı arûzcular bu tegayyürler arasında fark bulmuşlar. «Arûz ile harbe tegayyür gelmesine «illet», haşivde tegayyür vuku' bulmasına «zihâf» denilir.» demişlerdir. Bâzıları da «veted» ve «fâsıla»lardaki değişikliği illet, sebeblerdeki tegayyürü «zihâf» saymışlardır. Bu kadar ince eleyip sık dokumak istemeyenler ise cüz'lerdeki alelumûm tegayyürâta «ilel-i arûziye» tâbir etmişlerdir.

İMÂLE : (اماله) Bir şeyi bir yana doğru eğmek demektir. Arûzda bir heceyi iki hece sayılacak derecede uzun okumak mânâsınadır.

Âh ey zâlim, dilinde hiss-i şefkat yok mudur?

mısrâındaki «âh»ın okunuşu gibi. Bu mısrâın takti'i şöyle olmak lâzım gelir :

Âh eyzâ lim	**dilinde — hiss-i şefkat**	**yok mudur**
Fâilâtün	fâilâtün fâilâtün	fâilün

İmâleli heceler inşâd esnasında uzunca okunur. Taktî' edilirken iki hece itibâr olunur. İmâlenin zıddı «zihâf»dır ki uzunca okunacak bir hecenin vezin zaruretiyle kısa kesilmesi demektir. (bk. Zihâf)

Ben neler çekmekdeyim bilsen elinden ah senin

mısrâındaki «ah»ın çekilmeyişi gibi. İmâleli heceler, yerinde olmak şartiyle hoşa giderse de zihâflı hecelerden zevk-i edebî rencide olur. 16. asırda yetişen ve :

Meddah olalı çeşm-i gazâlânene Bâkî
Öğrendi gazel tarzını Rûmun şuarâsı

beytiyle pek haklı övünen Bâkî'ye kadar gelen eski şâirlerimizin eserlerinde pek çok imâle ve zihâf vardı. Meselâ Şehzâde Cem'in :

Câm-i Cem nûş eyle ey Cem bu Frengistândır

mısrâı ile başlayan meşhur manzumesinin kafiyeleri hep imâlelidir. Nef'î'nin :

Sen bir şeh-i zîşânsın, şâhenşeh-i devrânsın
Yâni ki sen hâkansın devrinde ben hâkaniyem

beyti de böyledir. Halbuki elif ve nûn ile biten kelimelerin imâleli değil, medli okunmasını da câiz görmeyen yine eski edebiyatcılardır. Ziya Paşa edebiyatımızın başlangıciyle ilk zamanlarındaki eserleri anlatırken :

Ya haşv ü imâle vü zihâfât
İnşâd edene belâ-yi âfât

der. Elif ve nûnla müntehi kelimatı memdûd olarak nazm eyleyenleri de :

Med verdi kimi elfle nûna
Verdi hareke kimi sükûna

beytiyle tenkid eder. Bereket versin ki Bâkî'nin himmeti imâleleri ve zihâfları oldukça azaltmışdır. Bir de «istihlâf» vardır ki imlâ harfini harf-i med gibi kullanmak, yânî meselâ (a) ile okunan bir harfi «â» ile okunan harf kadar uzatmak demektir. Nedîm'in :

Adın ânılmadı bîçâre, senin ârâda

mısrâındaki «anılmadı» ve «arada» kelimelerindeki (â)lar gibi istihlâflı heceler kulağa hoş gelmez. Hele Şeyh-ül-islâm Yahyâ'nın:

Firkatinde çekdiğim âlâmı çekmez dâğlar

beytindeki «dağlar» kelimesinin iki hece sa-

yılacak, yâni imâle addolunacak dereceye çıkarılması hiç çekilmez. (bk. İstihlâf)

İLMÂM : (المام) Lügatte kasd ve irâde mânâsınadır. Istılâhda bir şâirin başkası tarafından îrâd olunan bir mânâyı az çok değiştirmek suretiyle kendine mal etmesine denilir. Hüseyin Vâiz-i Kâşifî Bedâî'-ül Efkâr fî-Sanâi'-il Eş'âr ünvânlı eserinde buna misâl olmak üzere Ezrakî ve Enverî'nin şu beyitlerini misal olarak gösteriyor :

صدف زبیم یلان دو شود بکام نهنك
زخون بشکل یواقیت رنك کرده لاآل

قهر توکر طلایه بدریا برشود
در درحیم حلق صدف دانهٔ انار

Anlaşılıyor ya, Erzakî : «Sedef timsahın ağzında iken kahramanların korkusundan çatlar. İçindeki inciler de onun kanından yâkut rengini alır.» demiş. (Timsahın ağzında sedef bulunup bulunmaması burada bahse değmez.) Enverî ise : «Denize kahr edecek olsan inci, sedefin içinde nar tânesi rengini alır.» tehayyüliyle Ezrakî'nin hayâlinden istifâde etmiş. Nâcî'nin :

Bir şehîd-i dem-hurûşânım ki gûş-i cânıma
Rûh-ı Yahyâ'dan gelir âvâz-i istihsân henüz

beytini hâvî gazeline yazdığım nazîrenin :

Öyle gerden-dâde-i aşkım ki teslîmiyyetim
Rûh-ı İsmâîl'i eyler bârekallâh-hân henüz

beyti de bu kabildendir. Muallim Nâcî Bedâi'-ül-Efkâr tercemesinde diyor ki : «İlmâm «nakl» ünvânı ile de yâd olunur. Erbâb-ı meânî derler ki : bir şâir hatırına vârid olan bir mânâyı ibâre-i nâ-pesendîde ile ifâde etse, diğer bir şâir de yine o mânâyı ibâre-i pesendîde ile edâ eylese mânâ, şâir-i sâninin malı olur. Şâir-i evvel için «fazl-üs-sebk»den başka bir şey kalmaz.»

Bir de «mesh» vardır ki bir şâir, diğerinin bir beytindeki elfazı değişdirmek ve meali ibka eylemek suretiyle mânâyı kendine mal etmektir. (bk. Mesh)

İLTİFAT : (التفات) Lügatte dönüp bakmak demektir. Bedî'cilere göre sözü gaibden muhâtaba, yâhut muhâtabdan gaibe döndürmek san'atidir. Şem'î'nin :

Pâyına yüz sürdüğün buldu bu kadri güneş
Ey güneş hoş südde-i ülyâya etdin ittikâ

ve Nef'î'nin :

Merhabâ ey Hazret-i sâhib-kırân-ı mânevî
Nâzım-ı manzûme-i silk-ül-leâl-i Mesnevî
Mesnevî ammâ ki her beyti cihân-i mârifet
Zerresiyle âftâbının berâber pertevi

beyitlerinden birincisinde : «Güneş, memduhun ayağına yüz sürdüğü için kadri yükseldi» diye gaibâne söylenirken «Ey güneş! hitâbiyle» gaibden muhâtaba iltifât yapılmıştır. İkinci misâlde ise evvelâ Hazret-i Mevlânâ'ya : sâhib-kırân-ı mânevî» ve «nâzım-ı kitâb-i Mesnevî!» diye hitâb edilmişken Mesnevî şöyle bir eserdir denerek muhâtabdan gaibe iltifât edilmiştir.

İLTİZÂM : (التزام) bk. İ'nât ve lüzûmu mâ-lâ-yelzem.

İ'NÂT : (اعنات) Secî', yâhut kafiyeyi «kayıdlı» olarak kullanmakdır. Mâlûmdur ki kafiyenin son harfine «revî», revîden evvelki okunan harfe «kayd», kaydlı secî' ve kafiyelere «mukayyed» derler. Meselâ : «Mektubunuz vâsıl, mündericâtından meserret hâsıl oldu.» fıkrasiyle :

Derûn-i sînede zahm-i nihân mısın a gönül?
Elemle âh çeken bir dehân mısın a gönül?

matla'ında «i'nât» vardır. Çünki fıkranın secî'leri olan «vâsıl» ve «hâsıl» ile beytin kafiyeleri bulunan «nihân» ve «dehân» kaydlıdır.

İ'nâta «iltizâm» ve «lüzumu mâ-lâ-yelzem» de tâbir olunur. (bk. Lûzûmu mâ-lâ-yelzem)

Secî' ve kafiyede kaydı iltizâm etmek kulağa hoş gelirse de o lüzûmu mâ-lâ-yelzemi yapmak için külfet, hele Hâmid Bey'in :

Mûcib ne hakarete apansız
Târîhi yazan benim, yapan siz

beytindeki kafiyeler gibi garâbet ihtiyârına değmez.

İNCELİK : (اینجهلك) Recâîzâde'nin Ta'lîm-i Edebiyat'taki târifine göre : «Zevâhirinden ziyâde mânâları muhtevî olan efkâra âid meziyyetdir. Bu makule efkârın nüktelerini anlamak insana zevk verir. Meşhûrdur ki Fuâd Paşa merhum kendisinin bâzı icrâatı aleyhine i'tirâzât-ı şedîde serdiyle âsâr-i kabiliyetini dâimâ efkâr-i hürriyet içinde gös-

termekden musirrâne hâlî olmayan bir sâhib kalem için (Nâmık Kemal) lâtîfe yollu: «Filânı asmalı da sonra altına gidip ağlamalı, diyerek nükteperdazlık etmişdi.»

İNKÂRİYYÂT: (انكاريات) Meânî tâbîrlerindendir. Muhâtabın «inkâr» hâline göre söylenmesi lâzım gelen sözlerdir. (bk. Hulüvv-i zihn)

İNŞA: (انشا) Meânî tâbirlerindendir. Nisbet-i hâriciyesi olmayan, yâni sıdka, kizbe delâlet etmeyen söze inşa denilir. İnşâ, bir şeyin husûle gelmesini istemek için olursa «gayr-i talebî», yâhut «îkâ'î» vasfını alır.

İNŞÂ-Yİ TALEBÎ: (انشاى طلبي) Temenni, istifham, emr ve nehy ile nidâdan ibâretdir.

Temenni: Bir şeyi arzû etmek ve husûlüne hasret çekmekdir. O şeye «mütemennâ» denilir. Mütemennânın husûlü mümkin olmak şart değildir. Muhâl şeyler de temenni edilebilir.

Nolaydı gencliğim avdet edeydi!

mısrâında olduğu gibi.

Türkçede temenni, mâzî için fi'l-i iltizâmînin rivâyet ve hikâye sıygalariyle, müstakbel için de fi'l-i iltizâmînin şart ve hikâye sıygasiyle ifâde edilir. Bunlara ilâveten türkçe: nolâydı, tek, farisîden «kâş, kâşki, bâri» kelimeleri de ilâve olunur.

Vedâ' eyler iken bakdı, dedi hasretle ol mehrû
Nolaydı olmayaydı beynimizde ülfet evvelden
Zülfün görenlerin hep bahtı siyâh olurmuş
Tek zülfünü göreydim bahtım siyâh olaydı
Âteş-i aşkın hakikat pek tehammülsûz imiş
Olmayaydın kâşki sen bî-vefâya âşinâ
Hakkımdaki tegafülüne sabr eder idim
Ağyâra bâri etmemiş olsaydı iltifât

beyitlerinde olduğu gibi.

İstifhâm: Sormak demekdir. Sormak, bir şeyi zihnen öğrenmek istemek olduğu için «inşâyi talebî»den sayılmışdır. Türkçe istifham mânâsı «mi», edâtiyle ifâde edilir. Bu edât, dâimâ mes'ûlün anhe, yâni suâl edilen ne ise ona bitişdirilir. Binâenaleyh: «Ahmed mi geldi? Ahmed geldi mi?» istifhâmları arasında fark vardır. Birincisi: gelenin Ahmed mi, başkası mı olduğunu suâldir. Yâni mes'ûlün-anh Ahmed'dir. Onun için «mi» edâtı ona ilhak edilmişdir. İkincisi Ahmed'in gelip gelmediğini suâldir, yâni mes'ûlün-anh gelmedir. Onun için «mi» edâtı ona lâhik olmuşdur.

Âzerî lehcesinde, biraz da Farscanın tesîriyle istifhâm edatı getirilmeden kullanılan bir istifhâm şekli vardır ki buna istifhâm-i tavrî demek mümkindir. Fuzûlî'nin meşhur Su kasîdesindeki:

Âb-gûndur günbed-i devvâr rengi, bilmezem
Yâ muhît olmuş gözümden günbed-i devvâre su»

beytinde olduğu gibi ki, «Âb-gûndur» sözü «Âb-gûn mudur? yânî su renginde midir?» takdîrindedir. İkinci mısrâ'da «Yoksa gözümden akan su (yaş), günbed-i devvâri mi, dolanan kubbeyi mi kaplamıştır?» mânâsınadır.

Ne, kim, kaç, nasıl, hani, hangi ve emsâli kelimeler de mâhiyyet, hüviyyet, kemmiyyet, keyfiyyet, mekân, zaman, ta'yîn ve temyîz mevki'lerinde istifham ifâde ederler. Bu yoldaki istifhamlar hakikaten bir şeyden suâl oldukları için «muktezâ-yi zâhire göre sevk-i kelâm» kabîlindendir. Bir de bunların «muktezâ-yı zâhir hilâfına sevk» edilmiş, yânî bilinen bir şeyden sorulmuş olanları vardır ki o gibileri, bedî' san'atleri cümlesinden olur. Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn'unda Mecnûn lisânından avcıya söylettiği şu beyitlerde olduğu gibi:

Gördü ki bir avcı dâm kurmuş
Dâmına gazâller yüz urmuş
Ol dâma cefâ-yi çarh-i gaddâr
Bir âhuyi eylemiş giriftâr
Ahvâline rahm kıldı Mecnûn
Bakdı ona dökdü eşk-i gül-gûn
Gönlüne katı gelib bu bîdâd
Yumşak yumşak dedi ki sayyâd
Rahm eyle bu müşg-bû gazâle
Rahm etmez mi kişi bu hâle?
Sayyâd, sakın cefâ yamandır
Bilmezsin mi ki kana kandır?

Muallim Nâcî'nin:

Köleni etmem ol zelîle kıyâs
Mütesâvî olur mu tâc ü midâs?
Kara taş mı, giran-behâ zer mi
Hindin oğlu Hüseyne benzer mi?

beyitleri de böyledir.

Recâîzâde Tâlim-i Edebiyat'ında:

«İstifham sıkı sıkıya bir takım sualler îrâd etmekten ibâretdir. Fakat bu türlü suâllerden maksad-i hakikî, cevâb etmek değil, belki efkâr ve hissiyatı daha vâzıh, daha şedîd, daha müessir bir yolda mevki'-i bürûza çıkarmak ve bu suretle muhâtabı tehyîc ve iknâ' ve yâhut tahyîr ve i'câb etmekdir. Bunu istifham-i âdîden tefrikan nâmına «tecâhül-i ârif» demek iktizâ eder. Kendisinden istifham olunan şahs, muayyen ve hakikî olmak iktizâ etmez.» der.

Emr ve Nehy: Bir işin yapılmasını, yâhut yapılmamasını istemekdir. Bu taleb, ya mevcûddan veyâhut gaibden olur. Birincisi emr, yâhut nehy-i hâzırdır. İkincisi de emr, yâhut nehy-i gaibdir.

«Çocuklara söyle, derslerine çalışsınlar!» ve «Siz haylâzlık etmeyin ki onlar da etmesinler.» ibâreleri gibi.

Emr ve nehy, büyükden küçüğe olduğu halde bâzan iltimâs tarikiyle akrandan akrana, bâzan da niyâz ve istirhâm suretiyle küçükden büyüğe olur:

«Gel, bakalım Hazret ne âlemdesin?» ve:

Tâhir kulunu kesret-i cürmiyle berâber
Mir'ât-i tecellâ-yi Gafûr eyle İlâhî

cümlesiyle beytinde olduğu gibi. Gerek emr, gerek nehyden başka mânâlar da çıkar.

Nidâ: Birine seslenmekdir. Çağırana «münâdî», çağırılana «münâdâ» denilir. Birini çağırmak, onun dönüp bakmasını istemek olduğu için nidâ da inşâ-yi talebîden addolunmuşdur.

Türkçede nidâ edâtı «ey, hey, behey, yâ, eyâ» kelimeleridir. Bunlar kelime ve terkiblerin evvelinde bulunurlar:

Ey bülbül-i hicranzede, ben de uyanıkdım
Gûş eyleyerek nâleni sandım, ben imişsin.

Lâyıkız gerçi biz etdik, etme sen
Hey Ulu Tanrım, görünsün farkımız

Behey harâb olası, âlemi harâb etdin
Bâkî

ve:

Bakma yârab, sevâd-i defterime
Onu yak âteşe benim yerime

Eyâ Habîb-i Hudâ, sen görür müsün lâyık
Ki ümmetin dem-i haşr olmaya selâmetde?
Şefâat etsen eğer âsıyân-i küffârı
Yerinde yeller eser dûzahin kıyâmetde.

Eski şâirler arka arkaya gelen «ey» kelimesinin ikincisini ve daha sonrakileri — İran şuarâsına tebe'an — «vey» şeklinde, «ve ey» yerinde tekrar ederlerdi. Münîf'in bir kasîde matlaı olan:

Ey nigeh-bân-ı mekalîd-i nizâm-ı devlet
Vey nesak-sâz-ı eâzîm-i mehâm-ı devlet

beytinde olduğu gibi. Şimdi ise:

Ey vatan, ey sermedî mâşûka-i vicdânımız

mısrâında görüldüğü vechile aynen tekrarlanıyor.

Nidâ edâtlarının hazf olunduğu da vardır. İzzet Molla'nın:

Bülbül, yetişir bağrımı hûn etdi figanın,

Sâbit'in:

Değil kürsiye vâiz, Arş'a çıksan âdem
olmazsın

mısrâlarında olduğu gibi.

Öyle sanıyorum ki nidâ edâtının zikr ve hazfi mevkiini tâyin edecek olan ancak zevk-i selîmdir. Meselâ:

Beni mahrum-i rü'yet etme kim nûr-i
nigâhımsın
Gözüm nûru, fürûğ-i çeşm-i mehcûru
firâvân et

beytinde «ey gözüm nûru» denilmiş olsaydı zevk-i edebîye o kadar hoş gelmezdi. Fehîm'in:

Defter-i â'mâlini halkın perîşân et Hudâ
Yâ süâlât-ı kıyâmet, hem cevâb-ı mahşerim

beytinde ise «Hudâ» yerine «ey Hudâ» hitâbında bulunsaydı elbette daha güzel olurdu.

Nidâlar yerlerine göre muhtelif mânâlar ifâde ederler. Ekrem Bey, Tâlim-i Edebiyat'ında der ki:

«Nidâ dediğimiz şey, rûhun büyük büyük hislerini, şedîd, şedîd heyecânlarını ihâtadan insanın âciz kaldığı zaman nâgehânî izhâr edilen feryâd-i muztaribâneden ibâretdir. Ekseriyya müz'ic ve müdhiş istifhamların talia-i satveti nidâdır. Misâl:

Ey hüsn, ey âftâb-i enver
Ey aşkı eden esîr-i ahker
Bu muydu ümîd senden ey mâh
Câdû ola vaslıma hevâ-hâh
Ben kürbet-i gurbet içre bî-tâb
Sen zevk ü sefâda şen, ferah-yâb
Lâkin bu mu şîve-i mahabbet
İnsâf kıl ey meh-i semâhat

Şeyh Galib.

İNŞÂ-Yİ GAYR-İ TALEBÎ : (انشای غیر طلبی) Mevcûd olmayan bir mânâyı iykâ' için kullanılan inşâyi gayr-i talebî: «terecci» ve «teaccüb» ile inşa mevkiinde kullanılan haberlerdir.

Tereccî : Ummak demekdir. Emel edinilen ve husulü beklenilen bir şeyin beyânıdır:

Umarım ki ola sâyende ümîdim hâsıl

mısrâında olduğu gibi. Şâyed beklenilen korkulacak bir şey ise onu anlatmaya «işfak» denilir. Fuzulî'nin :

Geh gamzen içmek ister kanımı, gâh çeşmin
Korkum budur ki nâgeh kanlar ola arâda

beytinde olduğu gibi.

Tereccî'nin mânâsı: «Umarım ki, umulur ki, ola ki, belki, ihtimâl ki, şâyed, inşâallâh, Allâh kerim, Allâh büyükdür.» gibi kelimelerle, işfâk mânâsı da: «Korkarım ki, korkulur ki, havf olunur ki, çekindiğim şu ki» misilli lafızlarla ifâde olunur. Terecci ile işfâk, istikbâle mahsusdur. Temenni ise hem mâziye, hem istikbâle âid olabilir. Umulan ve istenilen şeydeki husûlün imkânı ile adem-i imkânı da tereccî ve temennî arasında ehemmiyetli bir farkdır.

Teaccüb : Bir şey hakkında hayret göstermekdir ki bu hayret, o şeyin ya güzelliğinden, yâhut çirkinliğinden olur. «Ne iyi adam, ne arsız çocuk, ne güzel yazı, ne çirkin resim», «Zihî tasavvur-i bâtıl, zihî hayâl-i muhâl» misallerinde olduğu gibi.

Haberin inşâ makamında kullanılması : «Muktezâ-yi zâhirin hilâfına sevk» edilen sözlerden biri de haberî cümlelerin inşâ mevkiinde kullanılmasıdır. Bu yoldaki cümle-i haberiyelerden söyleyenin maksadı onların medlûlünü haber vermek değil, muhâtabdan bir şey istemekdir. Meselâ: «Artık yarın sabah bende-hâneye kadar gelmek zahmetini ihtiyâr edersiniz.» diyen bir adamın maksadı, «Yarın sabah bizim eve gel!» demekdir.

Doğruluğu takdir edilmediği için irtikâba meyl eden birine:

İnsana sadakat yaraşır görse de ikrâh
Yardımcısıdır doğruların Hazret-i Allâh

beytinin okunması, ona «Doğruluk mesleğinde devâm et!» tavsiyesinde bulunmakdır. Bir malın satılıp alınması esnâsında satıcı ile alıcının söylediği «Satdım, ve aldım», yâhut «kabul etdim» gibi sözler de birer cümle-i haberiye oldukları hâlde inşâ mevkiinde kullanılmakdadır.

«Vallâh, billâh, sübhânallâh, mâşâallâh, Allâh esirgesin!» gibi kelimelerle kullanılan cümle-i haberiyeler de bu kabîldendir. Bâkî'nin :

Hoş geldi bana meykedenin âb u havâsı
Billâh, ne hoş yerde yapılmış yıkılâsı

beytinde olduğu gibi.

İnşa mühim bir bahis olduğundan daha ziyade tafsîlât alınmak için Ahmed Cevdet Paşâ'nın Belâgat-i Osmaniye ve Diyâr-i-Bekirli Saîd Paşa'nın Mîzân-ül-Edeb kitablariyle Manastırlı Rif'at Bey'in İlm-i Meânî'sine müracaat edilmelidir.

İNŞÂ' : (انشاء) Asıl mânâsı yaratmak ve yapmak demekdir. Sonradan güzel nesir yazma ve güzel nesir mânâsında kullanılmışdır. Güzel nesir yazana eskiden «münşî» denilirdi.

Kim şimdi nazm ü nesre eder Vâsıf, i'tibâr
İnşa vü şi're rağbet, o da bir zamân imiş

Enderûnlu Vâsıf.

Nef'î, nazım dururken nesir ile meşgul olmayı tenezzül saydığını bir kasîdesinde şu beyt ile anlatır:

Tenezzül eylemem inşâya, eylesem belki
Müsebbihân-i Felek vird ederdi inşâmı

İNŞÂD : (انشاد) Manzum bir sözü âhengine göre okumakdır. Fuzûlî'nin :

«Leylî'yi seversen eyle inşâd
Bir şi'r ü geçen zamânın et yâd»

beytiyle Şeyh Galib'in :

Tâ dîdesi hâba ola mu'tâd
Bu şi'ri ederdi dâye inşâd

beytinde olduğu gibi.

İnşâda ehemmiyet verilmek lâzımdır. Bunun için ne taktî' edercesine mısrâları parçalamalı, ne de belâgat-i bedeniye göstermek emeliyle acemi aktörler gibi çırpınmalıdır. İnşâdın ruhu, manzumenin hem mevzûn, hem de mevzûa uygun bir tarzda okunmasıdır. Bunun için vezinleri, onların durulacak yerlerini ve çekilmesi, yâhut kısa kesilmesi iktizâ eden noktalarını bilmek, manzum bir eseri nesir gibi düm düz okumamak, bilâkis mısrâ ve beyitleri taktî' edercesine parçalamamak, bir cümlenin bitip diğerinin başladığını inşâd âhengini bozmaksızın anlatmak, teaccüb, istifhâm, rikkat ve

cezâlet gibi şeylere dikkat ve riâyet lâzımdır.

İnşâd, bir de manzume yazma mânâsına gelir.

Tâhir, yine bir sihr-i helâl eyledim inşâd
Bû nev gazelim eylesin âşıkları tefrîc

beytinde olduğu gibi.

İNTÂK : (انطاق) Bedî' tâbirlerindendir. Söylemeğe kabiliyeti olmayan şeyleri söyletmekdir.

Yetişen her yeşil çemen yerde
«Vahdehû lâ-şerîke leh» demede

beytinde olduğu gibi ki şimenlere « وحده لاشريك له » yâni, «Allâh birdir. Ortağı yokdur.» hakikati söyletilmişdir. Nahîfî'nin Mesnevî-i Şerifden mütercem olan :

Der kopardılar kamışlıkdan beni
Nâlişim zâr eyledi merd ü zeni
Şerha şerha eylesin bağrım firâk
Eyleyim tâ şerh-i derd-i iştiyâk

beyitlerinde ise «ney» lisanından söylenilmişdir.

Hayvanlar lisanından yazılan hikâyelerde, meselâ Acemin, daha doğrusu Hind'in Kelile ve Dimne'sinde, Türkün Tutî-nâme gibi kitablarında, Lafonten (La Fontaine)'in «Fables» denilen manzûm hikâyelerinde intak vardır. Her intakda bir «teşhis» bulunur. (bk. Teşhis) Yâni söyletilecek şeye bir şahsiyet verilir, daha açıkcası o şey, adam yerine konulur. Fakat her teşhisde intak bulunmayabilir.

Ey sîne, seni epeyce ezdi
Yıllar yılı iktirâbı aşkın
Her bir nefesinle aşkı inle
Hâmûş olamaz rebâbı aşkın
Ey göz yaşı, sen de durma, çağla
Dönmek gerek âsyâbı aşkın

beyitlerinde sîneye ve göz yaşına şahsiyet verilerek hitâb edilmiş ise de onlar tarafından cevab verilmediği için intak yapılmamışdır.

İNTİHÂL : (انتحال) Lügatde başkasının malını «benim!» diye iddiâ etmek mânâsınadır. Edebiyatda başka bir şâirin sözünü benimsemek demekdir ki müteşâirlerin (şâir geçinenlerin) tutuldukları bir hastalıkdır. Böylelerine «düzd-i sühan» yâni «söz hırsızı», yapdıklarına da «sirkat-i şi'r», yâni şiir çalmak derler. Sünbülzâde Vehbî, meşhur «Sühan» kâsîdesinde böyleleri için :

Sirkat-i şi'r edene kat'-i zebân lâzımdır
Böyledir şer'-i belâgatde fetâvâ-yi sühan

hükmünü verir. Sünbülzâde için Ziya Paşa :

Divânında o müfti-i fen
Düzd-i-sühanın dilin keserken
Manzûmesi Mîrzâ Nasîr'in
Divânında durur o pîrin

ta'rîzinde bulunur.

İran şâirlerinden meşhûr Enverî :

Kes dânem ez-ekâbir-i gerden-keşân-i nazm
K'ûrâ sarîh hûn-i düdîvân be-gerdenest

Yâni : «Şâirlerin azametli büyüklerinden birini bilirim ki boynunda iki divânın kanı vardır.» demişdir ki «Rûhlarını çalmak suretiyle onların canını çıkarmışdır.» demekdir.

Erbâb-i teşâür'ün bu cür'eti, sirkat-i şi'r olduğunda ihtilâf yok ise de terceme, yâhut nakl-i meâl suretiyle fikir benimsemenin intihâl sayılıp sayılmayacağı ihtilâflıdır. Molla Câmî Behâristân'ında Sâveli Selmân'dan bahs ederken onun eski üstâdlardan, hususiyle Kemâl-i Isfahânî'den mânâ nakl eylediğini söyledikden sonra «O naklin elfazı ve üslûbu güzel olduğu için Selman ayıblanmaz.» diyerek :

Ma'ni-i nîk büved şâhid-i pâkîze beden
Ki be-her-çend der-û câme diger-gûn pûşend
Kisvet-i âr büved bâz pesîn hil'at-i û
Ger ne der-hûbiyeş ez-pîşter efzûn pûşend
Hünerest ân ki kühen hırka-i peşmîn zi-bereş
Be-der-ârend ü der-û atlas ü iksûn pûşend

Yâni : «İyi bir fikir, endâmı latif bir güzele benzer. Ona ne türlü elbise giydirilse yaraşır. Lâkin sonraki elbise, eskisinden yakışıklı olmazsa o güzeli utandırır. Asıl hüner, onun sırtındaki eski yün hırkayi çıkarıp yeni ve ipekli kumaş giydirebilmekdir.» mütaleasında bulunur. Bâzıları fikri bir güzele, lisanı, yâhut üslûbu da üstündeki elbiseye benzetmişler, lisanı ve üslûbu değişdirmenin elbise tebdili gibi olacağını söylemişler, yâni böyle yapan, intihâl etmiş sayılmaz demek istemişlerdir. Maamâfih böyle söylemesinden, galibâ biraz da dediğini yapmış olmasından zavallı Câmî :

Ey bâd-i sabâ bî-gû be-Câmî
An düzd-i suhan-veran-ı nâmî

beytiyle başlayan uzun ve ağır bir ta'rize uğramışdır.

Ahmed Hamdi Efendi merhumun Teshîl-ül-Arûz vel-Kavafî vel-Bedâyi' ünvânlı eserinde:

«Istılâh-ı şuarada «menhûl» tesmiye olunan şîve-i sirka icâb etdikde ibâre-i mesrûkayı mânâsının gayrinde istimâl etmelidir ki bu keyfiyetle olan serikayı mütekaddimîn tecvîz etmişlerdir. Yoksa mükâbere-i sırfa derecesinde olan serikanin fâiline şâirler arasında cânî nazariyle bakılır. Elhâsıl birisi bir mânâ-yi lâtîfi elfâz-i rekîk ve vezn-i nâ-selis ile îrâd etmiş oldukda o mânâyı ibâre-i lâtîfe kisvesiyle iksâ ve vezn-i matbû' üzere inşâ etmekle şîve-i serikaye riâyet etmiş olmakla ta'yib olunmaz.» deniliyor.

Bizim şâirlerin pek çoğu, Hazret-i Câmî ve emsâlinin edebî fetvâsiyle amel etmiş olacaklar ki divânlarında böyle elbisesi değişdirilmiş güzeller görülebilir. «Tezkiret-üş-Şu'arâ» sâhibi Kastamonulu Lâtîfî, Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşa'dan bahs ederken. «Zebân-i fürsde vâki' olan kütüb ve devâvîne tetebbu'-i müstevfâsı ve tefehhus-i mukassâsı olup cemî'-i manzûmat-i fürsü mütetebbi' ve fevâid ve avâid ve sanâyi' ve bedâyiinden mütemetti' ve müteneffi' olmağın:

معنی نیك بود شاهد پاكیزه بدن
كه بهر چند درو جامه دكر كون پوشند

mazmûnunca ol libâs ibârat-ı farisî birle mülebbes olan şâhid-i mânâya siyâb-i elfâz-i Rûmîden libâs ilbâs eyleyüp ol şiâr-i cedid ve disâr-i mezîdle her bir ma'ni-i hûbu bir türk-i tannâz ve mahbûb-i Rûmî işve-sâz göstermisdir.» diyerek Molla Câmî'nin yukarıda bahs ettiğim mütaleâsını nakl eylemiş, ondan sonra da:

«Gerçi tarîk-i terceme bâzı fuzalâ katında ma'kul ve makbûldür, ammâ bâzı zurefâ yanında mat'ûn ve medhûldür. İttifâk-i sühen-verân budur ki eğer merhum Ahmed Paşa mütercimlik töhmeti ile müttehem olmayaydı şü'arâ-yi Rûm içinde serâmed ve müsellem ve cemî'inden eş'ar ve ekrem olmak mukarrer idi. Nitekim, Tâcîzâde Ca'fer Çelebi, Heves-nâme nâm kitâbında müşarünileyhe işâret edip demişdir:

Ser-âmed dediğinin belli hâli
Olubdur terceme ulu kemâli
Bu, ehl olan yanında sehldir sehl
Benim katımda belki cehldir cehl.»

Meselâ Şeyhî'nin bir na'tindeki:

Cem' eyleyüb cemî' kemalâtı lutf-ı Rab
Bir zât-i ekmel içre adın koydu Mustafâ

ve:

Ger nerdibân edinse dokuz çarhı Akl-i Kül
Bir pâyesine ermeye mi'râcının şehâ

beyitlerinden birincisi; Hazret-i Mevlânâ'nın:

Lûtf-i Hudây cümle kemâlât-i halkrâ
Yekçîz kerd ü dâd be-d-ü nâm-i Mustafâ

beytinin tam, fakat âhenksiz bir tercemesi, ikincisi ise Zahîr-i Fâryâbî'nin:

Nüh kürsi-i felek nihed endîşe zîr-i pâ
Nüh buse ber-rikâbe-i Kızıl Arslan dihed

beytinin terâşîdesi (yontulup düzeltilmişi) dir. Zahîr'in beytinden Şeyhî'nin yapdığı gibi mânâyı az çok değişdirmek suretiyle alanlara eskiden «maânî-terâş» derlerdi.

Nef'î'nin:

Bir düzd-i nâ-be-kâr-i maânî-terâş iken
Yârân söziyle şâir olur, nükte-dân olur

beytinde olduğu gibi. Hattâ «ilmâm» ve «selh» denilen iki sanat vardır ki biri bir beytin mânâsını az bir tebdil ile, diğeri o beytin yalnız kelimelerini değişdirmekle meâli benimsemek demekdi. Sünbülzâdenin:

Kudemânın bulub asârını gencîne-misâl
Etdiler cümle harâmî gibi yağmâ-yi sühan
Selh ü ilmâm ü tevârüd diye sonra çalışır
Aybini setre nice düzd-i tüvânâ-yi sühan

beyitlerinde ve Fehîm'in:

Fehîmâ, şâirân-i bül-hevesde kalmamış insâf
Kanâat eylemez mazmûna dîvânı çalar çarpar

beyitlerinde işâret edildiği gibi. Bu hareket — yukarıda söylediğim gibi — Şeyhî'ye münhasır değildir. Meselâ Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşa'nın:

Ol ne âteş ola kim şu'lesine şem' güle
Âteş oldur ki yaka hirmen-i pervânesini

beyti Hâfız-ı Şîrâzî'nin:

Âteş ân nîst ki ber-şu'le-i û handed şem'
Âteş ânest ki ber-hırmen-i pervâne zedend

beytinden, Nesimî'nin:

Gel gel berû ki savm u salâtın kazâsı var
Sensiz geçen zaman-i hayâtın kazâsı yok

beyti, Hazret-i Mevlânâ'nın:

Nemâz-râ be-hakîkat kazâ büved lîkin
Zemân-i suhbet-i mâ-râ ne-hâhed-bûd

beytinden, Mevlid nâzımı Süleyman Çelebi'nin mi'râc bahsinde Cebrâil'e söyletdiği:

Ger geçem bir zerre denlû ilerû
Yanârım başdan ayağa ey ulû

beyti, Şeyh Sa'dî'nin:

Eger yek ser-i mûy ber-ter perem
Fürûğ-i tecellî bi-sûzed perem

beytinden; Karamanlı Nizâmî'nin:

Vasfında ol cemâlin zikr etdüğüni bu dil
Her kim işitse eydür Lillâh derre kail

beyti; Hâfız-i Şirâzî'nin:

Her nükteî ki goftem der-vasf-i ân şemâil,
Herkes şenîd ü guf tâ lillâhi derre kail

beytinden, Sinan Paşa'nın:

Sen oldun hudâvend-i bâlâ vü pest
Vücûdünle oldu ne vâr ise hest

beyti Firdevsî'nin:

Hudâvend-i bâlâ vü pestî tüyî
Ne-dânem çiî her çi hestî tüyî

beytinden; kezâ:

Kapında biter hâcet-i mûr u mâr
Deminle yanar şu'le-i nur û nâr

beyti, Sa'dî'nin:

Müheyya küned rûzi-i mâr u mûr
Ve ger çend bî-dest ü pâyend ü zûr

beytinden; İbn-i Kemâl'in basılmamış târihinde ve Sultan Cem'in doğuşu bahsinde bilmünâsebe yazdığı:

Sığar on gedâ bir eve geyn ü dâr
Bir iklîme sığmaz iki şehriyâr

beyti Sa'dî'nin:

Deh dervîş der-kilîmî bi-husbend,
Dü pâdişâh der iklîmî ne-küncend

fıkrasından, Bâkî'nin:

Döşedi yine çemen nat'-ı zümürrüd-fâmın
Sîm-i hâm olmuş iken ferş-i harîm-i gülzâr

beyti, Sâmânîler zamanında yaşamış Ammâr isimli bir şâirin:

Cihân zi-berf eger çend gâh sîmîn bûd
Zümürrüd âmed ü bi-grift cây-i tûde-i sîm

beytinden; Istanbullu Hâfız Behlûl'ün:

Cân gamınla çıkdı cânâ ger inanmazsan anâ
Bir nefes tut ağzıma âyîne-i ruhsârını

beyti, kailini bilmediğim:

Ey cân zi-gamet merdüm ger nîst turâ baver
Âyine-i ruhsâret pîş-i dehenem âver

beytinden; Koca Râgıb'ın:

Râgıbâ düşmenin aldanma tevâzu'larına
Seyl dîvârın ayağın öperek hedm eyler

beyti, Sâib-i Tebrizî'nin:

Ber tevâzu'hâ-yi düşmen tekye kerden eblehîst
Pay-bûs-i seyl ez-pâ efkened dîvârrâ

beytinden; Kastamonulu Hâkî'nin, kâsîde verdiği bir vezirden câize alamaması üzerine yazdığı:

Kerem ehli makamıdır bu sadr
Bu ulûluk ya bî-sehâ nic'olur
Gel beğim sen vezâreti bana ver
Beni medh eyle gör atâ nic'olur

kıt'ası Reşîdüddîn-i Vatvât'ın:

Tü vezîrî vü medh-gûy-i tü men
Dest-i men bî-atâ revâ bînî
Tü vezâret be-men güzâr ü merâ
Midhatî gûy tâ atâ bînî

kıt'asından; Nâbî'nin:

Oldu rızkın sana senden âşık

mısrâı Hazret-i Mevlânâ'nın:

Rizk-i tü ber-tü zi-tü âşıkterest

mısrâından; Beylikci İzzet Bey'in:

Lukma-i gam ki gülû-gîr-i melâl oldu banâ
Şîr-i mâder gibi mey şimdi helâl oldu banâ

beyti Sâib'in:

Ez-şîr-i mâderest merâ mey halâlter
Z'în lukma-i gamî ki mera der gülû girift

beytinden alınmışdır.

Bu gibi meal nakilleri, nisbeten yeni üstâdların eserleri arasında bile bulunur. Meselâ Nâmık Kemal'in:

Kimse tâyin edemez âlemde
Kendi mâhiyyetini re'yiyle
Münferid vâsıta-i rü'yet iken
Göremez kendisini dîde bile

kıt'asının ikinci beyti, Hâfız'ın:

Ez-merdümek-i dîde bi-bâyed amuht
Dîden heme kes-râ vü ne-dîden hod-râ

beytini; Ziya Paşa'nın:

Ya bister-i kemhâda, ya vîrânede cân verir
Çün bây ü gedâ hâke berâber girecekdir

beyti, Sa'dî'nin:

Çü âheng-i reften küned cân-i pâk
Çi ber-taht mürden çi ber-rûy-i hâk

beytini; Kâzım Paşa'nın:

Eylemem âlâm-i tığinden ölürken iztırâb
Havfim oldur kim gidersin tende varken can henüz

beyti, Örfî'nin :

Bâkem ez-küşte nîst ez-ân mî-tersem
Ki henûzem remakî mânde vu katil bi-reved

beytini hatırlatıyor. Bunlar şöylece hatıra gelenlerdendir. Aranılsa daha pek çok misâl bulunabilir. Diğer tarafdan bâzı şâirler, meal nakline, yâhut yeni tâbir ile ilhâm almaya da «hâyîde» diyorlar, başka birinin fikrini kullanmayı «çiğnemik» yemeye benzetiyorlar. Meselâ Piriştineli Mesîhî :

Almazam ağzıma ben ma'ni-i hâyîdeyi kim
Değilim tıfl ki hâyîde edinem iftâr

dediği gibi Mer'aşli Sünbülzâde Vehbî de :

Ağzına almaz eğer kand-i mükerrer olsa
Lafz-i hâyîdeyi tûtî-i şeker-hâ-yi sühan

mütaleasında bulunur. Fakat bu mütalea, Mesihî'nin düşüncesine pek ziyade benziyor. Muallim Nâcî Osmanlı Şâirleri isimli eserin-Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşa hakkında yapdığı tercemelere iktibas tâbir ediyor ve «Muhteri'-i tarz-i cedîd addolunan üdebâ-yi asrın âsârında bile buna yakın şeyler görülüyor. Hele iktibâsât-i garîbe günden güne revac bulmakdadır. İktibasa bir şey denilemez, fakat bunu ketm edib de kendi mahsul-i karîhası gibi göstermeğe elbette «intihâl» denilir. Halbuki iktibâsı dahi beceremeyib de meydana mânâsız bir eser çıkarmaya ne denileceği bilinemez.» diyor.

Demek, terceme edilen eserin mütercem olduğunu tasrih etmemek, intihâlden başka bir şey olamayacaktır.

İRÂD : (ایراد) İhmâl mukabili olarak bir şeyin zikr edilmesi mânâsında da kullanılır. (bk. İhmâl, hazf, zikr)

İRÂD-I MESEL yahud **İRSÂL-İ MESEL :** (ایراد مثل ، ارسال مثل) Bedî' tâbirlerindendir. Bir fikri isbât için misâl getirmekdir. Koca Ragıb'ın Sâib-i Tebrîzî'nin :

Ber tevâzuha-yı düşmen tekyę kerden eblehîst
Pay-bûs-ı seyl ez-pa efkened divarra

beytinden terceme ile benimsediği :

Râgıbâ, düşmenin aldanma tevâzû'larına
Seyl, dîvârın ayağın öperek hedm eyler

beytinde olduğu gibi. Bu beyitde asıl fikir düşmanın yaltaklanmasına aldanmamak lâzım geldiğini anlatmakdır. Duvar dibinden akan selin ayak öpercesine sürünerek geçdiği hâlde duvarı temelinden yıkmasının zikr edilmesi ise o fikrin isbâtı için bir mesel irâdıdır. Nâmık Kemal'in :

Muîni zâlimin dünyâda erbâb-i denâetdir
Köpekdir zevk alan sayyâd-i bî-insâfa hizmetden

beyt-i meşhurunun ikinci mısrâı :

Kimse tâyin edemez âlemde
Kendi mâhiyetini ra'yi ile
Münferid vâsıta-i-rü'yet iken
Göremez kendini dîde bile

kıt'asının ikinci beyti de böyledir.

Şiir içinde, vezne uydurarak darb-i mesel îrâdına da îrâd-i mesel dendiği olur.

Nâbî'nin :

«Sözde darb-ül-mesel îrâdına söz yoktur
Söz odur âleme senden kala bir darb-ı mesel»

beytiyle temas ettiği husus budur.

Nâbî, Sabit, eski edebiyatımızın şiirlerinde en çok darb-i mesel kullanan üstâdlarındandır. Hâmid'in Sabr ü Sebât adlı eserinde de birçok atasözleri îrâd edilmiştir.

İRSÂD : (ارصاد) Seci', yâhut kafiye delâletiyle ifâdenin sonunun ne olacağını evvelden okuyucuya, dinleyiciye anlatabilecek bir söz irâd etmekdir. Meselâ Kamûs mütercimi Âsım'ın :

Niçe bir hizmet-i mahlûk ile mahzûl olalım
Sâil-i Hak olalım nâil-i mes'ul olalım

beytinde irsâd vardır. Çünki kafiyenin mahzûl olduğu bilinir. İkinci mısrâdaki «sâil-i Hak olalım» cümlesi işidilince alt tarafının «nâil-i mes'ul olalım» olacağı kesdirilir. Bâkî'nin :

Elemin Kayse kıyâs etme dil-i mahzûnun
Yok idi aklı ne derdi var idi Mecnûnun

beytinin birinci mısrâında «Kays» isminin geçmesi, ikinci mısrâda ise «Yok idi aklı, ne derdi var idi» denilmesi sözün sonunun «Mecnun» olacağı derhâl akla getirir.

Bir nevi' iştikak san'ati demek olan irsâda «teshim» de tâbir olunur.

İRTİCÂL : (ارتجال) Uzun uzadıya düşünmeden manzûm yazı yazmak mânâsına kullanılır. «İrticâlen» de o meâldedir. Ziya Paşa'nın :

İşte bu sebebledir ki el'ân
Türkîde yok irticâle imkân

ve İsmail Safâ'nın:

Hâlisâne bir düâdır maksadım târîhden
İrticâlen söyledim geldim de şevk-ü gayrete

beyitlerinde olduğu gibi.

İrticâl kelimesi, bizim «yaya kalmak» dediğimiz mânâya da gelir ki şu kıt'ada bu mânâya tevriye yapılmışdır.

Dâvâ ederek bedîhe-gûluk
Bir mîr-i zarîf-i nükte-perver
Aldı kalemi, tutuldu kaldı
İşte buna irticâl derler!

«Bedâheten, bilbedâhe» kelimeleri de irticâlen mânâsınadır.

İrticâlen bir mısrâ' bir beyt, nihâyet bir kıt'a yazılabileceğini kabul ederim. Çünkü bittecribe anladım. Lâkin bir gazel, yâhut bir kasîde yazılabileceğini aklım kesmez. Bundan dolayı Nef'î'nin Dördüncü Murâd huzurunda irticâlen okumuş olduğu söylenilen müsemmat kasîdesinin, bedâheten tanzimi hakkındaki rivâyete masal derim. Eğer hakîkaten böyle bir hâdise olmuş ise Nef'î, o kasîdeyi evvelce düşünmek, taşınmak ve bozmak, yazmak suretiyle tanzim ve hıfz etmiş, sonra fevkalâdelik göstermek için o mârifeti ibrâz eylemişdir.

İSNÂD: (اسناد) Meânî tâbirlerindendir. İki şey arasındaki nisbetin beyânı demekdir. O nisbet varlığa delâlet ederse isnâd «sübûtî», yokluğu gösterirse «selbî» olur. «Bu çocuk akıllıdır.» cümlesindeki isnâd sübûtîdir. «Şu adam ahlâksızdır.» cümlesindeki isnâd selbîdir. (bk. Kelam, cümle, haber)

İSTİÂRE: (استعاره) Beyân tâbirlerindendir. Lügat mânâsı: «Birinden iğreti bir şey isteyip almak» meâlindedir. Edebiyatda: «Bir kelimenin mânâsını muvakkaten diğer bir kelime hakkında kullanmak» demekdir. Bunu beyâncılar: «Müşâbehet alâkasiyle ve karîne-i mânia dolayısiyle mânâ-yi mevzûünlehin gayride müstâmel olan lafzdır.» diye târif ederler. Şu târife göre istiâre kendi mânasında kullanılmayan bir lafızdır. Mânâ-yi mevzûunda istimâline karîne-i mânia vardır. O hâlde «mecâz»dır, alâkası da «teşbîh»dir. Meselâ bir askere: «Arslanım!» denilir. Bu hitâbda arslan kelimesi hakîkat değildir. Çünki bir asker, arslan kadar cesur olabilir, fakat arslan gibi dört ayaklı ve yırtıcı pençeli değildir. İşte böyle olmamak, o hitâbda arslanın hakikat mânâsına kullanılmasına karîne-i mâniadır. Bir kelimenin başka bir mânâda kullanılması, yâni hakîkatin mecâz olması için bir alâka, bir münâsebet lâzımdır. O alâka, ya teşbîh, ya teşbîhden başka bir şey olur. Alâkası teşbîh olan mecâzlar «istiâre», başka alâkası bulunanlar «mecâz-i mürsel»dir. Bir askere «arslan» deyişimiz onu cesareti dolâyısiyle arslana benzetişimiz itibâriyledir. Binâenaleyh o hitâbımızdaki mecaz alâkası «teşbîh»dir. Böyle demekle arslan kelimesindeki cesâret mânâsını muvakkaten almış ve hazır elbise gibi askere giydirmiş oluruz.

İstiâre teşbihden daha kuvvetlidir. Çünki bir askere «Arslan gibisin!» demek «Arslana benzersin.»; «Arslanım!» diye hitâb etmek ise «Arslanın tâ kendisisin!» demekdir. Bu, böyle olmakla berâber istiâre teşbîhde tarafeyn, yâni iki taraf denilen, «müşebbeh» ve «müşebbehün-bih»den birinin hazfiyle yapılır. Onun için teşbih bahsi evvelce tedkik edilirse istiâre daha kolay anlaşılır.

Erkân-i istiâre: İstiârede — teşbîh gibi — dört rükn itibar edilir. Meselâ bir taburun geçişini tasvir eden:

Sîne-cûşan-i hamiyyet bir yanar dağdır gelen

mısrâında bir istiâre vardır. O tabur, göğsünden hamiyyet ateşleri kaynayan bir yanar dağa benzetilmişdir. Burada tabur «müşebbeh», yanar dağ «müşebbehün-bih», göğüsdeki coşkunluk «vech-i şebeh»dir. Fakat müşebbehün-bih olan yanar dağ mezkûr olduğu halde müşebbeh bulunan tabur hazf edilmiştir. Tarafeynden biri zikr edilmediği için mısrâda bir istiâre vardır. Bunlardan «yanar dağ» kelimesi «müsteâr» onun mânâsı olan mehâbet «müsteârünminh», mahzûf bir müşebbeh olan «tabur»un mânâsı, yâni onu teşkil eden efrâd «müsteârün-leh», efrâd ile yanar dağ arasındaki âteşîn coşkunluk da «câmi'» dir.

İstiâre nevi'leri: İstiâre-i müfrede tek kelime, yâhut terkîbden, istiâre-i mürekkebe bir hey'etden ibâret olur.

Yukarıki misâldeki dağ kelimesinin tabur hakkında istiâresi tek kelimeli müfred bir

istiâre, «yanar dağ» olarak, yâhut «sîne-cûşân bir yanar dağ» olarak istiâresi ise terkibli müfred bir istiâredir. Vâsıf'ın :

Aslı yokdur bilirim va'de-i vasl-i dehenin
Nâfile bal çalub ağzıma yalandırdı beni

beytindeki «ağza bal çalıp yalandırmak» hey'eti «birine va'dlerde bulunup imrendirmek» mânâsına bir istiâre-i mürekkebedir.

Mürekkeb istiârelere «istiâre-i temsiliyye» derler. Bunların bâzıları halk arasında şüyû' bularak «mesel» olur. «Ayağını yorganına göre uzat!» gibi ki «yapabileceğin bir işe giriş!» demekdir. Bir de «istiâre-i temlihiyye», yâhut «tehekkümiyye» vardır ki lâtîfe ve istihzâyı hâvidir. Şinâsî'nin Lafonten (La Fontaine) 'den terceme ettiği «Eşek ile tilki» fıkrasında eşeğe hitâben tilkiye söyletdiği :

Dâim olsun beğimin sâye-i lutf u keremi
Gül biter basdığı yerlerde mübârek kademi
Hele ol hoş kokulu kuyruğu benzer miske
Koklarım burnuma vurmazsa efendim fiske
Eder irfânını iymâ o sûhen-gû gözler
Yakışır ağzına mevzûn ü mukaffâ sözler

beyitlerindeki istiâreler gibi.

İstiâre-i asliye : (استعارهٔ اصليه) İsimlerle isim hükmünde olan masdarlardan, bir de bir vasf ile müştehir olan isim hükmüne girmiş alemlerden yapılır.

Rahm et bana ey nigâr bak da
Cevrinle bu dîde çağlamakda

beytindeki «ey nigâr!» ve «çağlamakda» kelimeleri müfred birer istiâre-i asliyyedir. Biri isimden, diğeri masdardan yapılmışdır. Çünki «ey nigâr» : «ey tasvir gibi bir güzel!», «çağlamakda» ise : «coşkun bir nehir gibi akmakda» demek olmak üzere birer teşbîh iken müşebbehün-bihi mahzûf bulunduğu için istiâre olmuşlardır.

Za'ferân nev'-i nebâtın Hâce Nasreddîn'idir

mısrâında bir istiâre vardır. İsm-i âm hükmüne girmiş bir alemden yapılmışdır. «Safran, nebatat arasında Hoca Nasreddîn gibi insana neş'e verir.» demekdir.

İstiâre-i tebeiyye : (استعارهٔ تبعيه) : Fiil ve fer'-i fiil ile yapılan istiâredir. Masdar ile yapılan istiâreler asliye olduğu için masdardan müştak fiiller ile yapılanlara da masdara tebe'an «tebeiyye» denilmişdir. Nedîm'in :

Nâzdan hâmûşsun yoksa zebânın doymadan
İstesen bin dâstân söylersin ebrûlarla sen

beytinde fi'l-i müzâri ile yapılmış bir istiâre-i tebeiyye vardır. Çünki söylemek masdarı «ifâde etmek» mânâsında bir istiâre-i asliyye olacağı için onun müzâri' sîgasiyle yapılan istiâre de tebeiyye olmuşdur.

Kalbimi kanatan gonce bir güldü
Oradan kan değil, ömür döküldü
Kırıp çiğnediği kadeh gönüldü
O gönül kıranı unutabilsem

koşmasında da fer'-i fiilden, yâni «kanatan» ve «kıran» kelimelerinden birer istiâre yapılmışdır. İstiâre-i tebeiyyenin harf, yâni edât ile de yapıldığı söylenir ve «sizi ziyâret için geldim.» denilerek : «gelmekden garazım sizi ziyâret etmekdir.» sureti murad olunur, denilirse de bu suret, türkçede istiâre olmaya pek de yakışmıyor sanırım.

İstiâre-i musarraha : (استعارهٔ مصرحه) Müşebbehi hazf edilmiş teşbîh demekdir. Üç nevi' itibâr edilmişdir :

1— İstiâre-i musarraha-i mutlaka : İstiâre karînesinden başka müsteârün-minhin de, müsteârün-lehin de mülâyimi, yâni münâsibi zikr edilmemiş istiâre-i musarrahadır. Asker geçerken : «Şu arslanlara bak!» demekle «musarraha-i mutlaka» olmak üzere bir istiâre yapmış oluruz. Çünki burada müsteârün-minh olan «cür'et» mânâsının da, müsteârün-leh bulunan «asker» mânâsının da mülâyimi olacak bir kelime zikr edilmemişdir.

2— İstiâre-i musarraha-i mücerrede : Müsteârün lehin mülâyimi bir şey zikr edilen istiâredir. «Süngülü bir arslan» istiâresi gibi ki müsteârün-leh bulunan neferin mülâyim ve münâsibi olan süngü kelimesinin zikriyle yapılmışdır.

3— İstiâre-i musarraha-i müreşşeha : Müsteârün-minhin mülâyimi bir şey zikr edilen istiâredir. «Türk kuşu, kuvvetli kanatlariyle havayı yarıyordu.» istiâresinde olduğu gibi ki tayyare, kuşa benzetilmiş, müsteârün-minhin mülâyimi bulunan «kanat» lafzının zikriyle teşkil olunmuşdur.

Cevdet Paşa, bu üç istiâreden mücerredenin mutlakadan, müreşşehanın da mücerrededen belâgatce kuvvetli olduğunu söyliyor.

İstiâre-i mekniyye : (استعارهٔ مكنيه) Müşebbehün-bihi zikr edilmeyen teşbihlerdir. Bunda müşebbehün-bihin levâzımından biri zikr olunur. Mehmed Âkif'in :

Şu karşımızdaki mahşer kudursa, çıldırsa
Denizler, ordu, bulutlar donanma yağdırsa
Değil mi ortada bir sîne çarpıyor, yılmaz
Cihan yıkılsa emîn ol, bu cebhe sarsılmaz

beyitlerinde düşman kalabalığı evvelâ mahşere benzetilerek musarrah bir istiâre yapılmış, sonra o mahşer de bir köpeğe teşbîh edilerek, fakat müşebbehün-bihi zikr edilmeyip onun levâzımından olan «çıldırsa» ve «kudursa» kelimeleri îrâd olunarak bir «istiâre-i mekniyye» yapılmışdır.

Cevdet Paşa'nın Belâgat-i Osmaniye'de de bildirdiği vechile Beyân kitabları istiâre-i mekniyyeyi şöyle târif ederler : «Bir şey'i zihinde diğer bir şeye teşbih ve erkân-i teşbîhden yalnız müşebbeh zikr ve tasrih ve fakat müşebbehün-bihin levâzımından bir şeyin zikriyle o zamîrin muzmeri olan teşbîhe remz olunursa istiâre-i mekniyye olur. Meselâ ölümün tırnakları filâna saplandı denildikde, ölüm nâfi' ve muzirri fark etmeksizin helâk etmede yırtıcı hayvana teşbih kılınmış ve yırtıcı hayvanın levâzımından olan tırnak ile bu teşbîhe remz olunmuş olmakla yırtıcı hayvan, istiâre-i mekniyye ve ölüme tırnak isnâdı istiâre-i tahyîliyye olur.

İstiâre-i tahyîliyye : (استعارهٔ تخييليه) İstiâre-i mekniyyede tasavvur olunan ayrıca ve hayalî bir istiâredir. Cevdet Paşa'nın îrâd eylediği yukarıki misâlde olduğu gibi.

İstiâre-i mübtezele — istiâre-i âmiyye : (استعارهٔ مبتذله ، استعارهٔ عاميه) Câmi', yâni vech-i şebeh itibâriyle ikiye ayrılan istiârelerden biridir ki, vech-i şebehinin zâhir, yâni pek belli bulunmasıdır. Askere «arslanım!» denilmek suretinde yapılan istiâredeki vech-i şebehin cesurluk olduğunu hemen herkesin anlaması gibi.

İstiâre-i garîbe, yâhut istiâre-i hâssiyye : (استعارهٔ غريبه ، استعارهٔ خاصيه) Vech-i şebehi kapalıca olan istiâredir. Nedîm'in :

Bûydan hoş, rengden pâkîzedir nazük tenin
Beslemiş koynunda gûyâ kim gül-i rânâ seni

beytindeki istiâre garîbedir. Çünki; Sevgiliyi koynunda beslemiş olması dolayısiyle gül-i rânâ daya kadına benzetilmişdir.

Manastırlı Rif'at Bey :

«Teşbîhde bâzı tasarrufat icrâsiyle karib-i mübtezel, baîd-i garîb derecesine îsâl olunduğu gibi istiârede dahi ol vechile tasarrufat icrâ olunursa istiâre-i mübtezele, istiâre-i garîbeye tahvîl olunarak havâssın makbulleri olacak bir hâl-i hasene ircâ olunur. Nitekim Fuzûlî'nin :

Mâha çekdim şeb-i hicrân alem-i şu'le-i âh
Âh kim olmadı ol mâh haber-dâr henuz

beytinde mâşukun mâha (aya) teşbihi mübetezel ise de âhın meş'aleye ve bedenden ser çekmiş şu'lenin aleme teşbîhi ve mâha karşı teşhirleri ve bunca tekellüfât ile uykusundan uyaramamasındaki tasarrufat, istiâreyi ibtizalden garâbet derecesine îsâl eylemiş olduğu gibi şu :

Kûşe kûşe mihırler, mehler bedîd olsun da gör
Seyr-i Sa'd-âbâd'ı sen bir kerre îd olsun da gör

beytinde mihirler (güneşler) ve mehlerden murâd mesîreye gelen güzeller olup teşbîh mübtezel ise de onları ikiye tefrik ile bir kısmını mihre ve bir kısmını mâha teşbîhden dolayi istiâre ibtizâlden çıkıp garâbet derecesine dâhil olur.» der.

İSTİDRÂK : (استدراك) Bedî' tâbîrlerindendir. Medhe delâlet eden sözlerle zem, yâhut zem gibi görünen ifâdelerle medh usulüdür. Te'kîd-ül-medh bi-ma-yüş-bih-üz-zem», yâni «zemme benzer medh» ve «te'kîd-üz-zem bi-mâ-yüşbih-ül-medh», «medhe benzer zem» olmak üzere iki nevi'dir.

İSTİFHÂM : (استفهام) Meânî tâbîrlerindendir. (bk. İnşâ)

İSTİHDÂM : (استخدام) Bedî' tâbîrlerindendir. (bk. Telvihât)

İSTİHLÂF : (استخلاف) İmlâ harflerini, bu günkü tâbiriyle sesli harfleri med kadar, yâni «â, î, û» derecesinde uzatmak demekdir. Fuzûlî'nin :

Verseydi âh-i Mecnûn feryâdımın sedâsın
Kuş mu karâr ederdi bâşındaki yuvâda

beytinde vâki' «baş» ve «yuva» kelimelerinin «â»ları, «kuş mu»nun «û»su, «bâşındaki»nin «î»si;

Bekâyî'nin :

Zülf-i yârın haberin kim getirir bâna dedim
Gösterüb bâd-i sebâyı dediler bû getirir

beytindeki «bâna» kelimesinin birinci «a»sı, «sebâyı» kelimesinin «a» sı ve «bû» kelimesinin «u»su;

Nâbî'nin :

Zen merde, cüvân pîre, kemân tîrine muhtac
Eczâ-yi cihan cümle birî bîrine muhtâc

beytindeki «birî» kelimesinin ikinci «î»si, «bîrine» kelimesinin birinci «i»si gibi.

İstihlâf türkçe kelimelerde âhenkli olmaz. Hele Şeyh-ül-islâm Yahyâ Efendi'nin :

«Firkatinde çekdiğim âlâmı çekmez dâğlar»

mısrâındaki «dağ» lafzında olduğu gibi iki hece derecesinde uzun okunması lâzım gelenleri hiç çekilmez. İstihlâfın zıddı «azl»dir. (bk. Azl, imâle, hurûf-i ma'zûle)

İSTİHZÂR : (استحضار) Hazırlanmak demekdir ki konferans vereceklerin evvelce okumak ve araşdırmak suretiyle hazırlanmaları mânâsında kullanılır.

İSTİTBÂ' : (استتباع) Bedî' tâbîrlerindendir. İç içe ve katmerli medh mânâsınadır. (bk. İdmâc)

İŞBÂ' : (اشباع) bk. Kafiye.

İŞFÂK : (اشفاق) Meânî tâbîrlerindendir. Çekinilen ve korkulan bir şeyin zuhûra gelmesinden korkmakdır. (bk. İnşâ)

İŞTİKAK : (اشتقاق) Bedî' tâbîrlerindendir. Bir maddeden müştak kelimelerin bir ibârede bulunmasıdır. «En basît bir câhilin mechulâtı, en derin bir âlimin mâlûmatından çok fazladır.» fıkrasındaki «câhil» ile «mechulât» ve «âlim» ile «mâlûmat» kelimelerinin bir araya gelmesi gibi.

Nâbî'nin :

Murâd ederse müsebbib bir âdemin kârın
Yed-i teşebbüsünü cüst-ü cû eder esbâb

beytindeki «müsebbib» ve «esbâb» da böyledir. Bir de «şibh-i iştikak» vardır ki aynı mâddeden müştak gibi görünen, fakat hakîkatde öyle olmayan kelimelerin bir araya getirilmesidir. Lâmi'î'nin :

Dûd-ı âhı kimsenin eflâke memdûd olmadı
Şu'le-i tîğin olaldan dehr içinde rûşenâ

beytindeki «dûd» ile «memdûd» kelimelerinin bir araya gelmesi gibi. Bâkî'nin :

Elemin Kays'e kıyâs etme dil-i mahzûnun
Yok idi aklı, ne derdi var idi Mecnûnun

beytindeki «Kays» ve «kıyâs»;

Nacî'nin :

Kayse değildir hataratım makis
Mahbes-i-şâhin-i belâdır serim

beytindeki «Kays» ve «makîs» kelimelerinin bir arada bulunması da şibh-i iştikakdır.

İTHÂF : (اتحاف) Birinin adına eser yazmak demekdir. Eski ilim adamlarının bir âdeti vardı. Yazdıkları kitabları ya bir hükümdârın, yâhut bir vezîrin, yâhut ileri gelen birinin ismiyle tevşîh ederlerdi. (bk. Tevşîh) Müelliflerin bunu yapmakdan maksadları hem o adamın ihsanına nail olmak, hem de onun yardımiyle eserin nüshalarını çoğaltmak ve yaymakdı. Fakat doğrusunu söylemezlerdi. «Bir adamın adı ancak bir kitabda bulunmakla unutulmakdan kurtulur.» fikrini ortaya atarlardı. Nitekim Nefî', Birinci Ahmed'e sunduğu bir medhiyede :

İltifât et sühan erbâbına kim anlardır
Medh-i şâhân-i cihân-bâna veren ünvânı
Kim bilirdi şüarâ olmasa ger, sâbıkda
Dehre devletle gelüb yine giden şâhânı
Haşredek âb-i hayat-i sühan-i Bâkî'dir
Andırıb zinde kalan nâm-i Süleyman Hânı

beyitlerini yazmış, Ziya Paşa da Harabât mukaddimesinde :

Bu dehre nîce şeh-i cihân-bân
Geldi, gitdi olundu nisyân
Bir Gaznevî nâm u şöhret aldı
Şehnâme'de çünki ismi kaldı
Sa'dî eğer etmeseydi îrâd
Kim eyler idi Atâbek'i yâd
Ezkâr-i Hüseyn Baykarâ'yi
Hıfz eyledi Câmî vü Nevâyî

demişdi. Yüksek mevki'lerde bulunanlar da kendileri için eser yazılmasından hoşlanırlar, hattâ âlimlere, şâirlere emir verip kitab yazdırırlar, o vâsıta ile sağ iken şöhret kazanmak, ölünce de rahmetle yâd olunmak isterlerdi. Lâle devrinde yazılan kitablarm bir çoğu Dâmâd İbrahim Paşa'nın teşvikiy-

le te'lif edilmiş, müelliflerine Paşa tarafından paralar verilmişdi.

İ'TİLÂF, yâhut **MUVÂFEKAT** : (ائتلاف موافقت) Edânın müeddâya, üslûbun mânâya uygun olması demekdir. Lafzın mânâ ile, lafzın vezinle, lafzın lafızla, mânânın mânâ ile muvafekati olmak üzere i'tilâfda beş türlü uygunluk lâzım gelir.

Lafzın mânâ ile i'tilâfı kullanılacak kelime ve terkîblerin mevzûa uygun olmasıdır. Nef'î'nin, bir muhârebeyi tasvir eden:

Cevv-i havâda sîyt-i çekâçak-i tîğden
Âvâz-i r'ad ü sâika reh-güm-künân olur

beytindeki lafızlar gibi. Mevzû, bir harb tasvîri olduğu için kelimeler, çezâletli lafızlardan intihâbolunmuş ve onların sert telaffuzu mânâya muvâfık bulunmuşdur. Halim Giray'ın bir mısrâını tazminen yazdığım:

Bayram günü gelüb de ser-i kabr-i pâkine
Eşk-i teri çemenlerine şebnem eyledim
Her kes evinde, bense mezârında kardeşim!
«El îd-i ekber eyledi, ben mâtem eyledim.»

kıt'asında âdetâ bir kabrin sükût ve sükûnu ihlâl edilmemek isteniyormuş gibi rakîk kelimeler istimâli de mevzûa münâsib düşmüşdür. (bk. Rikkat ve cezâlet). Muhyiddin Râif Bey'in:

Ararım hep onu Muhyî, sorarım hep onu ben
Açar açmaz gözümü subh-ı kıyâmetde bile

beytindeki «subh» kelimesi tam yerindedir. Ona mukabil «rûz», yâhut «yevm» lafızları kullanılsaydı mevzû' ile o kadar mü'telif olmazdı. Çünki sabahleyin uyanılır ve o vakit göz açılır.

Lafzın vezinle i'tilâfı, mânâya münâsib bir kelimenin vezne sığmaması dolayısiyle yerine başka kelime kullanmak, yâhut yine vezin îcâbı olarak kelimenin — takdim ve te'hir suretiyle — yerini yadırgamak, lafzın vezin ile i'tilâf edememesi demek olur. Ziya Paşa'nın tercî.'-i Bendindeki:

Yârab nedir bu dehrde her merd-i zû-fünûn
Olmuş belâ-yi akl ile ârâmdan masûn

beytinde «masûn» kelimesinin vezin icabı ve kafiye icbâriyle «mahrum» mevkiinde kullanılması; Râgıb Paşa'nın:

Görse cânâ seni ağyâr ile hem-bezm-i şerâb
Âşıkın bağrı kebâba teb-i gayretle döner

beytinde ise yine vezin zaruretiyle «ateş» mevkiinde (teb) lafzının irâd ve «âşıkın bağrı teb-i gayretle kebaba döner.» denilmek gelirken ibârenin za'f-i te'lîf ile berbâd edilmesi gibi.

Lafzın lafızla i'tilâfı, bir ibârede mânâca münâsib kelimeler kullanılması, âdetâ «tenâsüb» san'ati yapılmasıdır. Bir resim altına yazılan:

Bir gölge imiş hayât-i bîsûd
Bir gün silinir o zıll-i memdûd
Bir gölgeyi gösteren şu zılden
Olmaz mı fenâ-yi ömr, meşhûd

kıt'asındaki «gölge, silinir, zıll-i memdûd» kelimelerinin mânâca uygunluğu gibi. Şeyh Gâlib'in şu parlak beyti de böyledir:

Yâkut gibi şarâb-i engûr
Elmâs gibi piyâle-i nûr

Nef'î'nin:

Çekdikce silk-i nazma dür-i medhin asmân
Mihr, âne târ-ı şa'şaadan rîsmân verir

beytinde ise «dür» ile «rîsman» kelimeleri arasında i'tilâfsızlık vardır. Çünki inci, ipliğe dizilir, halata dizilmez.

Mânânın vezinle i'tilâfı, mânânın vezin icâbı olarak karışmamasıdır. Tevfik Fikret'in:

Bir darbe, bir duman ve bütün bir gürûh-ı sûr
Bir ma'şer-i vazî'-i temâşâ, haşîn, akur
Tırnaklariyle bir yed-i kahrın didik didik
Yükseldi ka'r-i cevve bacak, kelle, kan, kemik

beyitlerinin birincisinde mânâ vezinle i'tilâf edememişdir. Çünki: «haşîn» ve «akur» kelimeleri tırnağın sıfatı olduğu halde mısrâ sonunda bulundukları için birdenbire «ma'şer-i vazî'-i temâşâ»ya âid imiş gibi görünmektedir. Me'hazlerimde gösterilmemekle berâber, mevzûa göre bir vezin intihâbı da mânânın vezinle i'tilâfı cümlesinden olsa gerekdir.

Mânânın mânâ ile i'tilâfı, bir husûsun en münâsib bir şeye mukarin olmasıdır. Meselâ: «Ben, ona hürmetlerimi takdim ederdim, o da bana teveccüh ve iltifât gösterirdi.» ibâresinde küçük bir adamın hürmet takdimi ile büyük bir zâtın teveccüh ve iltifât göstermesi husûslarının münâsiblerine iktirânı gibi. Bunların yerleri değişdirilse de «Ben, ona teveccüh ve iltifât gösterirdim, o da ba-

na hürmetlerini takdim ederdi.» denilse i'tilâfsızlık yapılmış, çünki küçük büyütülmüş, büyük de küçültülmüş olur.

«Tenâsüb» san'atine de «i'tilâf» denildiği vardır.

İTNÂB : (اطناب) Çok lafızla az mânâ ifâde etmek, kısacası lakırdıyı uzatmak demekdir ki îcâzın zıddıdır. İcâzda tekellüf olmakla berâber makbuldür. İtnâb ise — tavzîh ve te'kîd misilli fâide tasavvuriyle bile — makbul değildir.

İtnâbı «mümil» ve «makbûl» diye ikiye ayırmışlardır. Hiç bir fâide gözetilmeyerek sözün uzatılmasına «itnâb-i mümil» yâni usandıran itnâb; bir fâide düşünülerek tatvîl-i mekale de «itnâb-i makbûl» demişlerdir.

Haşv-i kabîhler ve tekrârlar, «itnâb-i mümil», haşv-i melihlerle tekrîrler «itnâb-i makbûl» cümlesinden sayılır. Meselâ Sünbülzâde Vehbî'nin :

Harf-gîr olma, zarâfet satma
Sözüne kizb ü dürûğu katma

beytinde «yalan» demek olan «kizb» ve «dürûğ»dan biri haşv-i kabîh olmakla berâber onun îrâdı ile söz itnâb-i mümil derekesine düşmüşdür.

Şeyh Galib'in :

Ey dil ey dil yine bu mertebe pür-gamsın sen
Gerçi vîrâne isen genc-i mutalsamsın sen

beytindeki «ey dil»in tekrîri ifâdeyi itnâb-i makbûl derecesinde bırakmışdır.

İ'VİCÂC-İ TABÎAT : (اعوجاج طبيعت) Tabîatin çarpıklığı mânâsına bir tâbirdir ki kendisinde «zevk-i edebî» olmayanlar hakkında kullanılır. «Filânın i'vacâc-i tabîati vardır.» demek : «Onda edebî kabiliyet yoktur.» mânâsınadır. O gibiler, ne kadar uğraşsalar mevzûn bir söz söyleyemedikleri gibi, söylenmiş olanları da mutlaka vezinsiz okurlar, hattâ âdî bir ibâre ile vezinli bir sözü ayırd edemezler. İnanılamayacak garîbelerdendir ki bir edebiyat muallimi : «4 mefâîlün» veziyle yazılmış bir kıt'ayı «Vezni fâilâtün, fâilâtün, fâilün değil mi?» diye bana sormuşdu. Böyle i'vicâc-i tabîat sâhibi bir adam, arûzu tedvîn eden İmâm-i Halil'in dersine gelir, fakat her süâl karşısında kabiliyetsizliğini gösterirmiş. Bir gün hoca, şunu taktî' ediver diye :

İzâ lem-testati' şey'en fe-da'hu
Ve câvizhu ilâ-mâ testati'

yâni «Bir şeyi beceremezsen onu bırak da yapabileceğin bir şeyle uğraş!» beytini okumuş ve herifi nâzikçe istiskal etmiş.

İYHÂM : (ايهام) Lügatde şübheye düşmek, düşürülmek demekdir. Istılâhda müteaddid mânâsı olan, yâni hakikî ve mecazî muhtelif mânâlara delâlet eden bir kelime ve terkîbin uzakca mânâsını kasd etmekdir ki buna «tevriye» de denilir. Cevdet Paşa Belâgat-i Osmaniye isimli eserinde :

«Şeyh-ül-İslâm Mekkî zâde Âsım Efendi'nin vefâtında Vak'a-nüvis Es'ad Efendi meşîhati gözler ve ona hazırlanırken Ârif Hikmet Beyefendi Şeyh-ül-İslâm oldukda Es'ad Efendi'nin söylemiş olduğu :

Bu beytim yâdigâr olsun cihâna
Tehallüfle derûnum gamla doldu
Bana lâyık iken Câh-i Meşîhat
Hudânın Hikmeti Ârif Bey oldu

kıt'asındaki hikmet dahi bu kabildendir.» der.

Evet, «Hudânın hikmeti» terkîbinin yakin mânâsı herkesin bildiğidir. Fakat Es'ad Efendi, oradaki «hikmet»i zikr ile uzak bir mânâyı, yâni Şeyh-ül-İslâm Ârif Hikmet Molla'yı kasd etmişdir.

Yeniçeriliğin ilgasında İzzet Molla'nın nazm etmiş olduğu meşhur :

Tecemmu' eyleyüb Meydân-i Lahme
Tuz ekmek hâini bir nice bâğî
Koyub kaldırmadan ikide, birde
Kazan devrildi, söndürdü ocağı

kıt'asındaki «kazan» ve «ocak» kelimelerinin uzak mânâsı olan «Yeniçeri kazanı» ve «Yeniçeri ocağı» irâde edilmişdir.

İyhâm-i tenâsüb : bk. Tenâsüb.

İyhâm-i tezâd : bk. Tezad.

İYKAÎ : (ايقاعى) İnşâ-yi gayr-i talebînin diğer bir vasfıdır. (bk. İnşâ)

İYTÂ' : (ايطاء) Bu da kafiye kusûrlarındandır ki kafiye sırasında ve cinâs olmaksızın bir lafzın tekrarlanmasıdır. Nâbî'nin :

Cem'oldu bezm-i sohbete yarân birer birer
Câm aldı dest-i işrete rindân birer birer

matlaındaki farsça cem' edâtı olan «ân» ile biribirine benzetilmiş «yarân» ve «rin-

dân»ın takfiyesi gibi. Bu matlaı takibeden beyitlerin kafiyeleri hep böyledir. Âcizin;

Tâb-i meh ile Marmara bir havza-i sîmîn
Satlında perî kızları her mevce-i nermîn

beytindeki «sîm» ve «nerm» kelimeleri nisbet edâtı olan «în» ile yekdiğerine kafiye olabilmişlerdir. Eskiler uzunca kasîdelerde ve aralarında en az yedişer beyitlik fâsıla bulunmak şartiyle böyle iki, nihâyet üç kafiyenin tekerrürüne cevâz gösterirlerdi. Maamâfih kafiye tekrârında yakınlık uzaklık göstermeyenler de vardır.

«İytâ»yı «celî» ve «hafî» yâni «belli» ve «gizli» olmak üzere ikiye ayırmışlardır. Yukarıda getirilen misallere «iytâ-i celî» denilir. İytâ-i hafî ise: «hûnâb, sîrâb, gülâb, sîmâb» gibi «âb» kelimesiyle yapıldığı halde herkesin birdenbire anlayamayacağı kelimelerle kafiye yapmakdır.

Nef'î'nin :

Hâk bir mertebe germ oldu ki devrân edemez
Nice tûfân ile bir zerre gubârın sîrâb
Böyle germâdaki deryâları huşk etdi havâ
Kûhdan zâhir ü cârî olanı sanmanız âb

beyitlerindeki «sîrâb» ile «âb»ın takfiyesi gibi.

İZÂLE : (ازاله) Arûz ıstılâhında «mefâilün» cüz'ünden «hetm» ve «harm» dolayısiyle kalan «fâ'» yerine «fa'l» cüzünü getirmekdir. (bk. Zelel)

İZMÂR : (اضمار) Arûzculara göre «mütefâilün» cüz'ünün ikinci harekesini hazf etmekle kalan «mütfâilün» yerine «müstef'ilün» getirmekdir. İkinci şekle «muzmer» denilir.

İZMÂR KABL-EZ-ZİKR : (اضمار قبل الذكر) Bir kelimenin zikrinden evvel ona âid zamir kullanmak demekdir. Nâcî'nin :

O da olmuş vatan-cüdâ, seyyâr
Ne hazîn ağlıyor şu ebr-i behâr

beytinde olduğu gibi ki «o» zamîri «ebr-i behâr»a âid iken ondan evvel zikr olunmuşdur. Abd-i âcizin :

Sen de mi giryende-i firkatsin ey ebr-i behâr
Ya nazîre-sâz-i eşk-i çeşm-i giryânım mısın?

beytinde izmar kabl-ez-zikr vardır. Maksad: «Ey ebr-i behâr, sen de mi giryende-i firkatsin?» demek olduğu halde vezin zarûretiyle zamîr evvel irâd edilmişdir. İzmâr kabl-el-zikirlerde az çok bir vuzûhsuzluk olduğundan yapılmaması daha iyidir.

K

KABZ : (قبض) «Mefâilün» cüz'ünü «mefâilün» şekline sokmakdır. İkinci şekle «makbûz» derler. (bk. Makbûz)

KAFİYE : (قافيه) Son harf ve harekeleri biribirine uygun olan ve mısrâ yâhut beyt sonunda bulunan kelimelerdir.

Bir tabur zannetmeyin şehrâha olmuş hatve-zen
Sîne-cûşan-i hamiyyet bir yanar dağdır gelen

mısrâlarının sonundaki «hatve-zen» ve «gelen» kelimeleriyle :

Ey altmışına sâl-i hayâtının eren âdem
Altmış senelik ömrün elinde nesi kaldı?
Gaflet mi, tegafül mü nedir? Neyse uyan bak
Bî-hûde güzâr eylemesin müddet azaldı

kıt'asını teşkil eden beyitlerin âhirindeki «kaldı» ve «azaldı» lafızları gibi.

Revî — Redîf : Kafiyenin son harfine «revî» derler ki biribirine uygun olması lâzım gelen bu harfdir. Yukarıdaki «hatve-zen» ve «gelen» kafiyelerindeki «n»ler revîdir. Çünki o kelimelerin tam sonunda bulunmuşlardır. Fakat :

Geçüb kemâl-i belâgat kelâli kalmışdır
Meâl-i şi'r unutulmuş, melâli kalmışdır

beytinin revîleri ise «kelâl» ve «melâl» ke-

limelerinin sonunda bulunan «l»dir. Alt tarafı, yâni «...i kalmışdır» harfleri «redîf»dir. Zirâ revîden sonra gelib tekerrür eden harf, yâhut kelimeye «redîf» denir.

Tam ve yarım kafiye: Revî harfleriyle onların harekeleri, yâni okunuşları biribirine uygun kelimelerden yapılmış kafiyelere «tâm» vasfı verilir. Bir de «yarım kafiye» vardır ki Frenklerin «assonant» dedikleri hafif benzeyişdir. Fâruk Nâfiz Bey'in:

Birdenbire sıyrıldı gözümden çözülen bağ
Bir hâtıranın dağdaki yâdıydı bu menba'

beytindeki «bağ» ve «menba'» kelimelerinden kafiye yapılması gibi.

Eskiden yarım kafiyeler, mâni, koşma ve sâire gibi halk manzumelerinde bulunurdu.

Akşam oldu ikindi
Mum şamdana dikildi
Herkesin yârı geldi
Benim boynum büküldü

tarzında takfiyeler, divân şâirlerince ayıb sayılırdı. Böyle «dikildi», «büküldü» gibi harekesi farklı kafiyeler şöyle dursun, mahreci yakın harflerden kafiye yapmak, meselâ:

Sâir lüsün-i atîkanin hep
Menkulâtı olur müretteb

beytinde olduğu vechile (p) ile (b) nin takfiyesi kusur addedilir ve yapmak cür'etine «ikfâ» denilirdi.

Zerre-i nûrundan iken muktebes مقتبس
Mihr ü mehe etmek işâret abes عبث

beytinin (س) ve (ث) harfleriyle biten iki kelimeden takfiye edilmiş olmasının cevâzına Recâîzâde Ekrem Bey: «Kafiye göz için değil, kulak içindir.» diye edebî bir fetvâ verdi. Onun üzerine arûz yazanlar da kafiye hududunu genişletdikce genişletdiler (bk. İkfâ ve Yarım kafiye)

Kafiye harfleri: Eski kafiyecilere göre ve en meşhur itibâra nazaran kafiye harfleri «revî», «te'sis», «dahîl», «ridf», «kayd», «vasl», «hurûc», «mezîd», «nâire» isimleriyle dokuz harfdir.

Revî: Yukarıda kısaca bahs edildiği üzere kafiyenin son harfidir.

Nâcî'nin:

«Allâh nedir?» diyince gafil
Allâh! deyib hamûş olur dil

beytindeki «gafil» ve «dil» kafiyelerinin son harfi bulunan «l»ler gibi.

Revîde: «1— Harf-i aslî-i ahîr olmak, 2— Tekellüfsüz olarak harf-i aslî-i ahîr menzilesinde bulunmuş harf olmak, 3— Tekellüfle kelimenin ortasında harf-i aslî-i ahîr menzilesinde bulundurulmuş harf olmak, 4— Tekellüfle kelimenin sonunda harf-i aslî-i ahîr menzilesinde bulundurulmuş harf olmak» itibâriyle dört ihtimâl buluyorlar.

1— Birinci ihtimâle misâl olmak üzere Nâcî'nin «Tevhîd»inden olan bir beyt, yukarıda gösterildi.

2— İkinci ihtimâle, yâni revînin tekellüfsüz olarak harf-i aslî-i ahîr menzilesinde bulunmasına Fikret'in:

Sokaklarda seylâbeler ağlaşır
Ufuk yaklaşır yaklaşır yaklaşır

beytinin kafiyeleri misâl olur. Çünki orada muzari' alâmeti olan «laşır»lar hakîkatte son harf olmadıkları halde o menzilede bulunmuşlardır. Yoksa «ağlaşır»da son harf «ğ», «yaklaşır»da ise «k»dır.

3— Üçüncü ihtimâle, yâni revînin tekellüfle kelimenin ortasında harf-i aslî-i ahîr menzilesinde bulunmasına misâl olmak üzere Nâcî merhum:

Dediler: mevsim-i sermâda çıkar mı evden
Heves-i sayd ile hiç olmayan âdem kevden

beytini irâd eyledikden sonra: «Bu beytin birinci mısrâında revî «ev»in harf-i aslî-i ahîri olan «v»si itibâr olunduğu suretde ikinci mısrâında «bön» demek olan «kevden»in vavı harf-i aslî-i ahîr menzilesinde bulundurulmuş olur.» diyor.

4— Dördüncü ihtimâle, yâni revînin tekellüfle kelime sonunda harf-i aslî-i ahîr menzilesinde bulundurulmuş harf olmasına da:

İftihâr eyleriz bununla da biz
Müstefîz-i meâsir-i arabiz

beytini misâl gösterdikden sonra: «Bu beytin birinci mısrâında harf-i aslî-i ahîr «z» olduğu halde ikinci mısrâında «Arabiz» tâbirindeki (z) harf-i aslî-i ahîr menzilesinde bulundurulmuşdur.» mütâleasını yürütüyor. Nâcî'nin şu mütâleası «Arabız» kelimesi «Arebiz» âhenginde okunacak olursa doğrudur. Fakat iyi konuşan hiç bir Türk «Arab» kelimesini «Areb» olarak söylemeyeceği gibi «Arabız» denilmesi lâzım gelen « عربز » kelimesini de «Arabiz» diye te-

laffuz etmez. Binâenaleyh misâldeki «tekellüf»ü asıl bu cihetden aramalıdır.

Revî kendisinden sonra gelen «vasl»a muttasıl olmaz, yâni sâkin bulunursa «mukayyed», muttasıl ve müteharrik olursa «mutlak» vasfını alır.

Te'sis: Revî ile aralarında müteharrik bir harf olan elifdir. Yâni revîden evvel müteharrik bir harf, ondan evvel de bir elif bulunursa o elife «te'sis», öyle kafiyeye de «kafiye-i müessese» derler.

Ye's ile ol rütbe oldum ki memâtın mâili
Görsem âguşa alırdım şevk ile Azrâili
Öyle bizâr-i hayâtım ben ki tercîh eylerim
Böyle bir ömr-i tüvân-fersâya merk-i hâili
Hâtır-i pejmürdemi ihyâ da etse istemem
Nefha-i Îsâ ile feyz-i dem-i Cebrâili
Âşık-ı âsûdegî-i mevtim ey şûr-i hayât
Olma Allâh aşkına dildârımın sen hâili
Gayet-i hirmânı gör kim ölmek istersen yine
Etmiyor dilhâhımın baht-i siyâhım nâili
Sûziş-i efgan-i Tâhir eyliyor işrâb-i hâl
Ki nasıl âlâm ile olmuş bu nazmın kaili

gazelinin kafiyeleri gibi.

Te'sis ile revî arasındaki müteharrik harfin aynı olması, meselâ yukarıki gazelin kafiyelerinde olduğu gibi hemze bulunması şart değildir. Bir tahmîsin son parçasını teşkil eden şu mısrâların kafiyelerinde olduğu gibi:

Şu nazm-ı pâki tahmîse heveslenmiş iken hâtır
Reh-i nâ-reftesinde kaldı ey Tâhir, kalem kasır
Hulâsa: Hak min-el-evvel ilel-âhir olan hâzır
«Hudâ zâhir, Hudâ bâtın, odur manzur-u her nâzır»
«Dil-i Vassâf'a şevk-âver o gül-ruhsâr mevcâ-meve»

Te'sîsi hâvi bir kelime te'sisi olmayan bir kelime ile takfiye edilebilir. Meselâ Fuzûlî:

Beni zikr etmez il, efsâne-i Mecnuna mâildir
Ne benzer ol bana derdi anın dermânı kabildir

matla'lı gazelinde:

Ne müşkil hâli olsa âşıkın mâşûk eder çâre
Ger ol bî-derd bilmezse bu hâli hâl müşkildir

beytini bulundurmuşdur ki, onun kafiyesi olan «müşkil» kelimesinde te'sîs yokdur. Maamâfîh olsaydı daha âhenkli olurdu.

Dahîl: Te'sîs ile revî arasındaki harfdir. Yukarıki misâllerde olduğu gibi.

Nâcî der ki:

«Bâzılar, revîlerin müteharrik olduğu vakit dahîllerin ihtilâf-ı harekâtında beis yokdur derler. Meselâ «kâtibe» ile «muâtebe»nin kafiye yapılmasını tecvîz ederlerse de bu sûret, âhenge — velev küllî olmasın — halel vereceğinden adem-i cevâzının tercîhi daha ziyâde muvafık-i tabîat görünür.»

Ridf: Revîden evvel bulunan «ا ، و ، ى» imlâ harflerinden biridir. Bu da iki türlü olur:

1— Revî ile ridf arasındaki müteharrik, yâhut sâkin ayrıca bir harf bulunmaz:

Mecmûanı gözden geçirdim evlâd
Gördüm sözlerinde yüksek isti'dâd
Yaşanan yıllardan hisâb sorulur
Yaşanmamış müddet için ne olur

Bir bezm-i samîmî ki meserret ile leb-rîz
Her meve-i eşvâkı olur kahkaha-engîz

beyitlerinin kafiyelerinde olduğu gibi.

2— Revî ile redif arasında sâkin bir harf bulunur.

Ey fürûğ-ı rûy-i pür-tâbiyle kevn efrûhte
İncilâsından onun pehnâ-yi sînem sûhte

kafiyelerindeki sâkin «h» harfi gibi. Fakat dikkat edilecek olursa görülür ki, bu gibi harfler «kayd»dan ve böyle kafiyeler «mukayyed» kafiyeden ibâretdir. Arablar «vav» ve «ya» redifinin ihtilâfını câiz görürler. Meselâ «makul» ile «ekavîl»i kafiye yaparlar. Acem ve Türk şâirleri bunu yapmamışlar ve yapmadıklarına da iyi etmişlerdir.

Kayd: Revînin fâsılasız olarak üst tarafında bulunan harfdir ki kafiyelerde tekrârı lâzımdır. Öyle kafiyelere de (mukayyed) tâbir ederler.

Abdülhak Hâmid Bey'in meşhur:

Kan akmada râyet-i zaferden
Ma'dûd oluyor bu, zîb-ü-ferden
Âzâde kalaydılar seferden
Bir ordu çıkardı bir neferden

parçasındaki «zafer», «fer», «sefer», «nefer» kafiyelerinde bulunan «f» harfleri gibi.

Vasl: Revîden sonra gelen harfdir.

Hurûc: Vasıldan sonra gelen harfdir.

Mezîd: Hurûcdan sonra gelen harfdir.

Nâire: Mezîdden sonra gelen harf yâhud harflerdir.

O dil ki şa'şaa-i vechine mukabil olur
Fürûğ-i hüsnün ile inşiâa kabil olur

beytindeki kafiye olan «mukabil» ve «kabil» kelimelerindeki «l»ler revî, «elif»ler vasl, «vav»lar hurûc», «l»ler mezîd, «vav» ile «r»ler nâiredir.

Nâcî der ki: «Zann-i âcizânemize göre «revî»den sonra her ne gelirse «redîf» addolunmak evlâdır.»

«Nâcî'nin gösterdiği bu evleviyyete biz de iştirâk ederiz.

Redîf: En doğrusu revîden sonra gelen ve aynen tekerrür eden kelimedir.

Bir safâ bahş edelim gel şu dil-i nâşâd(a)
Gidelim serv-i revânım yürü Sa'dabâd(a)

ve:

Safa-yi-aşkı kim anlar kiminle söyleşelim
Vefâ-yi-aşkı kim anlar kiminle söyleşelim

beyitlerinde görüldüğü vechile redîf, tek harfden ibâret olduğu gibi bütün mısrâı tutacak derecede uzun da olabilir. Redîfli manzumelere «müreddef» derler. Müreddef manzume Arabda yokdur. Farsca ve Türkçe nazma mahsusdur.

Kafiye harekeleri: Kafiye harekeleri, yâni revî ile alt ve üst tarafındaki harflerin okunması: Res, işbâ', hazv, tevcîh, mecrâ, nefâz nâmiyle altıdır.

Res: Te'sîsin üst tarafındaki hareke, yâni fethadır.

Mârifet iltifata tâbi'dir
Müşterisiz metâ' zâyi'dir

beyt-i meşhûrunun «t» ve «z» harflerinin harekesi gibi.

İşbâ': Vaslı, yâni revîden sonra tekerrür eden bir harfi bulunan kafiyedeki dahîlin harekesidir. Bu hareke, ya üstün, ya esire, ya ötürü olur. İşbâ'ın ihtilâfı, meselâ «lâgari» ile «şâiri» kelimelerinin takfiyesi, «uyûb-ı kafiye»den (kafiye ayıblarından) sayılır.

Hazv: Redîf ile kaydın üst tarafındaki harfin harekesidir.

Kâinâta hâne-bîrûn ol da et bir iltifât
Şekl-i insânîye girmiş rûh görsün kâinât

beytindeki «iltifât» ve «kâinat» kafiyelerinde vâki «f» ve «n» harflerinin harekeleri gibi.

İşbâ'da olduğu gibi hazvin de tekerrürü lâzımdır. İhtilâfı, hüsn-i tabîate uygun düşmez. Meselâ «seyr» ile «sîr» kelimelerinin takfiyesi kulağa hoş gelmez.

Tevcîh: Te'sîs bulunmayan kafiyede revînin üst tarafındaki harfin harekesidir.

Sana düşmez bu i'tilâ ey gül
Oradan düş ki reşke düşdü gönül

beytinin kafiyelerindeki eskiden « ک » ile yazılan «n»lerin harekesi gibi.

Muallim Nâcî merhum der ki:

«Revî sâkin bulunduğu vakit tevcîhin tekrârı tabiîdir. Meselâ «elken» ile «mümkin» kafiye olamaz. Müteharrik olduğu zaman tevcihin ihtilâfını tecviz edenler vardır. Meselâ «müşterî» ile «sâmirî» ve «unsurî»yi kafiye yaparlar.»

Biz de deriz ki: Böyle yapanlara uymamak evlâdır.

Mecrâ: Revînin harekesidir ki üstün, esire, ötürü olmakda ve ince, yâhut kalın okunmakda biribirine uygun olmalıdır. Hazret-i Mevlânâ vasfında olan:

Arz edib de sadr-i pür-sûzunda dâğ-i lâle ney
Bulmak ister nefha-i ney-zende feyz-i jâle ney

matla'lı kasîdenin kafiyeleri hep böyle meftûh ve hafîf harekeli iken:

Sen o Rûh-ullâh-i mânâsın ki vermişsin hayât
Benzemişken huşk ü pejmürde kalan bir dâle ney

beytindeki kafiyede mecrâ ihtilâfı yapılmışdır. Çünki Türkçe «dâl» kelimesi harekelenince «dâle» değil, dala» denilmek lâzım gelir.

Nefâz: Kafiyede vaslın harekesidir. Hurûc, mezîd, hattâ nâirenin harekelerine de bu isim verilir. Kafiyelerde «nefâz» da tekrar olunmalıdır. Olunmayacak olursa kulağa hoş gelmez. Kafiye harekeleriyle aldıkları isimlere dâir Nâcî merhum Istılâhât-i Edebiye'sinde gösterdiği misallerle şöyle bir hülâsa yapıyor:

Res: Sanayi' - menâfi'

İşbâ': Âzerî - hâverî, nâilî - mâili, tegafülün - tecâhülün

Hazv: Kâr-bâr, tîr-mîr, nûr-mûr, zeng-teng

Tevcîh: Ben-sen, müştehir-müftehir, gül-mül

Mecrâ : Tene-zene, zemânı-mekânı
Nefâz : Ânınızın-şânınızın, pîşânînize-peşîmânînize.

Taktî' itibâriyle kafiye nevi'leri : Kafiyenin harf ve hareke itibâriyle nevi'leri ve aldıkları isimler yukarıda gösterildi. Bir de taktî' itibâriyle, yâni imlâ harfleri nazar-i itibâra alınmak şartiyle beş nev'e ayrılır ki isimleri : «Müterâdif, mütevâtir, mütedârik, müterâkib, mütekâvis»dir.

Müterâdik kafiye : Sonunda yan yana iki sâkin harf bulunan kelimedir. «Uhûd», «şühûd» kelimelerinin sonundaki «û» ve «d» harfleri gibi.

Mütevâtir kafiye : Sonunda bir sâkin, ondan evvel bir harekeli, daha evvel bir sâkin harf bulunan kelimedir. «yârım», bârım» kelimelerindeki sâkin «â» ve «m» harfleriyle harekeli «r» harfleri gibi.

Mütedârik kafiye : Sonunda bir sâkin, ondan evvel iki harekeli, daha evvel bir sâkin harf bulunan kelimedir. «Giryânımı», «cânânımı» kelimelerindeki sâkin» «â» ve «ı» harfleriyle harekeli «n» ve «m» harfleri gibi.

Müterâkib kafiye : Sonunda bir sâkin, ondan evvel üç harekeli, daha evvel bir sâkin harf bulunan kelimedir. «Sehbâ--yi adem», «mînâ-yi adem» terkîblerindeki sâkin «a» ve «m» harfleriyle harekeli «yı = ى » «a = ع » ve «d = د »harfleri gibi.

Mütekâvis kafiye : Sonunda bir sâkin, ondan evvel dört harekeli, daha evvel bir sâkin harf bulunan kelimedir. Muallim Nâcî :

«Dört harekenin teâkubiyle sakîl olacağı derkâr bulunan bu nevi' kafiye, evzânın müsâadesizliğinden dolâyı — bililtizâm yapılmazsa — hemen hiç bulunmayacak derecede azdır. Meselâ «gelememiş» ile «çelememiş», vezne sokulabilse kafiye-i mütekavise için bir misâl olur.» diyor.

Kafiyenin mülekkab, yâni adı belli ayıbları : Takfiye hususûnda acemilik yapmak, eski şâirlerce ayıb sayılırdı. O ayıblardan bâzılarına isim bile verilmişdi. Böyle adı belli olan kafiye kusurlarına «uyûb-ı mülekkaba-i kafiye» derlerdi. Topuna birden böyle bir ünvân verilmesi : adı konulmamış kafiye kusurları da olabileceği ihtimâline mebnî idi.

Kafiye ayıblarının adı sanı belli olanları: «Senâd», «ikvâ», «ikfâ», «iytâ», denilenleri idi. Bunların dördü de «s» ve «i» harfinde. îzâh edilmiş olmakla berâber burada kısaca söyliyeceğim.

Senâd : Kafiyelerde redîfin, yâni revîden evvelki harfin hareke ihtilâfıdır. «sâr», «sîr», «sûr» kelimeleri gibi.

İkvâ : Hazv ve tevcîhin ihtilâfıdır. «Devr», «dûr»; «derd», «dürd»; «kel», «kül» kelimeleri gibi.

İkfâ : Revînin değişmesidir. Sabah صباح ile intibah انتباه havâs خواص ile havâs خراس kelimelerinin takfiyesi gibi.

İytâ' : Celî ve hafî olmak üzere ikiye ayrılır :

İytâ-yi celî : Bâzı edâtlar yardımı ile yapılan kafiyelerdir. Nâbî'nin :

Cem' oldu bezm-i sohbete yarân birer birer
Câm aldı dest-i işrete rindân birer birer

matlaındaki «yarân», «rindân» kelimelerinde olduğu gibi. Bunlardan cem' edâtı olan «ân» kaldırılacak olursa «yâr» ve «rind» kelimeleri kalır ki onların yekdiğerine kafiye olamayacağı «ân»ların ise ancak «redîf» derecesinde kalacağı mâlumdur.

İytâ-yi hafî ise : Tekerrürü «yarân» «rindân» kadar belli olmayan kelimelerdir.

Tâb-i meh ile Marmara bir havza-i sîmîn
Satlında perî kızları her mevce-i nermîn

beytindeki «simîn» ve «nermîn» kafiyeleri gibi. Bunlar «sîm» ve «nerm» kelimelerinin «în» edâtı ile ism-i mensub yapılmış oldukları halde ilk bakışta farkına varılamayacağı için buradaki iytâ, hâfî sayılmışdır.

İytâ-ı-celîyi hâvi olan ve alelekser cem', yâhut sıfat-i müşebbehe alâmeti olan «an» ile yapılan kafiyelere «kafiye-i şâygân», tâbir olunur.

Bir manzumenin matlaını teşkil eden mısrâlardan birini makta'da aynen irâd etmek de iytâ cümlesinden sayılmışdır. Mahallinde gösterildiği üzere şu harekete «redd-i matla'» denilir.

Uyûb-ı gayr-i mülekkaba-i kafiye : Kafiyenin isim verilmemiş kusurları da vardır. Meselâ revî'nin bir mısrâda harekeli, bir mısrâda sâkin olması. Enderunlu Vâsıf'ın :

Geldi hurûş u cûşa yine dilde âb-ı aşk
Etdi esâs-i sabr u şekîbi harâb-ı aşk

matlaında «âb» ve «harâb» kelimeleri izâfetle müteharrik iken:

Feyz-i müessirat-i havâs âzmûdedir
Vâsıf ederse nola heman şeyhi şâb aşk

beytinin kafiyesi bulunan «şâb» kelimesi münkatî' ve sakindir.

Benim:

Galib gelüb aklı sürdü sevdâ
Âsarımı hep süpürdü sevdâ
Aldı dili destbürd-i sevdâ
Bir sûru yıkık hisâr idim ben

bendimde de «sürdü sevdâ» ile «destbürd-i sevdâ» kafiyeleri bunu andırır.

Fikret'in:

Bulutlar karardıkca zerrâta bir
Ağır, muhtazır dalgalanmak gelir

beytindeki «bir» ve «gelir» kafiyeleri de bana bozuk düzen geliyor. Çünki «bir» kelimesi «dalgalanmak»ın sıfatı olduğu halde mevsufundan epeyice ayrılmışdır.

Zammeyi andıran fethalı kelime ile fetha-i sarihalı kelimenin takfiyesi de kusurlu sayılırdı. Halbuki İran edebiyatında «hoş» ile «keş» in, «hod» ile «bed»in kafiye yapıldığı pek çokdur. Meselâ Firdevsî:

Meyâzâr mûrî ki dâne-keşest
Ki cân dâred ü cân-i şîrîn hoşest

«Tane çekendir diye bir karıncayı incitme. Çünki onun canı vardır. Tatlı can da hoştur.»

Sa'di de:

Yekî ân ki der-nefs hod-bîn mebaş
Diger an ki der halk bed-bîn mebaş

Dikkat edeceğin şeylerin biri odur ki nefiste hod-bîn olma! Diğeri de odur ki halk içinde bedbîn (kötümser) olma! demişdir.

Eskiden Vâsıf'ın:

Ey muğ-beçe minnet ile yanmaksa elinden
Erbâb-i harâbât yıkılsın temelinden

beytinde olduğu gibi « ڭ » ve « ن » harf*leriyle kafiye yapılması* da kusurlu *sayılır*dı. Fakat şimdilerde bu kadar ince aranılıp sık dokunulmuyor; bu gibi şeyler çekinilmeksizin yapılıyor.

Kafiyeyi bir de «gayr-i mâmul» ve «ma'mûl» olarak taksim ederler.

Gayr-i mâmul kafiye, tasarruf ve tekellüfsüz olarak kafiye olabilen kelimedir. Mâmul kafiye ise, terkîb ve teczie gibi bâzı tasarrufat ile kafiye olabilen kelimedir. Yenişehirli Avnî Bey, «Kubbe-i Hadra ve Hazret-i Mevlânâ» vasfındaki meşhur kasîdesine:

Bârgâh-i âsmân mı, Kubbe-i Hadrâ mıdır?
Ya fezâ-yi lâ-mekânda çetr-i «Ev-ednâ» mıdır?

beytiyle başlamış ve kafiyeleri istifhâmî olarak irâd eylemiş iken sonralarına doğru:

Hâme kim fülk-i yem-i vasfında olmuşdur reîs
Âşikane bir gazel tarh eylese eyyamıdır

beytinde kafiyeyi ihbarî, alt taraflarında ise yine istifhamî olarak kullanmışdır. Aşağıki gazelin bâzı kafiyeleri de bu yolda mâmuldur:

Cevr-i gerdûn yıkınada zâten dil-i efkendemi
Âh ey hâtır-nüvâzım, şimdi artık sen de mi?
Girye-bâr oldukca senden tesliyet bekler iken
Sen değil, hattâ hayâlin kaçmada şîven demi
Göz yaşı fâş eylediyse mâcerâ-yi aşkımı
Göz mü mücrim, yoksa insâf et kabâhat bende mi?
Kalb-i bîmarım nasıl etmez enîn-i iztırâr
Tîr-i gamzen rûhu mecrûh etdi, ancak tende mi?
Gözde eşk-i gam, lebimde hande-i ye's-i pesîn
Girye-i sevdâmı gör, seyr eyle zehr-i handemi
Ben harîdârım metâ'-i cân ile bildir bana
Ni'met-i arâm-i kalb-i Tâhir ey meh, sende mi?

Kafiyenin teaddüd ettiği de olur. Bir manzûmenin kafiyesi iki tane olursa «Zülkafiyeteyn», ikiden ziyade bulunursa «zülkavâfî» nâmını alır.

İki kafiyeliler ya «mütekarrin», ya «mahcub» olurlar. Mütekarrin olanların kafiyeleri yan yana bulunur. Muallim Nâcî'nin:

Hangi âkil der ki ancak «râh»-i «gülşen»den geçin!
Bir de gafiller, şu «nâliş-gâh»-i «şîven»den geçin!

beytinde olduğu gibi.

Mahcûb olanların kafiyeleri fâsılalıdır. Nâbî'nin:

«Âlem» esîr-i dest-i meşiyyet» değil midir?

«Âdem» zebûn-i pençe-i «kudret» değil midir?

beytinde olduğu gibi.

Yenişehirli Avnî Bey'in :

«Erbâb»-i «kalem» mârifet-âmuz-i «ümem»dir
«Âdâb»-i «ümem» mâ-hasal-i feyz-i «kalem»dir

beyti de «zül-kavâfî»dir.

KALB : (قلب) Bedî' san'atlerindendir. Bir kelimedeki harflerin yerlerini değişdirmek, fakat başka bir harf ilâve etmemek şartiyle başka ve mânâlı bir kelime çıkarmakdır. Çıkarılan kelimeye «maklûb» denilir.

«Âteş», «şitâ»da sevgilidir halk-i âleme

ve :

«Emel»-i «kâh»a düşenler «elem»-i «hâk»a düşer

mısrâlarındaki eski harflerle «âteş» ve «şitâ», «emel» ve «elem», «kâh» ve «hâk» kelimeleri gibi.

Eski bedî'ciler kalbi de cinâs kabîlinden sayarlardı.

Harflerin yerleri aşağıdan yukarıya doğru ve bir intizam ile değişmek, daha doğrusu kelime sonundan evveline doğru okunmak üzere başka ve mânâlı kelime çıkarsa o kalbe «muntazam denilir; ve :

Âteş şitâda sevgilidir halk-ı âleme

mısrâındaki «âteş» ve «şitâ» kelimeleri gibi ki ikisi de sondan öne doğru okunacak olursa yine «âteş» ve «şitâ» kelimeleri çıkar. «Kalb-i muntazam»a cinâs-i maklûb diyenler, cinâs-i maklûbu da «mücennah» ve «müstevî» diye ikiye taksim edenler de vardır.

Maklûb-i mücennah : Bir kelimenin aslı ile maklûbunun bir fıkra, yâhut bir mısrâ ve yâhut bir beytin evveliyle sonunda bulunmasıdır. Lâmiî'nin meşhur kasidesindeki:

Mûr gibi emrine kılınış itâat halk-i Rûm
Râm olubdur nîtekim Mûsâ'ya ey şeh sihr-i mâr

beytindeki «mûr» ile «rûm» ve «râm» ile «mâr» kelimeleri birer maklûb-i mücennahdır. Buna mücennah denilmesi de; asıl kelime ile maklûbun iki tarafda birer kanad gibi olmasındandır.

Maklûb-i müstevî ise, alt üst edilişinden yine aynı zuhûr eden kelimelerdir.

Tegayyür gelse de kaim pederse dahl ü îrâda
Masârifde tegayyür gelmez aslâ kalb-i dâmâda

beytindeki «dâmâd» kelimesi gibi ki ne tarafından okunsa aynı kelime zuhûr eder. Eskilerden işi gücü olmayanlar, boş yere kafa yormakdan çekinmeyenler maklûb-ı müstevî olacak mısrâlar ve beyitler tanzimiyle de uğraşmışlardır. Bilmem hangi Fars şâirinin :

شو همره بلبل بلب هر مهوش

mısrâı ile Edirnelî Nazmî'nin :

Hoş kemâlin heme kelâmın şulı
Âşinâ-yi leâli-yi inşâ

beytinde olduğu gibi.

Bâzı harflerinin yerleri değişmesiyle başka mânâ ifâde eden kelimelere «kalb-i ba'z», yâhut «kalb-i mu'vec» derler. Yine Lâmiî'nin :

Dahl eder huld-î berîne kasrının her safhası
Raks urur havzun içinde mihr ü meh subh u mesâ

beytindeki «dahl» ile «huld» ve «kasr» ile «raks» kelimelerinde olduğu gibi.

Cinâs bahsinde söylenildiği vechile latin harfleriyle yazılan yazıda bu gibi kelimelerin cinâş veya maklûb olabilmesi mümkün değildir veya pek güçtür; meğer ki imlâ harfleri bırakılıb okunan harflere ehemmiyet verile veya bir tesadüf ola.

KALENDERÎ : (قلندرى) Halk edebiyatı tâbîrlerindendir. Halk şâirleri «mef'ûlü, mefâîlü, mefâîlü, feûlün» vezninde tanzim ettikleri gazele bu adı verirler. Kayserili Pesendî'nin :

Ey bâd-i sabâ, yâr ile vuslat ne zamândır?
Bir kerre süâl eyle ki ruhsat ne zamândır?
Dağ olsa bile eyleyemez hecre tehammül;
Taş olsa erir âteş-i hasret ne zamândır?

beyitlerini hâvi manzûme gibi.

KARİB : (قريب) Arûza sonradan ilhak olunan bahirlerdendir. Türkçeye hiç yakışmayan ve Türkçede hiç kullanılmayan vezinleri şunlardır :

1— Mefâîlün, mefâîlün, fâilâtün
2— Mefâîlü, mefâîlü, fâilân
3— Mef'ûlü, mefâîlü, fâilâtün
4— Mef'ûlü, mefâîlü, fâilât

KASÎDE : (قصيده) Matlaı musarra' ve aynı kafiyede on beş beyitden fazla olmak üzere yazılan uzun manzume. Kasîdenin asıl mevzuu medihdir. Eski şâirlerin bir kısmı, ihsânını umdukları kimseleri göklere çıkarırcasına medh ederler, mukabilinde bol bol caize alırlardı. Esâsen âşikane sözlerden ibâret olması lâzım gelen gazelin sonradan her türlü fikre beyân vasıtası olduğu gibi kasideler de sonradan her vâdide yazılmaya başlamış, meselâ Nâmık Kemal'in «Hürriyet Kasîdesi» gibi vatan-perverâne duygulara ifâde zemini olmuşdur. Tabiî o yoldaki manzumeler bahs edeceğim medh kasîdelerinden hâricdir.

Kasîdeye musarra' bir matla' ile başlanılır. Başlangıcda ya doğrudan doğruya medh ü senâya girişilir, yâhut âfâki-ve yâhut âşikane bir mukaddime yapılır. Mukaddime âfâki ise, yâni bahardan, hazandan ve sâireden bahs ediyorsa «teşbîb», âşikane duyguları ihtivâ ediyorsa «nesîb» nâmını alır.

Nâcî, Mecmûa-i Muallim'de :

Nesîb, nisbetden me'hûz olarak kasaidlerin başlarında îrâd olunan gazele ıtlak olunur. Gûyâ ki şâir, bununla mahbubesine intisabeder.

Teşbîb — ki lügatde bir şeyin revnakını artırmakdır — ıstılâhda nesîbden ibâretdir. Gûyâ ki şâir, bununla kasîdesini tezyîn eder. Ekser-i üdebâ nezdinde nesîb ile teşbîb, mustalâhat-i müterâdifeden mâdûd ise de bâzıları nesîbi şâirin kasîde ibtidâsında mahbûbesine arz-i mahabbeti mutazammın söylediği gazele, teşbîbi dahi yine kasîde ibtidâsında — âşikane olsun olmasın — hasb-i-hâl ve tavsîf-i asâr-i tabîat yollu îrâdolunan sözlere tahsis ile beyinlerini tefrik ederler. Bu itibâra göre meselâ Bâkî'nin Ali Paşa vasfındaki kasîdesine :

Rûh-bahş oldu Mesîhâ-sıfat enfas-i bahâr
Açdılar dîdelerin hâb-i ademden ezhâr

gibi beytlerle başlayışı teşbîb kabilinden olur.» der.

Mukaddimeden sonra bir münâsebet getirilerek medhe girişilir. Bu münasebeti hâvî olan beyte «gürîz» yâhut «gürîz-gâh» denilir. (bk. Gürîz-gâh)

Şâirlerin mahlası bulunan beyte «tâc beyt» tâbir edilir. (bk. Tâc beyt)

Ondan evvel, yâhut sonra da ihsânı umulan zatın çok yaşaması için temenniyatda bulunulur. Bâzı şâirler kasîdelerinin ya ibtidasında, ya ortasında bir gazel yazarlar ki buna «tegazzül» adı verilir.

Bâzıları da yalnız memduhun değil, kendilerinin de medhine kalkışırlar, yâni hem överler, hem övünürler, «Fahriye» dedikleri bu övünme ile «kibar dilenci» olduklarını gösterirler.

Şu tâbirlerin nasıl tatbik edildiğini göstermek için en meşhur kasîdecimiz Nef'î'nin bir kasidesini alıyorum :

KASÎDE-İ FAHRİYE DER-MEDH-İ SULTAN OSMÂN

Safder-i mâni, dil-i sâhib-kırânımdır benim
Tîgi, şemşîr-i cihân-gîr-i zebânımdır benim
Sînesin çâk eyledim çarhın, değildir kehkeşân
Zahm-i şemşîr-i zebân-i kin-sitânımdır benim
Kahramânım nîze vü şemşîre çekmem ihtiyâc
Hâme-i cadû-zebân tîg u sinânımdır benim
Husrev-i gencîne-perdâzım tükenmez gevherim
Vâridât-ı gayb, genc-i şâygânımdır benim
Tâ ezelden feyz-i Hak mevkufdur endîşeme
Mülk-i ma'nî vakf-i tab'-i kâm-rânımdır benim
Mülk-i Rûmu ol kadar tutdu sevâdı şi'rimin
Feyzî'yim gûyâ ben, ol Hindûsitânımdır benim
Şimdi sırr-ı feyz-i Hallâk-i Meâni bendedir
Ser-te-ser âlem, sevâd-i Isfehânımdır benim
Enverî-i rûzgârım, nokta-i pergâr-i gayb
Kûy-i hurşîd-i zamîr-i nükte-dânımdır benim
Lâ-mekân-seyr âftâbım, hâke düşmez pertevim
Arş-i istiğnâ-yi himmet âsitânımdır benim
Ben, o hurşîdim ki pinhânım derûn-i zerrede
Hem cihan bir şu'le-i kevkeb-feşanımdır benim
Bî-vücûdum ol kadar âyîne-i idrâkde
Kim gubâr-i dil, cihân-i lâ-mekânımdır benim
Cevher-i ferdim heyûlâ-yi tasavvurdan berî

Şeş cihât-i ma'rifet Kevn ü mekânımdır benim
Köhne. üstâd-ı muallimhâne-i endîşeyim
Nâtıka, şâgird-i ders-i imtihânımdır benim
Ol nedîm-i bezle-gûyum bezm-i şâh-i aşkda
Güft-ü-gû-yi cân ü dil sehv-i lisânımdır benim
Âfitâb-i subh-i ma'nî bezm-i endîşemde câm
Bâde feyz-i bâ-yezâl-i câvidanımdır benim
Nâz-perver âşıkım, ser-mest olursam gam değil
Gamze-i hûn-rîz-i sâkî pâs-bânımdır benim
Mahrem-ı esrâr-i aşkını bana düşmez söylemek
Hançer-i müjgân-i cânân tercemânımdır benim
Söylesem ol nükte-perdâz-i meânî-perverim
Akl-i kül dîvâne-i hüsn-i beyânımdır benim
Mest-i câm-ı aşkım, ilhâm olmayınca söylemem
Gerçi kim fevvâre-i ma'nî dehânımdır benim.

Buraya kadar olan beyitler, hem bir teşbîb, hem de bir fahriyedir. Bundan sonraki beyit de «gürîzgâh» olub ondan sonra şâir pâdişahın sitâyişine girmektedir :

Şimdi ammâ böyle deryâlar gibi pür-cûş eden
İltifât-i padişâh-i nükte-dânımdır benim
Ol şehenşâh-i cihân-perver ki lâyıkdır dese
Kıble-i şâhân-i âlem âsitânımdır benim
Dâd-ger hâkan-i âlî-rütbe Osman Hân ki çerh
Yüz sürüb pâyına der : şâh-i cihanımdır benim
Devr-i adlinde mübâhât eyleyüb der, rûzgâr
Kim bu günler îd-ü nev-rûz zemânımdır benim
Böyle şâhenşâh-i âdil gelmemişdir âleme
Cümle târih-i selef hâtır-nişânımdır benim
Benden a'lâ mı bilür kadrin felek, yâ rûzgâr
Kim hayâl-i medhi her dem yâr-i canımdır benim.
Fahr ederse ger zemin bûs-i cenâbiyle felek
Hâk-i pâyi rûzgâra armağanımdır benim.
Kîmyâ buldum sürünce hâk-i payına yüzüm
Genc-i devlet nakd-i vakt-i râyegânımdır benim

Olalı vassâf-ı dest-i zer-feşânı âfitâb
Cild-i dîvân-i muhayyel dâstânımdır benim
Feyz-i evsâfiyle ben gûyâ cihân-i ma'niyim
Kene-i tab u çeşm-i dil bahr ü kânımdır benim
Meşreb-i pâkidir ol ser-çeşm-i Âb-ı Hayât
Kim hayâl-i reşhası rûh-i revânımdır benim
Meclis-i ikbâline geldim güher-pâş olmağa
Cevheriyim, bu gazel zîb-i dükânımdır benim

Şâir burada tagazzül ediyor :

Âşıkım, şûrîdelik ârâm-i cânımdır benim
Gamze-i dilber, belâ-yi nâgehanımdır benim

beytiyle bir «tecdîd-i matla'» eder, yâni yeni bir matla' yazar. Gazel şöyle devâm eder :

Gamzeden kim havfeder zülfü havâdar olmasa
Gamze zîrâ hem-dem-i râz-i nihânımdır benim
Ben, girîbân-çâk mest-i câm-i istiğnâ-yi aşk
Fitne hidmet-kâr-i dâmen-der-miyânımdır benim
Bülbül-i gülzâr-i aşkım sîne-i pür-dâğ ile
Nev-şügüfte gonca-i dil âşiyânımdır benim
Hânmân-sûz-i dilim, girdâba düşmüş ateşim
Halka halka turre-i dilber duhânımdır benim
Âteş-i aşkım ki deryâlar söğündürmez beni
Nukta-i dâğ-i süveydâ dûdmânımdır benim
Nutka gelsem Nef'i-i mûc'z-demim Îsâ gibi
Beyt-i mâmûr-i meânî hânmânımdır benim
Hem kâsîde, hem gazel bir taze vâdîdir bu kim
İhtirâ'-i hâme-i mûciz-beyânımdır benim

beyitlerinde hem mahlasını söyler, hem de yeni bir vâdî açdığını anlatmakla yine övünür. Nihayet :

Söz tamam oldu duâ etsem nola şimden gerü
Kudsiyân, müştâk-i nazm-i dil-sitânımdır benim
Haşr oluneca tâ ki şevk-engîz-i bezm-i ehl-i dil
Keyf-i sahbâ-yi hayâl-i şâdmânımdır benim
Şâd-kâm olsun serîr-i saltanatta rûz u şeb
Bu duâ şâm ü seher vird-i zebânımdır benim.

beytleriyle duaya başlar ve kasîdeyi bitirir.

Bu gün, «terkedildi.» denilen kasîdecilik, bize Acemler vasıtasiyle Arablardan gelmiş-

dir. Hicretden bir buçuk asır evveline kadar Arablar birkaç beyitlik manzumeler söyleyebilmişler. İlk def'a uzun manzume tanzim eden «Mühelhil» adındaki şâir imiş. Torunu «İmrü'ül-Kays» ise kasîdeyi âşikane hisler ve şâirâne tasvîrler ile süslemiş. Bunun bir kasîdesi, Kâ'be dıvarına asılan ve «Muallekat-i Seb'a» denilen yedi manzûmenin en üstünde dururdu. Kur'ân'ın belâgatine karşı İmrü'ül-Kays'in hemşiresi tarafından indirildi. Hazret-i Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn devirlerinde kasîdeciliğe pek ehemmiyet verilmedi. Emevîler ile Abbâsîler, kendilerini medh ettirmeye pek düşkündüler, kasîdecilere bol bol ihsanda bulunurlardı. Halîfelerin bu temayülü, devlet erkânına da sirâyet etdi. Sonra da «Tavâif-i Mülûk»e yayıldı. Binâenaleyh Arab, Acem, Türk memleketlerindeki şâirler, nazm san'atını âdetâ menfaat vasıtası haline getirdiler.

Bir Türk hakanı olan Gazneli Mahmud'un sarayında aylıklı 400 şâir olduğu söylenir. Bunlar, Mahmud'un vasfında kasîde yazarlar, «Sultan-uş-Şuarâ» ünvânını taşıyan reisleri Unsurî vasıtasiyle Hakana takdim ederlermiş.

Türkler müslüman olmadan evvel de aralarında bu âdet vardı. «Ozan» dedikleri şâirler, hakanlar ile hatunların medhine dâir manzûmeler tertib ederler ve «Kopuz» dedikleri saz ile birlikde okurlardı. Bu manzumelere — saz nağmesine koşulup berâber okundukları için — «Koşuk» derlerdi ki «mesnevî» şeklinde olurdu. Bizim koşmalar, bu koşuk kelimesinin hem adı, hem şekli değişmişidir.

Şâirler kasîdelerine mükâfat olarak câize» nâmiyle ihsanlar alırlardı. Bu yüzden çok zengin olmuşları vardı. Meselâ Gazneli Mahmud'un Sultân-uş-Şuarâsı olan Unsurî bu sâyede o kadar zenginleşmişdi ki — rivâyete göre — tenceresini gümüşden, sofra takımını altından yapdırmışdı.

Bir kasîdesi üzerine kendisine bir memleketin vergi geliri bağışlanmış, yâhut uhdesine birkaç köy ve nahiye temlik edilmiş şâirler bulunduğunu tarih haber veriyor. Bizim Nef'î'nin bir kasîdesine câize olmak üzere vezir İlyas Paşa bir at, bir köle, birçok kıymetli eşya ve bin altın vermişdi. Meşhur Nedîm kasîdelerini okurken Damad İbrahim Paşa neş'elenir ve şâirin ağzına mücevherler doldururmuş. Germiyan Beyi, kendini medh eden Şeyhî'nin ne dediğini anlamadığı halde âdet diye dinler ve câize verirmiş. Bir gün huzûrunda saz çalan bir halk şâiri:

Benim devletlu sultanım akîbâtın hâyır olsun
Yidiğün bal ile kaymak, gezindiğün çâyır olsun

beytini terennüm etmiş, bu sözü anlayan Bey de pek hoşlanmış: «Söz dediğin böyle olur. Şeyhî gelir, söylenir durur, medh mi eder, zem mi eder anlamadığım halde dinlerim» demiş.

Lâyık olmayan kimseleri — sırf verecekleri câize için — medh etmek, o gibileri vehme düşürmek ve istibdadî hareketlere sevk eylemekden başka bir şey değildir. Yazık ki eski şâirlerimizin çoğu bu küçüklüğün mürtekibi ve padişahlarla devlet adamlarının yapdıkları zulümlerin en birinci müsebbibi olmuşlardır. İkinci Osman gibi çok genç bir hükümdâr için Nef'î'nin:

Her ne işlerse zamâne tâbi'-i endîşesi
Her ne emr eylerse devrân bende-i fermânberi

demesi:

Gelince aklına bir şey çekinme, emr eyle
Ne türlü olsa irâden hemen revâ diyelim
Duyur elest hitâbın simâha istersen
Büküb de boynumuzu hep «belâ, belâ!» diyelim

demekden ve aklına ne gelirse onu yap teşvikinde bulunmakdan başka nedir? Ne acınacak haldir ki eski divânların ekser mündericatı, lâyık olmayanlar için yazılmış övüntülerden ibâretdir.

19. asrın ortalarına doğru ilân edilen Tanzîmâtdan sonraki yazılara «Tanzimat Edebiyâtı» diyorlar. O edebiyatın müessisi diye tanınmış olan Şinasî Efendi ile Tanzimat edebiyatının değerli üstâdlarından Ziya Paşa da kasîde yazmakdan kalemlerini kurtaramamışlardır. Şinasî, Reşid Paşa'yı medh ederken:

Eyâ ehâli-i fazlın Reîs-i Cümhuru

diye yeni yolda bir hitabda bulunuyor ve Tanzimat Kanunu için:

Bir ıtıknâmedir insâna senin kanûnun
Bildirir haddini Sultâna senin kanûnun

diyebiliyordu. Fakat Ziya Paşa, Sultan Abdülaziz'e takdim etdiği kasidelerle onu beşeriyetin de fevkine çıkarıyordu. Abdülhamid devri, kasîdeciliğin en coşkun bir zamanı idi. Padişahın velâdet ve cülûsuna tesâdüf eden günlerde gazete sahifeleri, mânâlı mânâsız medhiyelerle dolardı. Maamâfih onları yazan huluskârlara on para da verilmezdi. O vakitki medh ve senâlar, muayyen günlere ve manzum sözlere de münhasır değildi. Gazetelerin her günkü nushaları birer sitayişnâme idi. Çünki her fıkra, belki her satırda Padişahın icrâatı alkışlanırdı.

KASR : (قصر) Meâni tâbirlerindendir. Bir şeyin başka bir şeye tahsîsi demek, yâni bir şeyin başkalarında bulunmayıp ancak bir şeyde bulunduğunu söylemektir. Bulunan şeye «maksur», kendinde bulunan şeye «maksurün-aleyh» denilir.

Acıyan yok bana kendi yüreğimden gayri
Ağlayan yok bana öz merdümeğimden gayri

beytinde olduğu gibi «acımak» ve «ağlamak» başkalarından selb edilerek şâirin yüreğiyle göz bebeğine tahsis edilmişdir. Burada «acımak»la «ağlamak» maksur, «şâirin yüreği» ile «göz bebeği» maksurün-aleyhdir.

Kasr mânâsı, Türkçede «ancak, yalnız, başka, özge, sâde, belki, meğer, değil» edâtlariyle, yâhut nefy ve isbât tarikiyle ifâde edilir. Bâki'*nin* :

Mâverâ-yi perde-i esrâra bulmaz kimse râhı
Hazret-i Hakdır bilen ancak hakîkat nolduğun
Dehrde ahvâl-i halkı gösterir âyîne yok,
Suret ü endâmı rü'yet etdirir âyîne var

beyitlerinden birincisi edât ile, ikincisi nefy ve isbat tarikiyle yapılan kasra misâldir. Kasr hakkında Belâgat kitabları fazla mâlûmat verirler. Tafsilât almak için oralara mürâceat edilmelidir.

KAT' : (قطع) Bedî' san'atlerindendir. Sözün te'sirini artırmak ve dinleyenin anlayışına bırakmak için lakırdı bitmeden kesivermekdir. Yusuf Ziya Ortaç Bey'in :

«Derdim öyle büyük ki...
Hayat öyle bir yük ki...»

mısrâlariyle «İmtihan geliyor. Çalışın, yoksa...» ibâresinde olduğu gibi.

KAT' : (قطع) «Müstef'ilün» cüz'ünü «mef'ûlün»; «mütefâilün» cüz'ünü «feilâtün» şekline sokmakdır. İkinci şekillere «maktu'» denilir. (bk. Maktû)

KATF : (قطف) «Müfâaletün» cüz'ünü «feûlün» şeklinde sokmakdır. İkinci şekle «maktuf» denilir.

KAYD : (قيد) Revîden evvel gelen ve iki kafiyede biribirinin aynı olan harf. Nâcî'nin :

Ben ne Mesîhî, ne Mesîhâ-demim
Zevki hakîkatde arar âdemim

beytinin kafiyelerindeki «d» harfi gibi.

Kayıdlı kafiyelere «mukayyed kafiye» derler. (bk. Kafiye)

KEF : (كف) «Fâilâtün» cüz'ünün yedinci harf-i sâkinini hazf ile kalan «fâilât» yerine «fâilân» cüzünü getirmekdir. İkinci şekle mekfûf» derler.

KELÂM : (كلام) Meânî tâbîrlerindendir. İşitene tam bir mânâ ifâde eden sözdür. İfâdenin tâm olması, kelimeler arasındaki nisbetin tâm olmasından husûle gelir.

Kelimeler arasındaki nisbet ya «sübûtî», ya «selbî» olur. «Hava açıkdır.» kelâmındaki nisbet sübutîdir. Yâni havâda açıklık gösterir. «Hava açık değildir.» sözündeki nisbet, selbîdir. Yâni havâda açıklık olmadığını anlatır.

Kelimeler arasındaki nisbete «isnâd», nisbet edilen kelimeye «müsned», kendisine nisbet edilen keilmeye de «müsnedün-ileyh» denir. Yukarıki misallerdeki «açık» ve «açık değil» kelimeleri müsned, hava kelimesi de müsnedün-ileyhdir.

Kelimelerin selben, yâhut sübûten nisbeti, mâzi, hâl, istikbâl zamanlarından birine mukarin olur ve harice tealluk ederse o ifâdeye «cümle-i haberiyye» denilir. «Eskiden okumuşdum.», «şimdi yazıyorum.» ve kitâbımı inşâallâh bitireceğim.» ibâreleri birer «cümle-i haberiyye»dir. Çünki hem zamana delâletleri, hem hârice tealluklar vardır. Fakat «Dikkat etsinler.», «Yanılmasınlar.», «Gözünü aç!», «Alay etme!» ibârelerinde hârice tealluk yokdur. Onlardaki nisbet gaib ve muhâtabın şahıslariyle kaimdir. Böyle nisbetlere de «İnşâ» denilir. (bk. İnşâ)

Kelâmın asıl rükünlerine, yâni müsnedün-ileyh ile müsnede «Umde», mâadâsına, yâni cümlenin mütemmimâtına «fazla» adı verilir.

KELÂM-ÜR-RÛH, KELÂM-ÜS-SÂMİT : (كلام الروح ، كلام الصامت) Tekellüm-i rûh, tekellüm-i sâmit denilen tarzda yazılan yazılardır. (bk. Tekellüm-i ruh, tekellüm-i sâmit)

KESF : (كسف) «Mef'ûlât» cüz'ünün yedinci harfini hazf ile «mef'ûlâ» yapmak, onun yerine de «mef'ûlün» cüz'ünü koymakdır. İkinci şekle «meksuf» denilir.

KESRET-İ-TEKRAR : (كثرت تكرار) Bir kelime veya terkibin bir ibârede lüzumsuz yere birkaç def'a zikr olunmasıdır. (bk. Tekrar, tekrîr)

KİNÂYE : (كنايه) Lügatde tasrîhin zıddıdır. Yâni bir fikri kapalı söylemekdir. İlm-i Beyânda ise : «Hem hakikat, hem mecâz mânâsı anlaşılabilen lafız»dır. O lafza «meknî-bih, delâlet etdiği mânâya «meknî-anh» derler. Meselâ biri için «açık göz» denilmesi kinayedir. Çünki bundan hakikat mânâsı, yâni o adamın gözünün açık olduğu anlaşıldığı gibi, mecâz mânâsı, yâni onun zeki olduğu da anlaşılır. Asıl maksûd olan mânâ da budur. İşte «açık göz» kinâyenin lafzı olduğu için «meknî-bih», «zeki» de kinâyenin mânâsı olduğu için «meknî-anh»dir. Kinâyenin daha bir takım envâ' ve taksimatı varsa da pek de ehemmiyet verilecek şeyler olmadığından onların nakline lüzum görmedim. Fazla mâlûmat almak isteyenler «Mutavvel Tercemesi» ile Diyaribekirli Saîd Paşa'nın «Mizân-ül-Edeb»ine ve Manastırlı Rif'at Bey'in «İlm-i Beyân»ına müracaat etsinler..

KIRAET : (قرائت) Yazılmış bir yazının okunmasıdır. İnsan, bir yazıyı da kendi kendine mütalea eder, yâhut başkasına dinletmek üzere okur. Hususî mütalea, bir takım kaideleri bulunmakla beraber, yine de nasıl olsa olabilir. Fakat dinletmekden maksad anlatmak olduğu için o yolda okumanın dikkat edilecek bâzı noktaları vardır.

Okunacak eser, mensur ise onu okumaya «kırâet», manzum ise «inşâd» denilir. (bk. İnşâd)

Gerek kırâeti, gerek inşâdı «mihanikî», «mantıkî», «bedîî» diye üçe ayırıyorlar.

Mihanikî kırâet : Kelimeleri, terkibleri doğru telaffuz etmekle berâber ezber ders dinletiyormuş gibi okumakdır. Böyle okuyuş, dinleyene bir şey anlatmaz. Okuyanın okuduğu şeyin mevzûunu iyi kavramamış olduğunu anlatır. Bundan dolayı öyle kırâet, bir makinenin duygusuz işlemesine benzetilir.

Mantıkî kırâet : Acele etmiyerek, noktalama işâretlerinin hükmüne riâyet ederek, yâni virgüllerde biraz, noktalı virgüllerde biraz daha durmak, teaccüb ve istifhâm noktalarını anlatmak, muhâverelerde konuşanların sözlerini ayırmak suretiyle okumakdır.

Bedîî kırâet : Mantıkî kıraet şartlarına riâyetden fazla olarak sesini rikkat mevkiinde indirmek, şiddet makamında yükseltmek, acemi aktör tavrı takınmaksızın mevzûu, savtî ve bedenî belâgatle tecessüm ettirmekdir. (bk. İnşâd)

KIT'A : (قطعه) En mârûf kullanışa göre aynı vezinde iki beyitden ibâret ve başlı başına bir mânâ ifâde eden nazım parçasıdır. Zâten kıt'a denilmesi de bu itibâr iledir. Kıt'aların — yine en çok — 2 nci ve 4 üncü mısrâları kafiyeli olur. Şu parçada olduğu gibi :

Zikr-i hayr ile anılmak demedir
Var ise feyz-i beka insâna
Onu tahsîle çalış ömründe
«Âb-ı hayvân»ı bırak hayvana

Kıt'aların iki beyitden fazla olanları da vardır ki onlara «kıt'a-i kebîre» denilir. Birinci mısrâı kafiyeli olanlara ise «nazm» tâbir edilir.

Olmuşun mâni'i- râhat bana sen âh gönül
Sebebi çekdiğimin sensin a güm-râh gönül
Gayet-i rikkat ile oldım esîr-i sevdâ
Ne kadar hisli yaratmış seni Allâh gönül

parçası gibi.

KIYÂSA MUHALEFET : (قياسه مخالفت) Galât-i tehâkkümî de dedikleri kıyâsa muhalefet, üdebâ arasında cârî olan usûle uymamakdır. Başlıca üç şeyden olur :

1— Nazımda vezne uydurmak için bir kelimenin telaffuzunu değişdirmek, meselâ : harfini hazf etmek, yâhut hecesini uzatmak ve kısaltmak, yâhut müşedded bir heceyi muhaffef, muhaffef bir heceyi müşedded okumak.

2— Müteaddid mânâsı olan bir kelimeyi meşhûr olmayan mânâda kullanmak.

3— Sarf ve nahve âid kavâid hatası yapmak.

Tevfîk Fikret'in «Bir sabah idi» başlıklı manzumesinin :

Duvaklı bir gelin süsü verirdi karşı sâhile
Gubâr-i nûra benzeyen hafîf ü sâf bir nikab

beytindeki «karşı sahil» tâbiri kıyâsa muhalifdir. Çünki o makamda «karşıki sâhil» denilir. Nef'î'nin :

Bâna ne ben rind-i cihân-dîdeyim
Etmez eser bâna gam-i rûzgâr

beytiyle Nâbî'nin :

Zen merde, cüvân pîre, keman tîrine muhtâc
Eczа-yi cihân cümle biri bîrine muhtâc

beyitlerindeki «bana» ve «bir» kelimelerinin heceleri uzatılmıştır.

Nâmık Kemalzâde Ali Ekrem Bey'in :

Târîhdir âlemde nice ilmin esâsı
Târîhdir ilâ eden azmâyiş-i nâsı

beytinde de — tecribe mânâsına olan — «âzmâyiş» kelimesinin meddi kasr olunmuşdur.

Ziya Paşa'nın :

Her şahsi harîm-i Haka mahrem mi sanırsın
Her tâc giyen çulsuzu Edhem mi sanırsın

beytindeki «Hakka» kelimesi şeddeli olmak lâzım gelirken şeddesiz,

Kabiliyyet dâd-i Hakdır her kese olmaz nasîb
Sadhezâr terbiyye etsen bî-edeb olmaz edîb

beyt-i meşhûrundaki «terbiye» lafzı da muhaffef olmak îcâb ederken müşedded olarak kullanılmışdır. Bir vakitler çıkan İkdam gazetesinin bir nüshasında münderic : «Beş senelik bir emekden sonra tramvaylarımızı, o da kısmen, «kehrübâ» ile işletebildik.

Tasvîr-i Efkâr» gazetesinde muharrer : «Avrupa efkâr-i-umumiyesi nazarında bundan iki üç sene mukaddemine kadar Müslümanlar tedenni ve «vukuf-i sırf ile ittihâm olunmakda idi.» fıkralarındaki «kehrübâ» kelimesinin «elektrik», «vukuf» kelimesinin de «tevekkuf» mânâlarına kullanılmaları kıyâsa muhâlifdir. Çünki o kelimeler, bu mânâları ifâde ederlerse de lisânımızda Kehrüba (Kehribar) : mâruf maden, «Vukuf» da : «haberdâr olmak» meâlinde kullanılır.

Âmidli Hâmi'nin :

«Giyib esvâb-i kemâli, takın âdâbların»

mısrâındaki «âdâblar» ile Tasvir-i Efkâr gazetesinin : «Köprüde âmed-ü-şüddün intizamını te'min için vakf-i mürûrîna mâni olmak üzere Polis Müdiriyetince beş nokta ikame edilmişdir.» fıkrasındaki «vakf-i mürûrîn» terkibi dil kaideleri nokta-i nazarından yanlış, binâenaleyh kıyasa muhalifdir.

KLASİZM : Yunan ve Roma edebiyatının tesîrleri ve onların taklidi ile meydana gelmiş edebî bir tarz. Arab ve Acem edebiyatının tesir ve taklidi ile teessüs ettiği için bizim Divân Edebiyatı'na da «Klasik Edebiyat» diyorlar.

Arabı, Acemi tutub da örnek
Türkceye verdiler bu yolda âhenk
Demek ki beşinci asırda bizim
Edebiyatımızda bir klasizm
Meydana çıkdı da geniş yol oldu
Avrupa o yolu sonradan buldu
Taklidin arası tabiî farklı
Birisi garblıdır, birisi şarklı.

KOMEDİ : Oynanmak üzere yazılmış olan gülünç piyes demekdir. Dramatik eserler, hayatı temsil için yazıldığı, hayat ise başlıca keder ve sürûrdan ibâret olduğu için trajedi nevi'leri kederi, komedi nevi'leri de sürûru göstermek maksadiyle kaleme alınır. Gerek trajedi, gerek komedi, Yunanistan'da Şarab Mâbûdu Baküs nâmına yapılan âyînlerden sahneye çıkarılmış, oradan Roma'ya, Roma'dan da Avrupa ve Amerika'ya geçmişdir.

Bizde ilk yazılan komedi, Şinâsî'nin «Şâir Evlenmesi» ismindeki eserdir.

KOŞMA : Halk edebiyatı nazım şekillerindendir. On bir heceli ve dörder mısrâlı bendlerden teşekkül eder, hususî bir âhenk ile terennüm olunur.

Muharrir-i Acizin bir koşması :

Seyrine daldığın şu coşkun dere
Gözümden çağlayan hicran yaşıdır
Dikkat et basdığın, ezdiğin yere
Yüzümden ibâret pınar başıdır.

Süzülüp geçerken o gamlı dere
Sıçrar da bir damla durduğun yere
Gelirse o, şâyed sana bir bere
Ağlayan ruhumun sitem taşıdır

Cevrinle kanayan yüreğim dağlı
İrâdem zülfünün teline bağlı
Gönlümü doğrayan, kılıcı zağlı
Sevdanın tükenmez bir savaşıdır

Felek de benimle olmuş kavgacı
Serpiyor üstüme belâdan saçı
Ölüm dedikleri olsa da acı
Duyduğum acının en yavaşıdır

Alnımın yazısı bezdirdi beni
Kalbinden yaralı gezdirdi beni
Ayaklar altında ezdirdi beni
Belki toprağımı başda taşıdır

KOŞUK : Eski Türk edebiyatında mesnevîye benzer, her beyti ayrıca kafiyeli, bir nazım şekli, Manzum Bir Muhtıra ünvanlı eserimde şöyle demişdim :

Türklerde çırpınan duygulu yürek
Şi'rine nazım ile vermişdi âhenk
Yek-âhenk nazmının ölçüsü hece
«Ayak»lar külfetsiz, mânâsı yüce
Şekline gelince pek fazla yokdu
Birisi : «Dörtleme», biri «Koşuk»du
Dörtleme : «Murabba'» şekli gibiydi
«Mesnevî» şekline Türk : «Koşuk» dedi
Koşuklar Kopuzla ırlanırdı hep
Koşuk denilmeye bu idi sebep
Kopuzdu Türklerin pek eski sazı
Onunla inlerdi gönül avâzı

KÜBİZM : Avrupa'da yeni ve edebî bir meslek. Behçet Yazır'ın Genç Şâirlerimiz ve Eserleri isimli kitabında kübizme dâir şu malûmat veriliyor :

«Kübizm, esasen «Impressionisme»e karşı aks-ül-amel olarak resme mahsus bir yenilik iken daha sonraları edebiyat âlemine de intikal etmiş ve «Simultanéisme»in (yâni hem-zemaniyetciliğin) ve ayrı ayrı yerlerde geçen şeylerin birlikde ve aynı zamanda cereyânının tasavvur ve tasvîri sisteminin «Le goût de pâle-mâle» ile, yâni karma karışıkdan hoşlanma zevki ile birleşmesinden doğan bir san'at cereyanı hâlini almışdır. Kübistlerin eserlerinde karmakarışık görünen imajlara ve darmadağın kelimelere tesadüf edilmesi bundandır.»

L

LÂZIM-I FÂİDE-İ HABER : (لازم فائدۀ خبر) Meânî tâbîrlerindendir. (bk. Haber)

LEB DEĞMEZ : (لب دكمز) «Hurûf-i şefeviye» denilip sesli harflerden sonra okunmaları ancak dudakların temâsiyle kabil olan «b, p, f, m, v» harfleri bulunmayan manzume. Üsküdar Mevlevihanesinin sâbık şeyhi ve Üsküdar'daki Selim Ağa Kütübhanesinin Müdîri rahmetli Ahmed Remzi Dedenin şu gazeli gibi :

Tarik-i aşke gir, ehl-i hüdâ ol
Gönül, gel lâyik-i her-i'tilâ ol
Dilersen dehrde âzâde-serlik
Gurûr-i câhı terk eyle, gedâ ol
Sakın izhârdan ağyâra hâlin
Yine sen derdine çâre-resâ ol
Cidâl-i kîl-ü-kale yok nihâyet
Ricâlullâh ile hâl-âşinâ ol
Çekil izzetle, uzlet küşesinde
Azîz ol, derd-i şöhretden cüdâ ol
Dokunmaz leb lebe Remzî okurken
Dehân-i dilbere nükte-nümâ ol

Bu gazelin maktaından mâadâ beyitleri, dudaklar açık olduğu halde okunabildiğinden «Leb değmez» nümûnesidirler. Leb değmez manzûme söylemeğe asıl saz şâirleri arasında ehemmiyet verilir ve söyleyebilmek büyük mârifet sayılırdı.

LEFF-Ü-NEŞR : (لف و نشر) Bedî' san'atlerindendir. Lügat mânâsı dürüb bükmek ve sonra dağıtmakdır. Bedî'ciler, bunu muhtelif ibârelerle târif ederler. Meselâ Telhîs ve Mutavvel mütercimi Abdünnâfi' Efendi : «Leff-ü neşr : tafsil veyâhut icmâl üzere müteaddidi zikr edib bâdehu bu müteaddidin âhâdından her birisiyçün olan şeyi redd-i sâmia itimâda min-gayr-i tâyîn zikr etmekdir, yâni müteaddid mezkûrun her bir âhâdı için olan şeyi mâ-hüve-lehlerinin samiin reddedeceğine vüsûk ve itimâda mebni min-gayr-i tâyin zikr eylemekdir.» diyerek Leff-

ü-Neşrin «müretteb» ve «gayr-i müretteb» olacağını söyledikden sonra meşhur Zâl oğlu Rüstem'in cengini tasvir için Firdevsî'nin Şeh-nâme'de yazdığı :

Be-sûz-i neberd ân yel-i eremend
Be şemşîr ü hancer, be-gürz ü kemend
Berîd ü derîd ü şigest ü bi-best
Yelânrâ ser ü sîne vü pâ vü dest

beyitlerini, Arabcadan «İbnü Hayûs»un :

Fi'l ül-müdâmi ve levnühâ ve mezâkuhâ
Fî-mukleteyhi ve vecneteyhi ve rikıhî

Türkceden de :

Lebinden bûse almak, mahrem-i bezm-i visâl olmak
Nişîmen-gâh-i cennet'de şerab-i Kevser içmekdir.

beytini misâl olarak getiriyor.

Cevdet Paşa Belâgat-i Osmaniye'sinde :

«Leff-ü-Neşr san'ati — ki müteaddid şeyler zikr olundukdan sonra her birine âid olan hükümler irâd olunmakdır. — iki kısımdır. Kısm-ı evvel müretteb ve kısm-ı sâni gayr-i mürettebdir.

Leff-ü-Neşr-i müretteb :

Sûz-i aşkın sînede, sevdâ-yi zülfün kalbde
Nârdır külhande gûyâ, mârdır gencînede.

beytinde olduğu gibi.

Leff-ü-Neşr-i gayr-ı müretteb :

Fikr-i zülfün dilde, tâb-ı-sûz-i aşkın sînede
Nârdır külhanında gûyâ, mârdır gencînede

beytinde olduğu gibi.» diyor.

Mîzân-ül-Edeb müellifi Diyaribekirli Saîd Paşa, Abdünnâfi' Efendi'nin terceme etdiği arabca târifi daha ziyade anlaşılır bir ifâde ile ve şu suretle nakl ediyor :

«Müteaddid şeyleri zikr etdikden sonra bunlardan her birisine taalluk eden bir şeyi sâmiin mâhüve-lehine reddedeceğine itimâden tâyîn etmeksizin zikr etmekdir. Bu da iki türlü olur. Birincisinde eşya-yi müteaddidenin o suretle zikri tertib üzere cereyan eder. Nâbî'nin :

Bâğa gel, kadd ü ruh u hâlin görüb olsun hacîl
Serv gülden, gül karanfülden, karanfül lâleden

beytinde olduğu gibi. Buna «Leff-ü-Neşr-i müretteb» denilir. İkincisinde tertibe riâyet olunmaz. Fuzûli'nin :

Aksi rûyun suya salmış, sâye zülfün toprağa
Anber etmiş toprağın ismin, suyun adın gülâb

beytinde olduğu gibi. Buna da «Leff-ü-Neşr-i gayr-i müretteb» denilir.»

Mecâmi'-ül Edeb sâhibi Manastırlı Rif'at Bey İlm-i Bedî'inde : «Leff-ü-Neşr» : Bir fıkrada elfâz-i müteaddide neşr etdikden sonra tayin-i merci' etmeksizin karâin-i lafziyye ve mâneviyye ile sâmiin intikaline delâlet edecek sûretde elfâz-ı mütekabile leff etmekdir ki Müretteb ve Müşevveş olmak üzere iki nevi'dir.» dedikden ve misallerini getirdikten sonra :

«Taksim ile Leff-ü-Neşr birbirlerine benzediklerinden hakîkatlerinin tefriki lâzımdır. Yâni taksimde tâyîn-i merci' etmek şart olduğunu ve Leff-ü-Neşir'de ise tâyîn-i merci' câiz olmayıb uygun lafızlar ve lüzumlu karîneler ile edâ vâcib idüğünü göz önüne alıp ona göre beyinlerini tefrik icabeder.» tenbihinde bulunuyor. Bu tenbihi Diyaribekirli Said Paşa da ediyor. Muallim Nâci Efendi'ye gelince Istılâhat-i Edebiye'sinde : «Leff-ü-Neşr : ibârede evvel emirde iki, yâhut daha ziyade şey zikr ederek bâdehû onlardan her birine âid olan şeyleri irâd eylemekdir.» târifini yazıyor ve «Evvel emirde ve bâdehû zikr olunan şeyler beyninde tertîb-i tekabülîye riâyet olunmak ve olunmamak sûretlerinden birisiyle vücûda geldiğinden iki kısma münkasim olur. Birincisine Leff-ü-Neşr-i Müretteb, ikincisine «Leff-ü-Neşr-i Müşevveş» tâbîr olunur. Leff-ü-Neşr-i Mürettebe mukabil, Leff-ü-Neşr-i Gayr-i Müretteb» demekle iktifa edenler de vardır.» diyor.

Şu târiflerden anlaşıldığına göre Leff-ü-Neşirde evvelâ müteaddid şey zikr edilecek, sonra onlara âid olan şeyler getirilecek, yâhut her birine âid hükümler verilecek. Meselâ «Fuzûlî ile Nedîm'in âşikane ve şûhâne yazıları heyecan ile okunur.» ibâresinde evvelâ Fuzûlî ile Nedîm zikr ediliyor, sonra Fuzûlî'ye âid olan âşikane ve Nedîm'e âid olan şûhâne yazılar söylenilip bunların heyecan ile okunduğu hükmü veriliyor.

Cevdet Paşa'nın târifine göre evvelce zikr edilen şeylerin her birine âid hükümlerin îrâd olunması, mânânın tamamlanmasına ve ikinci kelimelerin mânâca birincilere mütemmim olmasına mütevakkıfdır.

Abdünnâfi' Efendi'nin târifindeki Farisî ve

Arabî misâlleri türkceye çevirecek olursak birincisi: «O emsalsiz pehlivan muharebe gününde başını, göğsünü, ayağını, elini, kılıncla, hançerle, gürzle, kemendle kesdi, deldi, kırdı, bağladı.» İkincisi de: «Şerabın te'siri, rengi ve lezzeti, sevgilinin gözleriyle yanaklarında ve ağzı suyundadır.» şekline girer. Birinci tercemeye dikkat edecek olursak anlarız ki: kesdi, deldi, kırdı, bağladı kelimeleri, kılıcla baş, hançerle göğüs, gürz ile ayak,kemend ile el kelimelerinin mânâlarını tamamlamakdadır. Keza ikinci tercemedeki gözler şarab te'sirinin, yanaklar şarab renginin, ağız suyu da şarab lezzetinin mânâlarını ikmâl etmekdedir.

Şu halde bizim anlayışımıza göre Leff-ü-Neşr'In târifi şöyle olmak lâzım geliyor: Leff-ü-Neşr; Evvelce zikr edilen kelimelerin münâsib ve mütemmimi olacak elfâzı sonra îrâd eylemekdir. Evvelki ve sonraki kelimeler sırasiyle zikr ve îrâd edilmişse ona «Müretteb Leff-ü-Neşr», tertîbe riâyet olunmamışsa «Gayr-i Müretteb Leff-ü Neşr» denilir. Asâr-i âcizânemden bulunan şu kıt'ada olduğu gibi:

Bir tabiî lavha-i garrâda görmek isteyen
Şâirâne hüsn ile aşkın niyâz ü nâzını
Dille dildârın temâşa eylesin mehtâbda
Nazara-i âmâlini, çeşm-i tegafül-sâzını

Bu kıt'anın birinci beytinde Gayr-i Müretteb bir Leff-ü-Neşr vardır. Çünki evvelâ «hüsn ve aşk» zikr edilmiş, sonra «niyâz ve nâz» kelimeleri îrâd olunmuşdur. Maksad ise «aşkın niyâzı ve hüsnün nâzı»dır. Eğer:

Şâirâne aşk ile hüsnün niyâz ü nâzını

denilmiş olsaydı Müretteb Leff-ü Neşr olurdu. İkinci beyitde ise Müretteb bir Leff-ü-Neşr vardır. Çünki evvelâ «dil ve dildâr» zikr edilmiş, sonra «nazara-i âmâl» ve «çeşm-i tegafül-sâz» terkîbleri îrâd olunmuşdur.

Yenişehirli Avnî Bey'in:

Bârân değil, şafak değil, ebr-i seher değil
Göz yaşıdır, ciğer kanıdır, dûd-ı âhdır

beyti de güzel ve müretteb bir Leff-ü Neşri ihtivâ eder.

Leff-ü-Neşf, daha kısa ve daha kolay olmak üzere şöyle de anlatılabilir:

«Müsnedün-ileyh ve müsnedleri ayrı ayrı îrâd olunmuş terkîb-i isnadîler Leff-ü-Neşr teşkil ederler.» Meselâ Fikret'in:

Ey darbe-i mübeccele, ey dûd-i müntakim
Kimsin, nesin, bu savlete sâik sebeb ne, kim?

beytini Leff-ü-Neşr yapmaksızın nesre çevirsek şöyle dememiz lâzım gelir:

«Ey muhterem darbe, ey müntakim duman! Sen kimsin ve nesin? Bu saldırışına sebeb nedir, seni buna sevk eden kimdir?. «Sebeb nedir?», «sevk eden kimdir?» cümlelerinin isnâdî birer terkîb olduğu «sebeb» ve «sevkeden» kelimelerinin müsnedün-ileyh, «ne», «kim» lafızlarının da müsned bulunduğu mâlumdur.

İsnâdî terkiblerde müsnedün ileyh ile müsned bir arada zikr olunur.

Kimsin, nesin? Bu savlete saik, sebeb ne, kim?

mısrâındaki isnadlarda ise ayrı ayrı zikr edilmişlerdir. İşte bu müsnedün-ileyh ve müsned ayrılığı Leff-ü-Neşr husule getirmişdir.

Nâcî'nin müretteb Leff-ü- Neşre misâl getirdiği:

«Kara taş mı, giran-bahâ zer mi
Hind'in oğlu Hüseyne benzer mi?»

beytinde kendisinin de söylediği gibi: «Maksud Hindin oğluna kara taşa, Hüseyn'i zere teşbîh etmekdir.» Yâni: «Hind'in oğlu ile Hüseyn, kara taşla giran-bahâ zer (bahası ağır altın) gibidir.» demek istenilmişdir. Fakat mukayyed kafiye merakiyle yapılan istifhamdan ta'kîd değilse bile bir za'f-i te'lîf husûle gelmiş, suretâ Müretteb olan Leff-ü-Neşr, mânen Müşevveş hâlini almışdır.

Bâzı kitablarda İzzet Molla'nın Leff-ü-Neşr misâli olmak üzere gösterilen:

«Gerdûn sitem-i baht-i siyâh etmeğe değmez
Billâh bu gam-hâne bir âh etmeğe değmez»

ve:

Ser-i Mecnûnda fikr-i kâkül-i Leylâ karar etmez
O vîrân âşiyâna mürg-i devlet i'tibâr etmez

beyitlerinde evvel ve sonra zikr olunan kelimeler, birbirinin mânâsını tamamlamadığı gibi «bu» ve «o» zamirleriyle merci' de gösterilmiş olduğundan ikisinde de Leff-ü-Neşr değil, taksîm san'ati vardır. (bk. Taksim)

LİRİK: Bir duyguyu kalbe doğduğu gibi anlatan şiir mânâsına kullanılan bir tâbirdir. Saz demek olan «Lyre» kelimesine nisbet edilmişdir. Eski şâirlerin manzûmelerini saz-

larla terennüm etmesi, lirik şiirlerin de kalb duygusuna tercemân olması dolayısiyle bu vasfı almış olsa gerekdir. İlk lirik şâirler Yunanistan'da yetişmişdir. Bunlardan Orfe (Orphé) mersiyeleriyle, Linüs dinî manzumeleriyle, Tirte (Tyrté) ile Pindar vatanî eserleriyle, Safo (Sapho) ve Alse (Alcée) ise garamî şiirleriyle ün almışlardır.

Bugün lirik kelimesinin ifâde ettiği mânâlar evvelce hecrî, ilâhî, vatanî, garamî ve sâire gibi kelimelerle anlatılırdı.

Bizde Yunus Emre ile Fuzûlî halk ve divân şâirleri içinde en büyük lirik şâir olmak üzere gösterilir.

LÜGAZ : (لغز) Manzum bilmece demekdir. Eski divanların çoğunda bunlardan birkaç tane bulunduğu gibi halk lisanında hece vezniyle tertib edilmiş olanları da vardır. «Limon» ve «çivi» demek olan :

«Bir küçücük fıçıcık
İçindedir turşucuk»

ve :

«Bir küçük Arabcık
Başındadır tablacık»

bilmeceleri gibi.

Divân şâirleri, her şey hakkında lügaz yaparlar, onu bir takım teşbihler, iyhamlar, hattâ harflerin Ebced hisabındaki kiymetleriyle anlatırlardı.

Meselâ Fitnat Hanım'ın «Cemreler»e dâir bir lügazi :

Ol nedir kim üç birader her zaman
Birbiri ardınca olmuşdur revân
Yılda bir kerre gelirler âleme
Makdemiyle kesb-i feyzeyler cihân
Kimseler görmüş değildir yüzlerin
İsmi vardır cismi amma ki nihân
Birisi oldu havâya münkalib
Birisi âb içre tutdu âşiyân
Gördü bulmuş her birisi yerlerin
Birî dâhi eyledi hâki mekân
Serleri üç, pâları beş anların
Kıl tefekkür eyledim sana beyân

«Cemre» kelimesinin başı (ج), ayağı (ه) dir ki biri ebced hisabında 3, öbürü 5 dir.

Sünbülzâde Vehbî'nin «kılıc»a dâir bir lügazi :

Nedir ol kad-kamîde pîr-i şirrîr
Cihânı eylemiş kahr ile dil-gîr
Gehî bir şîr-i merdüm-hâra benzer
Gehî bir dilber-i gaddâra benzer
Gehî bel bekçisidir ol dil-âver
Gehî kat'-i tarîk ehline yâver
Künâmında yatar mânend-i ejder
Eder gencînesinde hıfz-i cevher
Velîkin teng ü tîre hâb-gâhı
Girer habse ki pek çokdur günâhı
Sitemdir çün ana âyîn ü âdet
Asarlar, etse de merdâne hizmet
Bilinmez kandedir aslâ mekanı
Ya Hindîdir, ya Mısrîdir, ya Şâmî
Kızılbaş olduğu gayetde rûşen
Horâsân mülkünü etmişdi mesken
Celâdet sâyesin her semte salmış
Cihânı kabza-i teshîre almış
Eğerçi şu'lesi Dûzah-nişândır
Velîkin gölgesi zıl-li-cihandır

Bunun bir de «Muammâ» denilen kısmı vardır ki, «insan isimlerine dâir bilmece»-dir. (bk. Muammâ)

LÜZÛM-MÂ-LÂ-YELZEM : (لزوم مالايلزم)
Secî'i, yâhut kafiyeyi kayıdlı olarak irâd etmektir. Abdülhak Hâmid Bey'in :

Kan akmada râyet-i zaferden
Mâdûd oluyor bu, zîb ü ferden
Âzâde kalaydılar seferden
Bir ordu çıkardı bir neferden

parçasının kafiyelerinde olduğu gibi. Şu gazelin kafiyelerinde de lüzumı-mâ-lâ-yelzem vardır :

Çeşmânı o mehveşin elâdır
Pek bakma elâ değil, belâdır.
Gör sihr-i beyânı gamzesinde
Hubâne lisan-i es-selâdır
Bak kâkülüne kalır mı aklın
Zincir-i cünûn-i ibtilâdır
Seyr eyle o tengi-i dehânı
Medlûl-i celîl-i lafz-i «lâ»dır
Ol kameti eyle bir temâşâ
Fikrim gibi mâil-i ulâdır
Bir hüsn-i musavver ol perî-zâd
Kalbim de mücessem-i velâdır
Sevdâ iken âzam-ül-beliyyât
Gönlüm o belâya mübtelâdır
Hûn-âbe içinde sahn-i sînem
Gûyâ ki fezâ-yi Kerbelâ'dır
Vechimdeki isfirâr-ı firkat
Ruhsâre-i ye'se bir tılâdır
Gam doldu o rütbe kim derûna
Dil, cünd-i hücûma bir melâdır

Giryem ediyor o hüsnü efzûn
Eşkim ona gaze-i cilâdır
Ey şâh, sakın ki âh-i mazlûm
Reh-yâb-i sipihr-i i'tilâdır

Gûş et ki figan-i kalb-i Tâhir
Bir muhtır-i âyet-i «Velâ»dır
(bk. İ'nât)

M

MAHBÛL : (مخبول) Arûzda «Mef'ûlât» cüz'ünün «Feilât» şekline girmiş hâlidir. (bk. Habl)

MAHBÛN : (مخبون) Arûzda «müstef'ilün» cüz'ünün «mefâilün» şekline girmiş halidir. (bk. Habn)

MAHCÛF : (مجحوف) «Fâilâtün» cüz'ünün «fa'» şekline girmiş hâlidir. (bk. Cahf)

MAHLAS : (مخلص) Bir şâirin asıl adından başka edebiyâda kullandığı isim.

Meselâ Fuzûlî'nin asıl adı Mehmed'dir, Nef'î'ninki Ömer'dir, Nâbî'ninki Yûsuf'tur, Nedîm'inki Ahmed'dir, Ziyâ Paşa'nınki Abdülhamîd'dir, Nâmık Kemâl'inki Muhammed Kemâl'dir, Hâmid'inki Abdülhak'tır. Fâtih Sultan Mehmed Avnî, İkinci Bâyezîd Adnî, Kanûnî Sultan Süleymân Muhibbî, Birinci Ahmed Bahtî, İkinci Osman Fâris, Üçüncü Ahmed Necîb, İkinci Mahmûd Adlî... mahlaslarını almışlardır.

Şiirlerinde kendi adlarını mahlas olarak kullananlar da vardır: Ahmed Paşa, Taşlıcalı Yahyâ, Şeyh-ül-İslâm Yahyâ gibi.

Asıl adı «Mehmed Âgâh» olan Yahyâ Kemâl müsteâr adının Kemâl'ini, gazellerinde mahlas olarak kullanmıştır. (bk. Tâc beyt, Tehallüs)

MAHLAS BEYTİ : (مخلص بيتى) Gazellerde şâirin adı bulunan beyt. (bk. Tâc beyt)

MAHLAS-NÂME : (مخلصنامه) Üstâd bir şâir tarafından yetişmekte olan bir şâire mahlas verildiğine dâir o üstâd tarafından yazılan manzûme. Âlî'nin Nefî', Eşref Paşa'nın Nâmık Kemâl için yazdıkları Mahlasnâmeler beşhûrdur. (bk. Tehallüs)

MAHZÛF : (مخذوف) Noktasız harflerle yazılmış manzum, mensur yazı. Buna «mühmel» ve «mücerred» de derler. (bk. Mücerred, mühmel, hazf)

MAHZUF : (محذوف) Arûzda «Fâilâtün» cüz'ünün «fâilün» şekline girmiş hâli. (bk. Hazf)

MAHZUV : (محذو) Arûzda «mütefâilün» cüz'ünün «fa'lün» şekline girmiş hâli. (bk. Hazf)

MAKBÛZ : (مقبوض) «Mefâîlün» ve «Feûlün» cüz'lerinin «mefâîl» ve «feûl» şekillerine girmiş hâlleri. (bk. Kabz)

MAKLÛB : (مقلوب) (bk. Kalb)

MAKSUR (مقصور) «Fâilâtün» cüz'ünün «Fâilât» şekline girmiş hâli. (bk. Kasr)

MAKTA' : (مقطع): Bir manzûmenin, alelhusûs gazel ve kasîdenin son beyti.

MAKTÛ' : (مقطوع) «Müstef'ilün» cüz'ünün «Mef'ûlün», «Mütefâilün» cüz'ünün «Feilâtün» şekline girmiş halleri. (bk. Kat')

MAKTÛF : (مقطوف) «Müfâaletün» cüz'ünün «Feûlün» şekline girmesi hâli. (bk. Katf)

MÂNİ : (مانى) Halk edebiyatı nazım şekillerinden biridir ki terennüm olunmak üzere tanzîm edilir. Mâni tâbiri Arabcanın «mânâ» kelimesinden bozma olduğu zannediliyor. Çünki «mânâ», «dâvâ» gibi Elif-i Maksûre (a gibi okunan ى) ile yazılan Arabca kelimeler, Acemcede «î» sedasiyle «mânî», «dâvî» diye okunur.

Mâniler, 7 heceli ve 4 mısrâlı, yâhut

7 + 7 heceli ve 2 mısrâlı olur. Husûsî bir âhenk ile terennüm olunur. 1, 2 ve 4 üncü mısrâları kafiyeli, 3 üncü mısrâı serbestdir.

Bahçelerde saz olur
Gül açılır yaz olur
Ben yarime gül demem
Gülün ömrü az olur

Kal'anın burcu muyım
Dil bilmez Gürcü müyim
Beni gurbete yollar
Ben gürbet harcı mıyım

Altın tasda yoğurdum
Gam içine boğuldum
Ana, belin bükülsün
Dérd için mi doğurdun

parçaları gibi. Bunlardan ikisinde görüldüğü üzere mânilerde yarım kafiye kullanılabilir. Asıl gözetilen mânâ 3 üncü ve 4 üncü mısrâlardadır. Üst tarafları ayak uydurmak içindir. Zâten halk edebiyatı nazım şekillerinin hemen hepsi de böyledir. Mâniler, eskiden ekseriya kadınlar tarafından tanzim ve terennüm edilirdi. Husûsiyle Hıdırellez (Hızır-İlyas) sabahları kadınların bir araya toplanmaları ve çömlekden niyet çekerken mâni okumaları yakın vakitlere kadar âdet hükmünde idi. Bu toplantı şöyle olurdu:

Eski Nisan'ın 23. (şimdi Mayıs'ın 6.) gecesi bir evde hazırlanan bir çömleğe mahallenin kızları ve genc kadınları yüzük, küpe, düğme gibi birer şey atarlar, üstünü bir ayna ile kapatırlar, bir gül fidanının dibine bırakırlardı. Ertesi Hıdırellez günü güneş doğmadan evvel çömleğin bulunduğu bahçede toplanırlar, bir kız çocuğunun yüzünü örterler, eline çömleğin üstündeki aynayı verdikden sonra sıra ile mâni okurlardı. Her mâninin bitişinde çocuk aynaya bakar ve elini çömleğe sokar, ne rast gelirse çıkarırdı. Çıkan şey kiminse okunmuş olan mâni de ona âid olurdu.

Mâninin diğer nev'inde ayaklar, cinâslı olur ve terennüme «adam aman» mukaddimesiyle başlanılırdı. Okundukları yerler de «Semâ'î kahveleri» idi. Oralara «Külhanbeyi» denilen «ayak takımı» toplanırdı. Mâniler «mâni atmak» ve «semâ'î okumak» da mehâreti olanlar tarafından terennüm olunurdu. Zurna, darbuka, zilli maşadan ibâret bir saz takımı bu terennüme iştirâk ederdi. Cinâslı mânilerden birkaç tâne:

Adam aman mâniler
Ne yaraşmaz güzele illâ al harmâniler
Adam aman mâniler
Def elde yarim okur benim için mâniler
Adam aman çe midir
Nefesin gül kokuyor, içerin bahçe midir?
Adam aman çe midir
Beni başdan çıkaran yârimin perçemidir
Adam aman be şarab
Seni içen mest olur sende ne var be şarab
Adam aman be şarab
Arabistan çölünde beni soydu beş Arab

Birinci nevi' mânilerde maksad: 3. ve 4. mısrâlarda ifâde edildiği, 1 ve 2. ler doldurma olduğu gibi bu nevi'lerde de ehemmiyet verilen şey «ayak»ların cinâslı olmasıdır. Mısrâlar arasında uygunluk olub olmaması düşünülmez. Yakın zamanlarda genc şâirler de mâni şeklinde güzel güzel manzumeler yazdılar. Orhan Seyfî Bey'in: cinâslı olmasıdır. Mısrâlar arasında uygunluk olub olmaması düşünülmez. Yakın zamanlarda genc şâirler de mâni şeklinde güzel güzel manzumeler yazdılar. Orhan Seyfî Bey'in:

Sevdi, aldatdı beni,
Güldü, ağlatdı beni.
Gitdim, kölesi oldum,
Götürdü, satdı beni.

Ne Hind'de, ne Çin'deymiş
Acab nerdeymiş, neymiş
Aradığım meğerse
Gönlümün içindeymiş.

şi'ri gibi.

MANZUM (منظوم): Ölçülü ve âhenkli sözdür ki en güzel olanlarına «manzûm şiir» denilir.

MA'SÛB: (معصوب) Arûzda «Müfâaletün» cüz'ünün «mefâîlün» şekline girmiş halidir. (bk. Asb)

MATLA': (مطلع) Kasîdelerin ve gazellerin veya alelıtlâk her manzûmenin birinci beyti. Matla' beyitleri kafiyeli olur.

MEÂNÎ: (معانى) Belâgatin münkasim olduğu üç fenden biri, lafzın mukteză-yı hâle mutâbakatını bildiren ahvâlden bahs eden ilim.

Meydanda «Bedî'» ile (Meânî)
Biz de okuduk biraz «Beyân»ı
Nâmık Kemal

(bk. Belâgat, bedî, beyân)

MECÂZ : (مجاز) Lügatde «Geçilib gidilen yer» demek olan mecâz beyân tâbîrlerindendir. Hakîkat, Mecâz, Kinaye diye üçe ayrılan kelime nevi'lerinin ikincisidir. Kelime, vaz'olunduğu mânâda kullanılırsa hakîkat olur. Bir münâsebetle asıl mânâsından başka bir mânâya nakl edilirse ve kendi mânâsında kullanılmasına «karîne-i mânia» bulunursa mecaz olur. Meselâ tahta kelimesi, ağaçdan satıh mânâsına olduğu zaman, hakîkatdir. Fakat yazı levhası mânâsına kullanılır, faraza bir muallim tarafından talebesine «Tahta başına geç!» denilirse mecâzdır. Çünki lavhanın tahtadan yapılmış olması münâsebetiyle, bir de başına geçilecek tahtanın ancak yazı tahtası olup döşeme ve tavan tahtalarının başına geçilemeyeceği karînesiyle o kelime, hakîkat mânâsından mecâz mânâsına nakl olunmuş olur. Nakildeki münâsebete «alâka» denilir. Alâkası teşbîh olan mecaziar; İstiâre, başka türlü alâkası bulunanlar da «Mecaz-i Mürsel»dir.

Mecaz, «aklî» ve «lügavî» olmak üzere iki kısımdır.

Mecaz-i aklî : Bir fi'li, fâilinin gayriye isnâd etmekdir. «Edebiyat muallimi bu sene iyi muvaffak oldu.» cümlesinde mecâz-i aklî vardır. Çünki muvaffak olan muallim değil, talebedir. Fakat muallimin okutması, talebenin öğrenmesine sebeb olduğu için, fi'li sebebine isnâd kabîlinden olarak muvaffakiyet muallime isnâd edilmişdir.

Mecâz-i lügavî : Mecâz-i Mürsel demekdir ki alâkası teşbîhden başka türlü olur. Mecâz-i Mürsel alâkaları pek çokdur. Cevdet Paşa Türkçe için Müşâbehetden başka şunları zikr ediyor :

Âliyyet, mazhariyyet, hulûl, sebebiyyet, cüz'iyyet, umûm, ıtlâk, kevniyyet, evveliyyet.

Âliyyet; Hakîkat mânâsının mecâz mânâsına âlet olmasıdır. Kelimeleri söylemeğe âlet olması dolayısiyle lügate «dil» denilmesi gibi.

Mazhariyyet : Hakikî mânânın mecâzi mânâya mahall-i zuhur olmasıdır. Kuvvet ve kudret elden zuhur etmesi dolayısiyle «El elden üstündür.» meselinde olduğu üzere kudrete «el» denilmesi gibi.

Hulûl : Hakîkat ve mecâz mânâlarından birinin ötekine mahal olmasıdır. «Derse girildi.» denildiği vakit dersin söylenilib onun mahalli bulunan dershânenin kasd edilmesi, «Yemekhâneye gidildi.» denilince de mahal bulunan yemekhânenin zikr edilib yemeğin murâd edilmesi gibi.

Sebebiyyet : Hakikî ve mecâzî mânâlardan birinin diğerine sebeb olmasıdır. «Bir muharrir kalemiyle geçinir.» cümlesinde sebeb olan «kalem»in zikr edilib müsebbeb olan yazı ücretinin kasd edilmesi, kar yağdığı vakit «Bereket yağıyor.» cümlesinde müsebbeb olan «bereket»in zikr edilib sebeb olan karın murâd olunması gibi.

Cüz'iyyet : Hakîkat ve mecaz mânâlarından biri diğerinin cüz'ü olmasıdır. Fâzıl Ahmed Bey'in :

«Marmara'da her yelken uçar gibi neş'eli»

beyt'ıde yelken gibi ki, onun zikriyle küllü bulunan kayık murâd edilmişdir.

Umûm : Hakîkat ve mecaz mânâlarından biri diğerinden daha umumî olmakdır. Umûma delâlet eden «hayvan» kelimesiyle hususu gösteren meselâ «at» murâd edilmesi gibi.

Itlâk : Hakîkat ve mecaz mânâlarından birinin mutlak, öbürünün mukayyed olmasıdır. Ziya Paşa'nın :

İnsan ona derler ki ede kalb-i rakîkı
Âlâm-i benî nev'i ile kesb-i melâlet

beytinde insan kelimesi mutlak zikr edildiği halde kâmil bir insan demek olmak üzere mukayyed bir mânâ kasd edilmişdir.

Kevniyyet : Bir şeye eski hâlinin ismini vermekdir. Bir validenin saçlı sakallı oğluna «Bizim çocuk» demesi gibi.

Evveliyyet : Bir şeyi sonra alacağı isimle zikr etmekdir. «Kömürü yak!» yerinde «Ateşi yak!» denilmesi gibi.

MECBÛB : (مجبوب) Arûzda «mefâîlün» cüz'ünün «fa'l» şekline girmiş halidir. (bk. Ceb)

MECDÛ' : (مجدوع) Arûzda «mef'ûlât» cüz'ünün «fâ'» şekline girmiş halidir. (bk. Ced')

MECRÂ : (مجرى) Kafiyede revînin harekesidir ki üstün, esire, ötürü olmakda ve

ince, yâhut kalın okunmakda biribirine uygun olmakdır. (bk. Kafiye)

MEDHİYYE : (مدحيه) Birini öğmek için yazılan manzûme (bk. Kasîde)

MEFSÛL : (مفصول) Meânî tâbîrlerindendir. Atf ve rabıta edâtlariyle biribirine bağlanılmamış cümlelerden müteşekikl söz. (bk. Fasl)

MEKFÛF : (مكفوف) «Fâilâtün» cüz'ünün «Fâilân» şekline girmiş hali.

MEKNÎ-ANH : (مكنى عنه) Kinâyenin mânâsıdır. (bk. Kinâye)

MEKNÎ BİH : (مكنى به) Kinâyenin lafzıdır. (bk. Kinâye)

MEKNİYYE : (مكنيه) Beyân tâbîrlerindendir. Müşebbehün-bihi mahzûf olan istiâredir. Bu ıstılah kelimenin kökü olan kinaye ve lisanımızda kullanılan gizli mânâsına gelen «mekni»den alınarak yapılmıştır.

MEKSÛF : (مكسوف) «Mef'ûlât» cüz'ünün «Mef'ûlün» şekline girmiş hâlidir. (bk. Kesf)

MENHÛL : (منحول) İntihâl edilmiş söz demekdir. (bk. İntihâl)

MENHÛR : (منحور) Arûzda «Mef'ûlât» cüz'ünün «fa'» şekline girmiş hâlidir. (bk. Nahr)

MENKÛZ : (منقوض) Arûzda «Fâilâtün» cüz'ünün «Fâilân» şekline girmiş hâlidir. (bk. Nakz)

MENSÛR : (منثور) Tabiî konuşma şeklinde olan, yâni manzum gibi ölçülü olmayan söz. Bunun mânâca ve ifadece en güzel olanlarına «mensûr şiir» denilir.

MERBÛ' : (مربوع) Arûzda «Fâilâtün» cüz'ünün «Feil» şekline girmiş hâlidir. (bk. Reb')

MERFÛ' : (مرفوع) «Müstef'ilün» cüz'ünün «Fâilün» şekline girmiş hâlidir. (bk. Ref')

MERSİYE : (مرثيه) Birinin ölümü üzerine duyulan teessürü ifade etmek için yazılan manzûmedir. Mersiyelerde şart olan te'sîrin gösterilebilmesi için yazanın candan, yürekden müteessir olmuş bulunması lâzımdır. Öyle olmazsa mersiye diye yazılan o mısrâların mezâr taşlarını karalayan ısmarlama târîhlerden farkı olmaz. «Nazm ve Eşkâl-i Nazm» ünvâniyle 1911 tarihinde tab' ettirmiş olduğum nâçiz bir eserde bu bahse dâir şu satırları yazmıştım :

«... Bâzı vefat tarihleriyle kabir kitâbeleri vardır ki bunlar mezâr taşı ısmarlanır gibi bir şâire sipâriş olunur. Bîçâre şâir, aslâ tanımadığı merhûmun meziyyât-i güzîdesinden bahs eder ve rûh-ı mağfûrunu Cennet'e sokacağım diye fî-sebîlillâh uğraşır, durur. Kabir taşları gibi soğuk birkaç beyt yazabilirse meyyitin velîsine tutuşdurub elinden yakasını kurtarır.»

Hemşirezâdem merhume Fatma Vediatullâhın irtihâli dolayısiyle yazdığım tarihli bir mersiye :

Makdem-i sa'd-i meserret-bahşı
hâher-zâdemin
Şevk-i dîger verdi de kalb-i sürûr-âbâdıma
Beş vakit âmîn ile yâd eylerim târihini
Hıfz-ı kuds-i Kadire olsun Vedîa Fâtıma.
h. 1325
Kıt'asiyle doğduğun târîhi yazmışdım senin
Şimdi zabt etmek ne müşkil irtihâl-i
ahzenin
Vâlid-i gurbet-karârından emânetdin bana
Ben «Vedîa» ismini vermişdim evlâdım,
sana
Sen idin bir sermedî feyz-i bâhârı
ömrümün
Çehre-i sâfındı dâim neşve-zârı ömrümün
Ey samîm-i rûhumu tenşît eden dilber
melek,
Gıbta etdi mânevî ezvâkıma zâlim felek
Pençesi bir derd-i bî-dermânın oldu
dil-hirâş
Kıldı gülbün kamet-i vâlânı mecbûr-i firâş
Bir devâdan âfiyet kesbetmedi derd-i rien
Olmadı bir vechile kabil helâs ü tebrien
Bir hazânî reng çökmüşken ruh-i
gül-gûnuna
Güller açdı öksürük her dem leb-i
pür-hûnuna
Doğdu da Allâhına kalbinde esvâk-ı suûd
Mahz-i rûh oldun tamâmen, eyledin mahv-i
vücûd

Vermemişdin bir zaman sen ruhsat-i gaflet dile
Azm-i vahdet eyledin ezkâr ile, tevhîd ile
Ey benim çarh-i fenâdan âfil olmuş yıldızım,
Hâline ârâm-i kalb ü rûh olan öksüz kızım,
Rihletinden anladım ki hâtırın gafil değil
Cismin âfil olsa da, rûhun senin âfil değil
Adn'e uçdun sen de biz kaldık peyinde kaygulu
Bister-i gufrânda artık istirâhat et, uyu
Dâğ-dâr-i hasret oldukça dayın didârına
Hak seni meclâ-yi eltâf eylesin envârına
Düşdü bir târîh, kayde mevt-i suziş-nâkini
Ceddenin âguşu yavrum sardı cism-i pâkini
h. 1347

(Merhume, büyük annesinin kabrine gömülmüşdü.)

Eski Türkler, mersiye makamında sagu» tâbirini kullanırlardı. «Sagu sağmak» mersiye söylemek demekdi. Şimdi de Konya taraflarında mersiye için «Ağıt», söyleyene de «ağıtçı» diyorlar.

Mersiye denilince bir de Seyyid-üş-Şühedâ Hazret-i Hüseyn radıy-Allâhü anh'in fecîa-i şehâdeti dolayısiyle yazılan teessür-nâmeler hatıra gelir. Şu manzume gibi:

Şehîd-i Kerbelâya

Ey serîr-i ibtilâya şâh-i bî-efser Hüseyn
Ser fedâyân-i tarîk-i kurbete server Hüseyn
Böyle yâd eyler seni kalb-i elem-perver Hüseyn
Necl-i Zehrâ, şibl-i Hayder, sıbt-i Peygamber Hüseyn
Cedd-i pâkin nâil olmuşdun rükûb-i dûşuna
Fer verirdin vâlid-i zî-şânının âguşuna
Hazret-i Fahr-ül Betûlün sîne-i pür-çûşuna
Cism-i pür-nûrunda elhak zînet ü zîver Hüseyn
Âh o cismin re's-i-maktûu olup âvâresi
Gerden-i mazlûmun oldu hâke kan fevvâresi
Hûnunun her katresi bir sönmez âteş pâresi
Muhterik hâlâ o âteş-pâreden diller Hüseyn
[illegible] tâbi olmadın, dünyâya oldun hak-nüma
[illegible]-i hırsa karşı durdun ey merd-i Hudâ
Hakkı i'lâ etmek üzre kendini kıldın fedâ
Odu tavrun sâlikân-i hak için reh-ber Hüseyn
İndiras-i şer'-i garrânın koşup imdadına
Sîne gerdin ihtırâsın savlet-i bîdâdına
Bakmadın hattâ bu yolda sevgili evlâdına
Cân-sipar-i azmin oldu Asgar ü Ekber Hüseyn
La'l-i pâkin bulmamışken hayli dem bir katre su
İncilâ etmiş iken zâtında sırr-i vahdehu
Etmedin Allâh için ehl-i şakaya serfürû
Oldu hâlinden nümûde mâye-i Haydar Hüseyn
Her cerîhandan temevvüc etdi bir deryâ-yi nûr
Oldu her mızrak, teninde pür-tecellî Nahl-i Tûr
Kesdi son serrişte-i hestîyi şemşîr-i şürûr
Böyle açdı rûh-i bî-kaydin senin şeh-per Hüseyn
Süllem-i mi'râc olub zahmi ten-i mecrûhunun
Kerbelâ bir «Kurb-i ev ednâ»sı oldu rûhunun
Cilve-i âşık-nüvâzı eyledi Sübbûhunun
Zâtını bir lutf-i âl-ül-âl ile mazher Hüseyn
Cedd-i kudsî hilkatin Şâh-i Risâlet aşkına
Mürtezâ-yi kibriyâ, Zehrâ-yi ismet aşkına
Dâder-i ekrem, o sermest-i şehâdet aşkına
Eyle Tâhir bendeni bâbında bir Kanber Hüseyn

İran'da mersiye tanzimiyle en ziyade şöhret almış olan şâir; «Muhteşem-i Kâşânî»dir. Muallim Nâci onun hakkında:

Bir velâ-perver-i insâf-şiâr olsa dahi
Nazım-i eş'ârda hem-kevkebe-i Hâkanî
Yazdığı mersiyeyi neşr edemez şerminden
Var iken mersiye-i Muhteşem-i Kâşânî

demişdir. Hadîkat-üs-Süadâ' sâhibi Fuzûlî de dahil olduğu halde Türkçede en çok mersiye yazan Kâzım Paşa'dır. Vak'a-i Kerbelâyı tasvir eden bir mesnevisiyle müteaddid mersiyesi «Mekalîd-i Aşk» ünvanlı bir kitab olarak neşr edilmişdir. Sakızlı Nevres'in, Tebrizli Muallim Feyzî'nin de türkçe hazin mersiyeleri vardır.

MESH: (مسخ) Bir şâirin, başkasının bir beytindeki elfazı değişdirmek ve meâli ibka eylemek suretiyle mânâyi kendine mal etme-

sidir ki intihâlin bir nev'idir. (bk. İlmam ve intihâl)

MESNEVÎ : (مثنوى) Her beyti birbiriyle kafiyeli olan manzumedir. Yâni gazel gibi, kasîde gibi her beytin sonunda aynı revî ile biten kafiye bulundurmak mecburiyeti yokdur. Bunun için nazım şekillerinin en kolay tanzim edilenidir. Bu kolaylık dolayısiyle de her mevzûa dâir uzunca manzûmeler, hattâ manzûm kitablar mesnevî şekliyle yazılagelmişdir.

Mesnevî şekli Arablarda yokdu. İran'da İslâmî edebiyatın zuhûrundan sonra şüyû' buldu. Belki Acemlere de Türklerden geçmişdi. Çünki eski Türklerin sazla okudukları ve «koşuk» dedikleri manzu'meler mesnevî şeklinde idi. «Dastan» ve «Hikâye» mevzû'larına dâir mesnevî şeklinde kitablar yazılması Fars edebiyatında başladı. Ondan sonra Türk edebiyatına intikal etdi. 10. asırda Buhara'da yetişen Rûdegî nâmında bir şâirin Kelîle ve Dimne ismindeki kitabı aslı Hindce, tercemesi Arabca olan eserden naklen Acemce olarak nazme çekdiği söylenilir. 11. asırda Horasan'da vefat eden Tuslu Firdevsî'nin Şah-nâme ünvaniyle 30 senede yazmış olduğu 60.000 beyitlik İran dastanı, tasvir itibâriyle yüksek bir eserdir. Yusuf Has Hâcib nâmında bir Türk şâirinin Türk dili ve arûz vezni ile tanzim etdiği Kudatgu-bilig» adlı ahlâkiyat ve içtimaiyata dâir eseri de yine o asrın edebî mahsûllerindendir. Bundan sonra Genceli Şeyh Nizamî «Penç Genç», yâni «Beş Hazîne» ismini verdiği manzum beş kitab yazdı ki hepsi de mesnevî şeklinde idi.

Şeyh Nizamî'den sonra «Hamse-nüvîslik», yâni beş tane manzum kitap yazmak şâirler arasında moda oldu. Acem ve Türk şâirlerinden bâzıları bu modaya uydular,hemen hepsi de aynı mevzu'lara dâir mesnevîler yazdılar. Husrev-i Dehlevî, Mollâ Câmî, Ali-Şir Nevayî, Behiştî, Taşlıcalı Yahyâ Bey, Nev'îzâde Atâyî, Acem, Çagatay ve Türk hamsecilerinin en meşhurlarındandır. Yine mesnevî şeklinde kitab yazmış, fakat yazdıklarını beşe çıkarmamış şâirler vardır ki bizde bilhassa şöhret almış olanları Fuzulî ile Şeyh Galib'dir. Birinin Leylâ ve Mecnûn, öbürünün Hüsn-ü-Aşk ünvanlı eserleri gayet kıymetlidir. Nâbî'nin Hayriyye, Sünbülzâde Vehbî'nin Lutfiyye nâmındaki manzum nasihatnameleri, keza Vehbî'nin Tuhfe ve Nuhbe isimli eserleri de bir vakit çok ehemmiyet kazanmışlardı.

Mesnevî bahsinde Hazret-i Mevlânâ'nın Mesnevî'sini de hatırlamak lâzımdır ki altı cildlik ve 26.000 beyitlik tasavvufî bir eserdir. Farisî olarak yazıldığı halde Türk edebiyatı üzerinde çok te'siri olmuştur.

Âşık Paşa'nın Türkçe, Şeyh Gülşenî'nin farsça olarak yazdıkları Garîb-nâme ve Mânevî isimli kitablar mesnevîye nazîre olarak yazılmışlardır. Yunus Emre divanının baş tarafında da uzun bir mesnevî vardır.

Tanzimat edebiyatı üstadları da mesnevî şeklini kullandılar. Şinasî'nin divânçesinde bu şekilde manzumeler olduğu gibi Ziya Paşâ Harâbât'ının mukaddimesini, Nâmık Kemal'in de Tarib-i Harâbât'ının bir kısmını, hele Hâmid Bey manzum piyeslerinin hemen hepsini mesnevî olarak yazmışdı.

Servet-i-Fünûn Edebiyatı'nın manzûm kısımları ekseriyet itibâriyle mesnevî şeklinde idi. Millî edebiyatçılar da bu şekli yadırgamadılar.

MEŞKÛL : (مشكول) Arûzculara göre «fâilâtün» cüz'ünün «feilât» şekline girmiş hâlidir.

MEŞTÛR : (مشطور) Yarıya indirilmiş mânâsına bir kelime olub arûzda meselâ 4 mefâîlün, 4 müstef'ilün gibi vezinleri ikişer cüz'e indirmek suretiyle yazılmış manzume demekdir.

MEVKUF : (موقوف) Arûzda «mef'ûlâtü» cüz'ünün «mef'ûlât» şekline girmiş hâlidir. (bk. Vakf)

MEVKUS : (موقوص) Arûzda «mütefâilün» cüz'ünün «mefâilün» şekline girmiş hâlidir. (bk. Vaks)

MEVSÛL : (موصول) Meânî tâbîrlerindendir. Atf ve rabıt edatlariyle birleşdirilmiş cümlelerden ibâret söz. (bk. Vasl)

MEZÎD : (مزيد) Hurûcdan sonra gelen kafiye harfi. Nâcî'nin :

Zamânımız sühan-efrûzudur zebânımızın
Zebânımız hikem-âmûzudur zamânımızın

beytinin kafiyelerinin en sonundaki «n» harfleri gibi. (bk. Kafiye)

MISRÂ', MISRA' : (مصراع) Tam bir vezin ölçüsüne göre tanzîm edilmiş söz:

Eğer maksûd eserse mısra'-i berceste kâfidir.
Râgıb Paşa

MUÂD : (معاد) Yukarıki beytinin son kelimesi, aşağıki beytinin ibtidâsında zikr edilen manzume. (bk. İâde)

MUAKKAD : (معقد) Ta'kîdli söz demekdir. (bk. Ta'kîd)

MUALLAK : (معلق) Hecenin açık olanı. (bk. Hece)

MUAMMÂ : (معما) Hallinden isim çıkan, manzûm, bazen de mensûr olan, bilmecedir. Bunun «lügaz»den farkı, lügazin her şeye, muammânın ancak insan ismine delâlet etmesidir. Eski şâirler, muammâyı tertib etmeğe de, halleylemeğe de büyük ehemmiyet vermişlerdi. Molla Câmî gibi bir âlim, ârif, şâir ve fâzıl, muammâya dâir küçük, orta ve büyük olmak üzere üç risâle yazmışdır. Mîr Hüseyn Muammâyî denilen İran şâiri, ömrü boyunca muammâ ile meşgul olmuşdur. Bizde muamma ile en ziyâde uğraşan Edirneli Emrî'dir ki Elif-bâ harfleri sırasiyle muammâlar tertib etmişdir. Diğer şâirlerin divanlarında da «Muammâ be-nâm-i fülân = Fulanın adına muammâ» başlıklı birkaç muamma bulunur.

Nâmık Kemal bile:

Bir katre ınâ düşünce gülün kalb-i pâkine
Nâmım yazıldı her verak-i tâb-nâkine

beytiyle «Kemal» namına bir muammâ yapmakdan kendini alamamışdır.

Fuzûlî'nin de biri Türkçe, diğeri Farsça olmak üzere iki muammâ risalesi vardır.

Sünbülzâde Vehbî' oğlu için yazdığı Lûtfiyye manzûmesinde:

Yokdur onun gibi bir fenn-i lezîz
Zihnin ehl-i dilin eyler teşhîz
Mülk-i İran'da be-gayet makbûl
Bilmeyen şâir olur pek medhûl
Bunda nâdir bulunur erbâbı
Biliriz adı çıkan ahbâbı
Pederinden anı tahsil ede-gör
Bil mezâyâsını tekmîl ede gör.

beyitleriyle muammâyı uçurdukça uçurur ve Lutfullah Molla'yı bunun tahsiline teşvîk eder. Birkaç satır yukarıda adı geçen Nişapurlu Mîr Hüseyn Muammâyî'nin «Esmâ-i Hüsnâ Muamması» olmak üzere yazdığı yüz beyitlik bir mesnevî, 16. asır fuzalâsından Bursalı Lâmiî Çelebi'nin kalemiyle Türkçeye çevrilmiş ve mütercem risâleye «Mir'ât-ül-Esma yâhut Câm-ı Cihan-nümâ» adı verilmişdir. Mütercim Lâimî, orada muammâya dâir birçok mâlumat verir. Ezcümle der ki:

«Muammâ, asılda ta'miye'den müştakdır. İsm-i mef'ûldür. Ta'miye lügatde gizlemekdir. Pes muammâ gizlenmiş demek olur. Ammâ ıstılâh-ı zurefâ ve i'tibâr-i urefâda şol kelâma derler ki bi-tarîk-ir-remzi vel-îma anda istihrâc-i isme işâret buluna. Bir vechile ki tab'-i selîm ve zihn-i müstakîm anı müstahsen ve makbul tuta...»

Şu tarifden sonra muammâ nasıl yapılacağını ve nasıl hallolunacağını uzun boylu anlatır. Binâenaleyh bu hususda fazla mâlumat almak isteyenler, o risâle ile muammaya dâir yazılmış diğer kitablara müracaat buyursunlar. Burada bir iki muamma misali irâd ile iktifa edeceğim:

Bezm-i gülşende lâlenin geldi
Gözelerine şerâb-i gül-nârî
Şu kişi kim sımâdı tevbesini
Görmemişdir o çeşm-i dildârı

Emrî'nin bu kıt'asından «Nûh» ismi çıkıyormuş. Tevbesini sımayan, yâni kırmayan «Nasûh» imiş. Dildârın çeşmi ile (sad) harfine işâret ediliyor ve o görülmeyince «Nasûh» kelimesi «Nuh» oluyormuş.

Ser-i engüşt ile mehin başın
İki şak eylemiş Habîb-i Hudâ
Nazar et rûy-i âfitâb-veşe
Gör ki olmuş o mu'cize peydâ

Yine Emrî'nin bu kıt'asından «Celâl» ve «Sinan» isimleri çıkıyormuş. «Meh»den murad «Hilâl» olub, onun başı olan « ه » Ebced hisabında 5 adedini, «engüşt»ün «ser»i olan (ا) de yine Ebced hisabında bir adedini gösterir ve ikisi 6 olurmuş. İki şak edilince 6 adedi 3 kalır. 3 adedinin Ebced hisabında muâdili (ج) olduğu için hilâlin (ه) si ile (ج) tebâdül eder ve «Celâl» kelimesi meydana çıkarmış. Kezâ «rûy-i âfitâb-veş» şemsin « ش » i imiş. Bu,

tashif ile « س » oluyormuş. Sonra mehin başı iki şak olması «kamer»in kafından elif geçerek kafı iki nun hâline getirmesi, yâni «nân نان » şekline girmesi demek imiş. Bunun baş tarafına « س » getirilince (سنان » olurmuş. Allâh uğraşanlara tükenmez sabır ve oynamaz akıl ihsan etsin!

MUAŞŞER : (معشر) Onar mısrâlık bendlerden müteşekkil bir nazmdır. Recâizâde Ekrem Bey'in şu acıklı şi'rinde olduğu gibi:

Bin havf-î can-hirâş ile dermânde bir emel
Umkunda rûhumun mütemâdî edüb cedel
Tahrîk ederdi cismimi mâlûl ü pür-kesel
Tab'ım bulurdu âlemi tatsız, fakat güzel
Râzî idim sürünmeğe de sâkıt-ül-amel
Birden sokunca kalbime şemşirini ecel
Havf ü emel katîi olarak çekdi benden el
Ammâ ki derdim oldu beter, bulmadan halel
Kurtar bu derdden beni ey Rabb-i Lem-yazel
Rûhum Nejad, gel bana, bir tesliyetle gel!

Tenhâ yatardı seng-i musallâda na'ş-i pâk
Bahtın gülerdi cilvesine bî-niyâz ü bâk
Gördüm ufukda bir ufacık ebr-i girye-nâk
Durduk namaza ecr ile pür-şevk u inhimâk
Fânîlerin yanında müheyyâ duran megak
Tâbûtu yutdu, üstüne der-ân yıkıldı hâk
Bilmem nasıl bu hâli görüb olmadım helâk
Çıldırmadan mı ben oradan etdim infikâk
Öldür ki ölmek isterim ey vâhib-ül-ecel
Rûhum Nejad, gel bana, bir tesliyetle gel!

MU'CEM : (معجم) Noktalı harfleri hisâb edilecek târih (bk. Ebced hisâbi ve târih)

MUGALATA-İ-MA'NEVİYYE : (مغالطهٔ معنویه) bk. Telvihât.

MUHAMMES : (مخمس) Nazım şekillerindendir. Beşer mısralık bendlerden teşekkül eder. Mürabba' gibi bu da «mütekerrir» ve «müzdevic» olmak üzere iki nevi'dir.

MÜTEKERRİR BİR MUHAMMES

Bu gül-sitânda benimçün ne gül, ne şeb-nem var
Bu çârsûda ne dâd ü sited, ne dirhem var
Ne kudret ü ne tasarruf, ne bîş ü ne kem var
Ne kuvvet ü ne teayyün, ne zahm ü merhem var
Bu kâr-hânede bilsem neyim, benim nem var?

Vücûd cûd-i İlâhî, hayât bahş-i Kerîm
Nefes atiyye-i rahmet, kelâm fazl-i kadîm
Beden binâ-yi Hudâ, rûh nefha-i tekrîm
Kuva vedîa-i kudret, havâs sun'-i hakîm
Bu kârhânede bilsem neyim, benim nem var?

Nâbî

MÜZDEVİC BİR MUHAMMES

Tîr-i gamzenle eğerçi sîne hûn-efşân henüz
Dilde bâkî ârzû-yi hançer-i müjgân henüz
Verme ey hûni-nigâhım, lutfuna pâyân henüz
Şevk-i tîğinle cerîhamdan revândır kan henüz
Reşba-i şemşirine dil-teşne lâkin cân henüz

Bir şehîd-i cân-be-leb, bir bismil-i bî-kudretim
Kerbelâya benzemişdir meşhed-i ulviyyetim
Duysa tekbîr-i melâik çok mu gûş-i safvetim
Öyle gerden-dâde-i aşkım ki teslimiyet'm
Rûh-i İsmâîl'i eyler bârekâllah-hân henüz

Feyz-i şemşirin olunca zevk-bahşâ-yi derûn
Oldu rûhum kail-i «İnnâ ileyhi râciûn»
Hûn-ı Tâhir eyledi deşt-i garâmı lâle-gûn
Etdim ol rütbe siyaset-gâb-ı aşkı gark-ı hûn
Kim o gûne olmamışdır kanlı bir tûfân henüz

Bâzı muhammeslerde mısra' yerine beyt tekerrür eder:

Hevâ-yi sayd ile sahrâları etdikce ben mesken
Görürdüm her gün istimdâd ederdi şirler benden
Olurken nâvekim her girdiği yerden sadâ-efken
Şikâr-i tir-i aşk oldum cihânı sayd ederken ben
Gel ey âhû bakışlım gel, benim sayyâdım oldun sen

Nasıl âteş-feşândır bakmadın tiğimdeki renge

Nigâh etdin de bir kirpik süzüşle başladın cenge
Nîce hükm eyledin gönlüm gibi bir şanlı evrenge
Şikâr-i tîr-i aşk oldum cihânı sayd ederken ben
Gel ey âhû bakışlım gel, benim sayyâdım oldun sen.

Mehmed Celâl Bey

Bâzı muhammesler de hem mütekerrir, hem müzdevic olur. Muharrir-i âcizin şu eserinde olduğu gibi :

Sînede hubb-i vatan ser-mâye-i îmânımız
Bir perestiş-kâr-i dîdar-ı vatandır cânımız
Âşık-i ulviyyetiz çünki vatan cânânımız
Pâymâl olsun yolunda katre katre kanımız
Ey vatan, ey sermedî ma'şûka-i vicdânımız

Olmayınca sînemiz topdan, tüfekden çâk-çâk
Senden almak düşmene kabil değil bir kabza hâk
Uğraşırken hıfzına olsak da hep birden helâk
Bir girilmez kal'adir serhaddine ebdânımız
Ey vatan, ey sermedî ma'şûka-i vicdânımız.

Mehmed Âkif'in şu şi'rinde olduğu gibi ayrı ayrı kafiyeli bendlerden müteşekkil muhammesler de vardır :

Bakına kabristânın ancak sâha-i medhûşuna
Dur da bir müddet kulak ver nâle-i hâmûşuna!
Kalbi hiç benzer mi bak sîmâ-yi heybet-pûşuna?
Kim kapılmışsa hayâtın seyl-i cûşa-cûşuna,
Can atar bir gün gelir, yorgun düşüb âguşuna!
Ey mezâristân, ne âlemsin, ne ulvî fıtretin!
Sende pinhân en güzîn evlâdı insâniyyetin,
Senden istimdâd eder feryâdı ye'sin, haybetin
Bir yığın göz nûrusun, yâhud muhammer tıynetin
Rûh-i pâkinden coşan göz yaşlarından milletin.

MUHARREMİYYE : (محرميه) Hicrî - kamerî yıl başı olan Muharrem gelince eski şâirler tarafından yazılıp büyüklere verilen manzûmeler idi ki ekseriya târihi de ihtivâ ederdi. Enderûnlu Vâsıf'ın, bahara tesadüf eyleyen 1217 senesi için yazdığı ve Üçüncü Selîm'e takdîm ettiği muharremiyeden bir parçayı aşağıya nakl ediyorum :

Sâl ü bahâr tev'em olub pîş-gâhına
Tebrîke geldi ey şeh-i dânâ mübârekî
Bu sâl-i nevde şâhid-i bahtın be-yümn-i Hak
Basdı zemîn-i meymenete pâ mübârekî
Etdi tulû' eve-i şerefden misâl-i mâh
Tâbende necm-i tâli'-i garrâ mübârekî
Câm-i cihân bu sene leb-rîz-i neşvedir
Sâyende dehre sevk u tesellâ mübârekî
Ahdinde giydi bâğ, çemen-zâr-i feyz olup
Cennet yeşili câme-i kemhâ mübârekî
Güller lisân-i hâl ile der, hemçü andelîb
Kıldıkca kasr-i gülşeni me'vâ mübârekî
Ben de bu iki mısra'-ı târîh-i tâm ile
Dedim, misâl-i tûti-yi gûyâ mübârekî
Gülzâr-ı mülk-i şevkde ey şâh-i kevn-kâm (1217)
Zîb-i tarabla sâl-i ser-efzâ mübârekî (1217)

Hicrî 61 yılı Muharremin 10 uncu (10.10. 680) günü Kerbelâ'da şehîd edilen Hz. Hüseyn Efendimiz için yazılan ve «Maktel-i Hüseyn» denilen mersiyelere de Muharremiyye adı verilir.

MUHTEMİL-ÜZ-ZIDDEYN : (محتمل الضدين) «Tevcîh» san'atinin diğer adıdır. (bk. Telvîhât)

MUKABELE : (مقابله) Aralarında tezad ve tekabül bulunan şeyleri bir ibârede bulundurmakdır :

Dilde safâ-yi aşkın, dîde gamınla pür-nem
Bir evde ayş-ü şâdi, bir evde ye's ü mâtem

beytinde olduğu gibi. (bk. Tıbâk, tezâd)

MUKTEDAB : (مقتضب) Lügatda kesilmiş şey demekdir. Arûzda bir bahrin adıdır. Asıl eczâsı Arablara göre bir mısrâda : «Mef'û-lâtü, müstef'ilün, mütef'ilün», Acemlere göre : «Mef'ûlâtü, müstef'ilün, mef'ûlâtü, müstef'ilün» dür. Fürûu altıdır. Vezinleri şunlardır :

1— Fâilâtü müfteilün fâilâtü müfteilün
müsemmen-i matvî
2— Fâilâtü mef'ûlün fâilâtü mef'ûlün
müsemmen-i matvî-i maktû' (arûz ve darb)
3— Fâilâtü müfteilün
murabba'-i matvî

4— Mefâîlü müfteilün
murabba'-i mahbûn-i matvî (arûz ve darb)
5— Fâilâtü müstef'ilün
murabba'-i matvî-i sâlim (arûz ve darb)
6— Fâilâtü mef'ûlün
murabba'-i matvî-i maktû' (arûz ve darb)

MUKTEZÂ-Yİ HÂL Ü MAKAM : (مقتضای حال ومقام) Sözde hâlin ve makamın îcâb ettiği tarzdır ki ona riâyet etmek, yerinde ve adamına göre söylemek demekdir. Nâcî der ki:

«Hâl ile makam beyninde fark var ise de itibârîdir. Hal : Zamân-i vürûd-i kelâm, makam : Mekân-i vürûd-i kelâm olmak üzere tasavvur olunur. Her hâlin bir muktezâsı vardır. Meselâ izhâr-i belâhet bir hâldir. Onun muktezâsı tevbîh olabilir... Denilebilir ki belâgat; sözü fasâhatle îcâbına göre söyleyişdir. Hâfız-ı-Şirazî'nin :

Bâ harâbât-nişînân zi-kerâmât me-lâf
Her sühan câyi vü her nükte mekânî dâred

[Mânâsı : Meyhâne sâkinlerine kerâmetlerden söz açma. Her sözün bir yeri, her nüktenin bir mekânı vardır.]
beyt-i belîğı, bir muarrif-i belâgat olmak üzere telakkî edilmeğe şâyandır.»

« الطلاق مرّتان at-talâku merretân» âyetdir, ammâ nikâh cem'iyetinde okunmaz.» sözü de muktezâ-yi hâl ü makama riâyetin ne olduğunu veciz bir suretde anlatır.

Belâgat denilen ve fasîh bir söze ayrıca ve mânâ itibâriyle bir kıymet veren meziyyet, kelâmın muktezâ-yi hâle tevâfukiyle tehakkuk eder. Cenaze ve düğün evlerinde başka başka konuşulacağını bilen ve bunu yapabilen bir kimse muktezâ-yi hâl ü makama riâyet eylediği için belîğ sayılır.

MURABBA' : (مربع) Nazım şekillerinden biridir. Dörder mısrâlık bendlerden teşekkül eder. «Mütekerrir» ve «müzdevic» olmak üzere iki nevi'dir.

Mütekerrir murabba'larda birinci bendin dördüncü mısrâı diğer bendin üçüncü mısrâından sonra tekrarlanır.

Müzdevic murabba'larda ise 2, 3 v.d. ... bendlerin dördüncü mısrâları birinci bend ile kafiyeli bulunur.

MÜTEKERRİR BİR MURABBA'

Yâreler aldı dil-i gam-fikenim
Nâvek-i aşke nişân oldu tenim
Acabâ kal'a mi sandı bedenim
Bir yiğit gönlümü feth etdi benim

Zûr-i bâzûsına, tedbîrine bak
Şöhret-i şiddet-i şemşîrine bak
Kuvvet-i pençe-i teshîrine bak
Bir yiğit gönlümü feth etdi benim

Söyleyin tîğini assın beline
Beni dünyâ gibi alsın eline
Zülfünün cân vereyim bir teline
Bir yiğit gönlümü feth etdi benim

Mehmed Celâl Bey

MÜZDEVİC BİR MURABBA'

Pîş-i ielâlinde oldum hâk-sâr öldür beni
Çiğneyib geçme amân ey şeh-suvâr öldür beni
Zevk-i zahmin rûhuma etsin güzâr öldür beni
Tîr-i müjgânınla âh ey dil-şikâr öldür beni

Sanma havfımdan yüzüm oldiyse ey gül-çihre zerd
Bîm-i istiğnâ vü nâzındandır ey dildâr-ı ferd
Âb-yâr-i hancerin açsın bütün cismimde verd
Tende olsun sıbgatullâh âşkâr öldür beni

Hûn-i cûşânımla bulsun dest-i nermînin hıdâb
Perde-i eshârı yırtdı zannedilsin âftâb
Cism-i Tâhir etmeden zîr-i türâba iğtirâb
Eyleyüb atf-i nigâh-i i'tibâr öldür beni

Dördüncü mısrâı, üç mısrâın kafiyesine muhâlif, fakat aşağıki bendin son mısrâı ile mukaffâ murabba'lar da vardır. Süûd-ül-Mevlevî Bey'in şu eserinde olduğu gibi :

Bir nûr-i bedî-i mânevîdir
Gönlüm de garik-i pertevidir
Mazmûn-ı kemâli muhtevîdir
Her nükte-i dil-pezîr-i hüsnün

Aşkındır eğerçi bir esâret
Ammâ ki hayâtdan ibâret
Sen pâdişah-i bahâsın elbet
Ben de ebedî esîr-i hüsnün

Her bendi ayrı kafiyeli murabba'lardan manzûmeler de yazılmışdır. Mehmed Âkif'in musallâ taşını tasvir eden aşağıki şi'ri gibi:

Serîr-i vâpesînindir şu bî-pervâ uzanmış taş
Ki nermîn hâb-gâhından çıkar bir gün vurursun baş
Elinden yok halâs imkânı mâ-dâm-el-hayât uğraş
Senin bir sedd-i râhındır, aşılmaz muktedirsen aş!

Musallâ: müncemid bir mevcidir eşk-i yetîmânın
Musallâ: âhıdır berceste mâtem-zâr-i dünyânın
Musallâ: minber-i teblîğidir insâna Yezdân'ın
Musallâ: ders-i ibretdir durur pîşinde — irfânın

Serîr-i saltanatlar devrilir, alt üst olur dünyâ
Müşeyyed bürc ü bârular düşer bir bir, bu taş hâlâ
Zemânın dest-i tahrîbiyle durmuş eyler istihzâ
Bütün mevcûda hâkim bir adem timsâlidir gûyâ.

MURASSA': (مرصع) Secî' nevi'lerindendir. (bk. Secî')

MUSARRA': (مصرع) İki mısraı da kafiyeli olan beyitdir. Tek kafiyelisine «müfred» denilir. (bk. Beyt ve tasrî')

Her mısrâı kafiyeli beyitlerden teşkil olunan manzûmelere de «musarra'», yâhud — mısrâları zincirleme gittiği için — «müselsel» diyorlar. Recâî-zâde'nin:

Hîç bir dem sensiz olmak istemez cânım benim
Oldu gûyâ tâb-i hüsnün nûr-ı îmânım benim
Cevrin olmaz kâsir-i şevk-i firâvânım benim
Muttasıl âlemde etsin girye çeşmânım benim
Râzıyım yansın müebbed kalb-i sûzânım benim
Mevt tutsun dâmenim, hüsrân girîbânım benim
Terk edersem aşkını ey mihr-i tâbânım benim

manzûmesinde olduğu gibi.

MUSARRAHA: (مصرحه) Beyân tâbîrlerindendir. Müşebbehi mahzûf olan istiâredir. (bk. İstiâre)

Musarraha-i mücerrede: (مصرحهٔ مجرده) Beyân tâbîrlerindendir. Yalnız müsteârün lehin mülâyimi bir şey zikr edilen istiâredir. (bk. İstiâre)

Musarraha-i müreşşeha: (مصرحهٔ مرشحه) Beyân tâbîrlerindendir. Yalnız müsteârün-minhin mülâyimi bir şey zikr edilen istiâredir. (bk. İstiâre)

Musarraha-i mutlaka: (مصرحهٔ مطلقه) Beyân tâbîrlerindendir. Müsteârün-minh ile müsteârün-lehin mülâyimlerinden hiç biri zikr edilmeyen istiâredir (bk. İstiâre)

MUTÂBAKAT: (مطابقت) bk. Tıbâk.

MUTARRAF: (مطرف) Secî' nevi'lerindendir. (bk. Secî')

MU'VEC: (معوج) bk. Kalb.

MUVÂFAKAT: (موافقت) bk. İ'tilâf.

MUZARİ': (مضارع) Lügatde müşâbih demekdir. Arûzda bir bahrin adıdır. Bunun esâs eczâsı Arablara göre bir mısrâın «Mefâîlün, fâilâtün, mefâîlün», Acemlere göre «Mefâîlün, fâilâtün, mefâîlün, fâilâtün»dür. Fürûu 12 dir. Vezinleri şunlardır:

1— Mefâîlü, fâilatü, mefâîlü, fâilât
Müsemmen-i mekfûf-i maksûr (arûz ve darb)
2— Mefâîlü, fâilün, mefâîlü, fâilün
Müsemmen-i mekfûf-i mahzûf (arûz ve darb)
3— Mef'ûlü, fâilâtün, mef'ûlü, fâilâtün
Müsemmen-i ahreb-i sâlim (arûz ve darb)
4— Mef'ûlü, fâilâtün, mef'ûlü, fâiliyyân
Müsemmen-i ahreb-i müsebbağ (arûz ve darb)
5— Mef'ûlü, fâilâtü, mefâîlü, fâilât
Müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i maksûr (arûz ve darb)
6— Mef'ûlü, fâilâtü, mefâîlü, fâilün
Müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i mahzûf (arûz ve darb)
7— Mef'ûlü, fâilâtün, mef'ûlü, fâilün
Müsemmen-i ahreb ve sâlim-i mahzûf (arûz ve darb)

8— Mef'ûlü, fâilâtü, mefâîlü, fâilâtün
Müsemmen-i ahreb-i mekfûf-i sâlim (arûz ve darb)
9— Mefâîlü, fâilâtü, *mefâîl*
Müseddes-i mekfûf-i maksûr (arûz ve darb)
10— Mefâîlü, fâilâtü, feûlün
Müseddes-i mekfûf-i mahzûf (arûz ve darb)
11— Mef'ûlü, fâilâtü, mefâîlün
Müseddes-i ahreb-i mekfûf-i sâlim (arûz ve darb)
12— Mef'ûlü, fâilâtü, feûlün
Müseddes-i ahreb-i mekfûf-i mahzûf (arûz ve darb)

Bu bahrin 3., 4., 5. ve 6. vezinleri Edebiyatımızda da kullanılır.

MUZMER : (مضمر) «Mütefâilün» cüz'ünün «müstef'ilün» şekline girmiş hâlidir. (bk. İzmâr)

MÜBÂLEGA : (مبالغه) Bir şeyi târîf ve tasvîr ederken ya olduğundan fazla, yâhud eksik göstermek, meşhur tâbiriyle «habbeyi kubbe, kubbeyi habbe yapmak»dır. Bir bina vasfında olan :

İrtifâ'-i tâkının yanında Keyvân-i felek
Pes-terîn ol rütbe kim kühsâra nisbet ka'r-i çâh

beytinde olduğu gibi. Şâir, o binânın kemerindeki yüksekliği anlatmak için Zuhal seyyâresinin onun yanında dağa nisbetle «kuyu dibi» kalacağını söylüyor, Kemerin yüksekliğini olduğundan çok, hem pek çok fazla göstermek istiyor. Kezâ Şem'î'nin :

Göremez girsem eğer mûr-i zaîfin gözüne
Ey Süleymân-i zamân, şöyle hayâl oldu tenim

beytinde şâir, zayıflamış cismini o kadar küçültüyor ki gözüne girecek olsa bile bir karıncanın onu göremiyeceğini söylüyor.

Mübâlegayi eskiden «teblîğ», «iğrâk», «gulüv» diye üçe ayırırlar, birincisini makbûl, ikincisini makbûlce, üçüncüsünü gayr-i makbul sayarlardı. (bk. Tebliğ, iğrâk, gulüv)

Tebliğ : Yapılan mübâleganın âdeten ve aklen mümkin,

İğrâk : Yapılan mübâleganın âdeten muhâl, aklen mümkin,

Gulüv : Yapılan mübâleganın âdeten ve aklen muhâl olması.

Nef'î'nin Birinci Sultan Ahmed hakkındaki bir kasîdesinden olan :

Memleket meşşâte-i adliyle zînet-yâb olur
Saltanat, pîrâye-i hulkiyle hüsn ü ân bulur.

beytinde teblîğ vardır. Çünki bir padişâhın adâletiyle memleketin, yine o padişâhın hüsn-i ahlâkıyle saltanatının süslenmesi ve yükselmesi aklen de mümkindir, âdeten de. Fakat :

Adli bir gayetde kim devrinde kebk ü şâhbâz
Birbirini âşyânında gelir, mihmân bulur

beytinde iğrâk vardır. Çünki doğan kuşu ile kekliğin biribirine müsâfir olacak kadar yekdiğeriyle alışmış olmaları mûtâd değildir. Olmamakla berâber alışdırılırsa ve doğanın karnı tok bulunursa mümkin olabilmesini akıl kabûl etsin diyebiliriz.

Her ne emr etse Kazâyi tâbi'-i fermân bulur

mısrâında ise gulüv vardır. Çünki bunun hiç bir sûretle te'vîline imkân yokdur.

Nâmık Kemâl bir makalesinde mübâlega nevi'lerini şöyle târif etmişdir :

«Mübâlega makbuldür, eğer aklen ve âdeten vukuu kabil ise. Buna teblîğ tesmiye olunur. Mâkuldür, eğer aklen mümkin ve âdeten bâtıl ise. Buna iğrâk denilir. Medhuldür, eğer bir münâsib tevcîh ile iğrak derecesine ircâı mümkin olmamak üzere akıl ve imkândan âtıl ise. Buna gulüv nâmı verilir.»

Eskiler, mübâleganın teblîğini, hattâ bâzan iğrâkını severler, yapabilmesini hüner addederlerdi. Şeyh Galib Hayır-abâd'ını tenkid eylediği Nâbî'yi çok mübâlega yapmadığından dolayı :

Hem bir dahi var ki ol sühan-sâz
İğrâkda mürg-i pest-pervâz

beytiyle tahtie etmişdir. Nâmık Kemâl ise teblîğ için «makbûl», iğrâk için «mâkul», gulüv için «medhûl» diyor. Acaba bu «medhûl» hükmü tâmim edilebilir mi? Yâni aklen mümkin olmayan her şeyin düşünülüb söylenilmesi edebî kusur mu sayılmalıdır? Böyle olacak olursa edebiyatın bir rüknü bulunan hayâlin yıkılıvermesi lâzım gelmez mi? O halde tabîatin fart-i heyecânını gösteren gulüvler de güzel olmak şartiyle makbûl olabilir. Mehmed Âkif'in :

Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker
Gökden ecdâd inerek öpse o pâk alnı değer

Sana dar gelmeyecek makberi kimler kazsın?
Gömelim gel seni târihe desem sığmazsın!

hitâbındaki mübâlega gibi.

Lâtîfe yolundaki iğrak ve gulüvlerin hoşa gideceği ise mâlumdur.

Zâhid, bu bürûdetle eğer Dûzeha girsen
Bir lûle duhân yakmağa âteş bulamazsın

beyt-i meşhûrundaki mübâlega-i lâtîfe gibi.

MÜBEYYİNE : (مبينه) Tevriye nevi'lerindendir. (bk. Telvîhât)

MÜCENNAH : (مجنح) bk. Kalb.

MÜCERRED : (مجرد) Noktasız harflerle yazılan yazı. (bk. Mahzûf ve Mühmel)

MÜCERREDE : (مجرده) Tevriye nevi'lerindendir. (bk. Telvîhât)

MÜCEVHER : (مجوهر) Noktalı harfleri hisab edilecek târih. (bk. Ebced hisâbı ve târîh)

MÜCTES : (مجتث) Lügatda kökünden koparılmış demekdir. Arûzda bir bahrin adıdır. Bunun asıl eczası Arablara göre bir mısrâda «Müstef'ilün, fâilâtün, müstef'ilün, fâilâtün»dür. Fürûu dokuzdur. Vezinleri aşağıda gösterilmişdir :

1— Mefâilün, feilâtün, mefâilün, feilâtün :
Müsemmen-i mahbûn

2— Mefâilün, feilâtün, mefâilün, feilân :
Müsemmen-i mahbûn-i maksûr (arûz ve darb)

3— Mefâilün, feilâtün, mefâilün, feilün :
Müsemmen-i mahbûn-i mahzûf (arûz ve darb)

4— Mefâilün, feilâtün, mefâilün, fa'lün :
Müsemmen-i mahbûn-i maktû' (arûz ve darb)

5— Mefâilün, feilâtün, mefâilün, fa'lân :
Müsemmen-i mahbûn-i maktû'-i müsebbağ (arûz ve darb)

6— Mefâilün, mef'ûlün, mefâilün, feilân :
Müsemmen-i mahbûn-i müşa'as-i maksûr (arûz ve darb)

7— Mefâilün, mef'ûlün, mefâilün, fa' :
Müsemmen-i mahbûn-i müşa'as-i mahcûf (arûz ve darb)

8— Mefâilün, feilâtün :
Murabba'-i mahbûn (arûz ve darb)

9— Mefâilün, fâilât :
Murabba'-i mahbûn-i maksûr (arûz ve darb).

Edebiyatımızda bu bahsin 2., 3., 4. ve 5. feri'leri ekseriyyetle, 11. ve 8. feri'leri de nâdiren kullanılır.

MÜEDDÂ : (مؤدا) Edâ'nın mukabilidir ki mânâ demekdir. (bk. Edâ)

MÜESSESE : (مؤسسه) Revîsinden evvel müteharrik bir harf, ondan evvel de bir elif bulunan kafiye. (bk. Kafiye)

MÜFRED : (مفرد) Kafiyesiz beyittir. Kafiyeli olana musarra' denilir. (bk. Musarra)

MÜFREDÂT : (مفردات) Kafiyesi olmayan ayrı ayrı beyitler.

MÜHEYYİE : (مهيئه) Tevriye nev'indendir. (bk. Telvîhât)

MÜHMEL : (مهمل) Noktasız harflerle yazılmış yazı ve noktasız harfleri hisâb edilecek târih. (bk. Hazf, ebced hisâbı, târih)

MÜLÂYİM : (ملايم) İstiâre-i mekniyyede mahzûf bulunan müşebbehün-bihin münâsebeti olan kelimedir ki âdetâ teşbîhin «vech-i şebeh»i mesâbesindedir. (bk. İstiâre)

MÜLEMMA' : (ملمع) Çubuklu ve alacalı dokunmuş kumaş mânâsınadır. Bir mısrâı, yâhut mısrâının bir kısmı başka lisanla yazılmış manzûmeye denilir. İran şâirleri, arabca mısrâlarla karışık manzûmelerine «mülemmeât» derler. Şeyh Sa'di'nin mülemmeâtı meşhurdur. Bize Acemlerden intikal etmişdir. Hz. Mevlânâ'ya izâfe edilen ve:

Mâhest ne-mîdânem horşîd ruhat yâne
Bu ayrılığ adına nice ciğerim yâne»

matla'ıyle başlayan gazeli Farsça-Türkçe mülemma' gazele misal olarak hatırlanabilir. Fuzûlî'nin de Türkçe-Arabca mülemma' gazelleri vardır. (bk. Telmî')

MÜMÂSELE : (مماثله) Fâsılaların üst tarafındaki kelimelerin de ekseriyet itibâriyle yekdiğerine veznen uygun olmasıdır.

Müşîr-i saltanat, akl-i musavver
Penâh-i memleket, adl-i mücessem

beytinin mısrâlarındaki dörder kelimenin biribirine vezin, yâni hece itibâriyle uygunluğu gibi.

MÜMTÂZİYYET : (ممتازيت) İfâdenin başka sözlerden farklı ve güzel olması. (bk. Üslûb ve asâlet)

MÜNÂCÂT : (مناجات) Lügatda fısıldamak, kulağa söylemek demekdir. Kamûs Tercemesi'nde deniliyor ki :

«Niyâz-i dergâh-i ilâhîye münâcât ıtlâkı ihfâ cihetiyle olduğuna mebnidir.»

Evet, bir kimsenin ellerini kaldırıb dileğini Allâh'dan gizlice istemesi münâcât olmakla berâber Vehhâb-ı Kerîm'den bir şey istemek için yazılan manzûmelere de münâcât denilmişdir.

Dilden bu güneh jengini dûr eyle ilâhî!
Mir'ât-i tecellâ-yi Gafûr eyle ilâhî!
Mahv etmek için jeng-i dili mevc-i sirişgim
Her katresini lücce-i nûr eyle ilâhî!
Benden alarak gaflet ü teşvîş-i sutûru
Vâkıf-şüde-i ilm-i sudûr eyle ilâhî!
Ümmîd-i Cinân, havf-i Cahîm etmeye meşgul
Bizzât sana abd-i şekûr eyle ilâhî!
Hecrin ile mâtem-kededir hâne-i kalbim
Vaslın ile bir dâr-i sürûr eyle ilâhî
Öldür burada ölmeden evvel beni yâ Rab
Âgâh-i meânî-i nüşûr eyle ilâhî!
Mîkat-i tekarrübde edip rûhu kelimin
Sînâ-yi dili nûr ile Tûr eyle ilâhî!
Zâhir olarak anda senâ-berk-i enallâh
Rü'yetle beni ehl-i huzûr eyle ilâhî!
Mahv eyleyerek hestî-i mevhûmumu bende
Zâtınla, sıfâtınla zuhûr eyle ilâhî!
Benlik olarak senliğe müstağrak u nâ-bûd
Bir zerreyi müstehlek-i hur eyle ilâhî!
Tâhir kulunu kesret-i cürmiyle berâber
Mir'ât-i tecellâ-yi Gafûr eyle ilâhî!

niyâzı gibi.

MÜNEKKAH : (منقح) Haşivsiz söz. (bk. Tenkîh)

MÜNEKKAHİYYET : (منقحيت) İfâde tarzının «îcaz ve ıtnâb» diye ayrılan iki haddinin ortası. Elfazı mânâsından çok olmamak üzere söz söylemek. Buna «müsavât» adını da verirler. (bk. Îcaz, ıtnâb, müsâvât)

MÜNEKKİD : (منقد) Tenkidi meslek edinen kimse. (bk. Tenkîd)

MÜNSERİH : (منسرح) Lügatde akıb giden demekdir. Arûzda bir bahsin adıdır. Asıl cüzü'leri Arablara göre bir mısrâda «Müstef'ilün, mef'ûlâtü, müstef'ilün», Acemlere göre «müstef'ilün, mef'ûlâtü, müstef'ilün, mef'ûlâtü»dür. Fürûu on birdir. Vezinleri şunlardır :

1— Müfteilün, fâilân, müfteilün, fâilân :
Müsemmen-i, matvî-i mevkuf (arûz ve darb)
2— Müfteilün, fâilün, müfteilün, fâilün :
Müsemmen-i matvî-i mekşûf (arûz ve darb)
3— Mefâilün, fâilün, mefâilün, fâilün
Müsemmen-i mahbûn-i matvî-i mekşûf, (arûz ve darb)
4— a) Müfteilün, fâilân, müfteilün, fâilün :
Müsemmen-i matvî-i ve mevkuf-i maktû'
b) Müfteilün, fâilün, mef'ûlün, fâilün :
Müsemmen-i matvî-i mekşûf (arûz ve darb)
5— Müfteilün, fâilân, müfteilün, fâ' :
Müsemmen-i matvî-i mecdû' (arûz ve darb)
6— Müfteilün, fâilât, müfteilün, fâ' :
Müsemmen-i matvî-i menhûr (arûz ve darb)
7— a) Müfteilün, fâilâtün, mef'ûlün, fa' :
b) Müfteilün, fâilâtün, müfteilün, fa' :
Müsemmen-i matvî-i maktû'-i menhûr (arûz ve darb)
8— Müfteilün, fâilâtü, müfteilün :
Müseddes-i matvî (arûz ve darb)
9— Müfteilün, fâilâtü, mef'ûlün
Müseddes-i matvî-i maktû' (arûz ve darb)
10— Müfteilün, fâilân :
Murabba'-i matvî-i mevkuf (arûz ve darb)
11— Müfteilün, feûlân :
Murabba'-i matvî-i mahbûn-i mevkuf (arûz ve darb)

Edebiyatımızda bu bahsin 1., 2., 4. (a) ve 10. feri'leri ekseriyyetle, 3. fer'i de nâdiren kullanılır.

MÜNŞEÂT : (منشآت) Münşîlerin yazdıkları tumturaklı nesir ve bunların topluca bulunduğu mecmûa veya kitab. Münşeât kitabları eskiden yazı nümunesi ittihaz edilir, hattâ bâzıları ezberlenirmiş. Bunu Şeyh Galib'in :

İndinde muazzam-i matâlib
Ezberlene Münşeât-i Râgıb

demiş olmasından da anlıyoruz. Târîhi değeri itibariyle Ferîdûn Bey'in Münşeât-üs-Salâtîn'i meşhûrdur. Bazı şâirlerin, ez-cümle Nabî'nin Münşeât'ı vardır.

MÜNŞÎ : (منشى) Eskiden gayet iyi nesir yazan mânâsında kullanılır bir tâbîr idi. Kâtib, muharrir, yazıcı kelimeleri, münşî lafzındaki kudreti ifâde edemezdi. Kâtib : Dev-

let dâirelerinde, muharrir: Gazetelerde, yazıcı ise: Esnâf dükkân ve loncalarında yazı yazan mânâsında kullanılırdı. Sonra münşî mânâsında «edîb» kelimesi kullanılmaya başlandı. Şimdi ise «Nâsir» deniliyor.

Her nâsir şâir değildir ammâ, bir kısım şâirler, aynı zamanda nâsirdir. (Yenilerden Cenâb Şehabeddîn gibi).

MÜRÂÂT-İ NAZÎR: (مراعات نظير) «Tenâsüb»ün diğer adı. (bk. Tenâsüb)

MÜREDDEF: (مردف) Redîfli olan manzûm söz:

Mekal-i aşkı kim anlar kiminle söyleşelim
Meâl-i aşkı kim anlar kiminle söyleşelim

beyt-i meşhûru gibi. Müreddef manzûme Arabcada yokdur. Onu Acemlerle biz yazmışız. (bk. Kafiye ve redîf)

MÜREFFEL: (مرفل) «Müstef'ilün» cüz'ünün «müstef'ilâtün» şekline girmiş hâlidir. (bk. Terfîl)

MÜREŞŞEHA: (مرشحه) Tevriye envâındandır. (bk. Telvîhât)

MÜSAVÂT: (مساوات) «Münakkahiyyet»in öbür adıdır. (bk. Îcâz, ıtnâb, münakkahiyyet)

MÜSEBBA': (مسبع) Yedişer mısrâlık bendlerden müteşekkil bir nazım şeklidir. Muharrir-i âcizin şu manzûmesi gibi:

Uyanıb da açalım perde-i ebsârımızı
Âleme gösterelim dîde-i bîdârımızı
Bir zamân titretiyorduk dil-i ağyârımızı
Yine yâd etdirelim nâm-i zafer-kârımızı
Karadan seyr ederek cünd-i cihân-dârımızı
Orduya benzetelim satvet-i ebhârımızı
Verelim haydi donanmaya bütün vârımızı

Bağlamışdı kolumuz hayli zamân istibdâd
Feyz-i hürriyyet ile olduk o bağdan âzâd
Artık iş görmeli ey kavm-i ekârim-ecdâd
Vatan, imdâd diler her birimizden, imdâd
Çekilen bunca emek olmadan evvel berbâd
Edelim safha-i deryâda şükûhu müzdâd
Verelim haydi donanmaya bütün vârımızı.

MÜSEBBAĞ: (مسبغ) «Fâilâtün» cüz'ünün «fâiliyyân» şekline girmiş hâlidir. (bk. Tesbîg)

MÜSECCA': (مسجع) Fıkraları seci'li olan yazılar. (bk. Seci')

MÜSEDDES: (مسدس) Altışar mısrâlı bendlerden müteşekkil manzûmedir. Murabba' ve muhammesler gibi müseddesler de mütekerrir ve müzdevic olur.

MÜTEKERRİR BİR MÜSEDDES

Etmekdeyim nigâhına bak intizar, dur!
Öyle selâmsız edilir mi güzâr, dur!
Şemsiyyen ile etme amân istitâr, dur!
Olmaz bu hâl rûyunu setre medâr, dur!
Lâyık mıdır bana bu kadar iğbirâr, dur!
Bî-çâre bir fütâdeyim ey şehsüvâr, dur!

Ben muntazır iken nice demdir visâline
Kanmış iken bu yolda olan hasb-i-hâline
Bilmem bu gün ne oldu sebeb infiâline
Rahm etmedin bu haste dil-i bî-mecâline
Bârî doyunca bir bakayım gül cemâline
Bî-çâre bir fütâdeyim ey şehsüvâr, dur!

Süûd-ül-Mevlevî

MÜZDEVİC BİR MÜSEDDES

Ey mücessem şi'r-i lâhûtî-edâ, sevdim seni
Ma'ni-i sevdâna oldum âşinâ, sevdim seni
Fikrim etdi vehleten meyl-i alâ, sevdim seni
Nâgehânî bir göründün bî-riyâ, sevdim seni
İşte ikrâr eylerim ey meh-lika, sevdim seni
Yok fakat hiç bir ümîdim mutlaka, sevdim seni

Safvet-i sevdâma işhâd eylerim çeşmânını
Kuvvet-i dâvâma bürhândır derim peykânını
Hayret etmez mi gören dîdâr-i nûr-efşânını
Hangi dil eyler tehammül seyr edib müjgânını
Sevdiğim, mâzûr gör, dîdâr-i nûr-efşânını
Bir görüşde ihtiyâr oldu hebâ, sevdim seni

Süûd-ül-Mevlevî

Mütekerrir ve müzdevic müseddeslerde alelekser bir mısrâ' yerine iki mısrâ birden tekerrür, yâhut tegayyür eder. Hâmid ve Âkif Bey'lerin aşağıki şiirlerinde olduğu gibi:

Düşmende garaz rahne-i mebnâ-yi vatandır
Evlâdının imdâdı temennâ-yi vatandır

Meydân-i vega çünki şu pehnâ-yi vatandır
Teslîm olacak hâin-i âdâ-yi vatandır
Düşmen geliyor maksadı ifnâ-yi vatandır
Karşı duracak düşmene ebnâ-yi vatandır

Mâzî düşünülse ne küçük neş'etimiz var
Hâle bakılınca ne büyük hey'etimiz var
Bin kal'a-i düşmende bizim râyetimiz var
Sulhü severiz, harb edecek cür'etimiz var
Düşmen geliyor maksadı ifnâ-yi vatandır
Karşı duracak düşmana ebnâ-yi vatandır

Abdülhak Hâmid Bey

Bakmak da bu dâr-i ibtilâya
Rûhun can atardı îtilâya
En sonra o nûr-ı Arş-ı pâye
Yükseldi civar-i Kibriyâya
Dem şimdi dem-i seâdetindir
Ervâh, nedîm-i hazretindir

Ey yâr-ı azîz-i gam-güsârım
Mahv oldu, Hüdâ bilir, karârım
Sarsıldı olanca ıstıbârım
Bîzâr peyinde rûh-i zârım
Gitdin beni kimsesiz bırakdın
Yakdın beni hasretinle yakdın

Mehmed Âkif Bey

Hem mütekerrir, hem müzdevic müseddesler de vardır. Şu parçalarda olduğu gibi:

Kimi endîşe-kâr-i lâ-halâdır
Kimi bürbân-şümâr-i lâ-melâdır
Cihân derler ki dâr-i ibtilâdır
Ölüm derler, medâr-i i'tilâdır
Marîza tûl-i ömrü bir belâdır
Niçin insân hayâta mübtelâdır

Şu sâil pîre bak rencûr-i zillet
Helâhil-nûş dendân-i sefâlet
Olur pîçiş-nümâ-yi derd-i illet
Fakat vicdânı dârû-yâb-i gaflet
Derûnu mes'adet-hâh-i şifâdır
Niçin insan hayâta mübtelâdır

İsmail Safâ Bey

Fuzûlî'nin meşhur müseddesi de böyle mütekerrir ve müzdevicdir:

Dün sâye saldı bâşıma bir serv-i ser-bülend
Kim kaddi dil-rübâ idi, reftârı dil-pesend
Güftâra geldi nâgeh açub la'l-i nûş-hand
Bir piste gördüm anda töker rîze rîze kand
Sordum: meğer bu dürc-i dehendir? dedim, dedi:
Yoh, yoh, devâ-yi derd-i nihânındurur senin.

Eğmiş hilâli üstüne tarf-i külâhını
Çok dil-şigestenin göğe yetürmüş âhını
Zülfün dağıtdı, gizledi ebr içre mâhını
Gördüm yüzünde halka-i zülf-i siyâhını
Ol pîç ü tâbı çoh ne resendir? dedim, dedi:
Devr-i ruhumde rişte-i cânındurur senin.

Muharrir-i âcizin «Vakfa-i Arefât» ünvanlı bir manzûmesinden alınan şu iki bendde görüldüğü üzre her bendi ayrıca kafiyeli müseddesler de vardır:

Bak şu vâdî-i garâmın sâha-i pür-cûşuna
Dikkat et manzûr olan evzâ'-ı haşyetpûşuna
Neşve-bahş olmuş ki öyle vâkıf-i medhûşuna
Benzemez bezm-i şerâbın zevk-i nûşâ-nûşuna
Her biri asmış da ihrâm-ı tecerrüd dûşuna
Kendini atmış rizâ-yi Hâlikın âgûşuna

Kalb-i ümmetden hurûş etmekde bir bank-i hazîn
İn'ikâsı vermede âfâka bir ulvî tanîn
İnleyen diller diyor: Lebbeyk İlâh-el-âlemîn
Ağlayan gözler edilmiş şerm ile atf-i zemîn
Titreyen eller ise ma'tûf-i dergâh-i berîn
Vakt-i tebşîr-i icâbet, durma ey Rûh-ül-Emîn

MÜSELSEL: (مسلسل) Bütün mısrâları kafiyeli manzûme. (bk. Tasrî' ve musarra')

MÜSEMMAT: (مسمط) Lügatda «inci, boncuk dizisi» demekdir. Bizim murabba' muhammes, müseddes v.d.... dediğimiz nazm şekillerinin hepsine birden Arablar «Müsemmat» adını vermişler, fakat Acemlerle Türkler bu tâbîri başka mânâda kullanmışlardır. Acemlerce ve bizce müsemmat: 4 mefâîlün, yâhut 4 müstefilün gibi cüz'leri tekrarlanan vezinlerden tanzim edilir. Dört cüz'e ayrılan her beytin son cüz'ü, gazelin esas kafiyesini tâkib etmekle berâber üç cüz'ü de ayrıca kafiyeli olur. Öyle ki her iki cüz'ü birer mısrâ' şeklinde yazılsa bir beyt, dört mısrâ'lı bir bend teşkil eder. Fuzûlî'nin şu gazeli gibi:

Benî cândan usandırdı
Cefâdan yâr usanmaz mı?

Felekler yandı âhımdan
Murâdım şem'i yanmaz mı?

Şeb-i firkat yakar cânım
Töker yaş çeşm-i giryânım

Uyârır halkı efgânım
Karâ bahtım uyanmaz mı?

Değildim ben sana mâil
Sen etdin aklımı zâil

Bana ta'n eyleyen câhil
Seni gör-geç utanmaz mı?

Gül-i ruhsârına karşu
Gözümden kanlu akar su

Habîbim, fasl-ı-güldür bu
Akar sular bulanmaz mı?

Gamım pinhân dutardım ben
Dediler yâra kıl rûşen

Disem o bî-vefâ bilmen
İnânır mu inanmaz mı?

Fuzûlî rind-i şeydâdır
Hemîşe halka rüsvâdır

Sorun kim bu ne sevdâdır
Bu sevdâdan usanmaz mı?

Eski müsemmat eserler arasında Nef'î'nin meşhur «Bahâriyye»si san'atkârânedir.

MÜSEMMEN : (مثمن) Sekizer mısrâlık bendlerden müteşekkil bir nazım şeklidir. Recâî-zâde Ekrem Bey'in şu hazîn şi'rinde olduğu gibi :

Elemle ağlaşa-gelmiş ibâda ağlayayım
Sabâh-i mevte kalan i'timâda ağlayayım
Bükâya hande eden ictihâda ağlayayım
Geçen zamânı alub şimdi yâda ağlayayım
Vücûda nâm-zed olmuş remâda ağlayayım
Belâ-yi firkat içinde, safâda ağlayayım
Dem-i seherde, hususâ mesâda ağlayayım
Nejâd'a ağlayayım ben, Nejâd'a ağlayayım

Garîb-i çihre-i ümniyye-i fuâdımdı
Enîs-i rûh-ı melûlümdü, rûh-zâdımdı
Sevimli hüzn-i şebim, şevk-i bâmdâdımdı
Küçük vücûdü büyük cây-i istinâdımdı
Düşüncemi ona hasr etmek i'tiyâdımdı
O kimsenin değil, ancak benim Nejâd'ımdı
Bu gün sefîl kalan i'tiyâda ağlayayım
Nejâd'a ağlayayım ben, Nejâd'a ağlayayım

MÜSNED : (مسند) Hecenin kapalısıdır. (bk. Hece)

MÜSTEÂR : (مستعار) «Beyân» tâbîrlerindendir. İstiârede müşebbehün-bihin lafzı demekdir. (bk. İstiâre ve teşbîh)

Müsteârün-leh : (مستعار له) «Beyân» tâbîrlerindendir. İstiârede müşebbehin mânâsı demekdir. (bk. İstiâre ve teşbîh)

Müsteârün-minh : (مستعار منه) «Beyân» tâbîrlerindendir. İstiârede müşebbehün-bihin mânâsı demekdir. (bk. İstiâre ve teşbîh)

MÜSTEVÎ : (مستوى) bk. Kalb.

MÜSTEZAD : (مستزاد) Bâzı manzûmelerde, alelhusûs gazellerde mısrâların sonuna kısa ve manzum bir parça ilâve edilir. O parçalara «ziyâde», ziyâdeli manzumelere «müstezâd» denilir. Nedîm'in bir müstezâdından alınan şu parça gibi :

Ey şûh-i kerem-pîşe, dil-i zâr senindir
Yok minnetin aslâ
Ey kân-i kerem, anda ne kim vâr senindir
Pinhân ü hüveydâ
Sen kim gelesin meclise bir yer mi bulunmaz
Baş üzre yerin var
Gül goncesisin, gûşe-i destâr senindir
Gel ey gül-i ra'nâ

Muallim Nâci merhumun Fransız şâiri Korney (Corneille)'den «Lâlenin Güneşe Arz Ettiği Bir Niyâz» ünvâniyle terceme ettiği şu manzume de müstezâddır.

Ey kevkeb-i rahşân ki benim cism ü cemâlim
Senden alıyor feyz
Olsun bana ârâyiş-i bâkî bu kemâlim
Nâkıs kalıyor feyz
Men'eyle amân etmeden evrâkımı bî-reng
Gaddâr zamânı
Olsun Jüli'nin cebhe-i pâki bana evreng
Sevsin beni cânı...
Eylerse o yüzden beni rengîn ü ziyâ-dâr
Tâli' olarak yar
Artık olurum ben şeref ü şân ile her bâr
Şahenşeh-i ezhâr.

Halk şâirleri ıstılâhında müstezâda «yedekli» denilir. Eski şâirler, müstezâdlarda ziyâdelerin intizamına ihtimâm gösteriyorlar, mânâca lüzumu olsun olmasın her mıs-

râın sonuna bir parça ilâve ediyorlar, bununla da âhengin te'mînine çalışıyorlardı. Meselâ İzzet Molla'nın:

Bülbül, yetişir bağrımı hûn etdi figanın
Zabt eyle dehânın
Hançer gibi deldi ciğerim tîğ-i zebânın
Te'sîr-i lisanın

müstezâdındaki «te'sîr-i lisanın» ziyâdesi hakîkaten ziyâdedir. Çünki bülbüle «Senin kılıç gibi olan dilin yüreğimi hançer gibi deldi» dedikden sonra «te'sîr-i lisânın» demenin lüzûmu, hattâ mânâsı olmadığı meydandadır.

Servet-i-Fünun edebiyatcıları da müstezâd manzûme yazdılar. Fakat ziyâdelerin kullanılışında âhengin intizâmından ziyâde, mânâca lüzumuna ehemmiyet verdiler ve Fikret'in:

Çekiç altında muhakkar ezilir günlerce,
Bir çelik parçası bir tîğ-i mehîb olmak için.
Sonra yatmakla geçer ömrü niyâmında bütün.
Ne hazin işkence!

parçasında olduğu gibi bir «ziyâde»yi bir mısrâ yerinde kullandılar. Keză:

Çocuk değil bu bir çiçek
Ya bir melek
Sen ey şükûfe-i cihân,
Nesin, safa-yi dil misin
Değil misin
Fedâ şu anlaşılmayan
Sürûduna
Benim bütün fesâhatim,
Belâgatim,
Olanca şâiriyetim...
Fedâ mahâsin-i cihân
Şu nâ-tüvân vücûduna

manzûmesinde görüldüğü vechile ziyâdeleri muayyen mevki'lerde değil, mânânın icâb ettiği yerlerde istimâl ettiler. Yeni müstezâdlar eskilerden mânâlı oldu. Fakat ziyâdelerin aralarındaki mesâfelerin bir olmaması dolayısiyle nazm âhenginde bir aksaklık duyulmaya başladı. «Serbest nazımcı»lar ise müstezâdı lüzumundan çok fazla kullandılar ve bir satırlık bir mısrâ' denilebilecek bir sözle tek heceden ibâret bir kelimeyi alt alta yazıb gûyâ beyt hâline getirdiler.

MÜŞÂARE: (مشاعره) a) Karşılıklı şiir söylemek ve okumak.

b) Dîvân şâirlerinden birinin bir manzûmesine diğer bir şâir tarafından aynı vezin ve kafiyede olmak üzere «nazire» yazılmak.

c) Halk şâirleri arasında yapılan şiir yarışında da biri tarafından okunan beyte öbürleri tarafından vezin ve ayak uydurularak cevab verilmesi. (bk. Ayak)

d) Bir de edebiyat meraklıları tarafından muayyen bir mevzûa göre, meselâ dudak ve yanak mazmunlarını hâvi olmak üzere beyitler okunması, yâhut birinin okuduğu beytin son kelimesiyle başlamak üzere diğerinin başka bir beyt okuması. Meselâ biri:

Haddeden geçmiş nezâket yâl-ü-bâl olmuş sana
Mey süzülmüş şîşeden rûhsar-i âl olmuş sana

beytini okuyunca ikincinin:

Sana ey nûr-i mücessem nice teşbîh edeyim,
Yoğ iken vech-i şebeh, tâze nihâl-i çemeni

beytini inşâd etmesi, üçüncünün de:

Çemen-i gülşeni ihyâ kılır âb-ı bâran
Giryesi çarhın eder rûy-i zemîni handân

beytini yetişdirmesi. Böyle müşâarelerde sırası gelince bir beyt bulub okuyamayan mağlûb olmuş sayılırdı.

MÜŞA'AS: (مشعث) Arûzda «Fâilâtün» cüz'ünün «mef'ûlün» şekline girmiş hâlidir. (bk. Teş'îs)

MÜŞÂKELE: (مشاكله) Bedî' san'atlerindendir. Bir masdarın mânâsının diğer bir lafz ile değişmesi ve müştakkatının bir ibârede mükerrer olarak irâd edilmiş olmasıdır:

Seni ol rütbe sever kıskanırım kim güzelim
Kimsenin yâdına gelmezdin elimden gelse

beytindeki «yâdına gelmezdin» ve «elimden gelse» cümlelerindeki gelmek masdarı müştakkatının kullanılışı gibi. Mâlûmdur ki yâda gelmek: Hatırlamak demekdir. Elden gelmek ise: Muktedir olmak, yapabilmek mânâsınadır. Bu mânâların ikisi de gelmek masdariyle ifâde edilir. Fakat burada evveline gelen «yâda» ve «elden» kelimelerinin yardımiyle asıl mânâsı değişiyor, başka bir şekil alıyor, binâenaleyh ikisinin birlikde zikrinden «müşâkele san'ati» husûle geliyor.

Kendi bâzan gelir ammâ, sözü gelmez kaleme

mısrâı bunun menfi misâlidir. Müşâkeleyi daha kısa olarak târif için şöyle de diyebiliriz: «Bir fi'lin başka kelimelerle mürekkeb ve mükerrer olarak irâdı»dır.

MÜŞATTAR: (مشطر) Taştîr edilmiş, mısrâları arasına ayrıca ilâveler yazılmış manzûme demektir. (bk. Taştîr)

MÜŞEBBEH: (مشبه) bk. Teşbîh.

Müşebbehün-bih: (مشبه به) bk. Teşbîh.

MÜTEDÂRİK: (متدارك) Esâsen beher mısrâı dört «Fâilün»den ibâret bir vezindir. Bunu İmâm Halîl değil, sonradan Ahfeş bulmuşdur. Ondan dolayı «muhdes», «muhtera'» ve «garîb» denildiği gibi bahr-i mütekarib ile âdetâ kardeş olduğundan «şakîk», koşan at ayağının sesine benzediği için «rekd-ul-hayl», çan sesini andırması dolayısiyle «savt-ün-nâkus», su damlasına benzediğinden «mütekatır» isimleri de verilmişdir. Mütedârik bahrinin şöyle altı vezni vardır ki bizde hemen hiç kullanılmamışdır.

1— Fâilün, fâilün, fâilün, fâilün
Müsemmen-i sâlim
2— Feilün, feilün, feilün, feilün
Müsemmen-i mahbûn
3— Fa'lün, fa'lün, fa'lün, fa'lün
Müsemmen-i maktû'
4— Fâilün, feil, fâilün, feil
Müsemmen-i mahbûn-i maktû' (arûz ve darb)
5— Feilün, feilün, feilün
Müseddes-i mahbûn
6— Fa'lün, fa'lün, fa'lün
Müseddes-i maktû'

MÜTEDÂRİKE: (متداركه) Âhiri sâkin, ondan evvel iki müteharrik, daha evvel yine sâkin harf bulunan kafiye: Giryânımı, cânânımı gibi. (bk. Kafiye)

MÜTEKARİB: (متقارب) Esâsen bir mısrâı dört «Feûlün»den ibâret bir vezindir. Bunun fürû'u ondur. Vezinlerini isimleriyle aşağıya yazıyorum:

1— Feûlün, feûlün, feûlün, feûlün
Müsemmen-i sâlim
2— Feûlün, feûlün, feûlün, feûl
Müsemmen-i maksûr (arûz ve darb)
3— Feûlün, feûlün, feûlün, feil
Müsemmen-i eslem-i sâlim (arûz ve darb)
4— Fa'lün, feûlün, fa'lün, feûlün
Müsemmen-i eslem-i sâlim (arûz ve darb)
5— Fa'lü, feûlün, fa'lü, feûlün
Müsemmen-i esrem-i maksûr (arûz ve darb)
6— Fa'lü, feûlün, fa'lü, feûl
Müsemmen-i esrem-i sâlim-i maksûr (arûz ve darb)
7— Feûlü, fa'lün, feûlü, fa'lün
Müsemmen-i makbûz-i eslem (arûz ve darb)
8— Feûlün, feil, feûlün, feil
Müsemmen-i mahzûf
9— Feûlün, feûlün, feûlün
Müseddes-i sâlim
10— Feûlün, feûlün, feil
Müseddes-i mahzûf (arûz ve darb)

Bu bahrin 1. ve 2. vezinleri Edebiyatımızda kullanılmıştır.

MÜTEKARRİN: (متقرن) İki kafiyesi olan ve bu kafiyeleri yan yana bulunan manzûme. Nâcî'nin:

Hangi âkil der ki ancak «râh»-i «gülşen»den geçin?
Bir de gâfiller, şu «nâlişgâh»-ı «şîven»den geçin!

beytinde olduğu gibi. (bk. Kafiye)

MÜTEKÂVİSE: (متكاوسه) Âhiri sâkin olan, ondan evvel dört müteharrik, daha evvel bir sâkin harf bulunan kafiye: Edememiş, gidememiş gibi. (bk. Kafiye)

MÜTEKERRİR: (متكرر) Murabba'larda birinci bendin son mısrâı, muhammes ve müseddeslerde kezâ birinci bendin sondan iki mısrâı, her bendin sonunda tekrâr edilen nazım şekli. (bk. Murabba', muhammes, müseddes)

MÜTERÂDİF: (مترادف) Âhirinde fâsılasız iki sâkin harf bulunan kafiye: Meşhûd, uhûd gibi. (bk. Kafiye)

MÜTERÂKİBE: (متراكبه) Sonu sâkin olan, ondan evvel üç müteharrik, daha evvel bir sâkin harf bulunan kafiye. Sahbâ-yi adem, mînâ-yi adem gibi. (bk. Kafiye)

MÜTEVÂTİR: (متواتر) Âhirinde sâkin, ondan evvel müteharrik, ondan evvel yine sâkin bir harf bulunan kafiye. Yârı, reftârı gibi. (bk. Kafiye)

MÜTEVÂZİ: (متوازى) Vezn ve kafiye iti-

bâriyle biribirine uygun «seci'»ler. (bk. Seci')

MÜVÂZENE : (موازنه) Fâsılaların, yâni nesirde fıkraların, nazımda mısrâların son kelimelerinin vezn itibâriyle müsâvî olmasıdır.

Âleme câm-i safa sunduğu dem bâna felek
Bir kadeh sunmadı kim vermeye bin türlü kesel

beytindeki «Felek» ve «Kesel» kelimelerinin vezn, yâni hece itibâriyle uygunluğu gibi.

MÜVÂZÎ : (موازى) Seci' nevi'lerindendir. (bk. Seci')

MÜVÂZÎN : (موازن) Seci' nevi'lerindendir. (bk. Seci')

MÜZÂL : (مزال) Arûzda «Mütefâilün» cüz'ünün «mütefâilân» şekline girişi. (bk. İzâle)

MÜZDEVİC : (مزدوج) Murabba'larda, muhammeslerde, müseddeslerde her bendin sonuncu mısrâı, birinci bend ile kafiyedâr olan nazım şeklidir. (bk. Murabba', muhammes, müseddes)

N

NÂİRE : (نائره) Kafiyede «mezîd»den sonra gelen harf veya harfler. Nâcî'nin :

Şaşmada hûş-yârlar mestînize
Kendiniz düşmensiniz hestînize

beytinin kafiyelerindeki «e» harfleri gibi. (bk. Kafiye)

NAHR : (نحر) Arûzda «mef'ûlât» cüz'ünü «fa'» şekline sokmakdır. (bk. Menhûr)

NAKD : (نقد) Nazmın kusurlarını bildiren ilmin adıdır; Ulûm-i edebiyyeden biridir.

Nakd; lügatde paranın sağlamı ile kalpını ayırd etme demekdir. Sözün kusurlusu ile kusursuzunun bu ilim ile ayırd edilmesi bu adı almasına sebeb olmuşdur. Şimdi, doğrusu «intikad» olduğu halde, «tenkîd» dediğimiz de aşağı-yukarı «nakd»dir. Bizde tenkîd, daha çok, «kusur bulma» gayretine inhisar etmekte, meziyyetler gösterilmemektedir.

NAKL : (نقل) Uyûb-i şiir (şiir ayıpları) cümlesindendir. (bk. İlmâm)

NÂSİR : (ناثر) Nesr yazan. Cenab Şehâbeddin ile Süleyman Nazif en değerli nâsirlerimizden idiler. (bk. Münşî)

NA'T : (نعت) Lügatde «vasf» demekdir. Dîvân edebiyatında bilhassa Hazret-i Peygamber ve Çâr Yâr Hazarâtı ile Cenâb-i Alî vasfında yazılan manzûmelerdir. «Na't-i şerîf» : Hazret-i Peygamber'e, «Na't-i Çâr Yâr» : Hulâfâ-yi Râşidîn'e, «Na't-i Alî» : Cenâb-i Murteza'ya âid medhiye demek olur. Osmanlı Şâirlerinin hemen hepsi na't yazdıkları hâlde içlerinde en ziyâde bu vâdîde kalem oynatan İstanbul'lu Nazîm ile Neccâr-zâde Şeyh Rizâ'dır. Fuzûlî'nin, Nâbî'nin na't-i şerîfleri de meşhûrdur. Bir Na't-i Şerîf :

Mest etdi beni nûr-i tecellâ-yi Muhammed
Oldum ezelî âşık-ı şeydâ-yi Muhammed
Çeşmânıma etdirmede taktîr-i leâlî
Şevk-i ezel-i lü'lü'-i lâlâ-yi Muhammed
Yakdı dili âteşlere de kalmadı sabrım
Envâr-i ruh-i câzibe-efzâ-yi Muhammed
Etdi beni ham-geşte-i hicrân-i hırâmı
Fikr-i reviş-i kamet-i Tûbâ-yi Muhammed
Kaldım şeb-i târîk-i firâkında meded-hâh
Ey hâdi-i râh-i şeb-i yeldâ-yi Muhammed
Siz söyleyin ey şeb-rev-i sevdâsı olanlar
Âyâ nerede cây-i muallâ-yi Muhammed
Meş'al-keş-i râhım olun Allâh için olsun
Ey râhile-i bâdiye-peymâ-yi Muhammed
Ey nûr-i sevâd, ey şeb-i târ, olmada rengin
Yâd-âver-i giysû-yi mutarrâ-yi Muhammed
Ey ebr-i şefak, lem'a-fürûz ol ki olursun
Âyîne-i dîdâr-i musaffâ-yi Muhammed
Ey bâd-i seher-hîz-i harem, esmeye başla

Dehri bürüsün bûy-i dil-ârâ-yi Muhammed
Ey kalb-i elem-perver ü hasretzede inle
Bir nefha verir ravza-i ulyâ-yi Muhammed
Bir lems-i nüvâziş ile eyle beni Tâhir
Ey mevce-i deryâ-yi atâyâ-yi Muhammed

Bir na't-i Çâr-yâr:

Bana Mâbûd-i ferd Allâhü ekber
Teveccüh-gâh-i rûhumdur Peye-mber
Lisân-i hâlisim her lahza söyler:
Ki dîne çâr erkân-i mukarrer
Ebûbekr ü Ömer, Osmân ü Hayder
Vücûdu bu zevât-i bihterînin
Medâr-i fahridir ehl-i yakîuin
Gören gözler bilir, mihrâbı dînin
Bu dört şem'ayle olmuşdur münevver
Ebûbekr ü Ömer, Osmân ü Hayder
Sahâbe encüm-î çarh-i hüdâdır
Şeb-i zulmetde yenbû'-ı ziyâdır
Velî fark-i tenevvür rû-nümâdır
Semâ-yi i'tilâya şems-î enver
Ebûbekr ü Ömer, Osmân ü Hayder
Bu dört kandil-i nûrun inşiâı
Nebî mişkâtının aks-i şuâı
O menba'den bulub da iltimâı
Sabâh-ül-hayr-i isti'dâda bâver
Ebûbekr ü Ömer, Osmân ü Hayder
Bu dört zâtın makamı pek büyükdür
Bunu derk etmiyen gayet küçükdür
Sözü erbâb-i tuğyânın çürükdür
Nigâh-i Ehl-i Hakda kadri berter
Ebûbekr ü Ömer, Osmân ü Hayder
Bi-hamdillâh ki Tâhir Mevlevîyim
Ebûbekr oğlunun bir peyrevîyim
Füyûz-i Mesnevîyi muhtevîyim
Benim fikrimce fikre hayret-âver
Ebûbekr ü Ömer, Osmân ü Hayder

Bir na't-i Ali:

Dembedem mahmûr-i şevk eyler dil-i gam-perveri
Câm-i zehr-efşân-i dehrin bâde-i renc-âveri
Ben o sermest-i helâhil-nûş-i âlâmım ki âh
Hûn-i dildendir bana bezm-i hayâtın sâgari
Yandı sabrım gayri ey sâkî-i sehbâ-yi tahûr
Ver dehân-i cânıma câm-i şerâb-i Kevseri
Teşne-i mâ-ül-hayât-i iltifâtım yâ Alî
Neşve-yâb eyle bi-câh-i Hazret-i Peygamberî
Pençe-i Âl-i Abâ hakkiyçün ey şîr-i Hudâ
Kıl nüvâziş dest-i eltâfın ile bu çâkeri
Rû-siyâhım gerçi istîd'â-yi afve yok yüzüm
Şâfiim olsun velî nûr-i sevâd-i Kanberî
Bende-i hünkâr-i Sıddîkî-nesebdir kalb-i zâr
Cân-i Tâhir abd-i mahz-i hânedân-i Hayderî

NAZÎRE: (نظيره) Bir şâirin manzûm bir eserine (alelekser gazeline) diğer bir şâir tarafından aynı vezn ve kafiyede olmak üzre yazılan benzer şiirdir. Bunu yapmaya «tanzîr» denilir. (bk. Tanzîr) İran şâirleri nazîreye «cevâb» da derler.

Benim bir gazelim:

Doğar da mihr-i cemâlin senin hayâlimde
Fezâda nûr aramam ben bütün leyâlimde
Mükevvenât uyurken, tehayyülünle senin
Sabâhı karşılarım tatlı hasb-l-hâlimde
A bî-vefâ, ne kadar da vefâlı yâdın var
Bırakmıyor benî tenhâ şeb-i melâlimde
Odur enîs-i revânım, odur nedîm-i dilim
Onunla derdleşirim ân-ı ibtihâlimde
Sen ey vefâdan olan bî-nasîb, bilkatde
Zafer mi hissediyorsun acıklı hâlimde
Cerîh-i firkat iken dil, sihâm-i hecre yine
Nişâne bulma dilersin şigeste bâlimde
Vefâlı yâdına cândan hezâr şükrân ki
Bırakmıyor beni tenhâ şeb-i melâlimde

Eski talebemden Ödemişli Muammer Lutfi Bey merhûmun bu gazele nazîresi:

Emellerim soluyor gülşen-i hayâlimde
Açıldı gonce-i hicrân sirişg-i âlimde
Elemli ömrümü tâkîb edib emellerle
İniltiler yaratan hesti-i melâlimde
Serâb-i neşveni buldum zaman zaman ey aşk
Ümîd içindeki âlâm-i bî-zevâlimde
Güzelliğinle tesellî bulan zavallı gönül
Ziyâ-yi vuslat arar ufk-ı pür-zılâlimde
Senin safâ-yi visâlin gelir de yâdıma âh
Erîkeler kurarım bûseden hayâlimde
Semâ-yi neşvede perrân birer şihâb-i hazîn
Doğan her âh-i tehassür benim şu hâlimde
Bu gün bahâr-i şebâbım hazan-i hüzn oldu
Açıldı gonce-i hicrân sirişg-i âlimde

Eğirdirli Hacı Kemâl'in yegâne nüshası İngiltere'nin British Muzeum Kütübhânesinde bulunan Mecmû'at-ün-Nezâir'i (Nazîreler Mecmû'ası), eski şâirlerimizin biribirlerine olan nazîrelerini ihtiva etmektedir.

Bir de tehzîl yoliyle yazılmış nazîreler vardır ki son zamanlardaki üstâdları «Dehrî» mahlasiyle yazdığı nazîreler Dîvânçe-i

Dehrî'de toplanan rahmetli Hüseyn Kâmî Bey (ki şâir Kemaleddin Kâmî'nin babasıdır.) ve nazîrelerini Dîvânçe-i Fâzıl Dermedh-i Efâzıl'de toplayan Fâzıl Ahmed Aykaç Bey'le Halîl Nihad Boztepe Bey'dir.

NÂZIM : (ناظم) Vezinli söz söyliyebilen. Şâir ile arasında fark vardır. Her şâir, nâzımdır; fakat her nâzım, şâir değildir. (bk. Nazm)

NAZM : (نظم) Lügatde dizmek mânâsınadır. Şu hâlde nâzım: «dizen», manzûm da: «dizilen» demek olur. Edebiyatda sözü ölçülü ve âhenkli söylemek mânâsınadır. Mef'ûl mânâsında masdar olarak ölçülü ve âhenkli söz meâlini de ifâde eder. Mısrâların dizi hâlinde olması, ölçülü sözlere manzûm denilmesine sebeb olmuşdur. Her vezinli söz nazımdır, fakat mânâca güzel olabileni şiirdir. Yâni her mevzûn söz şiir sayılamaz. Binâenaleyh her mevzûn söz söyliyebilen de nâzımdır, fakat şâir olmayabilir. Şâir olmak için pek güzel söz söyliyebilmek şartdır.

Nazm şekilleri : Mısrâların sayısına ve kafiyelerin tertibine göre bir manzûmenin hey'etine «şekil», şekillerin hepsine birden «Eşkâl-i nazm» denilir.

Nazm şekilleri : Halk ve dîvân edebiyatına mahsus olmak üzre iki kısımdır. Birincilerin en meşhur şekilleri : Mâni, koşma, varsağı, ağıt, destan, semâî, dîvân, kalenderî, yedekli;

İkincilerin de : Mısra', beyt, kıt'a, nazm, rübâî, tuyuğ, murabba', muhammes, müseddes, şarkı, gazel, müsemmat, nazîre, kasîde, mesnevî, terci'-i-bend, terkîb-i-bend, müstezâd'dır. (Bu kelimelere bakınız.)

NEFÂZ : (نفاذ) Kafiyede «vasl»ın harekesi. (bk. Kafiye)

NEFES : (نفس) Bektaşî tekyelerinde okunan manzûm söz. Nefesler esâsen hece vezniyle tertîb olunur ve «Ayn-i cem'» daha doğrusu «Âyin-i Cem» esnâsında saz ile okunurdu.

Bektaşî Nefesleri hakkında fazla bilgi almak için Ahmed Rif'at Efendi'nin Mir'at-ül-Makasid fî-Def'-il-Mefâsid'e ve Sa'deddîn Nüzhet Ergun'un Bektaşî Nefesleri adlı eserine bakılabilir.

Sonraları arûz ile de nefesler yazıldı. Hece vezniyle bir nefesden :

Âdemi balçıkdan yuğurdun, yapdın
Yapıb da neylersin, bundan sana ne
Halk etdin cihânı, insânı saldın
Salıb da neylersin, bundan sana ne
Bakkal mısın, terâzûyı neylersin
İşin gücün yokdur gönül eğlersin
Kulun günâhını tartıb neylersin
Geçiver suçundan, bundan sana ne

Biri Sâmih Rif'at'in, öbürü Yahyâ Kemâl'in arûz ile yazılmış birer nefesi :

Hezârân per açıb reng ü ziyâdan
Ûfûl etmiş güneş sahn-i semâdan
Şebistân-i elem hâlî sadâdan
Gönül pür-girye hâl-i inzivâdan
Bu demdir tab'ımın devr-i melâli
Sever zulmetle gönlüm hasb-i hâli
Sadâlar duymamın var ihtimâli
Karanlıklarda a'mâk-i hafâdan.
İlâhî-meşrebim vahdet-perestim
Şerâb-i cilve-i hayretle mestim
O sagardir ki zînet-sâz-i destim
Dolar hum-hâne-i Âl-i Abâdan.
Uzakdan yalvarıb ebr-i bahâra
Derim : gel şöyle meylet bir kenâra
Hüseyn'inden haber ver kalb-i zâra
Eğer geçdinse deşt-i Kerbelâdan
Ne beklersin kılıp, ey bâd-i şeb-hîz,
Demâdem turra-i ezhârı tehzîz
Getir, lutfeyle bir bûy-i dil-âvîz
Meşâm-i câna kalb-i Murtazâdan.
Ne mümkin sevmemek Sâmih Hüseyni
Kabûl eyler mi insân öyle şeyni
Resûl-i Kibriya'nın nûr-i ayni
Muazzezdir benimçün enbiyâdan.

Sâmih Rif'at

Fer almışken tulû'-i Kibriyâdan
Bu gün bî-vâye kalmış her ziyâdan
Bu mülkün farkı yok bir teng-nâdan
Niçin nûr inmiyor sahn-i semadan

Bu şek bağrımda her gün gâh ü bî-gâh
Dolaşdım «Hû!» deyüb der-gâh der-gâh
Ümîd etdim ki bir pîr-i dil-âgâh
Desin «Destûr!» mihrâb-i hafâdan

Abâ var, pôst var, meydânda er yok
Horâsân illerinden bir haber yok
Uzun yollarda durdum bir eser yok
Diyâr-i Rûma gelmiş evliyâdan

O yerler işte Bağdâd, işte Âmid
Bu gün her şu'leden mahrûm, câmid
O yerlerden gelen son yolcu: Hâmid
Haber-dâr olmaz olmuş mâ-verâdan

Tecellî-gâh iken binlerce rinde
Melâmet söndü Şark'ın her yerinde
Bu devrin gerçi son suhbetlerinde
Nefesler dinledik sâz-i Rizâ'dan.

Bu manzûmenle ey Üstâd-i hoş-kâm
Alî'den doldurub iksîr-i ilhâm
Leb-i uşşâka sundun öyle bir câm
Ki yuğrulmuş türâb-i Kerbelâ'dan

Yahyâ Kemâl

Yahyâ Kemâl Bey'in:

«**Nefesler dinledik sâz-i Rıza'dan**» mısraında îmâ ettiği filozof Rizâ Tevfîk Bey de nefesler yazmışdır ki, onlardan birini şuraya nakl ettim:

Gel zâhid, Kur'ân'ı çıkar koynundan
Hidâyet vermemiş o kitab sana
Sem'ini hatın etmiş ulu Yaradan
Gelmemiş içinden bir hitab sana

Mazhar oldu insan sırr-i mübheme
Cân verdi zuhûru cism-i âleme
Secde eylemedi İblîs Âdem'e
Bu kıssadan biraz hisse kapsan a

Âdem sûretinde Rahmân göründü
Cemâlinde sırr-i Kur'ân göründü
Kudreti nutkunda iyân göründü
Tapacaksan bâri Hakk'a tapsan a

Allâh, eve girmez, sırr-i mutlakdır
Dört duvara secde kılan ahmakdır
Hac etmeden maksad, gönül yapmakdır
Sen de behey nâdân, gönül yapsan a

Hey Rizâ, yorulma gurbet ellerde
Gayret-i cehl ile kalma yollarda
Bîhûde dolaşdın kumlu çöllerde
Gönül semtine de biraz sapsan a

NEKARÂT: (نقرات) Şarkılarda tekrarlanan mısrâ'. Aşağıdaki şarkının bend sonlarını teşkîl eden mısrâ' gibi:

Ne zaman bilmiyorum müddet-i hicrân bitecek
Gözdeki fâsılasız girye-i cûşân bitecek
Bitmeden ayrılığın, ömr-i perîşân bitecek
Yetiş ey rûh-i revân, ten bitecek, cân bitecek
Rü'yetinmiş dile mânâ-yi muammâ-yi hayât
Yoksa sensiz yaşamakmış bana ayniyle memât
Oldu eyyâm-i firâkında dilimde nekarât
Yetiş ey rûh-i-revân, ten bitecek, cân bitecek.

Nekarat mısrâı tekrar edildiği için dâima tekrarlanan ve âdetâ «dilde persenk» olan sözlere de «nekarât» denilir.

NESİB: (نسيب) Kâsîdenin mukaddimesi demektir. (bk. Kasîde)

NESİR: (نثر) Lügatde «saçmak ve dağıtmak» demekdir. Bu münâsebetle manzûm olmaksızın derli toplu söz söylemeğe ve tabiî konuşma tarzındaki söze nesir denilir.

Nesr-i mürsel ve Nesr-i müsecca': (نثر مرسل نثر مسجع) Fıkralarının sonu seci'li olan nesr. Bizde Sinan Paşa'nın «Tazarru'-nâmesi» ile başlamış, sonraları pek ziyâde ifrâta varmışdır.

Cevdet Paşa merhum der ki:

«Kelâm-i mensûr, mürsel ve müsecca' kısımlarına taksim olunub her birinin mevki'-i istimâli başkadır. Eslâf-i üdebâ, münşeât-i resmiyyede «tersîl»i iltizâm ederler ve mürâselât-i husûsiyede tarîk-i tesci'a giderlerdi. Sonraları ketebe-i aklâm (kalem kâtibleri) beyninde tescî' yolu iltizâm ve sanâyi'-i bedî'iyye ile ziyâde tevaggul olunmakla kelâmın hüsn-i zâtîsi menzilesinde olan fesâhat ve belâgat arada kayboldu. Muahharen Âkif Paşa usûl-i sebk ve ifâdeyi bir mertebe ıslâh etti. Bâdehû Reşîd Paşa tarîk-i tersîlde sâde, güzel bir çığır açdı. Muharrerat-i resmiyyeyi hep bu yola koydu. Bu cihetle aklâmın kitabeti bütün değişdi. Âli ve Fuâd Paşalar bu yolda tekaddüm edib mürsel olmak üzre belîgane lâyihalar ve takrîrler yazarlardı. Mısırlı (aslen Arabgirli) Kâmil Paşa tarîk-i tescî'de devam edib bu yolda güzel yazardı. Lâkin bir mufassal lâyiha, yâhud mazbata kaleme alamazdı. Âli Paşa dahi tescîa heves ederdi. Lâkin tescî'i, tersîli kadar güzel değildir...» (Târih-i-Osmanî Encümeni mecmuası. No. 46)

NEVRÛZİYYE: (نوروزيه) Nevrûz «Güneşin Hamel burcuna girmesi ile ilk baharın

başlaması» demekdir. Bu sebeble, ilk bahar dolayısiyle tebriki hâvi olarak yazılan kasîdeler Nevrûziyye adını almıştır.

Mâlûmdur ki nevrûz, İrânîlerin millî bayramlarıdır. Bürhân-i kati' Tercemesi'nde ona dâir şu mâlûmat verilmişdir:

«Nevrûz, yâni yeni gün, yevm-i cedîd mânâsınadır, senede iki güne itlâk olunur. Birine «Nevrûz-i Âmme» ve birine «Nevrûz-i Hâssa» derler.

Nevrûz-i Âmme: Ferverdînmâhın evvel günüdür (20 Mart) ki neyyir-i âzamın (güneşin) nokta-i Hamel'e tahvîl eylediği gündür. Vech-i tesmiyesi böyle mervîdir ki: Cenâb-i Hâlik-i bî-çûn celle şânuhû ve delle bürhânuhû âlemi ve Âdem'i ol günde halk eyledi ve mecmû' kevâkib evclerinde ve evcler dahi ol gün bi-esrihâ nokta-i Hamel'de bulundu ve kevâkib ol günde deverâna me'mûr oldu ve bâzıları dediler ki: Cemşîd şâh ki Arablar «Metûşelah» derler, selâtîn-i Pîşdâdiyândan bir pâdişâh-ı meşhûrdur, nâm-ı-aslîsı «Cem»dir. Aktâr-ı arzı geşt eyleyerek Âzerbaycan vilâyetine gelip ol mevzii istihsân etmekle emr eyledi. Bir mürtefi' mahalde meşrik cânibine doğru murassa' bir taht-i âlî kurdular. Kendisi dahi elbise-i şâhâne giyib ve başında mücevher ve müşa'şa' tâc, ol taht üzre mülûkâne geçib karar eyledi. Vaktâ ki güneş tulû' edib şa'şaasi ol tâc ve tahta dokundukda bütün ol hâvâliyi garka-i nûr ü ziyâ etmekle herkes bu keyfiyyeti teyemmün ve istis'âd edib ziyâdesiyle ferah-nâk oldular ve bu gün bir yevm-i mümtâzdır deyu ol güne Nevrûz ile tesmiye eylediler. Ve Pehlevî lisânında şuâ' ve perteve «şîd» itlâk olunmağla «Cem» lâfzına izâfe ile ol pâdişâha «Cemşid» dediler ve ol gün ceşn-i azîm edib andan sonra beher sene resm-i merkumu icra eylediler...»

Nevrûz kelimesi Arablara «Neyrûz» şeklinde girmişdir. Kamûs Tercemesi'nde:

«En-neyrûz: nûnun fethiyle nevrûz-i Farisî muarrebidir ki yeni gün demekdir. Senenin, yâni sene-i şemsiyenin ibtidâ gününe denir. Mürad: ferverdînmâhın evvel günüdür ki neyyir-i âzamın nokta-i evvel-i Hamele tahvîl eylediği gündür. İmâm-i Alî radiyallâhü anh Hazretlerine yevm-i mezbûrda halviyyâta dâir neşne takdîm olunmağla sebebinden süâl ettiklerinde neyrûz resmi olduğu ifâde eylemeleriyle «Neyrûzünâ külle yevmin» (Bizim Nevrûzumuz her gün) dediler, cem'i emr bünyesiyle. Kezâlik «Rûz-i mihricân» da (8 Teşrîn-i Evvel'de) yine resm-i mezbûr icrâ olundukda «Mehricûnâ külle yevmin (Mihricânımız her gün) dediler. Yâni: «Sizler bize her gün nevrûz ve mihri cân kaidesini icrâ eyleyesiz.» Ve Mihricân: sâbi' şühûr-i şemsiyyedir ki şemsin mîzâna tahvîli hengâmıdır. Fürs-i kadîmde iki îyd-i azîm var idi. Biri Nevrûz ve biri Mihricân günü idi. Zâhiren İmâm-i Alî Irâk taraflarında oldukları eyyâmda vâki olmuşdur...» deniliyor.

Şemseddin Sâmi merhum Kamûs-ül-A'lâm'ında Cemşîd hakkındaki masalı, Cemşîd'in bâzılarınca Süleyman Peygamber'in aynı olduğunu ve şarâbın mûcidi olmak hasebiyle kadehine şâirlerce «Câm-i Cem» denildiğini yazdıkdan sonra diyor ki:

«Ahîren keşf olunan Hind Brehmenîleri esâtîrine bakılınca bu hikâyenin esâtîr-i Hindiyyeden me'hûz olduğu zâhir olur. Hakîkatan «Zerdüşt» Brehmenîlerin dîninden ayrılıb yeni bir mezheb îcâd etmekle vatanından tard ve ihrâc olunarak Îrân'a dühul etmiş ve binâenaleyh İranîlere eski Hind esâtîrini öğretmişdir. Îrân-i kadîmin târihi Zerdüştün kitabı olan «Zend Avesta»dan me'hûzdur. İmdi Hind'in esâtîr-i kadîmesinde «Cem Şid yâhut Cama Şida» ismiyle Şemsden kinâye bir mâbûd olduğu ve bu ismi terkîb eden kelimenin birincisi «hükümdar» ve ikincisi «güneş» mânâsı ifâde etmekle bu ism-i mürekkebin «güneş-padişah» demek olduğu görülüyor. Şurası da esâtîr-i hindiyye kitablarında mastûrdır ki «Cem Şid» dünyâyı halk ve îmâr etdikden sonra «Azi Dahaka» isminde cesim bir yılan veya ejderha zuhûr edib mâmûreleri tahrîb ve insânları itlâf eylediğinden Cem Şid «Seridûn» isminde bir melek gönderib bu melek Azi Dahaka'yı itlâf ve halk-ı âlemi bunun mazarrâtından tahlis etmiş.

Bu masal, Cemşîd ve Dahhâk ve Feridûn hikâyesiyle bir olub ancak mâbûd ve melek ve ejderhanın Zerdüşt tarafından hükümdarlara kalb edilmiş olduğu anlaşılıyor. Azi Dahaka ismi tahrif ve takdîm ve «Dahhâk Tâzî»ye kalb edildiği gibi Fârisîde « ث »

harfi bulunmadığından «Seridûn» ismi dahi «Ferîdûn» yazılmışdır.

Garâibden olarak İbn-i Haldûn ve sâir bâzı müverrihîn-i Arab âsârında dahi Dahhâk'in ism-i sahihi «Azi Dahaka» olduğu mastûrdur. Azi Dahaka, kendisi yılan olduğu için bunu insâna tahvîl etmek isteyenler dahi yılanla olan münâsebetini kayb etmeyib omuzlarında iki yılan olduğunu iddia etmişlerdir. Tazi, yâni Arab farz olunması bahsine gelince: Bu kelimenin «azi»-den galat olacağı anlaşılıyorsa da eski zamanlarda Yemen mülûkünden birinin İran'da fütûhat ve mezâlim icrâ eylemiş olmasından eben-an-ceddin bir takım nakliyyât tevârüs ederek o şahs-i mechûlün adı dahi Azi Dahaka ile birleşdirilmiş ve hattâ isminin dahi «Dahhâk» gibi bir kelime-i arabiyyeye tahvil edilmesine sebebiyet vermişdir.»

İlk ve son baharların tes'idi demek olan «Nevrûz» ve «Mihrgân» İrânîlerin millî bayramları olduğu halde nasılsa Arablara ve Türklere de geçmiş, bilhassa bizde Nevrûzun mebdei ve Güneşin Hamel burcuna intikali saat ve dakikasında macûn, şeker gibi tatlı bir şey yemek, yakın zamanlara kadar âdet hükmüne girmişdi. «Nevrûziyye» denilen bu tatlılar ekseriya eczâhânelerde türlü bahârât ile yapılır ve müşterilerine gönderilirdi.

Bunun gibi bâzı şâirler de bayram tebrîkini hâvi kasîdeler yazarlar, onlara da Nevrûziyye derlerdi. Şâir Merâmî'nin oğlu olan Sadr-ı Âzam şâir Râmi Paşa'nın mahdûmu Re'fet Bey'in Dâmâd İbrahim Paşa için yazdığı bir nevrûziyyenin bâzı beyitlerini aşağıya nakl ediyorum:

Hayât-ı tâze verib dehre makdem-i Nevrûz
Hoşâ, erişdi meşâm-i deme dem-i Nevrûz
Dağıtdı leşker-i sermâyı sahn-i gülşenden
Kurunca bâr-gehin şâh-ı ekrem-i Nevrûz
Nizâm-i tâze bulub mülket-i çemen şimdi
Yetişdi vakt-i ferah-zâ-yi hurrem-i Nevrûz
Bisât-i işretini bast-i bezm-i şevk etmiş
Serîr-i hıtta-i bâğa yine Cem-i Nevrûz
Giyüb kabâ-yi rebî'isini gül-i şâdî
Nişîn-i gül-bün olub oldu hem-dem-i Nevrûz
Tarâvetiyle yüzü güldü gonce-i bâğın
Olunca mazher-i feyz ü mükerrem-i Nevrûz
Harîm-i bâğ o kadar cilve-rîz-i şevk olmak
Ki görse Bâğ-i Behişt ola mahrem-i Nevrûz

NİDÂ : (ندا) Lügatde «seslenmek» demekdir. Edebiyatda İnşâ ıstılâhlarındandır. (bk. İnşâ) Nidâ: İnşâ-yi talebî'nin Temennî, İstifhâm, Emir, Nehiy ile beraber 5 nev'inden biridir.

Mîzân-ül-Edeb'de bildirdiğine göre: «Kendisine hitâb edilen kimsenin, yânî «Münâdâ»nın dönüp bakmasını taleb etmekdir. Şu taleb için kullanılan edatların her biri «seni çağırıyorum» demek mânâsındadır.

Dilimizde söz başlarına getirilmek şartıyle nidâ edâtları: Ey, yâ, eyâ, â, be, hey, behey... dir. Bir de münâdâya (çağırılana), delâlet eden lafzın sonuna getirilen nidâ «â»sı vardır. «Hudacendâ, Kerîmâ, Nâbiyâ!.. gibi.»

Bazen nidâ edâtının hazfedildiği de olur: «İlâhî!» hitabında ve:

«Dostlar, ben şaşmışım hâl-i dil-i dîvâneden»

mısraında olduğu gibi.

Arabca'da «Ey Allâh!» mânâsında «Allâhümme» denilmesi gibi nidâ şekli de vardır.

NİSBET : (نسبت) Meânî tâbirlerindendir. İki, yâhut daha çok şey arasındaki münâsebetdir ki o münâsebeti bildirmeğe «isnâd» denilir. (bk. İsnâd, kelâm, haber)

NUTUK : (نطق) a) Bir kalabalığa karşı söylenilen tesirli sözler.

b) İrfân sâhasında ulu bilinen zatların manzum sözleri.

O

OZAN : Eski Türklerin hakîm şâiri :

Şâir dolu, ozan yok
Altın destan yazan yok.

Ozanlar, hece vezni ile tertîb ettikleri manzûmeleri «Kopuz» denilen sazla terennüm ederlerdi. Edebiyat târihimizin birinci devresinde Türkün edebî zevki, bunların okudukları nazımlarla tatmîn olunurdu. İkinci devrede ise okumuş, yazmış Türk şâirleri yetişdi. Yüksek tabaka, şâirlerin yazılarını okumaya başladı. Halk ise eskisi gibi ozanların kopuz nağmelerine karışan sözlerini dinledi ve onlardan zevk aldı. Nihâyet ozanlar unutuldu, onların yerini halk arasında yetişen ve «âşık» nâmı verilen «saz şâirleri» tutdu.

Ozan vasfının 14. asrın sonuna kadar kullandığı, o asırda gelmiş «Ozan» adlı bir halk şâirinin :

Gerçek âşık olanların
Yüreciği yanar olur
Her cânibden şûriş ile
Şevkı odu yanar olur

diye başlayan bir manzûmesinden anlaşılıyor. Ben Manzûm Bir Muhtıra'da «Ozan»ı şöyle anlatmışdım :

Türkçede şâire «Ozan» denirdi
Bu mânâda «Baksı», «Oyun»da birdi.
Ozan kelimesi : bilgiç demekdi
Ozanı olmayan boy, hiç demekdi.
Doktordu, kâhindi, sâhirdi ozan
Çalgıcı, oyuncu, şâirdi ozan.
Ozanda her türlü mârifet vardı
Her şeyi bilirdi, her şey yapardı.
Düğünde, ölümde, orduda, cenkde
Duyulurdu sesi başka âhenkde
Güldürür, ağlatır, coşdururdu hep
Yiğidi savaşa koşdururdu hep
Neş'eye, mâteme, döğüşe, aşka
Saziyle, sözüyle hizmetden başka.
«Sığır»da «şölen»de, «yuğ» esnâsında
Hakan otağında, Türk obasında
Söylerdi şi'rini, çalardı kopuz
Hürmetle dinlerdi onu her oğuz.

Ozan kelimesinin telaffuzu hakkında hatırıma gelen bir ihtimâli şuraya kayd ediyorum :

Dilimizdeki «us» lâfzı : «şuûr» mânâsınadır. Nitekim, «Uslu otur!» denilir ve «Şuûrsuzca hareket etme!» demek istenilir. Nasıl ki Tarama Dergisi de bunun «akıl, akıllı, edeb, fetânet, fikir, hûş, idrâk, riyaset, rüşd, zekâ» demek olduğunu yazıyor. Acaba «Ozan» dediğimiz de şu sayılan şeylerin sâhibi, yâni «şâir» mânâsına olmak üzre «Uzan» mı olmak lâzım gelecek?

Her halde mütehassıslarca dikkat edilmeğe lâyık bir mes'ele.

P

PARMAK HİSABI : Hece vezni. «Taktî'» esnâsında hecelerin parmak ucu ile sayılması, bu nâmı almasına sebebdir. Yine bundan dolâyı «Vezn-i benânî» denildiği de vardır.

Fa'lün feil olmadan nümâyan
Parmak ile idi bizde evzân

Ziya Paşa

(bk. Hece. vezni, vezn)

PARNASİYEN : bk. Realizm.

PASTORAL : Çobanlara dâir meâlini ifâde eder bir tâbirdir ki kır hayatına, köy âlemine dâir yazılan manzûmelere derler. Bu tarzdaki şiirler eski Yunanistan'da başlamış, «İdil» (Idylle) ve «Eglog» (Églogue) diye ikiye ayrılmışdı.

İdiller yalnız sahrâ tasvirlerinden ibâret-

di. Egloglar ise kır hayatına dâir bir piyes demekdi. Yunan şâirlerinden Teokrit, Roma şâirlerinden «Virjil» pastoral şiirleriyle temeyyüz etmişlerdi. Bizde ilk defa pastoral şiir Hâmid Bey'in Sahrâ ismindeki manzûm eseriyle göründü. Mehmed Âkif'in Safahât'ın 6 ncı kitabını teşkîl eden Âsım ünvanlı eserinde Kartal köyünü tasvir eden parça, bizdeki pastoral şiirlerin en nefîsidir. Eski divânlarımızda kır, çöl, dağ, tepe, çayır, çemen ve bahar, yâhut kış tasvirleri varsa da onlar pek hayalî yazılardır. Binâenaleyh pastoral sayılamazlar. Vaktiyle Yakacık köyünde yazdığım şu manzûmeye pastoral bir eser denebilir :

Pencere önünde oturmakdayım
Bir dağ başındaki köy odasında
Etrafa hayretle bakınmakdayım
Mehtablı gecede, yaz havasında

Denize uzanmış dağın eteği
Ovayı kaplamış bahar çiçeği
Saçmakda nûrunu ateş böceği
Kuytuda parlayan donanmasında

Uzakdan gelmede denizin sesi
Duyulur rüzgârın hafif nefesi
Çamların arası bülbül kafesi
Hepsi de eşine yalvarmasında

Açmış kollarını yükselen çamlar
Her dalın ucundan ay nûru damlar
Benekli ışıklar altında damlar
Sanırsın nakıştır baş yazmasında

Burası sevdanın en hoş bir yeri
Köşesi, bucağı sevgi mahşeri
Bir gönül olamaz o hisden beri
Gençliğinde, hattâ kocamasında

Derler ki «kocamaz gönül» meseldir
Kalbim de aşkına dâim mahaldir
Aksi gül çehrenin hâlâ güzeldir
Gönlüm aynasının ince pasında

Benim göğsümde de vardır bir gönül
O gülşende sensin tarâvetli gül
Ölüm gözlerime çekmedikce tül
Hayâlın başımın durur tasında

Bu güzel manzara, bu parlak gece
Seyrini doğrusu saymadım hiçe
Avutdum kendimi yoksa gizlice
Zihnimde yüzünün parlamasında.

R

RAKTÂ' : (رقطاء) Lügatde «benekli, alacalı» demekdir. Bedî'cilere göre bir harfi noktalı, bir harfi noktasız kelimelerle yazı yazmak san'atidir. Muallim Nâcî bu san'ate misâl olmak üzere farisîden :

Çün men ez-hecr-i perî-ruh, sanem-i tevbe-şiken
Besi âşûb küned bülbül-i hoş-tab'-i çemen

[Mânâsı : Çimenin hoş yaratılışlı bülbülü, tevbesini bozan peri yanaklı güzelin ayrılığı yüzünden benim gibi çok huzursuzluk gösterir.]

beytini nakl ettikden sonra : «Türkçe misâl bulamadık, bulmayı arzu da etmiyoruz.» diyor. Bugünki harf sistemimizde buna zaten imkân yoktur.

REB' : (ربع) Arûzculara göre «Fâilâtün» cüz'ünü bir takım illet dolayısıyle «Feil» şekline koymakdır. İkinci şekle «merbû'» denilir.

RECEZ : (رجز) Lügatde titremek mânâsına gelen bu kelime, arûz tâbîrlerindendir ve bir bahrin adıdır. Bahr-i Recez esâsen : «Müstef'ilün, müstef'ilün, müstef'ilün, müstef'ilün» cüzü'lerinden ibâret olub, 15 kadar fürûu vardır. Bu fer'ler ile isimlerini aşağıya yazıyorum. Bizde kullanılmış olanları da gösteriyorum :

1— Müstef'ilün, müstef'ilün, müstef'ilün, müstef'ilün :

Müsemmen-i matvî

2— Müfteilün, müfteilün, müfteilün, müfteilün :
Müsemmen-i matvî-i mahbûn (arûz ve darb)
3— Mefâilün, müfteilün, mefâilün, müfteilün :
Müsemmen-i mahbûn-i matvî (arûz ve darb)
4— Müfteilün, müfteilün, mefâilün, müfteilün :
Müsemmen, cüz'-i ahîr haşv-i mahbûn, geri kalanı matvî
5— Müfteilün, mefâilün, müfteilün, mef'ûlün :
Müsemmen-i matvî-i mahbûn (arûz ve darb)
6— Mefâilün, müfteilün, müfteilün, müfteilün
7— Mefâilün, müfteilün, mefâilün, müfteilün
Müsemmen-i mahbûn-i matvî olub fakat yedinci cüz'ü müfteilün gelecek iken mefâilün gelmiş
8— Müstef'ilün, müstef'ilün
Murabba'-i sâlim
9— Müfteilün, müfteilün, fâilün
Murabba'-i meştûr
10— Müstef'ilün, müstef'ilün, müstef'ilün
Müseddes-i meczû
11— Müstef'ilün, müstef'ilün, mef'ûlün
Müseddes-i maktû' (arûz ve darb)
12— Müfteilün, müfteilün, müfteilün
Müseddes-i matvî
13— Müfteilün, müfteilün, mef'ûlün
Müseddes-i matvî-i maktû' (arûz ve darb)
14— Mefâilün, mefâilün, mefâilün
Müseddes-i mahbûn
15— Müfteilün, mefâilün, mefâilün
Müseddes-i matvî-i mahbûn.

Bu bahrin 1., 2., 8., 9. vezinleri, Edebiyatımızda kullanılır.

REDD-ÜL-ACÜZ ALES-SADR : (رد العجز على الصدر) Bedî' san'atlerindendir. Bilmünâsebe söylenildiği ve söylenileceği vechile acüz, nesirde fıkranın, nazımda mısrâın sonu, sadr ise, nesirde fıkranın, nazımda mısrâın evvelidir. Binâenaleyh redd-ül-acüz ales-sadr, sözün evvelindeki lâfzı âhirinde de zikr etmekdir. Bedî'ciler bunu altı nev'e ayırmışlar.

1— Aynı mânâda olan bir kelimenin sadr ve acüzde bulunmasıdır. Râgıb Paşa'nın :

«Dâg»-i-nevdir, kurs-i mâh üzre kelef zann eyleme
Eyledi hüsnün sipihri dâğ-ber-bâlâ-yi «dâğ»

beytinde olduğu gibi.

2— Cinaslı iki lâfzın sadr ve acüzde bulunmasıdır. Sâbit'in :

Sâatin geldi demekdir âşik-i dil-hasteye
Sinesin açıb nezâketle o sâat gösteriş

beytinde olduğu gibi.

3— Aynı mânâda olan bir kelimenin «haşv»de, yâni birinci mısrâın ortasiyle acüzde bulunmasıdır. Fuzûlî'nin :

Gerçi cânandan dil-i-şeydâ için kâm isterim
Sorsa cânan bilmezem kâm-i dil-i şeydâ nedir

beytinde «şeydâ»lar gibi.

4— Cinaslı iki lâfzın haşv ile acüzde bulunmasıdır.

Gayriye yüz gösterir benden eder setr-i lika
Lûtfunun mikdârını ağyâra hep yüz gösterir

beytindeki «yüz»ler gibi.

5— İştikak san'atini hâvi olan iki lâfzın sadr ve acüzde bulunmasıdır. Belîğ'in :

Çekerek halvet-i tevhîde perî-rûları şeyh
Âkibet öyle zaîf oldu ki bir hû çekemez

beytindeki «çekerek» ve «çekemez» kelimeleri gibi.

6— Şibh-i iştikak san'atini hâvi olan iki lâfzın sadr ve acüzde, yâhut haşv ve acüzde bulunmasıdır.

Nâle kılmakdan tenim oldu karîn-i inhilâl
Öyle za'fa uğradım herkes beni zannetdi nâl

beytindeki «nâle» ve «nâl» kelimeleri gibi. Gazel matlaının birinci, yâhut ikinci mısrâını maktaın sonunda aynen irâd etmeyi de redd-ül-acüz ales-sadr san'ati envaından sayarlar. Âcizin :

Hurûş edince yanık sine-i-harâbımdan
Bulut teşekkül eder âh-i ıztırâbımdan

matla'lı gazelimin birinci mısrâı :

Sürûd-i Iffet'e oldu nazîre ey Tâhir,
Hurûş edince yanık sîne-i harâbımdan

Keza :

Yine pür-cûş-i garâmı oldu derûnum bu gece
Döndü bir fırtınaya sabr ü sükûnum bu gece

matla'lı gazelimin ikinci mısrâı :

Sarsılıb sarsar-i hicrân ile fikrim Tâhir,
Döndü bir fırtınaya sabr ü sükûnum bu gece

olarak matla'da îrâd edilmişdir. Böyle yapmaya «redd-i matla'» demek daha münâsib olacak sanıyorum.

REDD-İ MATLA' : (ردء مطلع) Redd-ül-acüz bahsinde söylenildiği vechile gazel matlaının birinci, yâhut ikinci mısrâını, maktaın son mısrâı olarak îrâd etmekdir. Şu gazelimde olduğu gibi :

Elli üçü buldu sâl-i ömrüm
Rü'yâ mı imiş misâl-i ömrüm
Bilmem ki nasıl gelib de geçdi
Mechûl bana meâl-i ömrüm
Mâmûre iken harâbe oldu
Kâşâne-i pür-hayâl-i ömrüm
Gündüzlerim oldu leyl-i yeldâ
Subh olmuş iken leyâl-i ömrüm
Eyyâm-i seâdeti hayâtın
Olmuş gibi pây-mâl-i ömrüm
Çöllerdeki iz gibi silinmiş
Yâdımdaki kîl-ü-kal-i ömrüm
Kalmış geride menâzil-i-şevk
Gitmiş ileri rihâl-i ömrüm
Bir bâdiyedir hayât şimdi
Pür-havf ü hatar mecâl-i ömrüm
Âvâre-i deşt-i zindegânî
Kılmakda beni dalâl-i ömrüm
Bilgiyle, buluşla kurtuluş yok
Bunlardır olan vebâl-i ömrüm
Noksânımı anladım, bu oldu
Elli senelik kemâl-i ömrüm
Bir nısf asr içinde heyhât
Hiç mi oluyor menâl-i ömrüm
Hîçîye tekayyüdüm ne gaflet
Ondan ötürü melâl-i ömrüm
Deryâ-yi melâle guta-hârım
Çeşmimden akar leâl-i ömrüm
Bir göz yaşı, bir gönüldür ancak
Gûş-âver-i hasb-i-hâl-i ömrüm
Gaybûbetin ey lika-yi mânâ
Artırmada infiâl-i ömrüm
Doğ sîneme ey senâ-yi vahdet
Kalksın aradan zılâl-i ömrüm
Yâ Rab ne zaman o ân-i mes'ûd
Elli üçü buldu sâl-i ömrüm

REDDİ-MISRÂ' : (ردء مصرع) Bir manzûmenin matlaındakilerden başka bir mısrâı makta'da irâd etmekdir. Şu gazelimde olduğu gibi :

Doğar da mihr-i cemâlin senin hayâlimde
Fezâda nûr aramam ben bütün leyâlimde
Mükevvenât uyuyorken tehayyülünle senin
Sabâhı karşılarım tatlı hasb-i-hâlimde
A bî-vefâ, ne kadar da vefâlı yâdın var
Bırakmıyor beni tenhâ şeb-i melâlimde
Odur enîs-i melâlim, odur nedîm-i dilim
Onunla derdleşirim ân-i ibtihâlimde
Sen ey vefâdan olan bî-nasîb hilkatde
Zafer mi hissediyorsun acıklı hâlimde
Cerîh-i firkat iken dil, sihâm-ı hecre yine
Nişâne bulma dilersin şigeste bâlimde
Vefâlı yâdına cândan hezâr şükrân ki
Bırakmıyor beni tenhâ şeb-i melâlimde

Dikkat olunmuşdur ki bu gazelin altıncı mısrâı, makta'ın ikinci mısrâı olarak tekrarlanmışdır. Eski divânlarda pek görülmeyen, fakat yeni şâirler tarafından yapılan şu harekete «Redd-i mısrâ'» ünvânını muvâfık bulduğum için o ünvân ile târife çalışdım. Redd-i matla', yâhut redd-i mısrâ'da tekrarlanan mısrâın ehemmiyeti ve maktaa münâsebeti bulunmak şartdır. Aksi takdirde nâzımın kafiye kıtlığına uğramış olduğu anlaşılır.

Yeni şâirlerden bâzıları, birkaç kıt'adan ibâret bulunan manzûmelerinde o kıt'aların birkaçını tekrarlıyorlar; bunu niçin yapdıklarını ve yapılan harekete ne isim verilmesi lâzım geldiğini tâyîn edemiyorum.

REDİF : (ردیف) Kafiyeden sonra tekrarlanan kelimeler. (bk. Kafiye)

REF' : (رفع) Arûzculara göre «müstef'ilün» cüz'ünü bir takım illet dolayısiyle «fâilün» şekline koymakdır. İkinci şekle merfû' derler.

REKÂKET : (رکاکت) Lügatde zaiflik demekdir. Belâgatcilere göre ifâdenin zaif, nazmın âhenksiz olması mânâsınadır. Selâsetin zıddıdır. Öyle sözlere de «rekîk» tâbir olunur.

Elfâzı rekîk ü pür-tenâfür
Her tab'-i selîm eder teneffür

Ziya Paşa

Refî'-i Kâlâyî'nin ramazana dâir bir kasîdesinden alınan şu beyitler gibi :

Nola ayılsa görünce o, «İmambayıldı»
Nakd-i aklini «Tatar böreği» etmiş garet
«Paça»ya tırnak ilişdirse elinden aslâ
Alamaz yaka-paça olsa da ehl-i hidmet

«Enginar»a diyerek yer o «Cehennem topuzu»
Bulsa «Cennet sıvası» kimseye vermez nevbet
Şöyle «Bunbar» ile parmağımı fark eylemeyüb
Kapdı, alınca elinden kati çekdim zahmet.
Destini keş deme «Keşkek»den anasın yanılıb
Sonra «Keşmiş» diyerek hiç sana vermez fursat.

REMEL: (رمل) Lügatde «koşmak ve hasır örmek» mânâsınadır. Arûz ıstılâhında bir bahrin adıdır. Bahr-i Remel esâsen: Beher mısrâı 4 «fâilâtün»den ibâret olub uğradığı illetler dolayısiyle on tane de zihâfı vardır. Bunlarla isimlerini ve bizde hangilerinin kullanıldığını aşağıda gösterdim:

1— Fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün:
Müsemmen-i sâlim
2— Fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün, fâilân:
Müsemmen-i maksûr (arûz ve darb)
3— Fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün, fâilün:
Müsemmen-i mahzûf (arûz ve darb)
4— Fâilâtün,. feilâtün, feilâtün, feilâtün:
Müsemmen-i mahbûn-i sâlim (ibtidâ)
5— Feilâtün, feilâtün, feilâtün, feilâtün:
Müsemmen-i mahbûn-i sâlim (ibtidâ)
6— Fâilâtün, feilâtün, feilâtün, fa'lân:
Müsemmen-i mahbûn sâlim sadr, maksûr, arûz ve darb
7— Feilâtün, feilâtün, feilâtün, fa'lân:
Müsemmen-i mahbûn sâlim sadr, maksûr, arûz ve darb
8— Fâilâtün, feilâtün, feilâtün, fa'lün:
Müsemmen-i mahbûn-i sâlim sadr ve ibtidâ, mahzûf, arûz, maktû', darb
9— Feilâtün, feilâtün, feilâtün, fa'lün:
Müsemmen-i mahbûn-i sâlim sadr ve ibtidâ, mahzûf, arûz maktû' darb
10— Feilâtün, fâilâtün, feilâtün, fâilâtün:
Müsemmen-i meşkûl-i sâlim (arûz ve darb)
11— Fâilâtün, fâilâtün:
Murabba'-i sâlim
12— Feilâtün, feilâtün:
Murabba'-i mahbûn
13— Fâilâtün, fâilâtün, fâilâtün:
Müseddes-i sâlim
14— Fâilâtün, fâilâtün, fâilân:
Müseddes maksûr (arûz ve darb)
15— Fâilâtün, fâilâtün, fâilün:
Müseddes-i mahzûf (arûz ve darb)
16— Fâilâtün, feilâtün, fa'lân:
Müseddes-i sâlim sadr ve ibtidâ: mahbûn. Haşvler, maksûr, arûz ve darb
17— Fâilâtün, feilâtün, fa'lün:
Müseddes-i sâlim sadr ve ibtidâ, mahbûn. Haşvler ve mahbûn-i mahzûf, arûz ve darb.

Edebiyatımızda bu bahrin ekseriyete 2., 3., 6., 7., 8., 9., 14., 15., 16. ve 17. vezinleri, nâdiren de, 1., 4., 5., 11. ve 12. vezinleri kullanılır.

REMEZÂNİYYE: (رمضانيه) «Teşbîb»i Remezân mevzûuna hasredilen kasîdeye denilir. Eski şâirlerin, bir kısmı câize alabileceklerini ümid ettikleri adamları, bir kısmı da saygı duydukları kimseleri münâsebet düşdükçe yazdıkları kasîdeler ile öğerlerdi. Bahar, yaz, kış gibi mevsimler, ramazanlar, bayramlar kasîde tanzîm ve takdimînin en münâsib demleri sayılırdı. Divânların birçoğunda «Bahariyye, Sayfiyye, Şitâiyye, Remezâniyye, İydiyye der-şitâyiş-i fülân» serlavhalı kasîdeler görülür.

Enderûnlu Vâsıf'ın tehzîle kaçan bir Remezâniyyesini — o vakitki cem'iyyet ahvalini anlattığı için — nümune olarak naklediyorum:

Sad şükr gelen mâh-i şerîf-i Remezândır
Hakk'ın niam ü rahmeti mebzûl-i cihândır
Mebzûl olursa n'ola in'âm-i İlâhî
Mecmû'-i cihân ni'met-i Hakk'a nigerândır
İn'âm-i Hudâ olduğu bu mâh-i sıyâmın
Dikkatle nigâh edene gün gibi iyândır
Rûzu, ruh-i dilber gibi rûşen-ter ü şeffâf
Şâmı, çü ham-i zülf-i siyeh müşg-feşândır
Bir ni'met-i Hak'dır ki vürûd-i meh-i rûze
Tahtinde hezârân kerem ü lûtf nihândır
Sanma meh-i nev doğdu, pül-i nûrdur andan
Cünd-i şeh-i gufrân-i İlâhî güzerândır
Miftâh-i der-i kenz-i atâsıdır İlâhın
Zannetme hilâl-i meh-i rûze lemeândır
Âçıldı yine mısra'-i dervâze-i gufrân
Hak'dan taleb-i mağfirete vakt ü zamândır
Bil kadrini zîrâ ki bu şehrin Şeb-i Kadr'i
Bî-şek sebeb-i mağfiret-i âlemiyândır
Bârân-i sirişg ile dökülse n'ola isyân
Berg-i güneh ü ma'sıyete vakt-i hazandır
Her câmi'-i zîbende birer kasr-i ferah-bahş

Fevvâre-misâl ayn-i cihan, havz-i cinândır
Fevkında nücûm-i felek âvîhte kandîl
Gûyâ ki hilâli dökülen âb-i revândır
Câmi'de değil şu'le-i la'lîn-i kanâdîl
Dâğ-i dil ü hûn girye-i mestân-i zamândır
Pây-i hum-i seng-i Ayasofiyye'de şimdi
Mey-hâre, çü tâk-i rez-i ter girye-künândır
Sanma yed-i zâhidde görüb sübha-i mercân
Hep dîde-i rindândan akan katre-i kandır
El yûmak içün nûş-i mey-i rûh-fezâdan
Rindân-i zamân râh-rev-i şâd-revândır
Kalb edeli şürb-i meyi berşe gece mestân
Tiryâkî-i menhûs gibi menkabe-hândır
Etrâfına keyf ehli n'ola göz-kulak olsa
Gûş ü nigehi vakf-i menârât-i ezândır
Necm-i feleki görse sanub habb-i müzebheb
Neşveyle hemân nağme-serâ-yi hezeyândır
Yaklaşdı yine rûze deyu der-seher-i îd
Keyf ehli tamam bir sene vakf-ı halecândır
Tiryâkiye nâgeh Remezân geldi denilse
«Lâ havle...»-künân der eleminden ne zamândır?
Tedkîk-i nazar eyle şu takvîme birâder
Üftâde-i havfetme bizi belki yalandır
Ammâ yürümüş bu sene sür'atle mübârek
Yâ sâ'î, ya sâ'î-i gurûb-i Remezândır
İşlerse ciger-gâhına gamla n'ola bu dâğ
İşler, yine imsâk-i duhân ile dumandır
Afyon-hâr ağırlanmak ahafdir ki gıdâsı
Bir fincân ağır kahve vü bir lûle duhândır
Gösterme sakın sofrada yer sûfîye, yoksa
Dil-sîr olamaz tâbe pilav yahni kapandır
Bulsa yemeğe niyyeti var lafz-i taâmı
Ehl-i şikem ol rütbe gedâ-çeşm-i harândır
Hayrine çıkar sanma menâr üzre müezzin
Akşama kadar dûd-i taâma nigerândır
Gördükce hilâl-i feleki gürsine-çeşmân
Ser-sufra-i çerh üzre sanır pâre-i nândır
Kurs-i mehe bu diş bileyiş var iken anda
Mehdir o, değil nân deyu gel, ersen inandır
Zannetme meh-i nev gece ol zîver-i sad.'in
Şebdîz-i şeref-güsterine sîm palandır
Pâşâ-yi Ziyâ-nâm ki tâb-i ruh-i re'yi
Envar-i mihir gibi ziyâ-pâş-i cihandır

REMZ : (رمز) bk. Telvîhat.

RES : (رس) bk. Kafiye.

REVÂN : (روان) Lügatde «akan» demekdir. Selâseti dolayısiyle su gibi akıb giden sözlere denilir. Nâcî'nin :

Ta'dîl-i elem etmedin ey şi'r-i revânım
Sen dur, yürüsün eşk-i demâdem-cereyânım

beytinde olduğu gibi. «Revân bir şi'r» denildiği gibi «revân bir ifâde» tâbîri de kullanılır.

REVÎ : (روى) Kafiyenin son harfi. «Müreddef» manzûmelerdeki redîfler revîden sonra başlar. (bk. Kafiye)

RİDF : (ردف) Revîden evvel bulunan, mâkabli meftûh elif, mâkabli meksûr yâ, mâkabli mazmûm vav harfleridir. Mûtâd معتاد , âbâd آباد kelimelerindeki elifler, lâtîf لطيف , zarîf ظريف kelimelerindeki yeler, memnûn ممنون , mahzûn محزون kelimelerindeki vavlar gibi. (bk. Kafiye)

RİKKAT : (رقت) İncelik demekdir. Telaffuzu kulağa hafif gelen kelimelerin söyleniş keyfiyetidir. Böyle kelimelere «kelimat-i rakîka» denilir. Rikkatin mukabili «Cezâlet»-dir. (bk. Cezâlet)

ROMANESK : İnsanların hayatını ve ihtiraslarını tasvir eden yazı nev'i. Bunlar hakikî oldukları gibi hayâlî de olabilirler. Yâni muharrir isterse tarihî ve içtimâî bir hâdiseyi mevzû' ittihâz eder, dilerse kendi bir vak'a tasavvur ve tasvîr eyler. Elverir ki yazdığı hakikat gibi görünsün. Bu yazıların uzunlarına «Roman», kısalarına nouvelle denilir. Birinci lisanımıza aynen girmiş, ikincisi «küçük hikâye» diye terceme edilmişdir.

Bir de «efsâne» vardır ki «masal»ın mukabilidir. Olmamış ve olmayacak şeylerin nakli demekdir. Hayvanlar lisanından yazılmış sözlere de «efsâne» diyorlar. Eskiden beri bizde büyük ve küçük hikâyeler olmakla berâber romanesk tarzında yazılar Tanzimat'dan sonra terceme ve taklid suretiyle başlamışdır.

ROMANTİZM — REALİZM : Realizm, his ve hayâle kapılarak değil, müşâhede ve hakîkate istinâd ederek yazı yazma tarzı ki o yolda yazılara «realist» (réaliste) denilir. Realizm 19 uncu asrın yarısından sonra meydana çıkdı. Ondan evvel de müteaddid yazı mesleki vardı. O mesleklere dâir kısaca

ve topluca malûmat almak için garb edebiyatına kuş bakışı bir göz gezdirmek lâzımdır.

Eski Yunanlıların esatîrî ve muhteşem bir edebiyatı vardı. Bu edebiyat, Latin edebiyatını zuhûra getirdi. Bir müddet sonra garblılar Hıristiyan oldular, yakalarını papasların pençesine kapdırdılar ve koyu bir cehâlet karanlığında kaldılar. Fikir, kilisenin düşündüğü, ilim; kilisenin öğrettiği idi. Kiliseye muhâlif düşünmek ve yazmak, âdetâ mürted olmakdı. Binâenaleyh Milâdın 13. asrına kadar yazabilenler, kilisenin rızâsına muvâfık dinî mevzûları, din lisanı sayılan, latince ile yazmışlardı.

«Şanson» (Chanson) denilen ve «Truver» (Trouvère) yâhut «Trubadur» (Troubadour) tâbir edilen halk şâirlerinin okudukları «Epik» (Epique), yâni kahramanca manzûmeler bile dinî bir maksadla yazılıyordu.

13. asırda Floransa'da yetişen Dante, «Divine Komedya» ismindeki eserini biraz da Ebu-'l-Alâ'nın Risâlet-ül-Gufrân'ından ve Şeyh-i Ekber'in Fütûhât'ından ilhâm alarak ilk defa olmak üzre İtalyanca yazdı.

14. asırda yine İtalya'da zuhûr eden Petrark latince eserleri okuyor, onlardan fikir ve örnek alıyordu. Onlardan aldığı feyz ile İtalyanca olarak manzum, mensûr birçok kitab yazdı; birçok da mukallidi yetişdi. Açmış olduğu çığıra «Petrarkism» denildi.

15. asırda «Ümanizm» (Humanisme) denilen yazı tarzı ortaya çıktı. Bunun esası, Yunan ve Latin eserlerinden fikir ve örnek almak, bir de beşerî, yâni gayr-i millî bir düşünce ile yazmakdı.

16. asırda Fransa'da «Pleyad» (Pléiade) şâirleri yetişdi. Bunlar Ronsar (Ronsard) riyâsetinde toplandılar. Köylü lehcesinden ve başka dillerden kelime almak suretiyle Fransızcayı genişlettiler. Biraz sonra gelen Malerb (Malherbe) ise fazla kelimeleri atmak, bayağı şîveleri kaldırmak, nazım şekillerini muntazam kaidelere bağlamak sûretiyle Fransız edebiyatını ıslâh etti.

17. asırda «klasisizm» (classicisme) denilen yazı tarzı göründü. Yunan ve latin eserlerini taklid etmek, hisden ziyâde fikre ehemmiyet vermek, süslü ve yüksek bir üslûb ile yazmak, bir de millî değil, insanî bir düşünce ile kalem oynatmak tarzına klasisizm, o yolda yazanlar ile yazdıklarına; «Klasik» (Classique) denildi.

18. asırda Fransa'da yıkıcı bir edebiyat zuhûra geldi. O asrın edibleri yazılariyle saraya ve kiliseye hücum ediyorlar, bu istibdad merkezlerini yıkmak, halkı hürriyete kavuşdurmak istiyorlardı.

19. asırda «romantizm» (romantisme) göründü. Romantizm, klasisizmin zıddı denilecek mâhiyetde idi. Klasisizm, Yunan ve Latin edebiyatının mukallidi, onlardaki sâbit kaidelerin tâbii idi. Romantizm o kaidelere uymuyor mevzuûnu Yunan ve Latin târihinden değil, her yerden ve her şeyden alıyordu. Klasisizmde tasvîr yokdu, hisse o kadar ehemmiyet verilmiyordu. Romantizm eşhası da, eşyayı da tasvîr ediyor ve fikir derecesinde hisse de ehemmiyet veriyordu. Klasisizm «ümen» (humain), yâni insanî idi. Romantizm ise millî duyguları ihtiva ediyordu.

19. asırda fen ileriledi. Metafizik malûmatdan bazıları fen erbâbınca ilim dâiresinden çıkarıldı. Edebiyatın da hakikate istinâd etmesi, yâni his ve hayâlden ziyâde, tedkik ve müşâhede mahsûlü olması bâzılarınca ileri sürüldü. Neticede «realizm» (réalisme) denilen edebî meslek ortaya çıkdı.

Bundan sonra «Parnasiyen» (Parnassien)-ler meydanı aldılar. «Parnas» (Parnasse) kelimesi, eski yunancada ilim, maârif ve sanayi' mâbudesine mensûb bir dağın adı imiş. Mecâzen şiir ve şiirler mânâsına da gelirmiş.

19. asrın sonlarına yakın «Muâsır Parnas» ünvanlı bir şiir mecmuası neşr edilmişdi ki âdetâ bir müntehabatnâme (antoloji) idi. Genç Fransız şâirlerinin eserlerini ihtivâ ediyordu. Parnas mecmuasında eseri bulunanlara «Parnasiyen» vasfı verildi. Bunların üslûbu parlakdı, ifâdeleri kapalı ve ibhamlı idi. Eserlerinde his hâkimdi. Tasvire çok ehemmiyet veriyorlardı. Daha sonra «Senbolizm» (Symbolisme) denilen remzî meslek çıkdı. Bunun sâlikleri, maksadlarını vüzûh ile değil, senbol, yâni remz ile anlatmak, daha doğrusu anlatmamak, âdeta «yazının mânâsını sen bul!» diye okuyucuya bırakmak istiyorlardır. Onların iddiasına göre şiir, gönüldeki heyecan-

dan ibâretdi. Târif ve tasvir edilemez, ancak telkin olunabilirdi. O hâlde okuyucuya fikir vermekden ziyâde, onun müfekkiresini heyecana getirmek lâzımdı. Bunu yapabilmek de senbolizm oluyordu. Musikinin nasıl terennümlerinden zevk alınıyorsa senbolik şi'rin kelimelerini de öyle duymak, onların mânâsından ziyâde âhenginden mütehassis olmak icab ediyordu. (Bu hussûta Ahmed Hâşim'in «Piyâle» adlı şiir kitâbındaki mukaddimeye göz gezdirilebilir.)

RÜBÂÎ : (رباعی) Nazm şekillerindendir. Dört mısrâlı ve 1, 2, 4 üncü mısrâları kafiyeli olur. Dört mısrâı kafiyeli rübâiler de vardır. Onlara «Rübâi-i musarra'» derler. Fuzûlî'nin şu rübâisi gibi:

Lutf ile şeb-i ümîdimi rûz eyle
İkbâlimi tevfîk ile fîrûz eyle
Leylâ gibi lafzımı dil-efrûz eyle
Mecnûn gibi nazmımı ciger-sûz eyle

Rübâinin «kıt'a, nazm» gibi dörder mısrâlı nazm şekillerinden ayrılması vezin dolayısiyledir. Yâni sayılan şekiller, her vezinden yazılabildiği hâlde rübâi, kendine mahsus vezn ile tanzim edilir.

Rübâî şeklini İran şâirleri bulmuş, onlardan Arablara ve Türklere geçmişdir. Bulunmasına sebeb olarak şöyle bir hikâye nakl edilir: Saffâriye hükümdârlarından Ya'kub ibn Leys'in çocuğu, arkadaşlariyle «çukura ceviz atma» oyunu oynuyorlarmış. Emîr-zâdenin attığı cevizlerden biri yuvarlana yuvarlana çukura giderken çocuk sevinmiş ve: «Galtân galtân hemî-reved tâ leb-i kûr, yâni: Yuvarlana yuvarlana çukurun kenarına kadar gidiyor.» demiş. Sonra bu söz, rübâi vezninе esas ittihaz edilmiş. Bunu arûza tatbik ile Hezec bahrinden çıkaranın Rûdegî olduğu rivâyet edilir.

Teshîl-ül Arûz vel-Kavâfî vel-bedî' isimli kitabda şöyle bir mütâlea da vardır:

«Anlaşılan bu veznin mübdiinin tâlii mîzan olmakla Zühre ve Utârid vasat-i semâda ve Şems ve Müşterî, ittisâl-i teslîs ile yekdigere muttasıl ve Zühâl ve Mirrîh, nazar-i tesdîs ile biribirine nâzır imiş ki hâs ve âm bu vezne meftûn olmuşlar, eshâb-i sınâât bu vezn üzre güzel elhanat yapmışlar...»

Rübâiyi, birinci mısrâın ilk cüz'ü itibâriyle ikiye ayırmışlar, «Mef'ûlün» ile başlayana «Ahrem», «Mef'ûlü» ile başlayana «Ahreb» demişler.

Ahrem ve ahreb rübâîler on ikişer nevi' olduğundan rübâî şekli 24 nevi' itibâr edilir. Bunların cüz'leriyle isimleri aşağıda gösterildi:

Ahrem kısmı

1—	Ahrem	Ahrem	Ahreb	Ehtem
	Mef'ûlün	Mef'ûlün	Mef'ûlü	Feûl
2—	Ahrem	Ahreb	Mekfûf	Ehtem
	Mef'ûlün	Mef'ûlü	Mefâîlü	Feûl
3—	Ahrem	Ahrem	Ahreb	Mahbûn
	Mef'ûlün	Mef'ûlün	Mef'ûlü	Feil
4—	Ahrem	Eşter	Mekfûf	Ehtem
	Mef'ûlün	Fâilün	Mefâîlü	Feûl
5—	Ahrem	Ahrem	Ahrem	Ezel
	Mef'ûlün	Mef'ûlün	Mef'ûlün	Fâ'
6—	Ahrem	Ahreb	Sâlim	Ezel
	Mef'ûlün	Mef'ûlü	Mefâîlün	Fâ'
7—	Ahrem	Ahreb	Mekfûf	Mecbûb
	Mef'ûlün	Mef'ûlü	Mefâîlü	Feil
8—	Ahrem	Eşter	Sâlim	Ezel
	Mef'ûlün	Fâilün	Mefâîlün	Fâ'
9—	Ahrem	Ahrem	Ahrem	Ebter
	Mef'ûlün	Mef'ûlün	Mef'ûlün	Fâ'
10—	Ahrem	Ahreb	Sâlim	Ebter
	Mef'ûlün	Mef'ûlü	Mefâîlün	Fa'
11—	Ahrem	Eşter	Mekfûf	Mecbûb
	Mef'ûlün	Fâilün	Mefâîlü	Feil
12—	Ahrem	Eşter	Sâlim	Ebter
	Mef'ûlün	Fâilün	Mefâîlün	Fa'

Ahreb kısmı

1—	Ahreb	Sâlim	Ahrem	Ezel
	Mef'ûlü	Mefâîlün	Mef'ûlün	Fâ'
2—	Ahreb	Makbûz	Sâlim	Ezel
	Mef'ûlü	Mefâîlün	Mefâîlün	Fâ'
3—	Ahreb	Sâlim	Ahreb	Ehtem
	Mef'ûlü	Mefâîlün	Mef'ûlün	Feûl
4—	Ahreb	Mekfûf	Sâlim	Ezel
	Mef'ûlü	Mefâîlü	Mefâîlün	Fâ'
5—	Ahreb	Sâlim	Ahrem	Ebter
	Mef'ûlü	Mefâîlün	Mef'ûlün	Fâ'
6—	Ahreb	Makbûz	Sâlim	Ebter
	Mef'ûlü	Mefâîlün	Mefâîlün	Fâ'
7—	Ahreb	Makbûz	Mekfûf	Ehtem
	Mef'ûlü	Mefâîlün	Mefâîlü	Feûl
8—	Ahreb	Mekfûf	Sâlim	Ebter
	Mef'ûlü	Mefâîlü	Mefâîlün	Fâ'

9—	Ahreb	Sâlim	Ahreb	Mecbûb
	Mef'ûlü	Mefâîlün	Mef'ûlü	Feil
10—	Ahreb	Makbûz	Mekfûf	Mecbûb
	Mef'ûlü	Mefâîlün	Mefâîlü	Feil
11—	Ahreb	Mekfûf	Mekfûf	Mecbûb
	Mef'ûlü	Mefâîlü	Mefâîlü	Feûl
12—	Ahreb	Mekfûf	Mekfûf	Mecbûb
	Mef'ûlü	Mefâîlü	Mefâîlü	Feil

Şu iki kısım vezinlerden ahreb nev'ine dâhil olanlar, yâni «Mef'ûlü» cüz'ü ile başlayanlar, ahrem vezinlerinden âhenkli sayılmış, Türk şâirlerince ahrem vezinlerinin de hepsi değil, en âhenklileri kullanılmışdır.

Eserlerimden birkaç rübâi :

Râh-ı talebi kat'a nasîrim sen ol
Rü'yetde benim çeşm-i basîrim sen ol
Kıl rûhu yine vâsıl-i kurbün yâ Rab
Ey mebde'-i ervâh, masîrim sen ol

Derler ki : visâlinde halâvet senden
Hem, hâl-i firâkında merâret senden
Hecrin ne için böyle gelir bîgâne
Madâm ki hep vuslât ü firkat senden

Gitdin gideli şevk-i sünûhum yokdu
Mahmûri-i hicrâna sabûhum yokdu
Sanma beni ey rûh-i revânımı, sağdım
Eyyâm-i firakında ki rûhum yokdu

Hicrânın ile fikren ölüb bittimdi
Âyînedeki aksime derdim kimdi?
İdrâk-i hayât etdi seninle avdet
Geldin bana bir rûh getirdin şimdi

Hicrânın ile sîne, elem perverdi
Dil, muhtezir-i muztaribe benzerdi
Ey rûh-i revân, avdetin etdi ihyâ
Hoş âmedi vü hayât-i nev âverdi

Rübâi, Acemler tarafından îcâd edilmiş olduğu için en iyi rübâiler Acem şâirleri lisanından sâdır olmuşdur. Onlar içinde de rübâi yazmakla şöhret alan Hayyâm'dır. Arablarda en ziyâde âşikane ve ârifâne rübâî yazan şeyh Ömer ibn-ül-Fârid'dir. Bizim divân şâirleri arasında ise Haletî, rübâî tanzimi ile iştihâr eylemiş, hattâ Nedîm onun için :

Hâletî, eve-i rübâîde uçar Anka gibi
demiş.

Yeni şâirler rübâî nazmına ehemmiyet vermedikleri için sâir nazm şekilleri gibi o da unutulub gitmekdedir.

Rübâî vezniyle yazılan manzûmeler dört mısrâ'dan fazla olmazken 17. asırdaki divân şâirlerimizden Şeyh-ül-İslâm Yahya Efendi, rübâî vezniyle bir gazel yazmış ve bir yenilik göstermişdi. O gazel şudur :

Bir dilde ki aşkın odu ola peydâ
Hâşâ ki sivâ yanmaya hâşâk-âsâ
Her katresi gûyâ ki bir âteş-pâre
Aşk âteşini göz edemez hîç itfâ
Dilde ola mı tâb-i celâle tâkat
Envâr-i cemâle doyamazken cânâ
Olmasa eğer mâye-i aşkın humde
Dünyâya salar mıydı bu sûru sahbâ
Bir câm araya, dem gele şâyed sâkî
Dök hûn-i dili şîşeyi pâk et Yahyâ

RÜCÛ' : (رجوع) Bedî' san'atlarındandır. Bir fikri daha kuvvetli anlatmak için söylenilen sözden caymış gibi davranmakdır. Nâcî'nin:

Erbâb-i teşâur çoğalıb şâir azaldı
Yok öyle değil, şâirin ancak adı kaldı
beytinde olduğu gibi.

Dikkat edilmişdir ya! Nâcî şâir taslaklarının çoğaldığını ve hakikî şâirlerin azaldıdığı söylüyor. Sonra «Yok öyle değil!» diyerek sözünden caymış gibi davranıyor, daha sonra «Şâirin ancak adı kaldı.» ifâdesiyle evvelki sözünü kuvvetlendiriyor. Şinâsî'nin meşhur «Münâcât»ında :

Eder isyânıma gönlümde nedâmet galebe
Neyleyeyim yüz bulamam ye's ile afvim talebe
dedikden sonra :

Ne dedim? Tövbeler olsun, bu da fi'l-i şerdir
Benim özrüm günehimden iki kat bed-terdir
Nûr-i rahmet niye güldürmeye rûy-i siyehim
Tanrı'nın mağfiretinden de büyük mü günehim?

beyitlerini irâd etmesi, rücûun en güzel misallerindendir. Hâmid Bey'in :

«Makber, makber değil bir türbe, türbe değil bir mâbed, mâbed değil bir küre, küre değil bir fezâ-yi bî-intihâ olmalıydı. Halbuki bir makber bile değil.» fıkrasında rücû'lar, tekerrür etmişdir.

S

SÂDELİK : Fikrin ve ifâdenin herkesce ve kolayca anlaşılacak derecede açık olmasıdır. Nâcî'nin :

Ölmek için eyledim tevellüd

mısrâında olduğu gibi. Bir de «Sâdedilânelik» vardır ki suretâ safderunluk sevkiyle söylenilmiş gibi görünen, fakat hakikatde epeyice bir ta'rîzi ihtivâ eden sözün keyfiyetidir. Bu yolda söyleyiş yüksek bir zekâ eseridir. Cenâb Şehabeddin'in — ekseri yazıları gibi — şu tasvirinde olduğu gibi :

«Gazelserâ-yi bi hemtâ Hasan Vâcid Bey'i takdim ederim. Kendisini tanıyanlar Acâib-i Seb'a-i Âlemin sekizincisi derler. Kâğıd sikleti dâhil-i vezin olmadığı hâlde yirmi okka kadar gazel yazmışdır. Senevî sarf ettiği mürekkeb, Terkos şirketinin su sarfiyatı kadar bir şey tahmin olunuyor. Âsâr-i kudemâ ile kesret-i ülfetden üstüne başına eski divân râyihası sinmişdir. Yanınıza yaklaşdığı zaman Lâleli kütübhânesine giriyorum sanırsınız. Âsâr-i gazelserâ, zaman-i hâzırın dört asır gerisinde topallayan bir divân efendisinin nükte ve kinâye ile şakalaşmasıdır...»

Şu beyitlerde de sâdedilânelik vardır :

Eylerim ye's ile her yana nazar
Görünür fezâ bir karanlık mezar
Şu hicran gecesi uzar mı uzar
Kıyamet günü mü gündüzüm benim

SADR : (صدر) Arûzculara göre bir beytdeki birinci mısrâın ilk cüz'ü. Son cüz'üne «Arûz», ortadakilere de «Haşv» denir. (bk. Arûz, Haşv)

SÂKÎ-NÂME : (ساقى نامه) Sâkînin ve şarabın medhiyle sâkîden şarab talebine dâir divân şâirlerinin yazmış oldukları manzûmelerdir.

Sakinâmeler, ya manzûm hikâyelerde ve söz arasında irâd edilerek ilham yolu açılmak için sâkîden şarab istenilir. Bu, âdetâ : «Bir kahve pişirin de biraz kafam dinlensin.» kabîlinden bir şeydir. İşte Fuzûlî'nin «Leylâ ve Mecnûn» da böyle bir talebi :

Sâkî tut elim ki haste-hâlem
Gam reh-güzerinde pây-mâlem
Sensin men-i mübtelâya gam-hâr
Senden özge dahi kimim var
Müşkil işe düşmüşem meded kıl
Mey hirzi ile belâmı red kıl

Şu da Nevres-i Cedîd'in nâtamam bir mesnevîsinde böyle bir süâli :

Sâkî kani kana benzeyen mey
Kandır beni bâde sun pey-â-pey
Âyîne-i cânı meyle kıl sâf
Seyr eyle cihânı Kaf-tâ-Kaf
Mezc ile mizâca âşinâ ol
İskender ü Hızr'a reh-nümâ ol
Sâki bize ateş-i revân ver
Ser-çeşme-i Hızr'dan nişân ver
Sâkî ver o mâ-bih-il-hayâtı
Attâşa sebîl kıl Fürâtı
Andan bana sun bir iki kâse
Ta kalmaya yaslı dilde tâse (tasa)
Ol meyle meşâmım eyle tatyîb
Tâ şâhid-i kıssaya verem zîb
Mey sun ki olam fesâne-perdâz
Mestâne kılam beyâna âğaz
Tâ dem çeke nây-i neyle hâmem
Gül-gûn ola reng-i meyle nâmem
Belki ola bu kitâb tekmîl
Bu ukdem ede şarab tahlîl

Uzunca ve manzûm hikâyelerde sâkî ile bu yolda muhâtabe ve ondan zihin açıklığı için şarab mütâlebe etmek âdetdir. Sâkî de, şarab da burada birer semboldür.

Bir de ayrıca yazılmış sâkî-nâmeler vardır ki onlar başlı başına bir eser hâlindedir. Fuzûlî'nin Farsça, Aynî'nin tasavvufî bir eser olan Türkçe mesnevîleri ayrıca birer

risâle olduğu gibi Nef'î ile Şeyh Galib'in Türkçe sakinâmeleri terkîb-i bend şeklindedir. Nâmık Kemâl'in de gayet parlak bir sâkî-nâmesi vardır ki kasîde şeklinde yazılmışdır. Onu şuraya nakl ediyorum:

Bezm-i safâda seyr et ol câm-i gül-nisârı
Bir lâle hey'etinde gör feyz-i nev-bahârı
Açmış neşâtı-gûyâ her dilde bir gülistân
Etmiş safâsı peydâ her gözde âb-i câri
Tâb'-i hazîni kılmış pür-neşve-i tarâvet
Koymuş aceb aceb kim gül şekline hezârı
Pîrâmeninde kalmış aks-i dehân-i hûbân
Ol fassa benzemiş kim yâkut ola kenârı
Pehlû-yi şevka düşmüş bak şâhid-i şerâba
Sarmış miyân-i nâzın gör câm-i şu'le-dârı
Gûyâ edib tabîat tertîb-i bezm-i eflâk
Âguş-i Mâha vermiş Nâhîd-i işve-kârı
Yâ eyleyib meşiyyet te'lîf-i tab'i- âfâk
Etmiş şefakla memlû bir ahter-i nehârı
Yâ eyleyib temâşâ bezm-i safâda gûyâ
Hoy-rîz-i tâb-i haclet verd-i cemâl-i yârı
Donmuş tehayyüründen mevc-i safâ-yi şeb-nem
Hayretle sû kesilmiş reng-i gül-i bahârî
Yâ eyleyib tecessüm sihr ile hande-i yâr
Âyîneden görünmüş cism-i lâtîf-vârî
Yâ eyleyip tehaccür kalb-i rakîk-i Cemşîd
Hûn-i cigerle eyler âlemde dem-güzârî
Pür-hûn ise aceb mi hâlâ derûn-i Cemşîd
Almış ecel elinden câm-i safâ-medârı
Bir neş'e var ki meyde mahrûmunun sezâdır
Âh etse tâ-kıyâmet her sebze-i mezârı
Ol mey ki eyleyince tertîb-i bezm-i fıtret
Hum-hâne-i ademde sâkî-i Feyz-i Bârî
Peymâne şeklin almış rindân içün neşâtı
Tâca temessül etmiş şâhân için humârı
Rûh ile ittihâdı bir rütbedir ki bilmez
Me'lûf-i cân-pezîri, mecbûr-i cân-nisârı
Dilden mi sâil olmuş, engûrdan mı peydâ
Gözden mi sâil olmuş, peymâneden mi cârî
Elmâs içinde yâkut, envâr içinde gunce
Cevherde âb-i cârî, mînâda rûh-i sârî
Gûyâ ki hûşe-i rez pistân-i Meryem olmuş
Kim rûhdur serâser âb-i safâ-medârı
Etmiş aceb aceb kim nev'-i nebâtı zî-rûh
Bilmezdi böyle hakka dil, tab'-i rûzgârı
Re'yin tutaydı rindân ehl-i tenâsühun ger
Derdim ki rûh-i Cem'dir olmuş nebâta sârî
Ayb etme rûh dersem, gör feyz-i inbisâtın
İhyâ eden odur hep, rindân-i dil-figârı
Cân derse hûna çok mu gördükce ehl-i hikmet
Bu reng içinde zâhir ol feyz-i Gird-kârı
Rengîn perdelerde tutsa n'ola makamın
Kim ser-be-ser tarebdir cism-i safâ-medârı
Sâkîsi Hızr-i irfân, bezmi Behişt-i Ma'nâ
Mînâsı cevher-i cân, mecrâsı feyz-i Bârî
Dîvân-i Cem'den eyler tarh-i nişâne hâlâ
Mey-hânenin izâmı, peymânenin vekarı
Bâğ-i İrem'den eyler arz-i nümûne gûyâ
Sahbâ-yi lâle-rengi, mînâ-yi jâle-dârı
Mey-hâne gül-sitândır, peymâne gül-feşândır
Sâkî nihâl-i şûhu, mutrib hezâr-i zârı
Bir gül-sitân ki etmiş feyz-i nesîm-i kudret
Hem-nüzhet-i zimistân, hem-devha-i bahârî
Mutrib kıyâfetinde olmuş o bâğa bülbül
Uçmuş gül-i Behişt'in reng-i hicâb ü ârı
Sâkî letâfetinde olmuş o hâke bir şâh
Fevvâre-i hayâlin âb-i safâ-nisârı
Sâkî mürüvvet eyle, yok mu şerâb-i nâbın
Olmaz mı def'a fursat endûh-i rûzgârı
Ben telh-kâmı-i aşkım, mest-i müdâm-i aşkım
Mahmûr-i câm-i aşkım, mahrûm-i hûş-yârî
Gönlümdür ehl-i aşkın merd-i vefâ-nihâdı
Tab'ımdır ehl-i derdin şâh-i safâ-şiârı
Te'sîr-i bahtim etdi devrân-i çerhi vârûn
Kıldım iâde ahd-i Cemşîd-i kâm-kârı
Yek-neş'e-i safâyım ol rütbe kim görülmez
Bezm-i mahabbetimde âsâr-i bî-karârî
Arzın havâya çıksa erkân-i bî-sebâtı
Çerh'in zemine inse bünyân-i üstüvârı
Her katre hûn-i çeşmim bir mevc-i bâde-i aşk
Her zerre dâğ-i sînem bir câm-i feyz-i Bârî
Ol rütbe gark-i meydir kim mû-be-mûy cismim
Olmuş neşât elimden kilk-i beyâne sârî
Her satr-i nazmım olmuş bir mevc-i bâde-mânend
Kim nuktalarla bulmuş zînet habâb-vârî
Verdim midâd-i meyle bir dil-rübâya sûret
Hep şevk u neş'e cismi, hep reng ü fer izârı
Etdim bu nazm-i terde rûh-i neşâtı tasvîr
Mest eylesin safâsı Behzâd-i büt-nigârı
Sâf u lâtîf ü nâzük elfâzı câm-mânend

Bikr ü ferâh u rengîn mânâsı bâde-vârî
Dönsün misâl-i sâgar bezminde ehl-i tab'ın
İrfânının cihânda kalsın bu yâd-gârı
Sahbâya fâik oldu bu yâd-gâr-i rengîn
Pür-neş'e-i safâdır ammâ ki yok humârı
Bu nazm-ı terle etdim bî-câm dehri ser-mest
Mâdûm olursa lâyık Cemşîd'in iştihârı
Nâmık yeter kelâmın olsa ne rütbe mu'ciz
İlzâm mümkin olmaz hussâd-i nâ-bekârı
Hîç etme fevt-i fursat, nûş-i şerâb-i nâb et
Âlem bahar-i fâni, ömr ise cûy-i cârî.

SÂLİM : (سالم) Arûzculara göre eczâsından hiç biri zihâfa uğramayan vezn. Meselâ : 4 mefâîlün âhenginin adı Bahr-i hezec müsemmen-i sâlim'dir. Çünki Bahr-i hezec'in asıl vezni olan «Mefâîlün» cüz'ü hiç bir tegayyüre uğramaksızın beytin iki mısrâında dörder dörderden sekiz defa tekerrür etmekdedir. İki müstef'ilün âhenginin adı da «Bahr-i recez murabba'-i sâlim»dir. Zirâ «müstef'ilün» kelimesi değişmeden — beytin iki mısrâında — dört defa tekrarlanmakdadır.

SÂLİYYE : (سالیه) Hicrî yeni yılın tebrîk ve tevrîhini hâvi olmak üzre yazılan manzûme. Enderûnlu Vâsıf :

Gül gibi açılmış endâmın bu rengîn şâl ile
Başka suret bağlamış hüsnün bu şâl-i âl ile

beytiyle başlayan ve :

Böyle târîh arz edib her yıl desinler şâirân
Sa'd ola Mahmûd Hân'a sâl bu ikbâl ile

târihini ihtivâ eden medhiyyesinin bâlâsına «Kasîde-i sâliyye der-sitâyiş-i Sultân Mahmud ibnü Abdülhamîd» ibâresini yazmışdır.

SALM : (صلم) Lügatde kesmek demekdir. Arûzculara göre «Mef'ûlât» cüz'ünün «lât»ını hazf ile kalan «mef'ûl» yerine «Fa'lün» cüz'ünü getirmekdir. İkinci surete «Aslem» derler. (bk. Aslem)

SAN'AT : (صنعت) Bir şeyi ustaca yapabilmek melekesidir. Bu meleke fıtrî olsa bile çalışmak ve uğraşmakla ilerletilir. Kundura boyacılığından ressamlığa varıncaya kadar melekeli ve ustaca yapılan her iş bir san'atdir. Bunlardan ressamlık, mimarlık, heykeltraşlık, bestekârlık gibi hünerli işlere Frenkler «Beaux arts» demişler. Bu terkib eskiden «Sanayi'-i Nefîse» diye dilimize tercüme edilmişdi. Şimdi o makamda «Yüksek san'atler» deniliyor. Edebiyat da yüksek san'atler arasına katılmışdır. Çünki; yüksek san'atlerden maksad, insandaki bedîî duyguyu heyecâna getirmekdir. Edebiyatın maksadı da rûha bedîî heyecan verecek sözler ve yazılar ibdâ' eylemekdir. San'at bahsi «Hikmet-i Bedâyi'», yâni «Estetik»e âid olduğu için sözü uzatmayı münâsib görmüyorum. Yalnız, san'atden gaye ne olmalıdır süâli karşısında iki muhtelif mesleğin düsturlarını yazmakla iktifa edeceğim.

Bu mesleklerden biri : «San'at fayda sağlayıcı olmalıdır.» Öbürü : «San'at, san'at içindir.» fikrini iltizâm eder. Birinciler, her san'atin beşeriyete bir fâidesi olması, ikinciler ise san'atın ancak san'at göstermek düşüncesiyle yapılması fikrindedir. Bunlar, «San'atden fâide beklemek, san'ati kayd altına almak demekdir.» derler. Merhum Süleyman Fehmi Bey'in Edebiyat kitabında :

«Cem'iyet-i beşeriyye san'atden vaz geçebilir, fakat ahlâkdan aslâ. Müfsid-i ahlâk fikirleri, hisleri teblîg edenler bihakkin birer mücrim-i edeb gibi telâkkî olunur. Fenalıkları kisve-i dil-firîb-i şi're sokarak sevimli göstermek bir kabahat, hem de pek büyük bir kabahatdir. Mukaddes olan şi'ri, fenalıkları, ahlâksızlıkları tervîc yolunda istimâl etmek afvedilir bir kusûr mudur?» der.

SANAYİ' : (صنایع) Bedî' tâbirlerindendir. Eski edebiyâtcılar, sözün mânâsını cisim, elfâzını kisve, edâda yapılacak hünerleri de «Bedîa» yâhut «San'at» nâmiyle süs sayarlardı. Binâenaleyh ifâdenin o san'atlerle tezyîni söz güzelinin süslendirilmesi addolunurdu. Bu san'atlerin bâzıları kelimeler dolayısiyle olduğu için onlara «Sanayi'-i Lafziyye» denilirdi. Cinas, tenâsüb, tezad ve sâire gibi. Bâzıları da mânâ delâletiyle olurdu ki onlara da «Sanâyi'-i Mâneviyye» tâbir edilirdi. Hüsn-i ta'lîl, Tecâhül-i ârif ve sâire gibi.

SATİR : Frenklerin hicv (doğrusu hecv)e ve hezle verdikleri isimdir. Onlar, bu gibi yazıları da didaktik, yani tâlîmi, daha doğrusu hikemî neviden sayıyorlar. Satirde söğüp sayma yoktur, ince bir istihzâ vardır. Bizde bunun en güzel misali Ziya Paşa'nın «Zafernâme»sidir. (bk. Hicviyye)

SAZ ŞÂİRLERİ : Manzûmelerini sazın âhengiyle terennüm eden halk şâiri ki bunlara «âşık» da denilir. (bk. Âşık)

ÂZEC : (ساذج) Fârisînin «Sâde ساده » kelimesinden aynı mânâya olarak arabcalaştırılmış bir kelimedir.

Âhırında «hâ-yi resmiye» bulunan kelimelerdeki «hâ ه »yi cime, dalı zâl (ذ) kalb ederek nakl eylemek, Arablarca kaide addolunmuştur. Bu kaideye göre «Nümûde نموده » kelimesi «Enmûzec انموذج », «sâde» kelimesi de «sâzec ساذج » olarak Arabcaya mal edilmiş, şekl-i muarrebi Acemler ve Türkler tarafından da kullanılmışdır. Üsküdarlı Hakkı Bey'in divânına Yenişehirli Avni Bey'in yazdığı meşhûr takrizin :

Söz bir nefes-i sâzec-i bî-renkdir amma
Berhem-zen-i suretkede-i kevn ü mekândır

beytinde olduğu gibi.

Sâzec kelimesinden bir de «Sezâcet سذاجت » kelimesi uydurularak bâzı eserlerde sâdelik mânâsında istimâl olunmuşdur. Lügat-i Nâci'de «sedâcet» kelimesinin sâdelik demek olduğu yazıldıkdan sonra «sâde»den muarreb olan «sâzec»den alındığı ve kesret-i istimâl ile zâlin noktasının düşdüğü ihtâr ediliyor.

SEBK : (سبك) Lügatde «Bir mâdeni eritip bir kalıba dökmek» demekdir. Belâgatcilere göre : «İfâdenin tarz-ı tertibi»dir. «Mevsûl» ve «Mefsûl» olmak üzere iki türlü sebk vardır.

Cümlelerin atf sûretiyle birleşdirilmesine «vasl», ayrı ayrı ve kesik kesik olarak îrâd edilmesine «fasl» denildiği için vasıllı ve müselsel ibâreler yazmak tarzına «Sebk-i Mevsûl», fasıllı tahrir usûlüne de «Sebk-i Mefsûl» adı verilmişdir.

Sebk-i Mevsûl; eski münşilerce mârifet sayılırdı. Çok şükür bu münâsebetsiz usûl bırakıldı da yazmak mümkin olduğu kadar söylemeye benzedi. Nazımda Sebk-i Mevsûl denilmesi lâzım gelen bir tarz daha vardı ki Tevfik Fikret tarafından meydâna çıkarılmış, gûyâ nazmı tabiîleşdirmek ve nesre benzetmek hevesiyle yapılmışdı. İşte birkaç mısrâ' :

Sen tren, ben vapurda pür-temkîn
Atılırken sen İskoç illerinin
Sisli, yağmurlu, karlı, buzlu, fakat
Cedd ü himmet, vekar ü hürriyyet
Dolu peygule-i temekkününe
Bense nâzende Bosfor'un köhne
Köhne, âvâre, bî-haber, bîzâr
Belki Cennet kadar tarâvet-dâr
Fakat âlûde-i kelâl ü kesel
Bir kenârında münharif, muğfel
Bir hayâtın firâş-i uzletine
Ne düşündüm bilir misin?...»

Fikret Bey'in nazme tatbik etmeğe kalkışdığı şu tarz, eskilerce âdet değildi. Onlar bir fikri bir beyt, nihâyet bir kıt'ada bitirirlerdi. Mısrâları Fikret Bey'in yapdığı gibi ulama hâline getirmezlerdi.

SEC' (SECİ') : (سجع) Lügatde güvercin ve kumru gibi kuşların nağmelerini tekrarlamak suretiyle ötmelerine denir. Muallim Nâcî'nin «Kebûter» manzûmesindeki :

«Hû! hû!»ları âh pek derûnî
Âşık beğenir bu erganuni

beytinde olduğu gibi.

Bedi'cilere göre — kısacası — nesrin kafiyesidir. Nitekim Cevdet Paşa da :

«Seci' : Fasılaların bir harf üzerine muvâfık olmalarıdır. Nesirde seci', nazımda kafiye gibidir.» diyor.

Efrâdını câmi', ağyârını mâni olmak üzere Recâizâde Ekrem Bey seci'i şöyle târif ediyor :

«Seci' itlâk olunan şey, nesre mahsus olarak terkîb ve ibârelerde veya kelâmın fâsılalarında, yahud biribirine atfedilmiş ve ekseriyâ bir lâfza bağlanmış olan cümle ve fıkraların sonlarındaki kelimelerin harf sonları ve harekât ve sekenatca bir bulunmakdan ibâretdir. Evvelki sûretde olan sec'a «sec'-i mutlak», ikincisine «sec'-i mukayyed» ve yâhut «sec'-i-rabtî» deriz. Devr-i İstilâ risâlesinden :

«Fakat hasmiyle çarpışmaya başlar başlamaz sevk-i rûzgâr, eczâ-yi vücûdunu târ-mâr ettiğinden o âteşpâre-i celâdet yok yere mahv oldu gitdi.» fıkrasındaki «rûzgâr-tar mâr» sec'i, merbut ve mukayyed olmadığından, yâni «târ-mâr»dan sonra gelen «ettiğinden» kelimesini «rûzgâr» lâfzına ilsak ve ilhak edemeyeceğimizden bu seci' «sec'-i

mutlak» envâından demek olur. Hâlbuki yine «Devr-i İstilâ'dan:

«Halefi Sultan Orhan ise evvel hamlesinde Bursa'nın bünyân-i mukavemetini zîr ü zeber ve o zamana kadar rahş-ı gaza üzerinde bî-karar olan serîr-i hükûmetine bu şehri garrâyı makar etmişdir.» fıkrasında «zîr-ü-zeber-makar» sec'i «etmişdir» lâfziyle biribirine rabt ve bend olduğundan bu da «sec'-i mukayyed» ve nâm-i dîgerle «sec'i rabtî» kabîlinden olmuş olur.»

Ekrem Bey'in bu târif ile anlatmak istediği şudur ki:

«Seci'ler, ya cümlelerin sonunda, yâhut arasında bulunur. Sondaki seci'ler, bir kelime vâsıtasiyle biribirine bağlanır ve onlara «sec'-i-mukayyed» denilir. Ekrem Bey'in ikinci misâlinde olduğu gibi.

Aradaki seci'ler, bir kelime ile yekdiğerine merbut olmadığı için «sec'-i mutlak»-dır. Yine Ekrem Bey'in birinci misâlinde olduğu gibi.

Bir de sec'-i mefrûk» vardır ki âdetâ redîfli kafiye demekdir. Sinan Paşa Tazarru'-nâme'sinde alınan şu fıkralarda olduğu gibi:

«Hangi Yusuf-i devrândır ki Züleyhâ-yi zamâne dâmenini çâk etmemiş ola ve hangi Süleyman-i zamandır ki dîv-i cihân anı tutub helâk etmemiş ola? Hangi Cem'dir ki encâm-i câmı ser-nigûn ve kime devlet erişdi ki âkibeti dîger-gûn olmadı? Hangi lâle-i çemen-i melâhatdir ki âkıbet zübûl bulmadı ve hangi âfitâb-i felek-i sabâhatdir ki nihâyet üfûl bulmadı? Hangi şehriyâr-i nîk-bahtdır ki dünyâ hevesinin hevâsında yelerken bî-raht ü baht kalmadı ve hangi tâc-dâr-i sâhib-tahtdır ki cihân sarayının serîrine aldanıp yaslanmış iken bî-tâc ü taht kalmadı?...»

Vezâretinden ziyâde Nâmık Kemâl'in meşhûr bir mektubu ile ün almış olan İrfan Paşa'nın:

«Bu vâkıa-i meserret-efzâdan umûm-i bendegân, vâye-dâr-i ibtihâc ü mesâr ve bittahsis adem-i liyâkat cihetiyle me'yûs ve tabîat-i beşeriye iktizâsından olan tûl-i emel hükmünce fart-ı ârzû ve iştiyak ile me'nûs iken mahz-i-ni'met-i gayr-i müterakkabe olmak üzere maiyyet-i aliyye-i âsafâneleriyle kâm-yâb olan bu abd-i zerre-mikdâr hâric ezhîta-i tâbîr ü iş'âr mesrûr ü minnetdâr olarak...» fıkra-i acîbesinde görüldüğü üzere iç içe bulunan seci'lere «seci ender-seci'» adı verilmişdir. Bu fıkrada asıl seci' «vâyedâr-i ibtihâc ü mesâr» ile «mesrûr ü minnetdâr» kelimeleri olub «olarak» lâfziyle bağlanmışlardır. Aradaki «me'nûs», «me'-yûs», «zerre-mikdâr», «tâbir ü iş'âr» kelimeleri ise ayrıca birer seci' teşkil etmişlerdir.

Seci'de esas, fâsılaların, yâni fıkra ve mısrâ sonlarındaki kelimelerin son harfleri biribirinin aynı olmasıdır. Daha açıkcası «Revî» uygunluğudur. Seci'lerin veznen de tam, yâhut yarı uygun olması vardır ki tam uygun olanlara «sec'-i mütevâzî», yarım uygun olanlara «sec'-i mutarraf», tersî'i hâvî olanlara da «sec'-i murassa'» denilir.

Mektubunuz vâsıl, meâlinden meserret hâsıl oldu» ibâresindeki «vâsıl» ile «hâsıl» hem vezn, hem revî itibâriyle biribirine uygun oldukları için «sec'-i mütevâzî»dirler.

«Sec'-i mutarraflar revî itibâriyle bir, vezn itibâriyle mugayirdir.» ibâresindeki «bir» ile «mugayir» kelimeleri veznen uygun değillerdir. Yalnız revî itibâriyle müsâvîdirler. Böyle bir tarafdan uygun oldukları için «sec'-i-mutarraf»dırlar.

«Sözlerim evsâfınıza münhasır, gözlerim eltafınıza muntazırdır.» ibâresinin iki cümlesini teşkil eden altı kelimeden ikişer tânesinin biribiriyle veznen ve kafiyeten uygun olduğundan husule gelen seci' de musarra' olmuşdur.

Türk nesri, eski zamanlarda — seci' gibi külfetlere düşülmeksizin tabiî ve sâde yazılırmış. Bu, Orhon âbidelerindeki yazılardan anlaşıldığı gibi 14. asra kadar yazılan mensûr kitabların satırlarında da görülüyor. 15. asırda yetişen Sinan Paşa, Acem nesrini takliden kaleme aldığı Tazarru'nâme'sinin her fıkrasını müsecca' olarak yazmış, ondan sonra eli kalem tutabilenleri, mutlaka seci'li yazmak merakı sarmışdır.

Tanzimât'dan sonra yetişen erbâb-ı kalem, mümkin olduğu kadar seci'siz yazmayı iltizâm eylediği gibi Âkif, Reşid, Rif'at, Âlî ve Füâd Paşalar da bu husûsda tenbîhatda bulunmakdan geri durmamışlardı. Recâizâde Ekrem Bey'in Ta'lîm-i Edebiyat'a hâşiye olarak yazdığı şu fıkralar, eski Pa-

şaların külfetsiz yazı yazdırmak için ne kadar gayret ettiklerini anlatır:

Pederim Recâi Efendi merhûmun kaleme aldığı bir müsvedde-i resmiyyenin kenarına Reşid Paşa sürh (kırmızı mürekkeb) ile şu ibâreyi yazmışdı: «... Tasvib ve tesrîb seci'lerini birleşdirmek için maslahat, ifâde-i sahîha ve selîse yolundan çıkarılmakdan ve ibâreler ta'kîd olunmakdan ise sâdece ta'bîrât ve hüsn-i ifâdât tarîki iltizâm buyurulsa daha münâsib olacağı...»

«Bir de alelumûm muharrerât-i resmiyyenin münakkah ve sâde ibârât ile muvazzah sûretde yazılması ve hususiyle bunlarda kat'â seci' iltizâm olunmaması 1262 (m. 1846) târihinde Meclis-i Vâlâca taht-i karâra alınmışdır ki bu kararı hâvi mazbata sûreti, muharriri olan Rif'at Paşa merhûmun matbû' mecmûa-i âsârında mündericdir.»

SEHL-İ-MÜMTENİ': (سهل ممتنع) «Hem kolay, hem güç» mânâsına bir tâbîrdir ki gayet kolay göründüğü halde taklîdine kalkışılınca güçlüğü anlaşılan eserlere vasf olunur. Misâl olmak üzere en evvel hatıra gelen Süleyman Çelebi'nin Mevlid manzûmesidir. Ziya Paşa o mubârek manzûme ile ilâhî nâzımı hakkında:

Yok Rûm'da Mesnevî demiş çok
İrân'a kıyâs olunsa hiç yok
Bû yolda İmâm-i ehl-i irfân
Mevlid eserin yazan Süleymân
Oldur şuarâ-yi Rûm'a üstâd
Oldur eden ehl-i nazmı irşâd
Manzum o menâkıb-i mukaddes
İsbât-i kemal için anâ bes
Bilmem ne sühandir ol sühanler
Âşüfte olur hep işidenler
Yâ Rab, o ne sûziş, ol ne sözdür
Sûretde eğerçi sâde, düzdür
Aşk ü sühan anda müctemi'dir
Başdan başa sehl-i mümteni'dir
Dört yüz seneden beri efâzıl
Bir söz demedi ana mümâsil
Tanzîrine çok çalışdı yarân
Kaldı yine bikr, misl-i Kur'ân

der ve hakka ki doğru söyler. Çünki, hem şayân-i hayret bir sâdelik iltizâm eylemek, hem de:

Âmine Hâtun Muhammed ânesi
Ol sadefden doğdu ol dür dânesi

beyti gibi cem'iyetli sözler söylemek, her söz söyleyenin yapacağı bir iş değildir. Yeni eserlerden sehl-i mümtenia misâl aranırsa Mehmed Âkif'in yazıları gösterilebilir.

SEKT-İ MELÎH: (سكت مليح) Arûz âhenginin bir nevi' duraklamasıdır ki bâzıları, o duraklamada kendilerince bir güzellik buldukları için «sekt» kelimesine bir de «melîh» vasfı eklemişlerdir.

Sekt, arûzun «Mef'ûlü, mefâilün, feûlün» veznine mahsusdur ve onu «Mef'ûlün, fâilün, feûlün» şekline koyup bir hecesini azaltmak ve dolayısiyle âhengi duraklatmakdır. Divân şâirlerinden o vezinde mesnevî yazanlar, bâzan sekt yapmışlardı. Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn'undan olan:

«Gönlüne kati gelib bu bîdâd
Yumşak yumşak dedi ki: sayyâd»

ve:

«Sayyâd sakın, cefâ yamandır
Bilmezsin mi ki kane kandır»

beyitlerinin ikinci mısrâlarında olduğu gibi. Bu mısrâlar şöyle taktî' edilir:

Yumşak yum	**şak dedi**	**ki sayyâd**
Mef'ûlün	fâilün	feûlün
Bilmezsin	**mi ki ka**	**ne kandır**

Tanzimat üstadlarından Ziya Paşa ile Hâmid Bey'in manzûmelerinde «sekt»e çok tesâdüf edilir. Hele Hâmid Bey bililtizâm her mısrâı sektli bir manzûme yazmışdır. Nâmık Kemâl sektden hoşlanmıyor, hattâ ona «münâsebetsizlik» diyor. Ziya Paşa'nın Harâbât'ını tenkîd için yazdığı Tahrib-i Harâbât'da Paşa'ya şu sözleri söylüyor:

Nef'î'nin:

Zihî semend-i mülâyim ki hüsn-i reftârı
Unutdurur dil-i uşşâka şîve-i yârı

matlaında olan ve Şeyh Galib'in:

Evsâf-i Burak-ı Fahr-i Âlem
Rahşiyye-i Nef'î andan akdem

medîhesine iktisâb-i mazhariyet eden kasîdesini bırakıb da:

Bârekâllâh zihî rahş-i-hümâyun-sîmâ
Ki komuş nâmını Sultân-ı Cihân Bâd-i sabâ

matlaı ile ibtidâ eden ve Efendimizin:

Ancak görünür ki külfet etmiş
Gûyâ cebr-i tabîat etmiş

beytinin sekt-i melîh münâsebetsizliğinden kurtarılması için:

Tanzîmine külfet eylemişdir
İcbâr-i tabiat eylemişdir

sûretine konulsa, mutâbık-ı tâmı olmak lâzım gelen kasîdesini intihâb etmek câiz olabileceğini tasdîk edecek bir fikr-i selîm bulunabilir mi?»

Şeyh Galib de galibâ sekt'den hoşlanmıyor. Hüsn ü Aşk'ında bir kış tasvîr ederken:

«Meyhârelik oldu zühde hem-ser
Âb-i huşk oldu âteş-i ter»

beytinin ikinci mısrâını sektli yazmış, alt tarafında ise:

«Ağreb bu ki dondu râh-ı efkâr
Sekteyle gelirdi tab'a eş'âr»

yâni «fikir yolu donduğu için şi'r tabiate sekteli geliyor.» diyerek âdetâ kendini mâzûr göstermek istiyor.

SELÂMET: (سلامت) Doğruluk, sağlamlık mânâsını ifâde eder bir tâbîrdir. Fikir, his, zevk gibi kelimelere muzâf olarak onların yanlışlıkdan sâlim bulunduğunu anlatır.

SELÂSET: (سلاست) İbârenin âhenkli olması demekdir. Selâseti olan sözlere «selîs» denilir. (bk. Âhenk)

SELH: (سلخ) Başkasının bir beytindeki kelimeleri değişdirmek, fakat mânâyi ibka etmek sûretiyle benimsemekdir. İntihâlin bir nev'i olan bu hareket deri yüzmeğe teşbih edilerek adına «selh» denilmişdir.

Bir şâirin: «Ey, hidâyet yolu kendisinden tebeyyün eden ve ey kendisinden cömerdlik gökü süslenen zât!» meâlindeki:

Ey mübeyyen zi-tü sebîl-i hüdâ
V'ey müzeyyen zi-tü semâ-yi sehâ

beytini diğer bir şâir, kelimelerin mürâdiflerini getirmek sûretiyle:

«Ey kurtuluş yolu kendisinden tavazzuh eden ve ey lutuf ve ihsan gökü kendisiyle süslenen kişi!» meâlinde olmak üzere:

Ey muvazzah zî-tü tarîk-i necât
V'ey muhallâ be-tü sipihr-i nevâl

şekline koymuş ve «selh» ameliyesiyle ikinci beyte sâhib çıkmışdır.

İstanbul'da Millet Kütübhânesi'ni te'sis etmiş olan Diyâribekirli Emirî Efendi merhûmun yazmış olduğu bir «Na't»in şu parçası gibi:

«Kûsun döğülür dâire-i mülk-i semâda
Hükmün sürülür mahkeme-i adi ü atâda
İsmin anılır ma'reke-i her dü-serâda
Vâsıl ola âvâre gönül kâm ü murâda.»

Bu parça Şeyh Galib'in meşhur «Na't-i Şerîf»indeki:

«Hutben okunur minber-i iklîm-i bekada
Hükmün tutulur mahkeme-i Rûz-i cezâda
Gülbank-i kudûmün çekilir Arş-ı Hudâda
Esmâ-yi şerîften ânılır arz u semâda»

bendinden «selh»a düşülmüşçesine mülhem olduğu pek bellidir.

SELM: (سلم) Arûz tâbîrlerindendir. «Feûlün» cüz'ünün «fe»sini hazf ile kalan «ûlün» yerine «fa'lün» cüz'ünü kullanmakdır. İkinci şekle «eslem» denilir. (bk. Eslem)

SEMÂCET-ÜT-TAHALLÜS: (سماجة التخلص) Kasîde başlangıcı demek olan «nesîb», yâhut «teşbîb» ile «gürîz-gâh»ın çirkin olması demekdir. İrân şâirleri bu husûsda pek ileri gitmişler, edebe yakışmayacak hareketleri dolayısiyle Şeyh Galib merhûma:

«Ol tarz-ı Acemdir olmaz i'câb
Ridân-i Acem gözetmez âdâb»

dedirtmişlerdir. Bizim Nedîm'in:

Sepidem ki olub dîde hâbdan bîdâr
Hurûşa başladı nâgâh serde derd-i humâr

matla'lı ve «Hammamiye» ünvanlı kasîdesinin mukaddimesi de böyledir:

«Sabahleyin hamamda mahzûn gördüğü bir güzelin Nedîm'e nezr ettiği bûseyi kabul edecek mi, etmiyecek mi diye düşündüğünü, bu nezrin de Dâmâd İbrahim Paşa vasfında söylediği birkaç beytin mükâfâtı olduğunu ballandıra ballandıra anlatması her hâlde hafif meşreblikdir.

Bir de «Semâcet-ül-ibtidâ» vardır ki söze münâsebetsiz bir şeyle başlamak mânâsınadır. Memduh Faik Paşa'nın:

Titretir oldu bürûdetli hevâ pîrcheni
Bâri âhımla ısıtsaydım o nâzük bedeni

matlaı gibi. «Semâcet-ül-intihâ» ise sözü münâsebetsiz bir şeyle bitirmek demekdir.

SEMÂÎ: (سماعى) Halk Edebiyatı nevi'lerinden olub arûzun 4, yâhud 2 «mefâîlün» vezniyle ve yâhud «4+4» heceleriyle yazılan manzûmelerdir ki vaktiyle hususî bir beste ile okunurdu.

SENÂD: (سناد) Kafiye kusurlarındandır. Kafiyelerde «redîf»de, yâni revî'nin evve-

lindeki harfin harekesinde ihtilâf bulunmakdır. «Dâr, dîr ve dûr» kelimelerinin takfiyesi gibi. (bk. Kafiye)

SENBOLİZM : (bk. Realizm)

SERBEST NAZIM : Düzensiz nazımdır. İlmî bir hey'et tarafından yazılmış ve «Cours abrégé de littérature» nâmiyle 1911 de basılmış olan muhtasar bir kitabda :

«Beyitlerin tertibi ya muntazam, ya gayr-i muntazam olur. Muntazam tertibdeki beyitler, mütenâzır bir şekilde sıralanır, gayr-i muntazam tertîbdeki beyitler muhtelif ölçüdedir, kafiye ile de mukayyed değildir. Böyle yapılırsa «serbest nazım» yazılmış olur. Rasin (Racine), «Ester» ile «Atali» piyeslerini, Lafonten (La Fontaine) de masallarının çoğunu serbest nazımla yazmışdır.» deniliyor.

Serbest nazmın Türkçede meydana çıkması daha yenidir. Bunu yapanlar alafranga bir şey yapmış olmak hevesinden ziyâde vezn ve kafiye kaydından kurtulmak için yapıyorlar sanırım. Çünki arûzu her nedense kullanmak istemiyenler hece veznine baş vurmuşlardı. Onda da zorluk çekenler bir yeni çığır açmak için serbest nazma bağlandılar.

Cenâb Şehabeddin merhum «Fikir + âhenk = nazım» diye edebî bir düstûr tertib etmişdi. Nazım demek, âhenk demek olduğuna göre serbest nazım diye yazılmış uzunlu kısalı yazılara manzûm denmemek lâzım geliyor. Çünki her kulak onlardan âhenk duyamıyor. Onun için yazanlar, âdetâ terennüm suretiyle inşâd ederek onlara âhenk vermeye çalışıyorlar. Nazımda intizam aranır, o ise tekayyüd ile husûle gelir. O hâlde serbest kelimesiyle — mukayyed olması lâzım gelen — nazm lâfzının bir araya gelmesi bence iki zıddın birleşmesi kadar garîb olsa gerekdir...

SERÎ' : (سريع) Âhengi sür'atlice olan bir bahrin adıdır. Bunun esâsı : «Müstef'ilün, müstef'ilün, mef'ûlât» olub bütün vezinleri altı nevi'dir. Onların şekilleriyle isimlerini yazdım ve bizde kullanılmış olanlarını işâret ettim :

1— Müstef'ilün, müstef'ilün, mef'ûlât :
Müseddes-i matvî-i mevkuf (arûz ve darb)

2— Müfteilün, müfteilün, fâilât :
Müseddes-i matvî-i mekşuf (arûz ve darb)

3— Müfteilün, müfteilün, fâilün :
Müseddes-i matvî-i maktû' (arûz ve darb)

4— Müfteilün, müfteilün, fâilân :
Müseddes-i matvî-i aslem (arûz ve darb)

5— Mefâilün, mefâilün, fâilün :
Müseddes-i mahbûn ve matvî mekşûf (arûz ve darb)

6— Müstef'ilün, müstef'ilün, feilün :
Müseddes-i mahbûn ve matvî-i mekşûf (arûz ve darb)

Bunlardan bizim divân edebiyatında kullanılmış olanlar 2., 3. ve 4. vezinde yazılanlardır.

SERM : (صرم) Arûz tâbîrlerindendir. «Feûlün» cüz'ünün «fe»sini ve «n» sini hazf edip kalan «ûl» yerine «fa'l» cüz'ünü kullanmakdır. İkinci şekle «esrem» denilir. (bk. Esrem)

SIHHAT : (صحت) Sağlamlık demekdir ki «yanlış ve eksik olmayan bir sözün keyfiyeti» mânâsında kullanılır. «Bu sözde sihhat var, bu ifâdenin sihhati yok.» denilir.

Sihhat-i ifâde sözün sağlamlığı demekdir ki bir ibârede za'f-i te'lîf, ta'kîd, garâbet, tetâbu'-i izâfât, tekrâr, tenâfür, şivesizlik ve sâire gibi kusûrlar bulunmamakla tahakkuk eder. (O kelimelere de bakınız!)

SİHR-İ HELÂL : (سحر حلال) Bedî' san'atlerindendir. «Hem, kelimât-i sâbıkanın tetimmesi, hem de kelimât-i lâhikanın mukaddimesi addolunabilecek sûretde bir lâfz veya terkib irâd etmekdir.» diye târif ediliyor. Bunun daha açığı «Hem üst tarafına, hem alt tarafına rabt edilebilecek bir söz söylenilmesidir.» cümlesidir. Şu parçayı okuyalım :

Dünyâ ona etmiş olsa târîz
Eyler bana iftihârı tefvîz
Zeylinde durur iken o takrîz
Meydan okurum sühan-verâna

Bu parçanın ikinci ve üçüncü mısrâlarında «sihr-i helâl» san'ati vardır. Çünki ikisi de hem üst, hem alt taraflarına mânâca rabt edilebilirler ve şöyle mânâlar ifâde ederler : «Dünya ona târîz etmiş olsa bana iftihâr duygusu verir.» «Altında o takriz dururken bana iftihâr duygusu verir.» «Altında o takriz dururken şâirlere meydan okurum.»

Sihr-i helâl terkibi güzel söz makamında da kullanılır.

Hazân harâbesi olmuş riyâz-i irfânım
Elimde nâmiyesiz bir nihâli kalmışdır
O nahl-i berk-cüdânın cihâna ey Tâhir
Nesîs-i ömrü, şu sihr-i helâli kalmışdır

beyitlerinde olduğu gibi ki, buradaki sihr-i helâl ile maktaını teşkil ettiği gazel murâd edilmişdir.

SİTÂYİŞ-NÂME : (ستايشنامه) Birinin medhine dâir yazılan manzûmedir. Bunun kasîde ile farkı vardır. Her kasîde, bir sitâyiş-nâmedir, bir medhiyedir. Fakat her sitâyiş-nâme, kasîde şeklinde olmayabilir, yâni nazım şekillerinin kasîseden başka biriyle yazılmış olur. Kıt'a ve mesnevî olarak yazılmış birçok sitâyiş-nâme vardır. (bk. Kasîde)

SILE : (صله) Eskiden medh mukabilinde şâirlere verilen câize. (bk. Câize)

SONE : Frenklerde bir nazım şeklidir ki, «Servet-i Fünûn»cular tarafından Edebiyatımıza sokulmuştur. Sonelerin birinci ve ikinci kıt'aları dörder, üçüncü ve dördüncü kıt'aları üçer mısrâlı olur. Tevfik Fikret'in şu manzûmesi gibi:

Yeşil Yurd

Bahâra benzetilir bir yeşil seâdetdir
Gülümseyen ovanın vech-i pür-gubârında.
Köyün, uyur gibi müstağrak-i sükûnetdir;
Bütün hayâtı ufak bir çayın kenârında.

Uzak, yakın bütün âfâka neşr eder safvet
Tabîatin o samîmî tevekkül-i sâfı.
Şu yanda bir meşe — dalgın, vekur, pür-şefkat —
Kucaklıyor gibidir kollariyle etrâfı.

Bu köyde her gece birkaç dakîka meks ederim
Olub hayâlime peyrev siyâhat eylerken
Dühûr-i muzlimenin sîne-i melâlinde;

Ve bir dakîkacık olsun sükût edib kederim
Yavaş yavaş duyarım bir inilti hâlinde
Kaval sadâları târ-i alîl-i şi'rimden

SÛR-NÂME yâhud **SÛRİYYE** : (سورنامه سوريه) Düğün, ziyâfet, şenlik gibi şeyleri tasvîr için yazılan manzûm ve mensûr yazılardır. Üçüncü Sultan Ahmed zamanındaki «Sûr-i hümâyun»a dâir o asır şâirlerinden Seyyid Vehbî'nin «Sûr-nâme» ünvanlı bir eseri vardır. Üçüncü Murâd'ın oğlu için yapdığı sünnet düğünü münâsebetiyle şâir Nev'î de «Sûriyye» serlavhalı bir kasîde yazmışdı. Ondan birkaç beyt nakledіyorum:

Bir subh-dem ki sûr-i güle ebr-i nev-bahâr
Gönderdi jâleden saçılık dürr-i bî-şümâr
Reftâra geldi serv eline şem'-i sebz alıb
Ezhârı sû-be-sû okudu gülşene hezâr
Demlendi bâd-i subh ile eşcâr-i erğavân
Uydu usûl-i devr-i güle savt-i Cüybâr
Yazıldı sun' ile yeniden nusha-i çemen
Şeb-nem düşüb zemîne bozuldu hat-i gubâr
Erbâb-i ayşe yâni tarab hâsıl etmeğe
Bir tâze nakş bağladı üstâd-i sâz-kâr
Hep mutribin terâne vü âgazı Sünbüle
Hep çalınan kulâğına ûdun Benefşe-zâr
Câmın şarâb-i jâle pür etmişdi lâlenin
Bezm içre kâse-lîs idi Hurşîd-i tâb-dâr
Kaldırmadı simâtın o gün âftâb-i çarh
Akşam olunca câmını döndürdü lâle-vâr
Âhır hicâb-i şâma girib lu'betân-i Rûm
Tutdu cihânı ma'reke-i cünd-i zengibâr
Ol gice mühre-bâz-i Felek kıldı nâgehân
Bir peyker-i garîb ile bin beyza âşikâr
Encüm değildi zâhir olan gökde ol gice
Yakdı sürûr-i sûr ile gerdûn dokuz hisâr
Evrâkını dokuz feleğin kat kat eyleyib
Âfâka âteş işleri gösterdi rûzgâr
Meclisde Zühre-i feleğe yer bulunmadı
Bâm-i sipihre çıksa temâşâya vechi vâr
Etfâl-i encüm, encümen-i çarha sığmayıb
Yıldızlar atdılar yere ol gîce bî-şümâr
Hep gökde istediklerini yerde buldu halk
Hîç etmez oldular reviş-i çarha i'tibâr
Ol gün ki sûr-i sünnet-i sulatan için seher
Gül-gûn-i çarha husrev-i hurşîd olub süvâr
Gün gibi altın üsküf ile şehriyârlar
Saf bağlamışdı Âsaf-i sultâna sad-hezâr
Ol rûz-i haşri seyr eden ölmez cihânda kim
Dîdâr gördü her kişi bî-tâb-i intizâr
Zeyn oldu nahl-i şem' ile meydân-i kasr-i şâh
Yapıldı sanki câmi'-i çarha nice menâr
Gûyâ içinde Hazret-i şeh-zâde bunların
Bir nahl idi ki yapmış anı sun'-i Gird-kâr
Ol esb-i bâd-pây ile ol kadd-i ser-firâz
Bir cûybâr idi kim ede servi der-kenâr
Sûr-i azîm-i sünnetine hidmet etmeğe
Cem' oldu serverân-i selâtîn-i her diyâr

Hâkan-i Türk ü Han-i Huten, Hâkim-i Yemen
Râyân-i Hind ü Dâver-i Keşmîr ü Kandehâr
Bilmez düğün evin ki gele kâselîs ola
Fağfûr-i mülk-i Çîn ile Kisrâ-yi tâc-dâr
Bir katre gelmeye kef-i kadrine fil-mesel
Sûru gününde saçılık olsa idi bihâr
Sîr oldu aç olan iyi yufka gülâçdan
Geldi mizâca kelle-i şekkerden inkisâr
Tutdu cihânı gün gibi kurs-i ziyâfeti
Olsam aceb mi ben dahi bir zerre behre-dâr...

SÜRREALİZM: Avrupa'da yayılan yeni bir edebî meslek. Behçet Yazar'ın «Genç Şâirler ve Eserleri» isimli kitabında:

«Dadaizmin müfrit bir cereyanı olduğu tahmin edilen «surréalisme» de san'atkârın irâdesini şiirden nez' ederek kendisini tesâdüfün cereyanına sevk eden bir yoldur. Kendimizi sevk-î tabiîmize bırakmak suretiyle «inconscient» âlemle temasımızı muhafaza edebileceğimize kani' olan bu cereyanın da diğerleri gibi Avrupa edebiyatında müteaddit yolcuları vardır. Surréalisme cereyanını 1868 de yarı deli bir hâlde bulunan Lautreamont adlı bir gence mal ederler...»

Ercümend Behzad'ın şu parçası bunun modeli imiş:

Ressam, marangoz
İşçi, elektrik, toz
Duman:
Harman...
Sök ve tak, atla, koş!
Emir alan, emir veren...
Çakan, kuran, deviren
Dur yakma... Yak! pat!
Bir tabanca mı? Hayır bir vatlık iri
Ampullerden biri
Yerde tuz
Buz!..

Ş

ŞÂH-ESER: (شاه اثر) Fransızca «Chef-d'oeuvre (Şedövre)», terkibinin mukabili olmak üzere kulanılmaya başlanılan bir tâbir. Bir şâirin, yâhut bir muharririn en güzel eseri. Hüsn ü Aşk, Şeyh Galib'in bir şâheseridir.

Bir Na'timde Resûlullâh (S.S.) Efendimize şöyle hitâb etmişdim:

Ey şâh-eser-i mu'teberi san'at-i Hakk'ın
Enmûzec-i bî-şâibesi kudret-i Hakk'ın

Fransızcası: «Vaktiyle san'atkârların usta ünvanını almak için imtihan makamında yapdıkları itinalı iş.» mânâsınadır. (Ş. Sami, Kamus-ı Fransevî).

ŞARKI: (شرقى) Alelekser murabba' şeklinde yazılıb bestelenen manzûmelerdir. Murabba' şeklinde yazılması ve ikinci mısrâının dördüncü olarak tekrarlanması ve diğer bendlerin sonunda da tekrar olunması usuldendir. Fakat bu usule riâyet edilmemiş şarkılar da vardır. Zamanında şarkılariyle pek ziyâde ün almış olan Enderûnlu Vâsıf'dan iki şarkı nümûnesi:

Neler çekdi dil-i nâ-şâd elinden
Senin ey şûh mutrib dâd elinden
Kim etmez ney gibi feryâd elinden
Senin ey şûh mutrib dâd elinden

Çü tanbûr inletib sûz-i nağamle
Telime değme ey mutrib sitemle
Def âsâ sîne germ etdin elemle
Senin ey şûh mutrib dâd elinden

Sakın ey şûh meh-pâre
Gülüb yüz verme ağyare
Açılma her dil-âzâre
Giyib gül gibi al hâre
Salın sahn-i çemen-zâre

Sana ey gonce-i zîbâ
Ne giysen yaraşır âlâ
Çiçekli hoş belî ammâ
Giyib gül gibi al hâre
Salın sahn-i çemen-zâre

Muharrir-i âcizin iki şarkısı :

Sensiz ey neşve-i rûh ağlıyorum
Ayrılık coşkunuyum, çağlıyorum
Ne rükûdet, ne sükûn bağlıyorum
Ayrılık coşkunuyum, çağlıyorum.

Nigeh-i-şevk ile ufka bakarım
Çekdiğim âh ile kalbi yakarım
Seyl-veş bahr-i fenâya akarım
Ayrılık coşkunuyum, ağlıyorum...

Hicran gecesi yâdın ile çok oyalandım
Daldım da hayâlât ile mâzîye dayandım
Birdenbire envâr-i hurûşâna boyandım
Aymış, o bana lem'a veren gördüm, inandım
Bakdım ona, lâkin seni sandım, seni andım
Bîdâr idi çeşmim ki cihan nûra büründü
Gök kubbenin âvîzeleri titredi, söndü
Âlem açılıb sâha-i ümmîdime döndü
Tüller arasından güneşin vechi göründü
Bakdım ona, lâkin seni sandım, seni andım.

Şarkı, Edebiyatımızda hemen hemen 18. asırdan itibaren yazılmağa başlamıştır. Ondan evvel yoktur.

ŞATR : (شطر) Bir mısrâın yarısını hazf etmek diye târif ediliyor. Bunun açıkcası meselâ 4 «mefâîlün» veznini 2 «mefâîlün» şekline koymak demekdir. İkinci şekle «meştûr» denilir :

Çocuklar, sa'y edin her dem
Mesâî-hânedir âlem
Refâhı, izzi, ikbâli
Görür sa'yi kadar âdem

nazmı Bahr-i Hezec'den murabba'-i sâlim ve meştûr bir parçadır.

ŞÂYGÂN : (شايگان) Cemi' edâtı ve sıfat-ı müşebbehe alâmeti olan «ân» ile yapılmış kafiyelere denilir. «İtâ'-i celî»yi hâvi bulunan kafiyeler de şâygân nev'indendir.

Bürhân-i kati' Tercemesi'nde Âsım Efendi «şâygân»ın bol mânâsına geldiğini ve padişaha lâyık demek olduğunu yazdıkdan sonra :

«Fenn-i kafiyede bir ma'yûb kafiye ismidir. Hâl-i selâtîn olan tahakkümü mütezammın olmakla kafiye-i şâygân dediler.» der. (bk. Kafiye)

ŞEH-BEYT veya **ŞAH BEYT :** (شه بيت ، شاه بيت) Bir manzûmenin en güzel beyti. Tek fakat güzel bir beyt de şeh-beyt olabilir. Nâmık Kemâl'in :

Ne efsûn-kâr imişsin âh ey dîdâr-i hürriyyet
Esîr-i aşkın olduk, gerçi kurtulduk esâretden

bedîası, hürriyet kasidesinin şeh-beyt'idir. Yenişehirli Avni Bey merhumun :

Gel ser-i kabrimde dur bir lâbza ey sîmîn-beden
Nûrdan bir serv dikmişler kıyâs etsin gören

müfredi de ayrıca bir şeh-beyt'dir.

ŞEHKÂR : (شهكار) bk. Şâh-eser.

ŞEH-NÂMECİ : (شهنامه جى) Osmanlı târihine âid muharebelerin nazmen yazılmasına memur edilen şâir. O memuriyete de «Şehnâmecilik» denilirdi ki «Vak'a-nüvîslik»den eskidir. Germiyanlı Ahmedî, İskender-nâme Tercemesi'ne zeyl olarak Süleyman Çelebi zamanına kadar Osmanlı vakayiini nazm etmişdi. Fakat kendisinde resmî bir sıfat yokdu. Onun için Fâtih'in emriyle şehnâme tanzimine başlayan, fakat başladığı eseri bitiremeyen Şehdî, ilk şehnâmeci sayılmışdır. Ondan sonra Kanunî devrinde Arifî Fethullah Çelebi, sonra Şirvanlı Eflâtûn, sonra Ürmiyeli Seyyid Lokman şehnâmeci tâyin edilmiş, Seyyid Lokman 1005 de (1596 da) azl olunarak yerinde Ta'lîkî-zâde, ondan sonra da Hükmî Efendi şeh-nâmeci olmuş, Hükmî ölünce yerine kimse geçirilmemiş, İkinci Osman devrinde Kadıasker Gani-zâde Nadirî Efendi, dördüncü Murad zamanında Erzurumlu Mülhemî Efendi de zamanlarına âid bâzı parçalar nazm etmişlerdir. Bunlardan bazı örnekleri, Harâbât'ın I. bezminde bulmak mümkindir.

ŞEKL : (شكل) Lügatde sûret ve hey'et demekdir. Edebiyatda bir manzûmenin mısrâlarının adedi ve kafiyelerinin vaz'iyeti dolayısiyle aldığı hey'etdir. (bk. Nazm)

ŞEKL : (شكل) Arûzculara göre «fâilâtün» cüz'ünün «habn» ve «kef» illetleriyle «feilât» şekline girmesidir. İkinci şekle «meşkûl» derler.

ŞETER : (شتر) Arûzda «mefâîlün» cüz'ünü «me» ve «î»sini hazf ile «fâilün» şekline sokmakdır. O şekle «Eşter» denilir.

ŞİBH-İ HÜSN-İ TÂLÎL : (شبه حسن تعليل) Bir hâdisenin vukuuna şâirâne olmakla berâber kat'î olmayan bir sebeb göstermekdir. Muhyiddin Râif Bey'in :

Niçin hamîdesin ey çarh, söyle, boynunda
Birikmiş âhların mı vebâli kalmışdır?

beytinde olduğu gibi. Feleğin iğrilmesine insanların çekdiği âhların birikib ağır basdığı sebeb gösterilmek isteniliyor. Fakat bu hüküm, kat'î olarak verilmiyor da : «Öyle mi oldu?» diye soruluyor. İşte şu hareket, bedî'de «şibh-i hüsn-i tâlîl» denilen san'atdir. (bk. Hüsn-i tâlîl)

ŞİBH-İ İŞTİKAK : (شبه اشتقاق) Bedî' tâbirlerindendir. Bir maddeden müştak gibi görünen, fakat hakîkatde öyle olmayan kelimelerin bir arada bulunmasıdır. Bâkî'nin :

Elemin Kaysa kıyâs etme dil-i mahzûnun
Yok idi aklı, ne derdi var idi Mecnûnun

beytindeki «Kays» ile «kıyâs»ın ictimâı gibi. (bk. İştikak)

Şİ'R : (شعر) Lügatde, bilmek, tanımak, kavramak mânâlarınadır. Kamûs Tercemesi'nde: «Bir nesneyi hoşca fehm edib zekâ, zihin ve fetânetle mezayâ-yi dakîkasına varıb iyice idrâk etmek.» diye târif edilir.

Edebiyatdaki mânâsına gelince, eskilere göre :

Mevzûn, mukaffa ve muhayye söz demekdir.

Halbuki sonrakiler, bu telakkîyi doğru bulmuyorlar ve «Bir sözün şi'r olabilmesi için manzûm değil, güzel olması lâzımdır.» diyorlar. Bu itibâra göre mensûr, fakat güzel bir söz de şi'r sayılabilecek, demekdir.

Nâcî der ki : «Şi'r, edebiyatın en güzel parçalarıdır. Bu halde şi'r, edebiyatdan bir kısm-i hâs olmuş olur.» Şi'r denilecek sözün mutlaka manzûm olması lâzım gelmez. Meselâ Fuzûlî'nin zamanı hükkâmından şikâyet yollu söylemiş olduğu : «Selâm verdim. rüşvet değildir deyu almadılar.» sözü beliğdir, binâenaleyh edebiyatdan mâduddur. Fakat Sâbit'in :

Çerb ü şîrîni yiyip âşık eder hamd ü senâ
Hisse yok mu o söğüşden bize bir pâre meded

beyti bin parça olsa şi'r nâmını alamaz. Edebiyat, belîğ sözler ise, şi'r, en belîğ sözlerdir. Şi'r, hem nazm, hem nesir kisvesinde tecelli edebilir. Bir söze manzûm olduğu için «şi'r»dir denilemeyeceği gibi mensûr olduğu için de «şi'r» değildir denilemez. Şu kadar var ki ekseriyet üzere, tabîat, manzûm olan şi'rc mensûr olan şiirden ziyâde meyl eder. Meselâ latîf bir fikir nesr ile şi'r denilecek suretde ifâde olunsa, yine o fikir nazm ile kezâlik şi'r denilecek sûretde beyân edilse tabîat, nazma nesirden ziyâde müncezib olur. Bu da nazımdaki o tabîatnüvâz âheng-i mahsûsdan ileri gelir...» Şu hâlde şi'ri : «şi'r-i manzûm» ve «şi'r-i mensûr» diye ikiye ayırmak lâzımdır.

ŞİTÂİYE : (شتائيه) Kış münâsebetiyle şitâ (kış) tasvir edilerek yazılan kasîdeye denilir. Nedîm'in Üçüncü Sultân Ahmed vasfındaki kasîdesinin teşbibinden birkaç beyt :

O rütbe etti bu keskin soğuk zemine eser
Miyân-i cûyda göm-gök kesildi Nîlüfer
Başında Kar saçağı sarık, arkada Sâde
Nice gezer bu soğuklarda bilmezem ar'ar
Şitânın etdiği bîdâdı mülk-i gülşende
Efendi, binde birin söylesem dolar defter
Ayağı donmadı mı havzın evvelâ başdan
Ya düşmedi mi çinârın eli çemende meğer
Kani çemendeki germiyyet-i tarab şimdi
Aceb ne hâlde bülbül dedikleri kaşmer
Komaz getirmeğe bûy-i bahârı bâd-i sabâ
Kenâr-i bâmda yahler durub yalın hancer
Bürûdet öyle ki buzlanmasın deyu layık
Konulsa penbeye yâkut-pâre veş ahker
Kılıç gibi esiyor sarsar-i zimistanî
Nihal giyse n'ola yahden âhenîn miğfer
Düşüb bu gece tevârîhe fikr-i gülle hezâr
Ayâz kıssasın etdi sabâha dek ezber
Şigeste-beste hele ben de bir gazel yapdım
Düşüb hayâlime ol şûh ile geçen demler
Şu sırma saçlara birden sarıldı sevdâler
Emîn-i sîm-keşân'a bu yıl göründü zarer
Pesend Muhtesib-i asre, Şeyhi etdi bugün
Usûl ile fıçının tâ dibinde der-çenber
Efendim, âh hevâlar bugün soğuk diyerek
Sokuldu koynuna ol mâh-pârenin miemer
Debrüvânı ki seyr eyleyüb gelir yâda
Miyân-i Pâdişeh-i dîne bend olan hancer

ŞİVESİZLİK : Fasâhati bozan şeylerden biridir ki sözü, lisanın şîvesine uygun söylememek, gerek kelimede, gerek kelâmda yanlış-

lık yapmak demekdir. Lisanımızdaki şîvesizliğin başlıca sebebi, Rumeli ve Anadolu mahallî lehceleriyle konuşanların, yâhut yarım yamalak öğrendikleri dilden anlamaksızın terceme yapanların söyleyişleriyle yazışlarıdır. Gazeteler ve mecmualar bunların her türlüsünü ihtivâ etmekdedir. Nümûne görmek isteyenler onları mütalea buyursunlar. Şîvesizliğe «şîveye mugayeret» de derler.

T

TABİİYET : (طبيعيت) Bir yazının edasında, müeddâsının da tabiate aykırı düşmeyecek derecede olmasıdır. Fikirde tabiîlik, düşüncenin hakikate, hisde tabiîlik duygunun samimiyete, hayâlde tabiîlik, kuruntunun oldukca tabîate, edâda tabiîlik ise üslûbun ifâde tarzına uygun olmasıdır.

TÂC-BEYT : (تاج بيت) Bir kasîdenin sonlarına doğru gelen ve nâzımının mahlasını ihtivâ eden beyt. Nef'î'nin Hazret-i Mevlâna vasfında yazdığı :

Merhabâ ey Hazret-i sahib-kırân-i mânevî
Nâzım-i manzûme-i silk-i leâl-i Mesnevî

matla'lı kasîdenin :

Nef'î-i mu'ciz-beyânım, bende-i Mollâ-yi Rûm
Ne Hakîmi-i Gaznevîyim, ne Emir-i Dehlevî

beyti gibi.

TAĞLÎB : (تغليب) Meâni tâbîrlerindendir. «Bir şeyi başkalarına galib addederek onu cemi' sîgasiyle îrâd ve diğerlerini de irâde eylemek»dir.

Ziyâ Paşa'nın Harâbât Mukaddimesi'nde ve İran'da yetişen âlimleri saydığı sırada :

Beyzâvîler, Zemahşerîler
Şîrâzîlerle Cevherîler

demesi gibi. Beyzâvî, Zemahşerî, Şîrâzî, Cevherî birer kişi olduğu hâlde zamanlarındaki ülema ve hükemâya galib (üstün) addolunarak cemi' sîgasiyle îrâd edilmiş ve Beyzâvî... ile muâsırları demek istenilmişdir.

«Gelirken Ahmedlere uğradım.» ibâresinde tağlîb vardır. Çünki Ahmed, âilesi efrâdına galib addedilerek Ahmed ve âilesi demek olmak üzere «Ahmedler» denilmişdir.

Arabca'da tağlîb makamında tesniye sîgası kullanılır ve bu istimâle «mütenâsibeynden birinin tağlîbi» denilir. Bu yoldaki tağlîblerden bâzıları Türkçeye de geçmiş ve eski eserlerde kullanılmışdır.

Haremeyn : Mekke ve Medîne, Ömereyn : Ömer-ül-Fârûk ve Amr ibnü Hişâm, Haseneyn : Hasan ve Hüseyin, Ebeveyn, Vâlideyn : Ana ile baba, Kamereyn : Ay ve Güneş gibi.

Nâcî Istılâhât-i Edebiye'sinde :

«Tağlîb, mütekellim ile muhâtab ve gaibden ibâret olan eşhâs-i selâse beyninde dahi cereyân eder. Mütekellim, muhâtable gaibden daha kuvvetli olduğundan ikisine tağlîb olunduğu hâlde muhatab, yalnız gaibe nisbetle daha kuvvetli bulunduğundan ancak ona tağlîb olunur. Gaib, muhâtaba, gaib ve muhâtab, mütekellime tağlîb olunamaz.

Mütekellimin muhâtaba tağlîbine misâl : Ben ve sen — sen ve ben — ben ve siz — siz ve ben — biz ve sen — sen ve biz — biz ve siz — siz ve biz — yazıyoruz.

Mütekellimin gaibine tağlîbine misâl : Ben ve o — o ve ben — ben ve onlar — onlar ve ben — biz ve o — biz ve onlar — onlar ve biz yazıyoruz.

Muhâtabın gaibe tağlîbine misâl : Sen ve o — o ve sen — sen ve onlar — onlar ve sen — siz ve o — o ve siz — siz ve onlar — onlar ve şiz — yazıyorsunuz.

Eşhas arasında câri olan bu tağlîb kaidesine nazaran Kemâl Bey'in bir mektubunda olan şu ibârede «cehli» makamında «cehlimiz» denilmek lâzım gelirdi :

«Lakırdıyı yalnız kendi üzerine alıb da

münâsebetsiz söz söyleme, Mâhiyyât-i ulûm yazmakda yalnız senin değil, hepimizin, topumuzun cehli mânidir.» diyor.

TAHLÎ': (تخليع) Lügatde bir şeyi bir şeyden çıkarmak demekdir. Arûz ıstılâhında «müstef'ilün» cüz'ünde «habn» ve «kat'»ın ictimâiyle «müstef'il» yerine «feûlün» cüz'ünün getirilmesidir. O şekle «muhalla'» denilir. (bk. Muhalla')

TAHMÎS: (تخميس) Bir gazelin, her beytine üçer mısrâ' ilâve ederek onu muhammes (beşleme) hâline getirmekdir. İlâve suretiyle vücûda gelen müşterek manzûmelerin en çoğunu tahmîsler teşkil eder. Hattâ kasîdelerin tahmis edildiği divânlarda görülmekdedir.

İstanbul Rüsûmat (Gümrükler) Baş Müdürlüğü'nden mütekaiden vefât eden Hacı Hüseyin Vassâf Bey merhûmun mütesavvifâne bir gazeliyle tarafımdan yapılan tahmîsi aşağıya nakl olunmuşdur:

Ben didişmekden usandım savlet-i ağyâr ile
Cây edindim külbe-i ahzânı kalb-i zâr ile
Dem-güzârım şimdi nây-i sîne-i bîmâr ile
«İnzivâda zevk-i halvet buldu dil, dil-dâr ile»
«Kevser-i vuslatdeyim ben Hayder-i Kerrâr ile»

Nükte-i «firrû ilâllâh»ı duyub aldım sebak
Ye'se düşdüm halkdan, oldum dahil-i bâb-i Hak
Parladı rûhumda aşk-ı Ahmedî misl-i felak
«Sîne-i Sînâya döndü kalb-i âteş-nâke bak»
«İn'ikâs-i nûr-i pâk-i seyyid-ül-ebrâr ile.»

Olduğundan fi'l-i Hak, birdir bana i'zâz ü zül
Meşrebimce ayni zevkı vermede zehr-âb u mül
Bül-aceb bir bülbülüm yeksân benimçin hâr ü gül
«Ol kadar müstağrak-i ezvâk-ı vahdetdir gönül»
«Vasfına tâkat yetişmez nîru-yl güftâr ile»

Bir hazân üftâdesi yaprak gibi solmakdayım
Pây-mâl olmakda zevk-i mânevî bulmakdayım
Bén boşaldıkca onunla dâimâ dolmakdayım
«Müdrik-i tevhîd-i ef'âl ü sıfât olmakdayım»
«Cümle zerrât oldu meclâ aks-i vech-i yâr ile»

Öyle bir tad var ki vuslatde, o bezm-i nûrda
Dîde, sîr-i zevk olmaz neşve-i manzûrda
Hâhiş-i «zidnî» durur her nazra-i mahmûrda
«Nâr-i hicrân izdiyâd eyler dil-i mahrûrda»
«Ceşm-i bîniş fer bulunca lem'a-i dîdâr ile»

Aşk, ey Arş'in de, Ferş'in de medâr-i hilkati
Sende fânî olmadır ömrün yegâne lezzeti
Kalb-i Tâhir zevk edinmişdir o mes'ûdiyyeti
«Aşka istiğrâk ile Vassâf, buldum safveti»
Varidât-i aşka erdim vârımı, îsâr ile.»

Her beyte ilâve edilen 3 er mısrâ, yukarıdaki gibi esâs beytin üstüne değil de, birinci ve ikinci mısrâlar arasına yerleştirilmek sûretiyle yapılan tahmîslere «Tahmîs-i mutarraf» denir. Yahyâ Kemâl'in, Bâkî'nin bir gazeline olan tahmîsi bunun en güzel misallerinden biridir:

«Fermân-i aşka cân iledir inkıyâdımız»
Pürdür hayâl-i yâr ile her lâhza yâdımız
Mevkufdur o mâha samîmî fuâdımız
Âhir varınca haddine hestî-i şâdımız
«Hükm-i Kazâya zerre kadar yok inâdımız»

«Baş eğmeziz edâniye dünyâ-yi dûn içün»
Etdik fedâ zavâhiri şevk-i derûn içün
Satdık metâ'-i ömrü mey-i lâ'l-gûn içün
Nevbet çalınca rihlet-i mülk-i sükûn içün
«Allâh'adır tevekkülümüz i'timâdımız»

«Biz mütteka-yi zer-keş-i câha dayanmazız»
Bâlîn-i bahti cây-i mübâhât sanmazız
Pervâne-vâr şem'-i mükâfâta yanmazız
İkbâl içün mevâ'id-i İblîs'e kanmazız
«Hakk'ın kemâl-i lûtfunadır istinâdımız»

«Zühd ü salâha eylemeziz iltica hele»
Âsâr-i ittikaya bedel câm alub ele
Dünyâda vârımız yoğumuz vermişiz yele
Çekmekdeyiz kavâfil-i uşşâka meş'ale
«Tutdu egerçi âlem-i kevni fesâdımız»

«Meyden safâ-yi bâtın-i humdür garaz hemân»
Değmezdi yoksa sekrine peymâne-i mugan

Her câm içinde seyr edilür başka bir cihân
Şürb-i müdâm içün niye kıldık fedâ-yi cân
«Erbâb-i zâhir anlamaz aslâ murâdımız»
«Minnet Hudâ'ya devlet-i dünyâ fenâ bulur»
El-hak gazelde neşve-i Bâkî beka bulur
Ahlâf o nazme gûş tutarken safâ bulur
Teştîrimiz bu sâyede az çok bahâ bulur
«Bâkî kalur sahîfe-i âlemde âdımız»

Yahyâ Kemâl, bu «mutarraf» tahmîsine «Teştîr» demekde ise de keyfiyet bir zühûl eseri olsa gerektir. (bk. Teştîr)

Nedîm de, «Hem-mahlasım» dediği Nedîm-i Kadîm'in bir gazelini mutarraf olarak tahmîs etmiştir.

Hangi şekliyle olursa olsun tahmîsde başlıca şart, ilâve edilen mısrâlarla esâs şi'rin bir mânâ bütünlüğü göstermesidir. Bu, bir nevi' edebiyat kuyumculuğudur ki herkesin kârı değildir. Üstâdâne olmayan tahmîslerde esâs ve ilâve mısrâlar biribirine ney-zen bakışıyle bakarlar.

Yahyâ Kemâl'in, Çanakkale zaferi münâsebetiyle Sultan Reşâd tarafından makam-i şükrânda yazılan ve:

«Savlet etmişdi Çanakkale'ye bahr ü berden
Ehl-i İslâmın iki hasm-i kavîsi birden»

matlaiyle başlıyan, «Gazel-i Hümâyûn» diye neşr edilen ve Kâzım Bey tarafından da bestelenen gazele olan tahmîsi de muvaffakıyetlidir. Aynı gazeli Fâzıl Ahmed, tehzîl yoliyle, fakat başarı ile tahmîs etmiştir'

TAKFİYE: (تقفيه) Kafiyelemek demekdir. (bk. Kafiye)

TA'KÎD: (تعقيد) Lügatde «düğümlemek» demekdir. Meâni ilmine göre ise bir sözde ne demek istenildiği kolayca anlaşılamamakdır. İfâdenin adetâ kör-düğüm edilmiş ve mânânın sökülemez bir hâle getirilmiş olması, bu ismi almasına sebeb olmuşdur. Ta'kid ya lâfzî, ya mânevî olur.

Ta'kîd-i lâfzî: (تعقيد لفظى) Za'f-i te'lîf gibi, garâbet gibi, şîvesizlik gibi lâfza âid kusurlardan olur. Meselâ Süleyman Fehmî'nin Edebiyat kitabında şöyle bir ibâre vardır:

«... Bâzıları o bulutları ince, zarîf birer tüle benzeterek semâyı bir yüzü örtülü ma'şûka gibi severler.» İşte bu ibârede «bir» adedi, mâdûdu olan «ma'şûka»dan uzak düşdüğü, «yüzü örtülü» sıfatı ikisinin arasına girdiği için hem za'f-i te'lîf, hem de şîvesizlik yapılmış, ondan dolayı da ta'kîd husûle gelmişdir. Çünki; ma'şûkanın bir yüzü, yâni yüzünün bir tarafı örtülü de öbür tarafı açık mı, yoksa peçe örtünmüş bir güzel mi demek istenildiği birdenbire kesdirilemeyecek sûretde mânâ karışdırılmışdır. Eğer «Yüzü örtülü bir ma'şûka» denilmiş olsaydı o karışıklık yapılmamış olurdu.

1926-1929 yılları arasında intişar eden «Hayât» mecmûasının 41 inci nushasında münderic bir mektub tercemesi şöyle başlıyor:

«Aziz zevcem ve şimdi Allah evinde hemşirem Emma'ya...»

Buradaki «Allah evi» manastır mânâsında kullanılmışdır. Lâkin o terkib, dilimizde o mânâyı ifâde etmediği için garib olan o tâbirin kullanılması ibâreyi muakkad bir hâle getirmişdir.

Lâfzî ta'kide bir iki misâl daha verelim:

«Beşinci Hicret asrında zannediyorum ki Türk Edebiyatı ikiye ayrılmışdı...» Bu ibâre, «Zannediyorum ki Hicretin beşinci asrında...» diye başlamalı idi. Çünki «zannetme» işi Hicret'in beşinci asrında vâki olmamışdı. Sonra, «beşinci» sıfatı Hicret'e değil, asra âiddir. Hicret, beş defa değil, bilindiği gibi bir defa vâki olmuşdu.

«Mevlevî-hâne kapısında sâkin Seyr-i Sefâin İdâresinin Moda vapurunda tayfa Ahmed oğlu Mustafa...» (İkdam gazetesi) Bu da şöyle olmalı idi:

«Mevlevîhâne kapısında sâkin olub Seyrisefâin...» Çünki Seyr-i Sefâin İdaresi Mevlevî-hâne kapısında değildi.

«Evvelki gün Bakırköy'ünde inşâ edilmekde olan köprünün resm-i küşâdı icra edilmişdir...» (Son Saat gazetesi) Bu da şöyle olmalı idi:

«Bakırköy'ünde inşâ edilmekde olan köprünün evvelki gün...» Çünki köprü, evvelki gün inşâ edilmemişdi. «Evvelki gün» olan şey, resm-i küşaddır.

Lâfzî ta'kîdlerin bu gibileri, anlamayanları şaşırtır, anlayanları da güldürür, yâhut kızdırır. (Râşid) tarihindeki:

«1200 senesi Cümadelahiresinin 25 inci gününde Kahire vâlisi olan Kedhüda Ahmed Paşa'nın âzim-i dâr-i beka olduğu haberi vücud etmekle...» fıkrası gibileri ise anlamayanı da, anlayanı da birdenbire tereddü-

de uğratır. O târihde Ahmed Paşa Mısır valisi mi olmuş, aynı târihde irtihal mi etmiş, yoksa vefâtı haberi o gün mü gelmiş; kesdirilemez.

Takîd-i manevî : (تأكيد معنوى) Sözün sebk-ü-rabtında kusûr olmamakla berâber mânâsında vuzûh bulunmamakdır. Sâmi'nin :

Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr
Rahne-i seng-i siyahı penbe-i mînâdandır

beyt-i meşhûru gibi. Lâfzî bir kusuru olmadığı hâlde açık bir mânâsı da bulunmayan bu beyt, bâzılarına göre, «Karlar, nasıl kara taşı rahnedâr ederse, ey kendini beğenme sarhoşu olan, sen de mazlûmların göz yaşıyle bir gün belânı bulursun.» demek imiş! Ahmed Hâşim'in :

Dalların zirvesindeyiz ancak
Yarı yoldan ziyâde yerden uzak
Yarı yoldan ziyâde mâha yakın

mısrâları da hemen hemen böyledir. (*)

(*) Bu şi'rin şöyle bir hikâyesi vardır : Daha sonra, Ahmed Emîn Yalman'ın refîkası olan Rezân Ârif Hanım, Hindistân ormanlarındaki hayvanların hayâtını tasvîr eden bir İngiliz edîbinin Jongl adlı kitâbını İngilizce'den Türkçe'ye çevirmeyi, Ahmed Hâşim de metindeki şiirleri nazmen terceme etmeyi kabûllenmişlerdir. Ahmed Hâşim, bu şi'ri, İngilizce metindeki «Maymunların Şarkısı»ndan, Rezân Hanım'ın nesren tercemesine dayanarak nazmen ifade etmiştir. Hırçınlığı mâlûm olan şâirle Hanım'ın eserin intişârından önce araları açılınca manzûm tercemeden vaz geçilmiş, Ahmed Hâşim de bu şi'ri — terceme olduğunu açıklamadan — ayrıca neşr etmiştir. Zâten birinci beyt, bu îzâhât zâviyesinden bakılınca, aydınlanır. «Dalların zirvesindeyiz ancak» mısrâı, insânlardan ziyâde maymunlara yakışır. İşte bu husûsun bilinmemesi, mânevî ta'kîd töhmetine yol açmıştır.

«Yarı yoldan ziyâde yerden uzak
Yarı yoldan ziyâde mâha yakın»

beytinin de, Ahmed Hâşim'e aslâ intihâl ve selh suçu yüklemeden, Ferdî Târîhi'ndeki «Zemîne ırak, âsmâna yakın» mısrâını — tevârüd ve tasâdüf kabîlinden — okşadığını burada kayd etmeyi lüzûmlu gördük.

Kemâl Edîb Kürkçüoğlu

TAKRÎZ : (تقريض) Manzûm, mensûr bir eseri nazmen, yâhut nesren medh etmek :

Etdi takrîzine sarf-i müknet
Keçeci-zâde Muhammed İzzet

Takrîzin bu mânâya olan Arabca cem'i «Takrîzât»dır.

Takrîz : Medhi hâvi olan yazı mânâsına da gelir. Bu mânâda Arabca cem'i «Tekarîz» olur.

Nâcî diyor ki : «Ekser takrîzât, kitab görülmeksizin yazılır.»

Nevres-i Cedîd'in dîvânını Yusuf Kâmil Paşa basdırdığı vakit, Ziya Paşa nesr-i murassa'» tarzında bir takrîz yazmışdı. Nevres dîvânında münderic bulunan o takrîzden birkaç fıkra :

«Her güher-i muntazamı ki zînet-i kadr ü i'tibâr olmaz, mâdûn-i hazef ve bir eser-i muhterem ki kıymet-i neşr ü iştihâr bulmaz, makrûn-i telefdir. Cihan, bir gerdûne-i acîbdir ki seyerâniyle her mevcûdu nâ-mevcud ve zamân, bir tâhûne-i acîbdir ki deverâniyle her mâdûdu nâ-mâdûd kılar. Âkil odur ki himmetini ikame-i âsâr-i mârifete kasr ve kâmil odur ki kudretini idâme-i ezkâr-i menkabete hasr eder. Fuzalâ-yi cihânın serbülendi ve şüarâ-yi zamânın ercümendi Saâdetlu Osman Nevres Efendi ki üç lisânda tanzîm-i eş'âr ve güç zebânda tahkîm-i âsâr etmeğe kadir bir şâir-i mâhirdir, âsâr-i bergüzîdesinin misâl-i hâtır-i efles târ-târ ve eş'âr-i pesendîdesinin çü hâl-i şâir-i Nevres târ-mâr kalmasına nakkad-i kâmil, vakkad-i fâzıl, fahr-i efâzıl, mihr-i fevâzıl, yâni Reis-i Şûrâ-yi Devlet Übbehetlû, devletlû Yusuf Kâmil Paşa Hazretleri râzi ve kail olmamakla ol mecma'-i kemalâtın fermâniyle cem' ü tertîb ve ol menba'-i inâyâtın ihsâniyle tab' ve tebvîb kılındı...»

Yine o dîvân için Tebrizli Muallim Feyzi Efendi'nin yazdığı manzûm takrîz ve tarih :

Zihî eblak-süvâr-i arsa-i nazm-ü sühendânî
Ki koydu pâ-piyâde ley-süvârân-i sebak-hânı
Diyâr-i Rûm'un ol nazm-âzmûde kahrâmânı kim
Müsahhar eyledi seyf-i sühanle mülk-i İrân'ı
Nükuş-i hâme-i mu'ciz-tırâzı nakşa-i Behzâd

Nigâr-i kilk-i sihr-engîzi sûret-nâme-i mânî
Ne hâcet ben sitâyiş eyleyim ol nükte-pîrâya
Ki şâhiddir kemâl-i zâtına dîvân-i zî-şânı
Meânîsi serâpâ vâridat-i âlem-i gaybî
Mebânîsi serâser ma'ni-i âyât-i Kur'ânî
Keşîde kamet-i hûbân gibi mısrâları mevzûn
Demîde hatt-i mahbûbân gibi ebyatı rûhânî
Sezadır ger kelâm-i pâk ü nazm-i tâb-nâkiyçün
Diyâr-i Kuds'de tahsînler etse rûh-i Hâkanî
Henîen-lek eyâ ser-mest-i câm-i bâde-i vahdet
Ki leb-rîz-i safâ kıldı kelâmın bezm-i rindânı
Kemâl-i acz ile târîh-i tab'ın arzeder Feyzî
Basıldı Nevres-i âlî-Cenâbın şi'r dîvânı
h. 1290 (M. 1783)

TAKSİM : (تقسيم) Bedî' *tâbirlerindendir.*

Müteaddid şeyi zikr ve her birine olan sıfatı tâyîn ve tahsîs sûretiyle nisbetdir. (bk. Cem')

TAKTÎ' : (تقطيع) Arûz tâbîrlerindendir.

«Mevzûn bir sözü veznin eczâsına göre ayırmak» demekdir. Gerek arûzda, gerek parmak hisabında her veznin durulacak yerleri vardır. Bunlara arûzda «eczâ», hecede «durak» denilir.

Veznin eczâsı, yâhut durağı kaçar heceli ise mevzûn sözün onlara göre ayrılacak parçaları da o kadar heceli olmak lâzımdır. Arûz vezninde cüz'lerin heceleriyle berâber açık ve kapalı uygunluğu da bulunmak icabeder. Meselâ :

Kâinâtın hâli dâim bî-karâr mısrâı :
Fâilâtün fâilâtün fâilât
vezníndedir. Veznin de mevzûnun da heceleri açık ve kapalı itibâriyle ayrılırsa şöyle olur :

—.— — —.— — —.—

«İlmin hepsini de bir Türk bilmeli» mısrâı hece vezninin altılı + beşli ölçüsüne göre yazılmışdır. Bunu taktî' edecek, yâni duraklara ayıracak olursak :

«İlmin hepsini de + bir Türk bilmeli» olur ve hecelerin sayısı duraklara uygun bulunur.

Hece vezninde kelimelerin duraklara taksim edilmiş olması şartdır. Yâni kelimenin yarısı bir durakda, yarısı öbür durakda olmamalıdır. Yukarıki mısrâda bu taksim yapılmışdır. Fakat :

Gafil yolcu gafil yolcu
Ozan yok «kı rık» yay ucu

beytinin ikinci mısrâında taksîme dikkat edilmemiş, mısrâdaki kırık kelimesi âdeta orta yerinden kırılmış, bir hecesi birinci durakda kalmış, öbür hecesi ikinci durağa geçmişdir. Kelimelerin duraklara taksîm edilmeyişi hece vezninin âhengini bozar.

Arûzda ise bu şart yokdur. Yâni kelimenin bir kısmı bir cüz'de kalır, bir kısmı öbür cüz'e geçer. Orada dikkat edilecek şey, hecelerin sayısı ile açık ve kapalılık uygunluğudur. Meselâ :

Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün dörder heceli dört cüz'den müteşekkil bir vezindir. Bunun açık ve kapalı hecelerini şöyle gösterebiliriz :

.——— .——— .——— .———

Buna göre tanzim edilmiş olan :

Ne efsûnkâr imişsin âh ey dîdâr-i hürriyyet
mısrâını şöyle taktî' ederiz :
Ne efsunkâr imişsin â hi ey dîdâ -ri hürriyyet

.——— .——— .——— .———

İnşâd esnasında uzunca okunan imâleli heceler taktî'de iki hece sayılır. Yukarıki mısrâda «âh» kelimesinin iki hece itibâr edilmesi gibi. (bk. Hece, imâle)

TALEBÎ yahud **TALEBİYYÂT** : (طلبى، طلبيات) Meâni tâbîrlerindendir. Muhâtabda bulunduğu tasavvur edilen hulüvv-i zihin, tereddüd, inkâr hallerinden ikincisine göre söylenilmesi lâzım gelen sözler ki, o tereddüdü izâle edecek suretde te'kidli olması lâzımdır. (bk. İbtidâ, inkâr, hulüvv-i zihin, tereddüd).

TA'MİYE : (تعمية) Muammâ yapmak, bilmece söylemek meâlindedir. Ebced Hisabı ile yazılan târîh tâbirlerindendir. Fazla, yâhut eksik olan târîh mısrâından veya cümlesinden çıkarılacak, yâhut ilâve edilecek adedin kapalıca işâret edilmesinden ibâretdir. (bk. Ebced hisâbı, târîh)

TAMS : (طمس) «Fâilâtün» cüz'ünü «tün» hâline getirmek ve yerine «fa'» şeklini koymakdır. Bu harekete asıl «cahf» ve «fa'»

şekline «mechûf» derler. (bk. Hacf ve mahcûf)

TANZÎR: (تنظير) Bir şâirin manzûm bir eserine — alelekser gazeline — diğer bir şâir tarafından aynı vezin ve kafiyede nazîre yazılmasıdır. (bk. Nazîre) Nazîre yazanlar, yazılarının sonunda asıl eser sâhibine karşı hürmetkâr bir lisân kullanırlar. Bunu yapmayanlar, hattâ eserinin nazîre olduğunu söylemeyenler de vardır.

İran şâirleri, nazîreye «cevâb», tanzire de «cevâb güften» (cevâb söylemek) derler. Nâmık Kemâl'in bir gazeli ve Ziya Paşa'nın onu tanzîri:

Sana senden gelir bir işde ancak dâd lâzımsa
Ümîdin kes zaferden gayrden imdâd lâzımsa
Hayâtından neden hiç iştibâh etmezsin ey gafil
Acâyib gördüğün her hâli istib'âd lâzımsa
Çocuklardan niçin dûr eylemiş insânı isti'dâd
Eğer her matlabin tahsîline feryâd lâzımsa
Tefevvuk-yâb-i irfân eylemek ahfâdı elzemdir
Hamiyyet meslekinde gayret-i ecdâd lâzımsa
Umûmu müstefîd etmez husûsun hakkını ibtâl
Sakın bir ferdi ezme gayret-i efrâd lâzımsa
Senin İblîs'den farkın nedir indimde ey gaddâr
Hudâ'nın ni'metinden herkesi ib'âd lâzımsa
Ne cür'etle edersin haksız işde Hak'dan istimdâd
Yed-i kudret mi olsun âleme cellâd lâzımsa
Benî-nev'in helâs et âteşîn kayd-i esâretden
Cihânda bir de Firdevs eylemek îcâd lâzımsa
Tevâzu' ayn-i rif'at, hidmet-i millet siyâdetdir
Olunsun hulk-i Peygamberle istişhâd lâzımsa
Salâh ümmîdine düşme mevâîd-i ekâbirden
Zevâl-i cehle bak maksûduna mîâd lâzımsa
Zekâ bir şu'ledir kim şânı âlîdir tenezzülden
Bulursun ehl-i istiğnâda isti'dâd lâzımsa
Kapılma dehrin iğfâlâtına ahlâk bahsinde
Sana ol fende vicdânın yeter üstâd lâzımsa
Denir tab'-i beşerde ictimâ'-i acz ü nahvetdir
Cihânın tavrını bir hikmete isnâd lâzımsa
Emîn ol haşre sürmez hasret-i erbâb-i isti'dâd
Biraz sabr eyle dehr-i dûndan almak dâd lâzımsa
Ne rütbe bezl edersen artar ol nisbetde mahsûlü
Maârifdir cihânda bî-nefâd îrâd lâzımsa
Benim sabrımla seyr et ıztırâb-i ehl-i ikbâli
Sana ger hüsn ü kubhu keşf için imdâd lâzımsa
Bize vâcib Kemâl efyâziş-i sabr ü metânetdir
Felek de her cefâsın eylesin müzdâd lâzımsa
Kıyam-i mülk ümîdin eyeme bîdâd lâzımsa
Muhakkakdır zevâl-i devlet istibdâd lâzımsa
Vücûd-i mülke efrâd-i raiyyet cüz'-i lâzımdır
Nasıl cem'-i ülûfe nusret-i âhâd lâzımsa
Bıraksın zikr-i hayr âsâr ü ef'âliyle âlemde
Eğer bir âdeme hayr-ül-halef evlâd lâzımsa
Menâfi' muhtelifdir iktizâ-yi rûzgâr üzre
Değil uryâna lâzım nâhudâya bâd lâzımsa
Sakın ikbâl için eşhâsa olma âlet-i ağrâz
Sana vâcib mi olmak âleme cellâd lâzımsa
Umur-i beyti hep var mı tasarruf etmeğe hakkı
Eğer duhter için nâ-çâr bir dâmâd lâzımsa
Ziyâ-âsâ Kemâl-i kâmile peyrevlik etsinler
Hüner-mendân için taklîde bir üstâd lâzımsa.

TARAFEYN: (طرفين) Beyân tâbirlerindendir. İki taraf demek olub teşbîhdeki müşebbeh ve müşebbehün-bihe işâretdir. Bunlardan birinin kaldırılmasiyle istiâre yapılır. (bk. İstiâre)

TARD Ü AKS: طرد و عكس Bedî' san'atlerindendir. En ziyâde «aks san'atı» diye söylenilir. (bk. Aks)

TARDİYE yâhut **TARD-İ REKB**: (طرديه طردركب) Beşinci mısrâı, birinci bendinin dört mısrâiyle mukaffâ olmayan muham-

mes. Şeyh Galib'in Hüsn ü Aşk'ında müteaddid tardiye vardır ki onlardan biri şudur:

Bir şâhın esîri oldu kim dil
Her gamzesi kahrâman-i kaatil
Gamzeyle sitemde la'li yek-dil
Bîgâne nigâlu kane mâil
Tîr-i gamı câna âşinâdır

Dîvân-i kazâsı zulm-bünyâd
Lerzende-i bîmi cân-i cellâd
Her kûşede bank-i dâd-â bîdâd
Gavga-yi kıyâmet âh ü feryâd
Mahşer mi, yahud bu Kerbelâdır?

La'l-i lebi umr-i Nûh-i mânâ
Çeşminde nühüfte rûh-i mânâ
Hep dökdüğü kan sabûh-i mânâ
Feyz-i sühani fütûh-i mânâ
Her nutku hâyatdır, bakadır

Zülfün dağıdıp ederse tâlân
Küfre sığınır sipâh-i îmân
Bu havf ile kâkülü perîşân
Dâvâsına tîğ-i katli burhân
Veh bu ne acîb müddeâdır

Bî-çâre gönül gamiyle yansın
Tek ol büt-i âteşîn inansın
Hûn-âbe-i hecre cân boyansın
Mahmûr gözü şarâba kansın
Bir kahrına bin kerem fedâdır

Galib gibi sad hezâr meftûn
Sahra-yi-mahabbetinde mecnun
Olmaz yine kimse zâr-ü dilhun
Her cevrine ehl-i-derd memnun
Amma ki ne çâre bivefâdır

TÂRÎH : (تاریخ) Harfleri ebced hisâbınca bir hâdisenin vuku bulduğu seneyi gösterir bir cümle, yâhut bir mısrâ' veyâhut bir beyt tertîb etmekdir. Bu da bedî' san'atlerinden sayılır.

Ebced hisâbının orta asırlarda kullandığı mâlum ise de edebiyatda ne vakit istimâle başlanılmış olduğu kat'î değildir. Cevdet Paşa:

«Evâilde bu san'at yok idi. Sonraları bir vak'aya târih olmak üzere bir kelime, yâhut bir ibâre bulunmak beyn-el-üdebâ de'b ve âdet olmuşdur. Şöyle ki 791 sene-i hicriyyesinde vefat eden Hâfız-i Şirâzî'nin vefâtına târih olmak üzere «Hâk-i musalla خاك مصلی » terkîbi bulunmuşdur ki ebced hisâbiyle harflerinin adedî kıymeti, mezbûr seneye muvâfıkdır.» diyerek «Hâk-i musalla» terkîbinin ilk bulunmuş târih olduğuna imâ eder gibi oluyorsa da Hicretin 691 yılında vefât eden Şeyh Sa'dî için söylenilmiş:

زخاصان بود از ان تاریخ شد حاصل

mısrâı vardır ki «hâs خاص » kelimesi «691» adedini gösterir. Kezâ Abdülkadir-i Geylânî için tanzim edilmiş:

ان بازالله سلطان الرجال
جاء فی العشق توفی فی الکمال

beyti hatıra gelir ki Hazret-i Abdülkadir'in «Aşk عشق » yâni 470 de doğduğunu ve «Kemâl کمال » yâni 91 yaşında ve 561 yılında vefât ettiğini anlatmakdadır. Eğer bunlar sonradan bulunmuş değilseler, Cevdet Paşa'nın sözü biraz şüpheli görünür. Şunlar da epiyce eski târihlerdir:

803 : Sivas'ın Timurlenk tarafından tahribi: خراب

856 : İstanbul'da Rumeli hisarının binâsı: بنیان محمد خان

857 : İstanbul'un fethi: بلدة طيبة

878 : Fâtih'in Uzun Hasan'a galebesi: وينصرك الله نصرا عزيزا

989 : Molla Câmi'nin vefâtı: ومن دخله كان آمنا

922 : Yavuz'un Guri'ye galebesi: فتح ممالك العرب

923 : Mısır'ın fethi: فاتح ممالك لعرب

Her ne ise bizde manzûm târihler 15. asrın sonlarında başlamış ve 19. asrın ibtidâlarında yaşayan Adanalı Sürûrî ile kemal mertebesini bulmuşdur. Divânlarını birçok târih ile dolduran şâirlerden hiç biri, bu hususda onun derecesine yaklaşamaz.

Târîhlerin nevi'leri : Târîhlerin müteaddid nevi'leri vardır. Bir târihdeki harflerin hepsi hisâba dâhil edilmişse o târihe «tam» derler. Noktalı harfleri hisâb olunmuşsa «menkut منقوط », «mu'cem معجم », «cevher

جوهر », «mücevher مجوهر », «gevher گوهر », «güher گوهر », noktasız harfleri sayılmışsa «mühmel» ve «sâde» tâbir ederler.

Senin sinnin Sürûrî geldi kırka

سنك سنك سرورى كلدى قرقه

1205

Cihândan göçdü Bülbül hâce kondu Adn-i âlâya

جهاندن كوچدى بلبل خواجه قوندى عدن اعلايه

1227

mısrâları tam bir târihdir.

Aldı ol hazreti Hak celle celâl

الدى اول حضرتى حق جل جلال

1326

Âlem-i câvîde gitdi rûh-ı şeyh-i Mevlevî

عالم جاويده كيتدى روح شيخ مولوى

1353

mısrâları «mücevher», Sürûrî'nin :

Bekir Ağa kurub sûr-i tezevvüc ber-murad oldu

بكر اغا قوروب سور تزوج برمراد اولدى

1192

ve :

Fer verir mühr ile Galib gibi Paşa sadre

فرور مهر ايله غالب كبى پاشا صدره

1239

mısrâları mühmel birer târihdir. Yâni ilk iki mısrâda noktalı, diğerlerinde noktasız harfler *hisâb* edilmişdir.

Bâzen iki mısrâın mecmûu bir târih olur. Süûd-ül-Mevlevî Bey'in pederi Riza Safvet Bey merhumun vefâtı için yazdığım târihin şu parçasında olduğu gibi :

Yâd-i ân-i vefâtı olmak için
Beyt-i âtî çekildi imlâya :
Rûh-i-Safvet edib de azm-i ulâ
Oldu vâsıl Rızâ-yi Rahmâna

روح صفوت ايدوب ده عزم علا
اولدى واصل رضاى رحمانه

1329

Bâzen bir beytin iki mısrâı ayrı ayrı târih olur. Sürûrî'nin :

Kırkları her hâlde Mevlâ muîni eyleye
Sinni kırk oldu Cenâb-ı Şeh Selîmin bu sene

قرقلرى هرحالده مولى معينى ايليه
سنى قرق اولدى جناب شه سليمك بوسنه

beyti gibi ki her mısrâı 1215 yılını göstermekdedir.

Bâzen bir mısrâdan iki târih çıkar. Yâni matlûb olan senenin iki katı olur. Buna katmerli demek olmak üzere : «târih-i düt-â تاريخ دوتا » tâbir edilir. Sürûrî'nin :

Bir cum'a gün şevket ile

بر جمعه كون شوكت ايله

1168

Sultân Osmân oldu şâh

سلطان عثمان اولدى شاه

1168

mısrâında olduğu gibi.

«Dütâ»nın dütâsı olmak üzere yazılmış târihler de vardır. Neşâtî'nin Hâfız Ahmed Paşa'nın sadareti için yazdığı şu mısrâ' gibi:

خاتم	محافظ آمده	باطل حق	محفوظ باد
1041	**1041**	**1041**	**1041**

Neşâtî'nin mısrâı gibi olan târihlere «tevârîh-i musannaa» derler. Bunun da envâı vardır. Hem lâfzen, hem ma'nen târih olur. Sürûrî'nin :

Bin iki yüz on altıda alıb Mısrı benâm olduk

بيك ايكى يوز اون آلتيده الوب مصرى بنام اولدق

1216

mısrâı gibi ki hem 1216 senesini zikr etmekde, hem de harflerinin kıymet-i adediyyesiyle o yılı göstermekdedir.

«Tevârih-i musannaanın biri de budur ki bir beytin iki mısrâı birer târih olduğu hâlde her mısrâının âhâd (birler) ve aşerat (onlar) ve miâtı (yüzleri) yekdiğere müsâvî oldukda nakl-i yekdiğer usuliyle altı târih daha peydâ olur. Nitekim 1216 senesinde Mısır'ın I. Napolyon'un istîlâsından istihlâsına târih olmak üzere Sürûrî'nin söylediği :

Rezmile İslâmlyân bozdu France çeyşini
Eyleyüb cümhûru nâbûd aldı Mısrı Şeh Selim

رزمله اسلاميان بوزدی فرانچه جيشينی
ايليوب جمهوری نابود الدی مصری شه سليم

beytinden minvâl-i meşrûh üzere sekiz vechile târih çıkar. «Ahmed Cevdet Paşa.»

Bâzen bulunan bir mısrâ', matlûb olan senenin adedinden ya az, yâhud fazla olur. Azı doldurmak, fazlayı çıkarmak için mürâceat edilen usule «ta'miye تعميه » derler. Meselâ valdemin vefâtı için bulduğum:

Ellisinden sonra öksüz koydun anne oğlunu

mısrâının noktalı harfleri 1337 ye bâlig olur. Halbuki merhûme 1346 da vefât etti. Epeyice hissî olduğu için mısrâı fedâ edemedim. Eksiği bulunan 9 adedini «Nûh felek = dokuz felek نه فلك » ta'miyesiyle doldurdum. Binâenaleyh târih kıt'ası şöyle oldu:

Terk edib gitdin nihâyet kimsesiz evlâdını
Ayrılıkmış mihr-i bî-pâyânının âhır sonu
Nûh felekden gûşuma târih-i menkutun gelir
Ellisinden sonra öksüz koydun anne oğlunu
1346

Kendini mâdûm atdın rahmet-i-sübbûhuna
Nâzil olsun lutf-i-rahmânî demâdem rûhuna

İşte buradaki «nüh felek» ve «gelir» kelimelerinin delâletiyle târih mısrâına 9 zam edileceği anlaşılır.

Sanayi-i-nefise mektebi me'zunlarından ve mülga Hariciye Nezâreti kâtiblerinden Midhat Rebiî merhumun vefâtı için bulduğum:

Hazân içinde Rebiî yazık sönüb gitdi

mısrâının mücevher harfleri 1341 adedini buluyordu. Fakat Rebiî 1337 de ölmüşdü. Binâenaleyh:

Çıkıb de çâr cihetden bu nâle aks etdi

mısrâındaki «çâr = dört» ta'miyesiyle dört fazla çıkarılmış ve târih tamamlanmış oldu. Bu mısrâ'da da «çâr» ve «çıkıb» kelimelerinin işâretiyle târih mısrâından 4 tenzil edileceği anlaşılır.

Bu zam ve tenzil usulünün daha kapalı olanları vardır. Meselâ Revan zaferi için Seyyid Vehbi'nin yazdığı:

Şeh-i âlem alınca Behmenin tâcın dedim târih
Acemden geldi miftâh-ı Revân Bâb-ı hümâyuna

شه عالم آلنجه بهمنك تاجن ديدم تاريخ
عجمدن كلدی مفتاح روان باب همايونه

1137

târihi iki fazla olduğu için şâir «Behmen»in tacını, yâni o kelimenin başında bulunan « ب » harfini aldırmak ve onun delâlet ettiği 2 rakamını kaldırmak suretiyle bir ta'miye yapmışdır. Maden Emini Yusuf Paşa 1213 târihinde Sadr-ı Âzam olunca Sürûrî:

Aldı mührü, keremin mâdeni Yusuf Paşa

الدی مهری كرمك معدنی يوسف پاشا

mısrâını söylemiş, fakat «1» fazla olduğu için:

Dil-i kân reşk ile kopdukda dedim târîhin

دل كان رشك ايله قوپدقده ديدم تاريخن

mısrâiyle bir ta'miye yapmışdır. « كان » kelimesinin « دل »i, yâni ortası «elif» olub, onu koparmakla elifi ve onun medlûlü bulunan 1 rakamını çıkarmakla târih tamamlanmış olur.

Kezâ 1204 senesinde Kaptan Paşa'nın bir deniz zaferini tevrih için bulduğu:

Sürdü yelken kürek âdâyı Kapudan Paşa

سوردی يلكن كورك اعدايی قپودان پاشا

mısrâındaki 5 noksanı:

Şekl-i girdâb gelir fikre yazarken târîh

شكل كرداب كلير فكره يازاركن تاريخ

mısrâiyle ve girdâb şeklinin eski 5 rakamına benzemesi dolâyısiyle doldurmuşdur. Abdülmecid'in cülûs senesi olan 1255 i gösteren:

Bir, iki, iki delik
Abdülmecîd oldu melik

ve 1055 târihinde ölen bir adamın mezar taşı için yazılan:

Şerha çekdim, dâğ yakdım, göz göz ettim sînemi
Dâğımı seyr eyleyen görsün benim târîhimi

gibi târihler de vardır ve âdetâ muammâ kabîlindendir. Burada «şerha»den maksad elif, dağdan maksûd nokta, göz gözden murâd: iki 5 olub hepsi 1055 etdiği gibi

«dağımı داغمی » kelimesi de ayrıca o rakamı gösterir.

Yine böyle karışık târihlerden «idhâl ve ihrâc usulü» ile yapılmış olanlar vardır ki:

أشرف از تیغ پادشاه گریخت

mısrâı onlardandır. 1142 senesinde Efganlı Eşref Han Osmanlılarla harb etmiş ve bozulub kaçmışdı. Bu hâdiseyi tevrih için Müştak; yukarıki mısrâı hâvi bir târih yazdı. «Eşref, pâdişahın kılıcından kaçdı.» demek olan bu mısrâdaki «Eşref أشرف » kelimesi, yâni onun delâlet etdiği 581 rakamı, « تیغ پادشاه »dan, yâni 1723 den kaçınca 1142 senesi kalır.

1144 senesindeki bir müsâleha için de şu mısrâ yazılmışdır:

جدل رفت از میان شهریاران اتحاد آمد

«Şehriyârlar arasından mücâdele gitdi, yerine ittihad geldi» demek olan bu mısrâdaki «şehriyârân شهریاران » kelimesinden «cedel جدل » çıkarılacak, yerine «ittihâd اتحاد » konacak yâni şöyle bir tarh ve cem' yapılacak:

```
  767
|  37
-----
  730
+ 414
-----
 1144
```

Arab edebiyatında Târîh yoktur. Fars edebiyatında da pek azdır.

TA'RİZ: (تعریض) Bedî' tâbirlerindendir. (bk. Telvîhât)

TASHÎF: (تصحیف) Bir kelimenin şeklini, noktalarını değişdirmek, meselâ «sûr سور »u, «şûr شور », «göz گوز «kör كور » şeklinde yazmak. Ekseriya muammâlarda kullanılır bir tâbirdir. (bk. Muamma) Acemcede şöyle bir beyt vardır:

زلعل یار خواهم ضد شرق
بتازی ودری وقلب وتصحیف

Bunun meâli şudur: Yârin dudağından şarkînin zıddı olarak Arabca, Acemce kalb ve tashif edilerek bir şey isterim.

16. asır üdebâsından Lâmiî Çelebi'nin «Mîr Hüseyn-i Muammayî»'den terceme etdiği muammâ risâlesinde bu beyt şu vechile halledilmişdir: «zıdd-ı şarkî» «garb»-dir. «Garb غرب » tashif ile «Arab عرب » olur. Arabın, Farisî mürâdifi «tâzî تازی » dir. «Tâzî تازی » tashif ile «bâzî بازی » olur. «Bâzî»nin Arabca mürâdifi «lu'b لعب »dir. «Lu'b لعب » kalb ile «ba'l بعل » olur. Ba'l tashîf ile «beğal بغل » olur. Begalin farisî mürâdifi «Ester استر » dir. Ester tashif ile «Üştür اشتر » olur. Üştürün Arabca mürâdifi «Cemel جمل » dir. Cemel tashif ile «Hamel حمل » olur. Hamelin Fârisî mürâdifi «Bere بره »dir. Bere tashif ile «tere تره » olur. Terenin Arabca mürâdifi بقله Bakle kalb-i ba'z ile «kuble قبله » olur. Kublenin mürâdifi «bûse»dir.

TASRÎ': (تصریع) Beytin iki mısrâını da kafiyeli yapmakdır ki öyle beyte «musarra'» tâbir olunur. Bütün mısrâları kafiyeli manzûme yazmaya da «tasrî'» deniliyor. (bk. Musarra', müselsel)

TASVİR: (تصویر) bk. Tavsîf.

TAVSÎF yâhud **TASVİR:** (توصیف تصویر) Muallim Nâcî merhûm Istılâhât-ı Edebiyye'sinde tavsifi: «Bir şeyi göz önüne getirerek tecessüm ettirecek sûretde o şeyin hâline münâsib bir takım tâbîrât ile târîf etmekdir.» *ibâresiyle anlatmak istiyor.* Öyle zannediyorum ki bu ibâre, tavsîfin değil, târîfin târifi olur. Tavsîf, yâhud tasvîr: «bir şeyin sâde olduğu gibi değil, biraz da şâirce görüldüğü ve duyulduğu gibi anlatılmasıdır.» diyenlerin târîfi daha doğru olsa gerekdir. Çünki his ve hayâl karışmadan yapılan tasvîrler, âdetâ fennî bir rapor olabilir.

Meselâ Nâcî'nin tavsîf nümûnesi olmak üzere Evrak-i Perîşân'dan nakl ettiği şu satırları okuyalım:

«Sultan Selim, boyu uzunca, kemikleri

kalın, omuzlarının arası gayet geniş, vücûdünün yarı belden yukarısı yarı belden aşağısından kısa, başı büyük, kaşları çatık, yüzü yuvarlak ve kırmızı, bıyıkları çehresine garib bir heybet verir hâlde büyük, arslan gibi ağzı iri, çene kemiği geniş ve kavî dehşetli bir kahraman idi.» İşte buraya kadar mükemmel bir târîfdir. Nâmık Kemâl, bu târîfi ile Yavuz'u göz önünde tecessüm ettiriyor. Fakat tavsîf ve tasvîre dâir bir şey yapmıyor. Bir de alt tarafını gözden geçirelim :

«Hele alnının intizam ve nûraniyetiyle gözlerinin gâh hakîmâne bir fikir gibi gördüğü kimsenin gönlünde olan en gizli köşelere dühûl eder yolda ve gâh konuşur bir dil gibi nazarlara merâmını ortaya döker sûretde bakışları isti'dâdının fevkalâdeliğine birer vâzih bürhân idi. Sîretde ise kudretin nâdiren tezyinine bezl-i kemâl etdiği havârik-i âdâtdan sayılmış bir zat olarak ulüvv-i himmet...»

İşte bu satırlar ve daha aşağıları da birer tasvirdir. Çünki : Nâmık Kemâl onları yazmak için his ve hayâlin ilhâmlarına da müraceat etmişdir.

Nâcî'nin tavsîfe dâir yazdığı sözlerden bâzılarını mühim oldukları için aynen nakl ediyorum :

«Tavsîflerde lüzûmuna göre tumturaklı, parlak lafızlar ve ibâreler kullanmak beğenilmekle berâber, İrânkâri iğrâkları tanzir edercesine keyfiyeti tabiîliğinden çıkarmak hoşa gitmez. Hüner, tavsife tabiîlik içinde bir şa'şaa vermekdir. Bir pencere camını Güneşden daha ziyâdar göstermeğe kalkışmak ayıbdır. Nâbî'nin :

Ayasofya hod o u'cûbe-i dehr
Kubbesi sâmin-i ecrâm-i sipihr

beytindeki kubbe ile Nef'î'nin :

Nedir o kasr-i muallâ kenâr-i deryâda
Ki aks-i kubbesi olmuş nazîre-i gerdûn

beytindeki kubbe aksine bakacak olsak ne letâfet görebiliriz?

Eski edebî eserlerimiz içinde fena tavsîf için misâl ne kadar çok ise iyi tavsîf için misâl o derece azdır. Bunun sebebi eski edîblerimizin işi tabiîlikten çıkarmayı bir büyük mârifet addetmiş olmalarıdır... Tavsîfâtda zâid tafsilâtdan sakınmakla berâber lüzûmu kadar îzâhât vermeğe itinâ edilmelidir. Tavsîf bir sûretde olmalı ki muktezâ-yi hâle nazaran anda ne ziyâde, ne de noksân görülmeli. Bir takım zevâidi müştemil tavsîfât, fena yazılmış romanlarda pek çok bulunur. Buvalo (Boileau)'nun dediği gibi bir kâşâne tavsîfinde kırk sahife yazı okunmaz...»

Evet, tavsîf ve tasvîrde his ve hayâlin yardımından istifâde etmek lâzım olmakla berâber tehassüs ve tehayyülde tabiîlikden büsbütün ayrılmamak da elzemdir.

Bizim eski edibler, mübâlegayı esâs itibâr ederek eski zamanlardan beri tavsîf yaparlardı. Fransızların 17. asırdaki Klâsik şâir ve muharrirleri ise tasvîre ehemmiyyet vermemişlerdi. Garb edebiyatında tasvîrin ehemmiyyet alması Romantiklerle başlar. Bizim Kemâl, Ekrem, Hâmid Beyler gibi Tanzîmât üstâdlarının eserlerinde «Çamlıca, Gelibolu, Midilli» tasvîrleri gibi parlak tavsîfât bulunması, Romantizmin te'sîridir.

TAZMÎN : (تضمين) Başka bir şâirin bir mısraını, yâhut bir beytini söz arasında îrâd etmekdir. Meselâ Muhyiddin Râif Bey'in bir gazeline yazdığım nazîrede o gazelin bir mısrâını şöyle tazmin etmişdim :

En benim genc-i hüsn olan şûhum
Sana bî-kayd-i ihtiyâr imişim
Ömrümü çiğnemişken, ezmişken
Yine râhında hâk-sâr imişim
Hâk-sâr etdiğin bu sîne diyor :
«Basmayın hâk-i pây-i yâr imişim.»

Şu gazelde de Adliye memurlarından Ni'met Bey'in bir mısrâı ile Fuzûlî'nin bir mısrâı tazmîn edilmişdir :

Nisyâna atıb içdiği ândı yine kalbim
Bilmez gibi aşkı ona kandı yine kalbim
«Aşk âfet-i cân olduğu mâlûm»u iken âh
Bilmem ne ümîd etdi, ne sandı yine kalbim

Kâbûsa tutuldu sanırım tâli'-l nâim
Sevdâ helecâniyle usandı yine kalbim
Bir zülfe dil-âşüfte olub oldu perîşân
Cem'iyyet-i hâtırdan usandı yine kalbim
Esmer güzeli bir meleğe etdi perestiş
Feyzân-i mahabbetle bulandı yine kalbim
Aşkın hedef-i tîri olub safha-i sînem
Bir zahm-i dem-âlûd ile yandı yine kalbim
Tâhir, olayım nâle-i Ni'met ile dem-sâz
«Bir âteş-i dilsûz ile yandı yine kalbim»

Beyt tazmînine gelince: Zamanı şâirlerinden ancak Sabrî'nin bir mısrâını beğenmiş ve onu:

Zamânında Bi-hamdillah be-kavl-i Sabrî-i şâkir
«Giribân-i felek mehcûr-i dest-i âh-ı şekvâdır»

sûretinde tazmin eylemiş olan Nef'î bâzı mazmûnlarından bile istifâde etdiği Bâkî'nin bir beytine de şu suretle tazmînde bulunmuşdur:

Bu mahalde aceb evsâfına çesbân görünür
N'ola bu beytini Bâkî'nin edersem tazmîn
«Def'-i Ye'cûc-i gama eşiğidir sedd-i sedîd»
«Men'-i ceyş-i eleme dergehidir hasn-i hasîn.»

Nedim de bir kasidesinde Râsih'in bir beytini:

Râsih'in bu beytini tazmin edîb kilk-i Nedîm
Nukl sundu içdiğim sehbâ-yi irfân üstüne
«Süzme çeşmin gelmesin müjgân müjgân üstüne»
«Vurma zahm-i sîneme peykân peykân üstüne.»

şeklinde tazmîn etmişdir. Misâllerden de anlaşılmışdır ki tazmin edilen mısrâ', yâhut beytin kailine işâret edilmek şartdır.

TEACCÜB: (تعجب) Meânî tâbîrlerindendir. (bk. İnşâ)

TEBEİYYE: (تبعيه) Beyân tâbîrlerinden ve istiâre nevi'lerindendir. Fi'l, fer'-i fi'l ve harf ile yapılan istiârelere verilir bir sıfatdır. (bk. İstiâre)

TEBLİĞ: (تبليغ) Mübâlâğanın makbûl olan birînci derecesidir. (bk. Mübâlâğa)

TECÂHÜL-İ ÂRİF: (تجاهل عارف) Bilen bir kimsenin bilmez gibi davranması demekdir. Bedî' san'atlerindendir. Bir nükte gözetilerek bilmiyormuş ve anlamamış gibi söz söylemeğe derler. Buna yalnız «tecâhül», «tecâhül-i ârifâne» ve «mâlûmun li-nüktetin gayr-i mâlûm mesâkına sevkı» ismini de verirler. Fakat en meşhûru «Tecâhül-i ârif»-dir. Şeyh Galib:

Gel ârif ol ki mârifet olsun tecâhülün

mısrâiyle tecâhül-i ârif san'atini ârifâne bir şekilde târîf etmişdir.

Tecâhül-i ârifde bir nükte kasd edilmiş olması şartdır. Bu nükteyi «tenşît», «tevbîh», «tehayyür», «tedellüh» diye dörde taksim ederler.

Tenşît: Neş'elendirmek demekdir. Nâcî der ki:

«Abbâsî Halîfelerinden Mansûr, vefât eden amcası kızının defn olunması için hazırlanan kabrin kenârına gelerek cenazenin vürûduna intizâren kemal-i hüzn ile oturduğu esnâda Arabların meşhûr zarîflerinden şâir Ebû-Delâme huzurunda bulunuyordu. Aldığı emir üzerine o da bir tarafa oturdu. Halîfe kabri göstererek dedi ki: — Yâ Ebâ-Delâme, burası için ne hazırladın?.. Şâir şu cevâbı verdi: — Halîfenin amcası kızını!

Bu cevap, Mansûr'u gülmeğe mecbûr etmişdir. Fıkranın gelişinden anlaşıldığı vechile Halîfenin «Burası için ne hazırladın?» demekden maksadı «Âkıbet terk-i hayât ile kabre girdiğin zaman işine yarayacak sâlih amellerin var mı?» demek olduğu şâirce mâlûm bulunduğu hâlde müşârünaleyh tensît kasdiyle tecâhül ederek yukarıki cevâbı vermişdir.

Tevbîh: Tekdir mânâsınadır. Dersini bilmeyen talebeye muallimin:

— Yine mi çalışmadın, demesi gibi.

Üdebâdan Rûşen Eşref Bey, erbâb-i kalemden bâzılarına edebî bâzı sualler îrâd ettiği («Diyorlar ki» adlı eserindeki röportajları topladığı) sırada Süleyman Nazif merhûma da:

— Şinâsî mektebi hakkındaki fikriniz nedir? diye sormuş. Süleyman Nazif:

— Mektebi mi? Ben böyle bir şey bilmiyorum azizim. Benim işitdiğime göre onun Bâb-i-Âlî karşısında güzel bir matbaası varmış. Çıkardığı bâzı kitabları da gördüm. Ezcümle sâhibinin dîvânçesi. Şinâsî'nin vefâtından sonra bu matbaayı Mısırlı Mustafa Fâzıl Paşa satın alarak Ebuzziyâ merhûma hediye etmiş. Şimdiki Sabah matbaasının bunun enkazından vücûda geldiğini söyliyorlar. Şinâsî'nin matbaasından başka mektebi olub olmadığını bilmiyorum. Hangi semtdedir?» diye bir tecâhül yapmış.

Süleyman Nazif iyi fransızca bildiği için soranın «mekteb» demekden maksadının Frenklerin «Ecole littéraire» yâni «edebî

meslek» demek olduğunu anlamışdı. Fakat o frenkçe tâbîri «mekteb» diye terceme etmek doğru olamayacağı için tevbih (azarlama) nüktesiyle «öyle bir şey bilmiyorum» demişdi.

Benim bir gazelimdeki:

Cevr-i gerdûn yıkmada zâten dil-i efkendemi
Âh ey hâtır-nevâzım, şimdi artık sen de mi?
Göz yaşı fâş eylediyse mâcerâ-yi aşkımı
Göz mü mücrim, yoksa insâf et kabahat bende mi?

beyitlerinde de böyle bir tevbîh nüktesi vardır.

Tehayyür: Şaşmak demekdir. Bir şey hakkında fevkalâde hayret maksadiyle de o şey için bilmiyormuş gibi davranılır. Şu gazelde olduğu gibi:

Âteş içinde cevr ile göster de sînemi
Seyr et nasıl köpürmede aşkın cehennemi
Hem-râh olub enînime eyler fezâda seyr
Söndürmeden o nârı, gözün gamlı şebnemi
Bilmem onun savurduğu dûd-i siyeh midir
Âfâkını ihâta eden leyl-i mâtemi?
Kasvet verir karanlığı rûh-i tehassüse
Yok mu bu leyl-i muzlimin encâm-i hurremi
Ey çihresi cihân-i dilin mihr-i enveri
Tâli' olub da nûra büründür bu âlemi
Artık yetişdi leyle-i yeldâ-yi fîrkatin
Göster, doğub da Tâhir'e subh-i mücessemi

Tedellüh: Aşkın şiddetinden şaşkın olmak demekdir. Leylâ'nın gelib Mecnûn'a nevâzişde bulunduğunu, Mecnûn'un ise sevdâ şaşkını olmasından onu tanımadığını, hattâ «Leylâ benim» ta'rîfine mukabil «Leylâ sen isen ben kimim?» Demiş olduğunu hikâye için Fuzûlî'nin yazdığı:

Ger ben, ben isem nesin sen ey yâr
V'er sen, sen isen neyim men-i zâr

beytinde olduğu gibi.

Medh ve zemde mübâlega: Bu iki mevki'de de medh veya zemmedilenin hakîkati bilindiği hâlde bilinmiyormuş gibi davranılmasıdır. Yenişehirli Avni Bey'in Kubbe-i Hadrâ, yâni Türbe-i Mevlânâ vasfındaki garrâ kasîdesinin:

Bârgâh-ı âsman mı, Kubbe-i Hadrâ mıdır
Yâ fezâ-yi lâ-mekânda çetr-i «ev ednâ» mıdır
Şeş cihetden rûz ü şeb Kerrûbiyân eyler tavâf
Mescid-i Aksâ mıdır, yâ Ka'be-i Ülyâ mıdır
Sâhasında rûşenâ kandîller mi berk uran
Yâ nücûm-i asmân-i âlem-i mânâ mıdır
Başka bir âlem mi îcâd eylemiş sun'-i ezel
Yâ muallâ hâbgâh-i Hazret-i Mollâ mıdır...

beyitleriyle:

Eskiden tahrir edermiş millete ehl-i kalem
Şânını milliyyetin ilâ için şah-nâmeler
Şimdi de ehl-i kalemden addedenler kendini
Memleket evlâdına yazmakdadır bâh-nâmeler
İtilâ mı eyledik, düşdük mü? Farkı anlayın
Anlayın da hâl-i izmihlâle artık ağlayın

kıt'asında olduğu gibi.

TECDÎD-İ MATLA': (تجديد مطلع) Kasîdenin beytleri arasında iki mısrâı da kafiyeli bir beyt bulundurmak, âdetâ yeni bir matla' yazmak demekdir. (bk. Kasîde)

TECRÎD: (تجريد) Bedî' tâbîrlerindendir. Bir şâirin kendini mücerred bir şahıs farz ederek ona hitâb etmesidir. Bunu evvelâ «hitâbî» ve «gayr-i hitâbî» nâmiyle ikiye ayırırlar. Tecrîd-i hitâbî de «mahz» ve «gayr-i mahz» olmak üzere iki kısımdır.

Tecrîd-i hitâbî-i mahz: Başka bir şahs veya şeye hitâb edib kendini kasd etmekdir:

Ey altmışına sâl-i hayâtın eren âdem
Altmış senelik ömrün elinde nesi kaldı
Gaflet mi, tegafül mü nedir? Neyse uyan bak
Bîhûde güzâr eylemesin müddet azaldı

kıt'asındaki hitâbım gibi.

Tecrîd-i hitâbî-i gayr-i mahz: Bir şâirin ismiyle, yâhut «gönül», «ey dil» gibi bir kelime ile kendine hitâb etmesidir:

Belki de kıymet-şinâs ahlâfdan tekrîmler
Kabrimin üstünde ey Tâhir, açıb da per, uçar

ve:

Gönül, günâha nedâmet zamanı gelmedi mi?
Nedemle Hakka inâbet zamanı gelmedi mi?

beytleriyle Hoca Neş'et'in:

Hâk-i pâyine revân ol, yürü hâlim arz et

Ey dil-i zâr, edeyim eşk ile hem-râh seni
beytinde olduğu gibi.

Tecrîd-i gayr-i hıtâbî: Şâirin kendini mücerred bir şahs farz etmesi, lâkin ona hıtâb etmemesidir:

Günâhı çoksa da Tâhir, dahîl-i afvindir
İlâhî, merhamet et ihtiyâr hâlinde
beytinde olduğu gibi.

TECNÎS: (تجنيس) Cinâs yapmak demekdir. (bk. Cinâs)

TECRÎD: (تجريد) Noktasız harflerden terekküb eden kelimelerle yazı yazmak san'atidir. Buna «hazf» de derler. (bk. Hazf)

TEDBÎC: (تدبيج) bk. Tıbâk.

TEDELLÜH: (تدله) bk. Tecâhül-i ârif.

TEDRÎC: (تدريج) Bedî' tâbîrlerindendir. «Tensik» san'atinin diğer adıdır. Recâîzâde, bu san'ati Ta'lim-i Edebiyat'ında şöyle târif eder:

«Bu, bir nevi' mecazdır ki anınla müellif hayâlden hayâle, fikirden fikire derece derece çıkarak veya inerek istediği noktaya vâsıl olur. Tedrîcde — gerek çıkmak ve gerek inmek suretiyle olsun — kelimelerin ma'nen hükm ve kuvvetler sırasiyle yekdiğerinden zâid veya nâkıs olması lâzımdır.

Tedrîc-i sâid'in misâli:

Târık ibnü Ziyâd nefer değil, serdâr değil, bir ordu idi, bir kal'a idi... Târık ibnü Ziyâd, ordu da değil, kal'a da değil, bir iklim idi. — Abdülhak Hâmid — Târık.

Tedrîc-i hâbit'in misâli ise (Cezmî) den aldığımız şu fıkradır:

«... Tarafeynden top ve tüfek sadâsı kesildi. İki asker mızrak mızrağa, kılıç kılıca, hançer hançere, boğaz boğaza uğraşmağa başladı.. — Kemâl.»

Recâîzâde'nin «Tedrîc-i hâbit» tâbîrine — âhengsizliği dolayısiyle — itirâz edilmişdir. Vâkıa «tensîk-i inhitâtî» yâhut «tedrîc-i inhitâtî» kulağa daha âhenkli gelir.

Bir de Ekrem Bey'in «tedrîc-i hâbit» misâli olmak üzere Cezmî'den aldığı fıkra, târîfine muvâfık değildir. Ta'lîm-i Edebiyat müellifi, iki asker arasındaki mesâfenin gitdikce azaldığına bakarak «tedrîc-i hâbit» olduğuna hükm etmiş. Fakat dikkat edilirse görülür ki, mesâfenin azalması, çarpışmanın çoğaldığını ve muhârebenin şiddet bulduğunu göstermekdedir. Bu itibâr ile ibârede pek parlak bir «tensik-i irtikaî» vardır. (bk. Tensîk)

TEDVÎR: (تدوير) Akis nevi'lerindendir. Bir mısrâdaki kelimelerin yerini değişdirmekle veznin ve mânânın bozulmamasıdır. Meşhûr:

«Semen geldi Recâyî'ye bu mahbesde oturmakdan»
mısrâında olduğu gibi. (bk. Akis)

TEFENNÜN FİL-İBÂRE: (تفنن فى العباره) Bir def'a söylenilmiş olan bir sözü, ikinci def'a söylemek lâzım gelince «tekrâr»a düşmemek için başka türlü ifâde etmek demekdir. Meselâ Muallim Nâcî merhum «Ninni» serlevhasiyle yazdığı bir manzûmede bir hemşire lisânından küçük kız kardeşine:

Hâher, uyu artık, eyle ârâm
El işleri çokcadır bu akşam
diye hitâb eder. İkinci hitâbında ise yine «hâher» diye bir tekrâr yapmamak için:

Ben olmasam ey nihâl-i gül-bîz
Gehvâreni kim ederdi tehzîz
der. İşte bu, bir «tefennün fil-ibâre»dir.

TEFRÎK: (تفريق) İki şey arasındaki farkı göstermektir ki bundan maksad birinin tefevvukunu anlatmaktır.

Ruhunla mihr-i âlem-tâba kimdir söyleyen, birdir
O ecsama, senin ruhsârın ervâha müessirdir.
beytinde sevgilinin yanağı ile Güneş arasındaki fark gösterilmiş ve Güneş yalnız cisimlere te'sir ederken yarin yanağının rûhlara müessir olduğu söylenilerek onun tefevvuku anlatılmıştır.

Cem'ma'-at-tefrîk ise iki şey'i bir hüküm altına aldıktan sonra tefrik etmektir. Nâbî'nin:

Binâ-yi intizâm-ı din ü dünyâya edib âlet
Zebâna nutk vermiş, gûşa vermiş kuvvet-i ısga
beytinde olduğu gibi. Nâbî diyor ki: Allâh, din ve dünyanın intizâmına dil ile kulağı âlet kılmış; dile söylemek, kulağa da dinlemek hassasını vermiştir. İşte burada dil ile kulağın din ve dünya intizâmına âlet olmaları cem'dir. Fakat birinin söylemek, di-

ğerinin dinlemek hassasiyle ayrılmaları tefriktir. İkisinin birleşmesi ise cem'ma'-at-tefrîk san'atidir.

TEFRİT : (تفريط) İfrâtın zıddıdır ki bir şeyin hakkını vermemek demekdir. Sünbülzâde'nin meşhur :

İtibâr eyleme pek Hendeseye
Düşme ol dâire-i vesveseye

beytindeki tavsiyesi gibi.

TEGAZZÜL : (تغزل) Gazel yazmak demekdir ki ya ayrıca, yâhut kaside içinde olur. (bk. Kasîde)

TEHALLÜS : (تخلص) Mahlâs almak, adından başka bir isim kullanmak demekdir. O isme (Mahlas) denilir. Eskiden üstadlar tarafından verilirdi. Nitekim Hoca Neş'et'in asıl adı «Süleyman» idi. Muallimi bulunan Dâyezâde Hoca Cûdî Efendi :

Çünki ilm ü hünere etdin edeble rağbet
Daimâ sâhib-i irfân ile eyle sohbet
Gayret-i tıyneti sarf et eser-i eslâfa
Mahlas-i mârifetin ola cihânda «Neş'et»

kıt'asiyle ona «Neş'et» mahlasını vermişdi. Hoca Neş'et de talebesi için böyle mahlasnâmeler yazmış, ez cümle Şeyh Galib'e :

Mahlâs-i mârifetin ola cihânda Es'ad

demişdir. Şeyh Galib, Es'ad mahlâsını bir müddet kullanmış ise de muâsırı bulunan Es'ad'lerden temâyüz için sonraları bırakmışdı. Nâmık Kemâl Bey'e «Nâmık» mahlâsını Müşir Bursalı Eşref Paşa vermiş, bir de mahlâsnâme yazmışdı ki :

Hafîd-i ekremi Abdüllâtîf Pâşâ'nın
Kemâl bey ki mücessem kemâldir tahkîk
Kabul kıldı tevâzu'la nutk-i nâçîzim
Edince zâtına «Nâmık» tehallüsün teşvîk

beyitleri ondandır. Asıl ismi «Ömer» olan Muallim Nâci Efendi, mahlâsını «Muhayyelât-i Aziz Efendi» ismindeki eserin Nâcî billâh ve Şâhiduhu» ünvanlı bir masalından almışdı. Kendi der ki :

«... Şu hikâyeyi okuduğum vakit mevhûmâtdan olduğu için o kadar takdîr etmemiş olduğum hâlde «Nâcî» nâmını pek beğenerek bunu o saat kendime mahlas edinmiş idim. Şâyân-i dikkat değil midir ki mahlâsım dahi bende bir üstâd-i sühanin yâdigârı olmak üzere bulunmuyor, kendi yâdigâr-i şebâbım, eser-i makbûl-i intihâbım olarak duruyor. O sırada inşâd eylediğim bir gazelin nihâyetinde bu hakikati şu suretle göstermiş idim :

Gerçi Nâcî bir sühan-pîrâya şâgird olmadı
Lîk nazm-i dil-keşi hakka ki üstâdânedir.»

Bir de «Hüsn-i tehallüs» vardır ki şâir, mahlâsının lâfzından ziyâde mânâsını kasd ederek eserinde îrâd etmesidir. Bir na'timin maktaı olan :

Kalb-i Tâhirden demâdem yükselen bânk-i salât
Vârid olsun Ravza-i Arş-âsitânın üstüne

beytindeki «kalb-i tâhir» gibi ki «Tâhirin kalbi» mânâsından ziyâde «tâhir bir kalb» meâli kasd edilmişdir.

Tehallüs, yâhut hüsn-i tehallüs, mukaddimeden bir münâsebetle maksada geçmek mânâsını da ifâde eder. Eskilerin yapdığı gibi doğrudan doğruya maksada girmeğe «iktidâb» denilir.

TEHAYYÜR : (تحير) bk. Tecâhül-i ârif.

TEHEKKÜM : (تهكم) Ta'rizin ağır ve acı olan kısmıdır. (bk. Telvîhât)

TEHZİL : (تهزيل) Bedî' tâbirlerindendir. Ciddî bir esere lâtîfe tarzında nazîre yazmakdır. İran şâirlerinden bu vâdide en ziyâde şöhret alan Büshâk-i Şirâzî'dir. Hemşehrîleri «Sa'dî» ile «Hâfız»ın eserlerini yemek medhine dâir yazılarla tehzil ederdi. Hâfız, onu Şeyh Ni'metullâh'a şikâyet etmiş, Şeyhin süâline karşı Büshak da : «Hâfız ve emsâli şâirler güzelleri medh ediyorlar, muhlisiniz de ni'metullâhı.» cevâbiyle zarâfet göstermişdi.

Hezl maddesinde de görüldüğü vechile bizim eski şâirlerden Mürekkebci Havâyî ile müverrih Sürûrî tehzîl ile nâm almışlardı. Muallim Nâci der ki :

«Tehzil, dâire-i edebden çıkılmamak şartiyle letâif-i edebiyeden mâdud olur. Bu yolda eslâf içinde en ziyâde meşhûr olanlardan biri Mürekkebci Havayî'dir ki, bâzı tehzilâtı asıllarıyle birlikde ber-vech-i âtî îrâd olunur :

Derd-i serden nice âzâd olur ol tâife kim
Bâde nûş eyleyecek yerde hoşâb isterler
Sen hemen dildeki nakş-i hevesi mahv eyle
Senden ey hâce ne defter, ne kitab isterler

Nâbî

Sancıdan kışda nice kurtulur ol tâife kim
Çorba nûş eyleyecek yerde hoşâf isterler
Sen hemen kışda çarıksız koma şâgirdleri
Senden ey usta ne kalçın ne çorâb isterler

Havâyî

Dağıtdın hâb-i nâz-ı yâri ey feryâd, neylersin?
Edib seyrân-gehim yekser harâb-âbâd, neylersin?

Şeyh-ül-İslâm Bahâyî

Dağıtdın arpa vü buğdayımı ey bâd, neylersin?
Edib hırmen-gehim yekser hârâb-âbâd, neylersin?

Havâyî

Yine eskilerden Enderûnlu Vâsıf'ın da bu yolda sözleri vardır. Meselâ; Nedim'in:

Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzülmüş şîşeden ruhsâr-i âl olmuş sana

gazelini Musâhib Hâtif Efendi'yi muhâtab addederek bu bayağı tehzili yapmışdı:

Kırmızı aşı boyası rûy-i âl olmuş sana
Ekşiyib bakkalda pekmez sonra bâl olmuş sana
Ağarıb kabı, dökülmüş zağra sanma Hâtifâ
Sen bir uncu beygiri, kürkün çuvâl olmuş sana...

Âsâr-i âcizânemden olan aşağıki manzûme de Nedim'in:

Bak Sitanbul'un şu Sa'-dâbâd-i nev-bünyânına
Âdemin canlar katar âb ü havâsı cânına

matla'lı kasîdesinin tehzilidir:

Bak Sitanbul'un şu yolsuz köhne At meydânına
Girdibâdı âdemin kum doldurur çeşmânına
Su değil, hattâ tehassürle serâba can verir
Vâdi-i hevlinde insân gelse rihlet ânına
Def'-i hâcet belki mümkindir atşdan, Zâbıta
Tahta perde çekmese Almanya şadırvânına
Kum boşaltan, taş döken merkeb katarı arz eder
Bir şebâhet deşt-i Âzerbâycân kervânına
Altı ayda arpa mikdarı yapıldı kaldırım
Âferin âzâ-yi şehrin himmet-i umrânına
Bak o himmet sâyesinde beldemiz gayet temiz
Sûk u bâzârı müşâbih bir bekâr yorganına
İmrenib yangın dahi tathîr ü fa'âliyyete
Cümleten mikrobların âteş bırakdı cânına
Hastalık gelsin de yer bulsun, otursun bâdemâ
Sağlık olmuşken yabancı arsa-i sûzânına...

TEKABÜL yâhut **MUKABELE:** (تقابل مقابل) Bedî' san'atlerindendir. Biribirine ya tenâsüb, yâhut tezâd dolâyısiyle mütevâfık mânâların zikrinden sonra sırasiyle o mânâların mukabillerini irâd etmekdir.

Dilde safâ-yi aşkın, dîde gamınla pür-nem
Bir evde ayş ü şâdî, bir evde ye's ü mâtem

beytindeki «dilde safâ-yi aşkın»a mukabil «bir evde ayş ü şâdî», «dîde gamınla pürnem»e mukabil de «bir evde ye's ü mâtem» cümlelerinin getirilmesi gibi.

TEKELLÜM-İ SÂMİT, yâhud **TEKELLÜM-İ RÛH:** (تكلم صامت تكلم روح) Şâirin kendini ölmüş fark ederek söylemesidir. O tarzdaki yazılara da «Kelâm-i sâmit» ve «Kelâm-i rûh» derler. Fuzûlî'nin:

Ben hod öldüm, ey türâbımdan olan sâgar, müdâm
Rindler bezmin gezib bir bir yetür benden niyâz

Nâcî'nin:

Bir şehîd-i dem-hurûşânım ki gûş-i cânıma
Rûh-i Yahyâ'dan gelir âvâz-ı istihsan henuz

Abd-i âcizin:

Bâri gel kabrimi seyr et ki perîşân hâki
Seni dâim sevecek bir yüreğin toprağıdır

beyitlerinde olduğu gibi.

Birinin mezar taşına kitâbe olmak, yâhud başkasının kabirtaşına hakk edilmek üzere onun lisânından bir şâirin yazdığı manzûmeler de «Tekellüm-i rûh» kabîlindendir. Muharrir-i hakîrin:

Eli boş gidilmez gidilen yere
Rabbim, boş gelmedim ben, suç getirdim
Dağlar çekemezken o ağır yükü
İki kat sırtımla pek güç getirdim

kıt'asiyle Nâcî'nin «Levh-i mezâr-i şâir» ünvânlı:

Oldu can hem-bezm-i cânân, dinlemem sussun cihân

Gûş-i cânım dinlesin, ârâm-i cânım söylesin
Bir zaman ben söyledim, kim bildi? Bundan böyle de
Gönlümün hâlin yıkılmış hânümânım söylesin
Meşhedim mahşer kesilmiş, bende yok sözden eser
Kıssa-i rengînimi hûn-i revânım söylesin
Ben nihân oldumsa âsârım nihân olmaz, durur
Şânımı ahlâfa sîyt-i câvidânım söylesin
Bir zamân olsun bana levh-i mezârım tercemân
Ben yoruldum söylemekden tercemânım söylesin

manzûmesinde olduğu gibi.

TE'KÎD-ÜL-MEDH BÎ-MÂ-YÜŞBİH-ÜZ-ZEM (تأكيد المدح بما يشبه الذم) Birini zem ediyormuş gibi görünerek medh etmekdir.

TE'KÎD-ÜZ-ZEM BÎ-MÂ-YÜŞBİH-ÜL-MEDH (تأكيد الذم بما يشبه المدح) Birini medh ediyormuş gibi görünerek zem etmekdir. İkisi de «istidrâk» envâındandır. (bk. İstidrâk)

Bunlardan birincisi zemme benzer medh, ikincisi medhe benzer zem demekdir. Çalışkan bir çocuk için: «Durub dinlendiği yok. Gece, gündüz kitabdan başını kaldırmıyor.» denilmesi birincisine, haylaz bir çocuk için de «O kadar intizama meraklı ki sayfaları dağılmasın diye kitablarının kenarlarını kesmiyor.» denilmesi ikincisine misâl olabilir. Rus-Japon muhârebesinde Moskof donanmasının mağlûb olması dolâyısiyle yazdığım:

Sanmayın ki iktisâb-i galibiyyetle Togo
Rus donanmasın serâpâ gark u tenkîl eyledi
Olmayınca nef'i fevk-al-bahre, kesb-i şân içün
Şark filosun Rusya taht-el-bahre tebdîl eyledi

kıt'ası Japonlar için zemme benzer medhi, Ruslar için de medhe benzer zemmi hâvidir.

TEKRÂR: (تكرار) Bir sözün bir ibârede lüzûmu olmadığı hâlde tekrâr edilmesidir. **Nâbî'nin**:

Hüsn-i tâbîr verir mâniya hüsn-i dîger
Şevket-i hüsne çok imdâdı olur üslûbun

beytindeki «hüsn» kelimesinin tekrarı gibi.

Bu tâbîr eskiden «kesret-i tekrar» şeklinde kullanılırdı. Fakat «tekrâr»da zâten kesret mânâsı olduğu için ben, «kesret-i tekrâr» demeyi haşivli ve lüzumsuz buluyorum. Bir de «Tekrîr» vardır ki, sözü kuvvetlendirmek, ifâdeye şiddet vermek için yapılan tekrardır. Ali Cânib Bey'in:

Her zulmü, kahrı boğmağa bir parça kan yeter
Ey Şark uyan yeter, ey Şark uyan yeter

beytinin ikinci mısrâında yapılan tekrarlama gibi.

Tekrar, sözün fasâhatini bozduğu hâlde tekrîr, bilâkis mânâya kuvvet ve söze kıymet verir.

TELFÎK: (تلفيق) «Tenâsüb»ün diğer adı. (bk. Tenâsüb)

TE'LÎF: (تأليف) Lügatde «alışdırmak, imtizac ettirmek», «bir şeyin sayısını bine çıkarmak» demekdir. Bu itibârla kitab yazmak, eser kaleme almak mânâsında kullanılır. «Ta'lîm-i Edebiyat'ı Recâîzâde te'lif etmişdir.» ibâresinde olduğu gibi. Müellifin, bahisleri biribirine ısındırmak suretiyle kitabına derc etmesi ve eserinde birçok mâlûmat vermesi, kitab yazmaya «te'lif» denilmesine sebeb olsa gerekdir.

Te'lif: bir de ibârenin tertibi mânâsına gelir ki, sözün bozukluğuna «za'f-ı te'lîf», yâhut «fesâd-i te'lîf» derler.

Nâcî, Mecmûa-i Muallim'de:

«Te'lîf denilen şeyde «kuvvet», «za'f» ve «fesâd»dan ibâret olmak üzere üç keyfiyet tasavvur olunur. Fasîh kelimelerden mürekkeb olan kelâmda fasâhat, ancak «kuvvet-i te'lîf» ile kaim olur. Bu kuvvet ise «Tenâfür-i kelimât», «tetâbu'-ı izâfât», «kesret-i tekrâr», «za'f-i te'lîf», «ta'kîd» ârızalarının yok edilmesiyle husûle gelir. Fesâd-i te'lîf — ki râbıtsızlık diye târif olunabilir — hakîkatde za'f-i te'lîfden başka en âdî bir fenalıkdır. Âsâr-ı eslâfda buna da çokca tesâdüf olunur. Meselâ Mütercim Âsım'ın: «Cühâ dedi ki anın vech-i esheli vardır. Bu şahsı deryaya ilka edelim. Eğer dibine çöküb gider ise «Benû-Râsib»dendir ve eğer yüzüne çıkarsa «Benû-Tafâve»dendir deyu

ta'lîm-i tarîk eylediği bâis-i hande-i cemâat olmuşdur...» fıkrasında za'f-i te'lif buluruz. Yine müşarünileyhin: «... Derhâl Fusûsu ve şürûhunu ihzâr ve müracaat ve vâkıf-i keyfiyyet olduklarında sükût ile gûya ki şâbâş-i mahmidet oldular...» ibâresinde ise fesâd-i te'lîf görürüz.

Fesâd-i te'lîfi müştemil sözler za'f-i te'lif misâllerinden addolunmamak iktiza ederse de — teksîr-i aksamdan ihtirâz ile berâber beyinlerindeki münâsebete mebnî bu iki hâlin bir nâm ile yâd olunması tecvîz edilmişdir. Maamâfîh fesâd-i te'lîfe «za'f-i te'lîf» denilmekle za'f-i te'lîfe de «fesâd-i te'lîf» denilmek lâzım gelmez.» der.

Nâcî'nin şu târifine göre sözün te'lîfinde «kuvvetli», «zaîf» ve «bozuk» olmak üzere üç keyfiyyet bulunuyor. Sonra nevi'lerin çoğalmaması için fesâd-i te'lîfe de za'f-i te'lîf denilmiş ve pek iyi edilmiştir.

Za'f-i te'lîf: Başlıca şu dört sebebden olur: Zikr, hazf, takdîm, te'hîr.

Z i k r : Söylenilmeyecek sözün söylenilmesi demekdir. Nâcî'nin Mütercim Âsım'dan nakl ettiği ibâredeki «dedi ki...» kelimesinin îrâdı gibi. O kelime getirilmeyib de «Cühâ... deyu ta'lîm-i tarîk eyledi...» tarzında söylenilmiş olsaydı za'f-ı te'lif yapılmamış olurdu.

H a z f : Söylenilecek sözün söylenilmemesidir. Yine Nâcî'nin Âsım'dan aldığı ikinci ibârede lüzûmu olan bâzı kelimelerin zikr edilmeyişi sözde za'f husûle getirmişdir. O ibârenin meselâ: «Derhâl Fusûs ve şürûhunu ihzâr ve müracaat ile vâkıf-i keyfiyyet olduklarında sükût ile gûyâ ki kail-i şâbâş ü mahmidet oldular...» şeklinde olması îcâb ederdi.

T a k d i m v e t e ' h î r : Evvel söylenilecek sözün geri bırakılması, sonra söylenilecek olanın evvelâ söylenilmesidir.

«Ahmed en çalışkanıdır sınıfın.» ibâresinde olduğu gibi ki «sınıf» te'hîr, «en çalışkanıdır» takdîm edilmişdir. Bunun doğrusu: «Ahmed, sınıfın en çalışkanıdır.» şeklinde olacağını türkçe söyleyen çocuklar bilebilir (*).

(*) Burada bir noktaya dokunmak isterim:

Olgun ve kâmil Üstâd T â h i r -ül-M e v l e v î Bey merhûm, «Ahmed en çalışkanıdır sınıfın.» cümle-i mâyûbesinde, elbette isâbetli bir görüşle «Fesâd-i te'lîf» kusûru bulup ortaya koymuştur. İnsân, şuna nasıl üzülmesin ki Rahmetlinin Türkçe'ye olan ilmî vukuf ve hâkimiyyeti, fıtrî mahabbet ve hürmeti, tabiî sahâbet ve riâyeti sebebiyle dün kusûr saydığı husûsu bugün, dilimizi çığırından çıkaran, âdetâ tahrîb eden bir zümre, devrik cümle, daha doğrusu çarpık cümle sar'asiyle, hem de ısrârla, inâdla, kim bilir, hangi maksadla, bir hünermiş gibi yayıp durmakta, gazeteler, dergiler, radyolar ve televizyonda spikerler, konuşmacılar, hattâ bâzı resmî ağızlar ve kalemler... buna destek olmaktadır. Câmi'lerimizde bir kısım genç ve yaşlı Hatîb ve Vâizlerimiz de bu yarışa katılmayı, yaranma değilse bile, hoş görünme hevesiyle gerekli sanmaktadırlar.

Dilimizin cümle kuruluşu ve ifâde yapısı, hiç bir dille mukayese edilemiyecek kadar sağlamken, düzenli ve tertîbli iken, bu sağlamlık, bu düzen ve tertîb, Batılı Dil Âlimlerini imrendirirken, hayretde bırakırken şimdi, karma-karışık ve cidden acınacak hâle sokulmuş, netîcede bir ifâde ve üslûb kargaşalığı hâsıl olmuştur.

Dünyâda hiç bir millet, kendi diline, böylesine el uzatılmasına, moloz karıştırılmasına kayıdsız kalmamıştır. Meselâ: Arabcada başka mânâsı olan ve bize tapulanmış bulunan «Mekteb» atılmış, Fransızcanın «école»üne benzesin diye «Okul» alınmıştır. (Türk Dil Kurumu'nda bir aralık uzman olarak çalışırken bu işin fişini bulmuş, fişte Suûd Kemâl Yetkin'in babası Şeyh Safvet Efendi'den naklen Urfa'da «Mekteb» yerine «Okula» dendiği kaydını görünce o zamân henüz sağ olan ve vaktiyle kulağıma ezân okuyup adımı koyan ve babamla berâber İstanbul Meclisinde yıllarca Meb'ûsluk eden o zâta gitmiş, keyfiyyeti hikâye etmişdim. Merhûm Safvet Efendi, «Ben, böyle bir şey söylemiş değilim. Hem nasıl söyliyebilirim?» demişti. Bunun üzerine, fişte imzâsı bulunan Besim Atalay'dan işin aslını sormuş, «Bunu ben, günün îcâblarına uyarak uydurmuşdum.» cevâbiyle hayretlere boğulmuştum.)

Evet, şiirler dışında, bâzı mânâ incelik-

leri, cümle kuruluşunda ve ifâde yapısında bâzen böyle takdîm ve te'hîrleri gerekli kılabilir. Ammâ bu, bütün cümlelerin öyle olması demek değildir. Türkçe'de de «Devrik Cümle» vardır. Vardır ammâ, Türkçe, devrik cümle esâsına dayanan bir dil değildir. Zâten iş, bundan da öteye geçmiş, «Çarpık Cümle» kılığına girmiştir.

Rahmetli Üstâd, sağ olsaydı, dilimizin bu tezebzübüne acebâ ne derdi ve şu muhalled eserine «kusûr» diye, kim bilir, neleri alırdı.

Kemâl Edib Kürkçüoğlu

TELMÎ' : (تلميع) Bir manzûmenin mısrâlarını, yâhud mısrâların bir kısmını muhtelif lisanlardan tertîb etmekdir. Meselâ İbn-i Kemâl'in :

Bir kölıne köprüdür bu cihân kim gelen geçer
B-il-emni ve's-selâmeti ic'al ubûrena,

«Yâ Rabbî, dünya köprüsünden geçimişizi güvençli ve selâmetli kıl!» meâlindeki beytinin ikinci mısrâı arabîdir. Tâhir Hüsam Çelebi'nin :

Kıssa-i hicrân ile, şekvâ-yi cevr-i yâr ile
În verak ber-hasb-i hâl-i derd-mendân defterest

Bu kâğıd parçası derdlilerin derdleşmelerini gösteren defterdir.» beytinin ikinci mısrâı ile benim :

Hicrânın ile sîne, elem perverdi
Dil, muhtazir-i muztaribe benzerdi
Ey rûh-i revân, avdetin etdi ihyâ
Hoş âmedî vü hâyât-i nev âverdi

rübâî'sinin dördüncü mısrâı farisîdir. Bunlar tam birer telmi'dir. Reis-ül-Küttâb Ârif'in :

Fidâke rûha ebî ey dü âlemin cânı
Eyâ serîr-i kemâlin şeh-i cihanbânı

ve Nedîm'in :

Kücâst kûy-i Nedîmâ? terânesiyle bu dem
Gelir cihâna gül-efşan olub o tâze nihâl

beyitlerinde ise mısrâların bir kısmı Arabca ve Farsca olarak yazılmışdır. Telmî'i İrân şâirleri meydana çıkarmışlar, bir mısrâı Arabca, bir mısrâı Farsca olarak yazdıkları manzûmelere «mülemma'» demişlerdir. Gülistan sâhibi Şeyh Sa'dî'nin «mülemmeât»ı meşhûrdur. Telmî' İranlılardan Türklere geçmiş ve yalnız Arabca değil, Farsca ile de telmî' yapılmışdır. Hazret-i Mevlânâ'nın Çagatayca ve Farsca bâzı mülemmeâtı vardır ki şu beyitler onlardandır :

«Dânî ki men zi-âlem» yalguz seni severmin
«Ger der berem ne-yâyî ender-gamet» ölermin
«Rûzî nişeste-hâhem» yalguz senin katında
«Men hem» tiyiş bilirmin, «men hem» çakır içermin

(Bilirsin ki ben, âlemde yalınız seni severim. Eğer, kucağıma gelmezsen senin tasana boğulup ölürüm. Bir gün, nasıl olsa, senin huzurunda oturacağım. Ben, hem deyiş bilirim; ben hem de şarâb içerim.)

Recâîzâde'nin şu beytinde olduğu gibi fransızca ile mülemma' manzûmeler de yazılmışdı :

Lücce-i nâz ü işveden iki ond (onde)
Bî-bedel, bî-bahâ brün(brune) e (et) blond (blonde).

Burdur meb'usu ve 24 saat kadar Maliye Vekili'nin vekîli olan merhûm Ferîd Recâyî Bey de ermenice ile karışık şöyle bir mülemma' yazmışdı :

Beni sermest-i huzuz eyledi bir Hay (1) güzeli
Lutf-i mek (2) ile câvîd parutyun (3) verdi
Çeşm-i fettânı gibi şûh u füsûn-kâr-i garâm
Nice hosdom (4)la cihâna hânakarutyun (5) verdi
Şol kadar da sironik (6)dir ki izâr-i âli
Hıp deyib verd-i bahâra garamarutyun (7) verdi
Ardasuk (8) rîz ederek gözlerimi hecr ile âh
Meclis-i şevk-i rakîbe talarutyun (9) verdi
Bir tarafdan bana bin neşve-i ümmîd verib
Midk (10)-i sevdâ-verime gerçi zorutyun(11) verdi
Öteden bir takım ağyâr ile hem-bezm olarak
Bütün âsâbıma ammâ digarutyun (12) verdi

---

(1) Ermeni, (2) Bir, (3) Lutf, (4) Va'd, (5) Şûriş, (6) Sevimli, (7) Kırmızılık, (8) Göz yaşı, (9) Tarâvet, (10) Fikir, (11) Kuvvet, (12) Za'f.

(Mülemma' gazel yazmak, her şâirin kârı değildir. Şâirinin anadilinden olmıyan mısrâların veya cümle ve kelimelerin, o dilin selîkasına uyması şarttır. Kelimeleri yan yana getirip vezne sokmakla iş bitmez. Aynı

zamânda o mısrâların, cümle ve kelimelerin şâirin anadiliyle yazdığı kısımlara aykırı düşmemesi de lâzımdır.

Şi'r çi gûyed ber-i men tâ ki zenem lâf ez-û
Hest merâ fenn-i diger gayr-i fünûn-i şuarâ

«Şi'r bana ne söyler ki ondan söz açmaya lüzûm göreyim. Bizim, şâirlerin fenninin dışında başka türlü fennimiz vardır» diyen ve şi'ri gaye değil de vâsıta ittihâz eden Hazret-i Mevlâna'yı, şairlik çerçivesi içinde mutalâa etmek, onun velîlik sıfatına karşı bir saygısızlık olacağından bu bahsin üstünde tutmak îcâbeder.

Bu husûsu böylece işâret etdikden sonra diyebiliriz ki şairlerimiz arasında, gerek Arabca, gerek Farsca ile mülemma' şiir söylemekde en ziyâde başarı gösteren Fuzûlî'dir. Hele bir Na't-i Şerîfindeki :

«Şeref-i silsile-i Âdem ü Havvâ sensin
Ceala' Allâhu fidâen leke ümmî ve ebî»

beyti bir dîvân değerinde sayılsa yeridir.

Beyti açıklıyayım :

«Ey Allâh'ın sevgili Resûlü, Âdem ve Havvâ silsilesinin şerefi sensin. Allâh, anamı da, babamı da (Havvâ anamla Âdem babamı) sana fedâ etsin!»

Kemal Edib Kürkçüoğlu

TELMÎH : (تلميح) Bedî' tâbîrlerindendir. Söz arasında meşhûr bir vak'a, yâhud mârûf bir fıkraya ve yâhud mûtâd bir usûle işâret etmekdir. Ziya Paşa'nın :

Bir abd-i Habeş dehre olur baht ile sultân
Dahhâk'in eder mülkünü bir Gâve perîşân
Tezkir olunur la'n ile Haccâc ile Cengîz
Tebcîl edilir Nûşirevân ile Süleymân

beyitlerinde târihî vak'alara, Kırımlı Rahmî'nin :

Âbisten-i sefâ vü kederdir leyâl hep
Gün doğmadan meşîme-i şebden neler doğar

beytinde el-leyletü hublâ, yâni «Geceler gebedir.» meseline,

Hacle-i nâsûta girmezden mukaddem Âliyem
Eyledin rihlet dirîga halvet-i lâhûtuna
Beklîyorken ben sana şal bağlamak hengâmını
Bağladım ammâ zavallı kardeşim, tâbûtuna

kıt'asında ise eskiden gelinlerin koca evine giderken arabaya binecekleri sırada velileri tarafından bellerine şal kuşatılmak âdetine işâret olunmuşdur. Telmîh edilecek şey herkesce değilse bile, erbâbınca mâlûm olmalıdır. Öyle olmazsa edebî san'at yapılmış değil, muakkad söz, yâhud bir bilmece söylenilmiş olur. Arpa Eminizâde Sâmî'nin :

Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr
Rahne-i seng-i siyeh penbe-i mînâdandır

beytinde olduğu gibi.

TELVÎHÂT : (تلويحات) İşâret ve tegayyür mânâsına gelen «telvîh»in cem'idir. Maksadı, işâret yoliyle ve parlak bir sûretde göstermeğe yarayan san'atlere «Telvîhât» derler. Bunu «mugaleta-i ma'neviyye», «tevriye», «istihdâm», «tevcîh», «ta'rîz», «telvîh», ve «remz» olmak üzere birkaç nev'e ayırırlar.

1— Mugaleta-i ma'neviyye : Mânâ delâletiyle yapılan bir nevi' yanıltmacadır. Manastırlı Rif'at Bey, İlm-i Bedî'inde bunu : «Başka şeyde misli veya nakîzi (muhâlifi) bulunan bir mânânın zikriyle mânânın bir mislinden diğer misline veya nakîzine intikal etmekdir ki :

Dehânın nağme-perdâz eyledikde etdim istifsâr
Sorarsan bu makamı bûselikdir dedi ol dil-dâr

beytine «makam» ve «bûselik» tâbîrlerinin irâdiyle mânânın misline intikal olunmuş ve şu «fülân zâbit bir takım galebelerin vukuunu nakl eder, adem-i sıhhati ise ordu ricâlinin cerhi ile sâbitdir.» ibâresindeki «cerh» lâfzının işrâb ettiği mânâ gibi ki bundan hem rivâyetin sakîmliği, hem de ricâlin mecrûhiyyeti (yaralanması) anlaşılıb her iki hâlde de nakîzini îmâ etmiş olur.» diye târif ediyor.

2— Tevriye : Hakîkat, yâhut mecâz olmak üzere iki mânâsı olan bir lâfzın uzak mânâsını kasd etmekdir. Bir kelimenin herkesce en evvel hatıra gelen meâli : «mânâ-yi karîb» (yakın mânâ), erbâbınca anlaşılan mefhûmu da : «mânâ-yi baîd» (uzak mânâ) olur.

Her yâna bû-yi kâkülünü târ-mâr eder
Kalmaz sabâya etdiği bu rûzgârdır

beytindeki «rûzgâr» kelimesinde «tevriye» vardır. Çünki «rûzgâr» lâfzının yakın mâ-

nâsı olan «yel» değil, uzak mânâsı bulunan «zaman» kasd edilmişdir.

Tevriyeyi «Mücerrede», «müreşşaha», «mübeyyene» ve «müheyyie» isimleriyle dörde ayırırlar.

Tevriye-i mücerrede : Kelimenin uzak ve yakın mânâları levâzımından hiç biri zikr edilmeyen tevriyedir :

Sordum nigârı dediler ahbâb
Semt-i Vefâda, Doğru yoldadır

beytindeki «Vefâ» ve «Doğru yol» tevriyeleri gibi ki bunların mânâsı İstanbul'daki «Vefâ» semti ve «Doğru yol» caddesi, uzak mânâsı da sevgilinin vefâ ve iffet sâhibi olmasıdır. Öyle olduğu hâlde o mânâların ikisine de delâlet edecek bir şey zikr olunmamışdır.

Tevriye-i müreşşaha : Kelimedeki «yakın» mânânın levâzımından bir şeyin zikr edilmiş olmasıdır :

Kalmaz sabâya etdiği bu rûzgârdır

mısrâındaki «rûzgâr» kelimesinin yakın mânâsı olan «yel» mefhûmuna münâsib olarak sabâ lâfzının zikr edilmiş olması gibi.

Tevriye-i mübeyyene : Kelimedeki «uzak» mânânın levâzımından bir şeyin zikr edilmiş olmasıdır :

Kûyunda nâle kim dil-i müştâkdan kopar
Bir nağmedir hicâzda uşşâkdan kopar

beytindeki «Hicâz» ve «Uşşak» kelimelerinin uzak mânâları mûsikîde birer makam demek olduğu için o mânâlara münâsib olarak «nağme» lâfzının zikr edilmiş olması gibi.

Tevriye-i müheyyie : Bir kelimenin uzak mânâsı kasd edilmiş olduğunun anlaşılmasını diğer bir kelimenin delâletiyle tehiyye (ihzâr) etmekdir. İzzet Molla'nın meşhûr :

Tecemmü' eyleyib Meydân-i Lahme
Tuz, ekmek hâini bir nice bâğî
Koyub kaldırmadan ikide, birde
Kazan devrildi, söndürdü ocağı

kıt'asındaki sönen ocağın «uzak» mânâsı bulunan «Yeniçeri Ocağı» olduğunu «kazan devrildi» cümlesinin anlatması gibi. Bunu daha kısa anlatmak için : «Bir tevriye ile diğer bir tevriye yapmakdır.» diye târîf etmelidir. Çünki kıt'adaki «kazan» kelimesi de «Yeniçeri kazanı» demek olub uzak mânâsı kasd edildiğinden o da bir tevriyedir.

3— İstihdâm : Müteaddid mânâsı olan bir lâfzın her mânâsına münâsib kelime îrâdıdır. Muallim Nâcî'nin :

Bahâr erdi açıldı sevdiğim, hem fasl-i dey, hem gül
Biri sahn-i gülistândan, biri sahn-i gülistânda

beytinde olduğu gibi. «Uzaklaşdı» ve «gonce hâlinden çiçek hâline girdi» mânâlarını ifâde eden «açıldı» fi'li zikr edilmiş, sonra birinci mânâsına münâsebeti olan «fasl-i dey» (kış mevsimi) ile «sahn-i gülistândan» terkîbleri, ikinci mânâsına münâsebeti olan «gül» kelimesiyle «sahn-i gülistânda» terkîbi îrâd olunmuş, «bahar geldi, kış mevsimi gül bahçesinden uzaklaşdı. Gül de bahçede açıldı.» demek istenilmişdir.

Canavar vurduğunu saçma ile söylerdi
Sözü de atdığı da avcımızın saçma idi

beytinde «saçma»nın her iki mânâsına münâsebeti olan «söz» ve «attığı» kelimeleri îrâd edilerek istihdam san'ati yapılmışdır.

İstihdâmın bir de zamîr yardımiyle yapılan nev'i vardır. Nâcî :

«Edebiyat-i Arabiyye kitablarında târîf olunduğu üzere iki mânâsı olan bir lâfz ile evvel emirde mânâlarının birini murâd edib ba'dehû o lâfza râci' olan zamîr ile diğer mânâsını kasd etmek veya o lâfza râci' olan iki zamîrden biriyle bir mânâsını, diğeriyle de diğer mânâsını irâde eylemekden ibâret bulunan istihdâmın edebiyyât-ı türkiyyede icrâsı dil şîvesi ayrılığının tabiî îcâbınca hemen hiç yakışık almamakda olduğu gibi sûret-i icrâsındaki tekellüfe nazaran anlamayı güçleştireceği dahi âşikâr bulunduğundan bu târîfe mutabık olan istihdâmın edebiyyat-i türkiyyeye müteallik muhassenatdan addolunmaması lâzım gelir.» der.

Manastırlı Rif'at Bey de :

«İstihdam, ma'niyeyni (iki mânâsı) olan bir lâfzın bir mânâsını kendiyle ve diğer mânâsını ona âid zamîr ile edâ etmekdir. Hayâlî'nin :

Ayağa düş, dilersen başa çıkmak
Anınla başa çıkdı câm-i sahbâ

beytinde «ayağa» lâfzının birinci mısrâda «ayak» mânâsı ve ikinci mısrâdaki «anınla» ile de «eyağ-i mey» olan «kadeh» kasd olunmuşdur.» beyânında bulunur.

Ayrıca bir san'at olan «müşâkele» istihdamı andırır. Fakat aralarında fark vardır.

Müşâkele: «hatıra gelmek, elden gelmek», «koyun sürmek, safâ sürmek» gibi mürekkeb masdarların müştekkatiyle, istihdam işe müteaddid mânâsı olan müfredât ile yapılır. (bk. Müşâkele)

4— Tevcîh: Bir sözün iki taraflı, yâni hem medhe, hem zemme şümûllü olabilecek tarzda söylenilmesidir:

«Âb-i hayvandır efendim, artığın»

mısrâı gibi ki buradaki «âb-i hayvân»: hem «Âb-i Hayât» mânâsına gelir, hem de «hayvan suyu» meâlini ifâde eder. Şu hâlde mısrâın mânâsı: «Efendim, senin artığın Âb-i Hayâtdır.», yâhud: «Efendim, senin artığın hayvan suyudur.», yâni «Sen hayvansın, senden artan su da hayvanın içdiği bir sudur.» demek olur. Tevcîhe «muhtemil-üz-zıddeyn» adını da verirler.

5— Ta'rîz: «Kapalıca itiraz etmek» demektir. Bunu, «bir tarafı gösterib diğer tarafı kasd etmek» diye târif ederler. «Kitâbınızı o kadar muhâfazaya çalışıyorsunuz ki sahifeleri dağılmasın diye kenarlarını kesmiyorsunuz.» ibâresi bir ta'rîzdir. Bundan maksud olan «Derse çalışmadığınız kitablarınızın kenarlarını kesmeyişinizden belli.» ifâdesidir. O ise bir itirazdır. Birinci fıkrada bir taraf, yâni kitâbların kesilmediği gösterilmiş, fakat onunla diğer taraf yâni çalışılmadığı anlatılmak istenilmişdir.

Ta'rîzde nezâket ve nezâhet bulunacağı için itirâzdan iyi te'sîr icrâ eder. Bir muallimin talebesine: «Çalışmayacak olursak sınıfda kalacağımıza şübhe etmemeliyiz.» demesi «Çalışmazsanız sınıfda kalacağınıza şübheniz olmasın.» demesinden fazla hüsn-i te'sîr yapar. Bu yoldaki söyleyişlere «Üslûb-i hakîmâne» derler.

Ta'rîzin dokunaklı olanlarına «İstihzâ», acı ve ağır istihzâyı hâvi olanlarına da «Tehekküm» tâbîr ederler. (Bk. İstihzâ)

Edebiyatı tutub boğdu gürûh-i kudemâ

Okuyun siz de onun cânına ey genç üdebâ

beyti istihzaya, Eşref'in:

Eski eş'ârda dürbin ile mânâ görülür

Yeni eş'ârda mânâ gibi külfet yokdur.

beyti tehekküme misâl olabilir.

6— Telvîh: Uzak ve yakın mânâlar arasındaki levâzım, yâni münâsebetin müteaddid olmasıdır. Manastırlı Rif'at Bey: «Telvîh, maksûd ile gayr-i maksûd arasında vesâit-i intikaliyyenin müteaddid olduğu nüktelerdir:

Anların her biri Bey'den sayılırsa da lik

Birinin hânesi meftûh, birinin ceybi delik

beyti iki beyin zikr olunduğu sırada îrâd olunsa «birinin hanesi meftuh»dan ziyâretçilerin çokluğuna ve ondan yedirip içirmenin çokluğuna ve ondan o Bey'in ikrâmcı olmasına ve ceybi delikden o Bey'in cebinde bir şey duramadığına, ondan da parasızlığına, ondan da cimriliğine intikal olunduğu gibi.»

7— Remz: Uzak ve yakın mânâlar arasındaki münâsebetin gizli olmasıdır.

Bir kısa, bir uzun âdemle tarîk-dâş oldum

Ârif anlar ki bu yolda nelere dûş oldum

beytinde olduğu gibi ki kısadan fitnekâr, uzundan ahmak demek istenildiği remz tarikiyle anlaşılır.

Manastırlı Rif'at Bey merhum İlm-i Bedî'inde ve Telvîhat bahsinin sonunda bir tenbîh yapıyor ki, ehemmiyeti dolayısiyle aynen nakl etdim:

«Bu fasılda yazılan şeylerin yekdiğerine münâsebet ve kurbiyetleri olduğundan beyinlerini güzelce tefrik lâzım olmakla aşağıdaki fıkraların güzelce mütalâa edilmesi lâzımdır. Şöyle ki:

Evvelâ: Mugaleta-i mâneviyye ile cinâsın farkıdır ki cinâs, lâfz-ı vâhidin iki kerre zikr olunması ve sûretde uygun, mânâda aykırı bulunmasiyle olub mugaletada ise lâfzın yalnız bir kerre zikr olunması büyük farkdır.

Sâniyen: Mugaletanın kinâye ile farkıdır ki kinâye hem hakîkat, hem mecâz cihetlerine delâlet eden lâfızda olub her ikisine hamli câiz olursa da mugaleta, lâfzın iştirâk vasfı hasebiyle iki mânâya delâletini veya lâfzın zikr edilmesi sebebiyle mânâ ile nakîzini tazammüne delâletden ibâret olmakla bunda da böyle büyük bir fark vardır.

Sâlisen: Mugaletanın ta'rîz ile farkıdır ki ta'rîz, lâfzın arzından ve gelişinden anlaşılıb hakîkat ve mecâz cihetleriyle delâleti yokdur. Fakat mugaleta, mislini veya zıddını iş'âr etdiğinden ona benzemez.

Râbian: Mugaleta ile tevriyenin farkıdır ki tevriye dâimâ uzak mânâya bitişik olduğundan bellidir.

Hâmisen: Tevriye ile tevcîhin farkıdır ki tevriye, müşterek lafızlara mahsus ve tek lâfzla uzak mânâ kasdine münhasır olub, tevcîh ise bunun tamâmen aksi olduğundan beyinlerinde küllî fark vardır.»

TEMENNÎ: (تمنی) Meânî tâbîrlerindendir. (bk. İnşâ)·

TEMMUZİYE: (تموزیه) Yazdan ve sıcakdan bahs edilerek ve bunlardan «teşbîb» yapılarak büyüklerin medhine dâir yazılan kasîde. Nef'î'nin, Nasûh Paşa vasfında yazdığı bir Temmuziye'nin baş taraflarını nümûne olmak üzere nakl ediyorum:

Yine irişdi Temûz, oldu cihân pür-tef-ü-tâb
Girdi bir hilkate hep âteş ü bâd, âb ü türâb
Erdi bir gayete te'sîr-i havâ kim bir mûr
Bir dem-i germ ile eyler yedi deryâyı serâb
Hâk bir mertebe germ oldu ki devrân edemez
Nice Tûfân ile bir zerre gubârın sîr-âb
Dökülen hâke bu fasl içre değildir bârân
Hoy-feşân olmadadır tâb-i Temûz ile sehâb
Böyle germâda ki deryâları huşg etdi havâ
Kûhdan zâhir ü cârî olanı sanmanız âb
Tâb-i mihr oldu güzârende-i tîğ-i kühsâr
Cûy-veş akmadadır her yana pûlâd-i müzâb
Böyle kalırsa gedâ zindegi-i mihr eyler
Ma'din-i sîm olan yerleri bahr-i sîm-âb
Nazm içün vasfını bu fasl-i cahîm efrûzun
Etse bir şâir eğer tab'ına tevcih-i hitâb
Düşmeden dâm-i hayâle dahi bir demde eder
Tâb-i endîşesi murgan-i maânîyi kebâb
Isınırdı yerine ka'r-i çeh-i Düzeh'de
Etse Fir'avn'i felek böyle havâda gark-âb
Döndü hâküster-i pür-ahkere rîk-i ummân
Ahkeri gevher ü tennûru pür-âteş gird-âb
Aks-i hâl-i ruh-i hûbâna döner âyinede
Düşse deryâda eğer mihre mukabil dür-i nâb
Oldu pûrtâb o kadar şiddet-i germâdan kim
Andırır hâlet-i ser-germi-i uşşâk-ı habâb
Erdi ol dem ki sepend-i ser-i âteş gibi hep
Sâbitât-i feleği ede yerinde pür-tâb
Bir ola sâbit ü seyyâre, müneccimler ele
Hükm içün dâhi ne takvîm ala, ne usturlâb
Nem-çekân oldu felek kubbe-i germâbe gibi
Zanneder nâzil olan katreyi kim görse şihâb
Ne durur zer-ger-i dehr, âna ta'accüb ederim
Bu kadar olmuş iken pûte-i gerdûn pür-tâb
Eridib kurs-i zer-i mihri de meh gibi n'içün
Etmez ol râyiz-i tünd eblak-i devrâna rikâb

TEMSİLİYE: (تمثیلیه) Beyân tâbîrlerinden ve istiâre nevi'lerindendir. «Bir hey'etin bir hey'ete teşbîhi» diye târif edilir. Enderûnlu Vâsıf'ın:

Nâfile bal çalıb ağzıma yalandırdı beni

mısrâında olduğu gibi ki buradaki «ağzına bal çalmak... birine iyi bir vaidde bulunmaya teşbîh edilerek kullanılmışdır. Müteaddid şeylerin biribirine benzetilmesi olan «istiâre-i temsiliyye»lere «mürekkebe» vasfı da verilir.

TENÂFÜR: (تنافر) Lügatde ürkmek demekdir. Fasâhatcilere göre bâzı harflerin, yâhut kelimelerin yan yana gelmesinden, yâhud biribirine yakın bulunmasından telâffuzun güçleşmesi demekdir. Birincisine «Tenâfür-i hurûf», ikincisine «tenâfür-i kelimât» derler. Nâbî'nin:

Letâfet kat kat olmuş ârızında nesterenlenmiş

mısrâındaki «nesterenlenmiş» kelimesinde «tenâfür-i hurûf» ve Âmidli Hâmi'nin:

Ey andelîb, o gül uyumuşmuş ses istemez

mısrâında ise «tenâfür-i kelimât» vardır.

TENÂSÜB: (تناسب) Bedî' tâbirlerindendir. Mânâca biribirine münâsib kelimeleri bir arada zikr etmekdir. Muhyiddin Râif Bey'in:

O âşikane terânen ki bin bahâra değer
Gıdâ-yi rûhu mudur gülsitânın ey bülbül

beytindeki «terâne», «gıda-yi rûh» ve «bülbül» kelimeleriyle «bahâr» ve «gülsitân» lâfızlarının cem'i gibi.

«Mürâât-i nazîr», «telfîk» ve «tevfîk» gibi isimler de verilen tenâsüb, erbâb-i kalemin en ziyâde kullandığı bir san'atdir. Bunun bir de «iyhâm»ı vardır «İyhâm-i tenâsüb» denilen o san'at de müteaddid mânâsı olan bir lâfzın bir mânâsiyle diğer bir kelimenin mânâsı arasında münâsebet bulunmakdır. Nâbî'nin:

Pek uçurma bildiğim kuşdur benim ey bâğbân
Bülbülün gülzâr-i âlemde hezârın görmüşüz

beytindeki «uçurma» ile «kuş» ve «bülbül» ile «hezâr» kelimelerinin bir arada bulundurulması gibi. Mâlûm olduğu üzere «uçurma» : «pervâz ettirme» demek olduğuna göre onunla kuş ve bülbül arasında bir münâsebet vardır. Fakat burada «uçurma» : «medhde mübalega» etme» demek olduğundan ve aralarında ancak uçurmanın bir mânâsı dolâyısiyle münâsebet olduğundan yapılan san'at, tenâsüb değil, iyhâm-i tenâsübdür. Kezâ «hezâr» : «bülbül» mânâsına olduğu için bülbül ile mânâca münâsebeti vardır. Lâkin buradaki mânâsı «bin» adedi olduğu için ikisinin bir arada zikrinden iyhâm-ı tenâsüb husule gelmişdir.

TENKİD : (تنقيد) Fransızca «Critique» karşılığı olmak üzere kullanılan bir kelimedir ki, bir eserin iyi ve fena olduğuna, onun hakîkaten güzel sayılıp sayılamayacağına dâir hüküm vermek mânâsında istimâl edilmekdedir. «Tenkîd» kelimesi Arabcada yokdur, «Nakd, tinkad, intikad, tenekkud» kelimeleri vardır. Hepsi de sağ mı, çürük mü olduğunu anlamak için parayı gözden geçirmek ve seçmek demekdir.

Bununla berâber Nâcî :

«Tenkîd lâfzının Arabîde müstâmel olmaması, bizim istimâlimize mâni olamaz. Hattâ «tenkid»i «intikad»a tercîhan istimâl ederiz. Cem'i : tenkidât.» der.

Ali Cânib Bey, Edebiyat ünvanlı kitabında :

«Eski Yunanlardan tâ 17. ve 18. asırlara kadar tenkîd, daha ziyâde edebî eserlerin şekil kısmıyle meşgul olurdu. O devirlerde tenkîd, «belâgat»in bir şubesi idi. 19. asırdan beri tenkîdin hududu gitdikce genişledi. Şekil mes'elesi ikinci derecede kaldı. Bugün en ziyâde bir edebî eserin rûh ve hayâtiyle uğraşılıyor. Bir eseri tekvîn eden siyasî, içtimâî, dînî sebebler gözden kaçırılmıyor.» diyor.

Hülâsa : Bugünkü tenkîdin mevkii gayet mühim. Bir eserin hayât ve memâtı, münekkidin vereceği ilmî ve tarafsız hükme bağlı. Böyle hüküm verebilecek adamlar maalesef bizde henüz zuhûr edemedi. Tanzimat Edebiyatı üstâdlarının hiç biri, ortaya esaslı ve değerli bir tenkîd nümûnesi koyamadı. Edebî tenkîd nâmına yazılmış yazıların bâzılarından vukufsuzluk, bâzılarından da haksızlık sırıtır... Vukufsuzluk «ilmîlik», haksızlıksa «tarafsızlık» şartına uymaz. Bizde vukufsuz ve haksız tenkîd'in misalleri sayılamıyacak kadar çoktur. Garb'ın anladığı mânâda tenkîdin ilk örneğini vermiş olan Nâmık Kemâl'in Tahrîb-i Harâbatı, Tâkîbi, İrfan Paşa Mektubu vukufsuzluktan uzaksa da, yer yer haksızlıklarla doludur.

Eskiden tenkîde «İlm-i Nakd» denilir ve «Ulûm-i Edebiyye» cümlesinden sayılırdı. Muallim Nâcî :

«Bu ilme nakd denilmesi şu cihetdendir ki, sâhibi tab'-i vekkad ile nekkad (sarrâf pek parlak tab'iyle), hâlis akçeyi mağşûş akçe arasından nasıl ayırırsa şi'r-i bî-aybi şi'r-i ma'yûb miyânından öyle tefrik eder. «eleşyâ'ü tenkeşifü bi-azdâdihâ = Eşyâ, zıdlariyle belirgin hale gelir», hükmünce şi'rin ayıblarını bilmeyen ayıbsız şi'ri tanıyamaz.» der.

İrân'ın Sünnî âlim ve ariflerinden meşhûr Hüseyn-i Vâiz'ın bu ilme dâir Bedâî'-ül-Efkâr fî-Sanâî'-il-Eş'âr isimli bir kitabı vardır. Nâcî, merhum, onu terceme ve Mecmûa-i Muallim'e dere etmeye başlamıştı. Ne yazık ki, tamâmlıyamadı.

TENKÎH : (تنقيح) Bir şeyin fazlasını çıkarmak mânâsında bir kelime olub edebiyatda haşivsiz söz söylemek meâlinde kullanılır. Eskilerden şâir Nâilî münakkah yazılarıyle meşhurdur. Ziya Paşa onun hakkında :

Elfâzı selîs ü müntehabdır
Mazmunları bâis-i tarabdır
Tenkîh ile der sözü o dânâ
Bercestedir anda lâfz u mânâ

mutalâasında bulunur.

TENSÎK : (تنسيق) Sıraya getirmek, nizâma koymak mânâsınadır. Bedî'cilere göre : «Bir ibârede zikr edilecek birkaç şeyi sırasiyle irâd eylemek»dir. Sıra tertîbi, aşağıdan yukarıya doğru olursa «tensîk-i irtikaî» yukarıdan aşağıya doğru olursa «tensîk-i inhitâtî» denilir.

Sıhhatim, ömrüm, hayât-ı câvidânımsın benim

mısrâında tensîk-i irtikaî vardır. Çünki ora-

da sevgili evvelâ sağlığa, sonra yaşayışa, daha sonra ebedî hayâta benzetilmişdir. Bunlar sırasiyle biribirinden kuvvetli oldukları için o sûretle dizilmelerinden tensîk-i irtikaî husûle gelmişdir. Bu mısrâın dizisi değişdirilse de meâli:

Ey benim ebedî hayatım, ömrüm
Seni ben görünce sıhhati gördüm

şeklinde ifâde edilse sözün kuvveti düşürülmüş ve inhitatî bir tensîk yapılmış olur. İzzet Molla'nın:

Ecelle meğer pençeleşmek imiş
Demir pehlivanla güleşmek imiş

beytinde de «tensîk-i inhitâtî» vardır. Çünki şâir, şikâyet etdiği kötü sesli bekçiyi dinlemek husûsunu evvelâ «ecelle pençeleşmeğe», sonra da «demir pehlivanla güleşmeğe» teşbîh etmiş ve sözün kuvvetini düşürmüşdür. Demir pehlivan ne kadar zorlu olursa olsun ecelin pençesi onun da sırtını yere getirir. Bu beyt:

Demir pehlivanla güleşmek imiş
Ecelle meğer pençeleşmek imiş

şekline konulursa makbul bir irtikaî tensîk meydana gelir. Tensîka bâzıları «tedrîc» derler. (bk. Tedrîc)

TENSÎK-İ SIFÂT : (تنسيق صفت) Bir şahısı, yâhud bir şeyi müteaddid sıfatla zikr etmekdir. Sevgiliye:

Sıhhatim, ömrüm, hayat-ı câvidânımsın benim

mısrâiyle hitâb eyleyerek onu sıhhate, ömre, ebedî hayâta benzer olmakla tavsif etmek gibi.

TENŞÎT : (تنشيط) bk. Tecâhül-i ârif.

TERÂNE : (ترانه) Rübâî'nin diğer bir adıdır. Rübâîlerin İrân'da ekseriya terennüm edilmesi, onun bu nâmı almasına sebeb olmuşdur. Terâne, terennüm mânâsınadır. (bk. Rübâî)

TERBÎ' : (تربيع) Bir gazelin her beytine aynı vezinde, üstüne geldiği mısrâyla aynı kafiyede ikişer mısrâ ilâve etmek, âdetâ onu murabba' şekline getirmekdir. Terbî' edilecek gazel, başkasının olduğu gibi terbî' edecek şâirin kendi gazeli de olabilir. Nitekim Muallim Nâcî merhum:

Verdim âteş dillere sûz-ı dil-i âvâreden
Eyledim îcâd bir yangın bir âteş-pâreden

matla'lı gazeline sonradan ikişer mısrâ' ilâve etmiş ve:

Aldım âteş bir zaman bir âteşîn ruhsâreden
Fark olunmam şimdi bir âteş-feşân seyyâreden

şekline giren matlaının üstüne «terbî'-i gazel-i hîş» yâni «kendi gazelimin terbîi» terkibini yazmışdı. Abd-i âciz de bir gazelimi terbî' ederek şu hâle getirmişdim:

Yâd eyledikce vaslını cânımı garibsedim
Hecrin ile tükendi tüvânım garibsedim
«Geçdikce âh ayrı zamânım garibsedim»
«Sıkdı beni muhît ü mekânım garibsedim»

Vaslın imiş meğerse beni ömre aldatan
Hoş gösteren cihânı, dile neşveler katan
«Şimdi durur yabancı bana sevdiğim vatan»
«Sensiz vatanda rûh-i revânım garibsedim»

Doğmuş iken vücûdüm onun sadr-i pâkine
Gurbet gibi esefle bakar dîde, hâkine
«Karşımdaki minâreciğin kalb-i çâkine»
«Aks etdi de acıklı figanım garibsedim»

Olmuş gözümde lâne-i mâtem bütün büyût
Bâb-i tarabde perde olan nesc-i ankebût
«Gûş etdiğim o zemzemeler nerde? Hep sükût»
«Sarmış cihânı hüzn-i nihânım garibsedim»

Gurbet ilinde şâm-i garîbân hazîn olur
Lâkin vatanda olması hayret-karîn olur
«Yurdum bana firâkın ile âteşîn olur»
«Yanmakdadır o nâra cenânım garibsedim»

Bir sakf-i gam görünmededir âsmân bana
Beyt-ül-hazen meâli demekdir cihân bana
«Gönlüm gibi fezâda iyan imtihân bana»
«Artık yetiş ki neşve-resânım, garibsedim.»

Ersin hitâma gayri şu leyl-i mükedderim
Doğsun benim de ufkuma mihr-i münevverim
«Tâhir, rebî'-i makdem-i dil-dârı beklerim»
«Bitsin yeter şu ân-ı hazânın garibsedim.»

TERCEME-İ-HÂL : (ترجمهٔ حال) Bir kimsenin hayatından bahs eden eser. Frenklerin Biyografi dedikleri şahsî târih.

TERCÎ'-İ-BEND : (ترجيع بند) Gazel şeklinde ve ayn-i vezinde yazılmış müteaddid manzû-

menin mütekerrir bir beyt ile biribirine bağlanmış şeklidir. «Vâsıta» denilen o beyt tebeddül edecek olursa «terkîb-i bend», tekerrür ederse «tercî'-i bend» olur. O parçalardan her birine «tercî'-hâne», terkîb-i bend ise, «terkîbhâne» denilir. (bk. Terkîb-i bend)

Ziya Paşa'nın meşhûr «tercî»inden iki bend:

Bu kâr-gâh-ı sun' aceb ders-hânedir
Her nakş, bir kitâb-i-ledünden nişânedir
Gerdûn, bir âsyâb-i felâket-medârdır
Gûyâ içinde âdem-i avâre dânedir
Mânend-i dîv beççelerin iltikam eder
Köhne rıbât-i dehr, aceb âşiyânedir
Tahkîk olunsa nakş-i temâsîl-i kâinât
Ya hâb ü ya hayâl ve yâhud fesânedir
Müncer olur ümûr-i cihân bir nihâyete
Sayfin şitâya meyli, bahârın hazânedir
Kesb-i yakîne âdem içün yokdur ihtimâl
Her i'tikad akla göre gaibânedir
Yâ Rab nedir bu keşmekeş-i derd-i ihtiyâc
İnsânın ihtiyâcı bir lokma nânedir
Yokdur siper bu kubbe-i fîrûze-fâmda
Zerrât, cümle tîr-i kazâya nişânedir
Asl-ı murâd, hükm-i ezel bulmadı vücûd
Zâhirdeki savâb ü hatâ hep bahânedir
Bir fâilin meâsiridir cümle hâdisât
Ne iktizâ-yi çarh u ne hükm-i zemânedir
Sübhâne men tehayyere fî-sun'ih-il-ukul
Subhâne men bi-kudretihi yu'cizül-fühûl

(Sun'unda akılları hayrette bırakan zâtı (Allâh'ı) takdîs ve eksikliklerden tenzîh ederim. Kudretiyle erkişileri, koç yiğitleri âciz bırakan zâtı (Allâh'ı), tekrîm ve tenzih ederim.)

Ecrâm-i-bî-nihâye ile pürdür âsmân
Nisbet olunsa zerre değildir bu hâk-dân
Bin şems-i tâb-dâr ü hezârân meh-i münîr
Yüz bin sevâbit ü niçe seyyâre-i iyân
Her şems eder tevâbi-i-mahsusasiyle seyr
Her tâbia tevâbi-i-uhrâ eder kırân
Her şems eder levâhikına neşr-i feyz-i hâs
Her lâhikın tabîatı emsâline nihân
Her cümle merkezinde eder seyr bî-vukuf
Her kıt'a mihverinde bulur feyz-i câvidan
Her cümle-i vesîade mebsût bin vücûd
Her kıt'a-i fesîhade meşhûd bin cihân
Her bir vücûd masdar olur bin vücûd içün
Her bir cihân hezâr cihândan verir nişân
Her zerrede tarîka-i mahsûsa üzre feyz
Her cismde tabîat-i mahsûse üzre cân
Her âlemin sinîn ü tevârîhi muhtelif
Her bir zeminde başka hisâb üzre zamân
Peyvestedir sevâhili gir-dâb-i hayrete
Bir bahrdir ki bu bahr-i bî-kerân
Sübhâne men tehayyere fî-sun'ih-il-ukul
Sübhâne men bi-kudretihi yu'ciz-ül-fühûl

TERCΓHÂNE: (ترجیع خانه) Tercî'-i bendi teşkil eden bendlerden her biri. (bk. Tercî'-i bend)

TERDÎD: (تردید) Bedî' tâbîrlerindendir. Bir sözü muhâtabın beklemediği bir sûretde bitirmekdir. Meselâ:

Erbâb-i teşâür çoğalıb şâir azaldı

mısrâını işiden muhâtab, daha birkaç şâir varmış zannına düşdüğü hâlde:

Yok, öyle değil, şâirin ancak adı kaldı

mısrâını duyunca beklemediği bir netîceyi almış olur.

TEREDDÜD: (تردد) Meânî tâbîrlerindendir. Muhâtabın işitdiği bir habere karşı mütereddid bulunması hâlidir. Bu hâle karşı söylenilecek söze «inkârî» vasfı verilir. (bk. İnkârî)

TERECCÎ: (ترجی) Meânî tâbîrlerindendir. (bk. İnşâ)

TERFÎL: (ترفیل) Lügatde etek uzatmak demekdir. Arûzculara göre «Müstef'ilün» cüz'üne bir «sebeb-i hafîf» ilâve etmek ve «müstef'ilüntün» yerine «müstef'ilâtün» vezninî kullanmakdır. Öyle yapılmış olan cüz'e «mürefel» derler.

TERKÎB-İ BEND: (ترکیب بند) Gazel şeklinde ve ayni vezinde yazılmış müteaddid manzûmenin birer beyt ile biribirine bağlanmış şeklidir. O beytlere «vâsıta», vâsıtaların yekdiğerine bağladıkları manzûmelere de «Bend» yâhud «terkîb-hâne» derler.

Terkîb-i bendlerde «vâsıta»lar teaddüd eder, yâni her bendin altında ayni vezinde ve murassa' şeklinde bir beyt bulunur. Tercî'lerde ise vâsıta beyti tekrârlanır. Tercî'-i bend ve terkîb-i bend, her mevzûda yazılır, daha doğrusu her mevzû bunlarla nazm edilebilir. Yâni — esâs itibâriyle — kasîdenin medhe, gazelin sevgiye muhassas olması kabilinden değildir. Meselâ Bağdâdlı diye anılan Rûhî ile Ziya Paşa'nın terkîbleri ictimâî ve intikadî, Arpa Eminizâde Sâmî'nin ter-

kîbi tasavvufî mâhiyetde olduğu gibi Bâkî'nin, Taşlıcalı Yahyâ'nın, Enderûnlu Vâsıf'ın, Nevres'in terkîbleri birer mersiyedir. Yahya Kemâl'in Çaldıran-nâmesi hamâsîdir.

Terkîb-i bend denilince — şöhreti dolayısiyle — en evvel hatıra Rûhî'nin eseri geldiği için nümûne olarak ondan iki bend nakl ediyorum:

Sanman bizi kim şîre-i engûr ile mestiz
Biz ehl-i harâbâtdanız, mest-i «elest»iz
Ter-dâmen olanlar bizi âlûde sanır, lîk
Biz mâil-i bûs-i leb-i câm ü kef-i destiz
Bu âlem-i fânîde ne mîr ü ne gedâyız
Âlâlara âlâlanırız, pest ile pestiz
Sadrin gözedüb n'eyleyelim bezm-i cihânın
Pây-i hum-i meydir yerimiz, bâde-perestiz
Erbâb-i garaz bizden ırağ olduğu yeğdir
Zirâ yere düşmez okumuz, sâhib-i şestiz
Mâil değiliz kimsenin âzârına ammâ
Hâtır-şiken-i zâhid-i peymâne-şikestiz
Hem-kâse-i erbâb-i diliz, arbedemiz yok
Meyhânedeyiz gerçi, velî aşk ile mestiz
Biz mest-i-mey-i-mey-kede-i âlem-i cânız
Ser-halka-i cem'iyyet-i peymâne-keşânız

Gör zâhidi kim sâhib-i irşâd olayım der
Dün mektebe vardı, bu gün üstâd olayım der
Mey-hânede ister yıkılıb olmaya vîrân
Bî-çâre harâb olmadan âbâd olayın der
Elden komasın câm-i meyi gül gibi bir dem
Her kim ki bu gam-hânede dilşâd olayın der
Bir serv-kadin bende-i efgendesi olsun
Âlemde o kim gussadan âzâd olayın der
Ömrün geçirüb kûh-i belâda dil-i şeydâ
Berhem-zen-i hengâme-i Ferhâd olayın der
Vasl istemeyüb hecr ile hoş geçdiği bu kim
Miskîn, gam-i cânâneye mûtâd olayın der
Gezdi, yürüdü, bulmadı bir eğlenecek yer
Min-ba'd yine âzim-i Bağdâd olayın der
Bağdâd, sadefdir, güheri dürr-i Necefdir
Yânında ânın dürr ü güher seng-i hazefdir.

Yukarıda da söylenildiği üzere gerek terkîb'in, gerek tercî'in bendleri gazel şeklinde olur. Yâni matla'dan sonraki beyitlerin birinci mısrâı serbest, ikincisi matla'la kafiyeli bulunur. Divân şâirlerimizin İran edebiyatından alıb tatbîk etdikleri usûl budur. Öyle iken bâzılarının, ezcümle Ziya Paşa'nın başka bir manzûmesinde her bendin sonunda:

İstikamet mahz-i cinnetdir bu milk ü millete
Derde uğrar kim sadâkat etse elbet Devlete

beytini tekrarladığı manzûmeye «tercî'-i bend» demesi doğru değildir. Çünki on dört bendden müteşekkil olan o neşîdenin her bendi onar mısrâlı ve her mısrâı kafiyelidir. Her bendi kafiyeli on mısrâdan teşekkül etmiş ve birinci bendin 9 uncu ve 10 uncu mısrâları diğer bendlerin sonunda tekrarlanmış olduğu için buna «muaşşer-i mütekerrir» demek daha doğrudur. Paşa'nın Fuzûlî'ye nazîre olmak üzere yazdığı ve üzerine «Terkîb-i bend» başlığını geçirdiği:

Azm eyleyende bâğa dün ol nahl-i pür-gurûr
Ezhâr-i gülsitâne verib tâze bir sürûr
Etdi kenâr-i havzı nişîmen-geh-i huzûr
Su içre aksini göricek hemçü serv-i nûr
Bu kad mi, yohsa serv-i çemendir? dedim, dedi
Tâze nihâl-i gülşen-i cânındurur senin
Gördüm giderdi nâz atına binmiş ol cüvân
Zülfü nikabın açdı görünce beni hemân
Bir od bırahdı, bağrımı evin yahdı nâgehân
Sordum tutub inânını ey bi-emân emân
Bu hüsn, ya ki mihr-i cihândır? dedim, dedi
Sûz-efgen-i ocâğ-i revânın durur senin

manzûmesi «terkîb-i bend» değil, «müzdevic» bir müseddesden ibâretdir. (bk. Müzdevic müseddes)

TERKÎB-HÂNE: (ترکیب خانه) Terkîb-i bendi teşkil eden bendlerden her biri. (bk. Terkîb-i bend)

TERSÎ': (ترصیع) Bir beyit teşkîl eden mısrâlar ile bir fıkrayı teşkîl eden cümlelerdeki lâfızları vezn ve kafiye itibâriyle biribirine uygun yapmakdır. Tersî', lügatde «Altın, yâhud gümüş bir zemîn üzerine mücevher oturtmak» demekdir. Tersî'li yazı yazmak da murassa' bir eser yapmak gibi zînetli ve kıymetli sayıldığı için o san'ate bu nâm verilmişdir. Şinâsî'nin:

Akl ü hisâb mâil-i tedbîr eder bizi
Nakl ü kitâb kail-i takdîr eder bizi

ve:

Münkazî cevr-i cihân ile hayât-i âdem

Muktazî devr-i zamân ile memât-i âlem
ve :
Fürûğ-ı devlet-i dünyâ tecellâ-yi kibâr olmuş
Dürûğ-ı hâlet-i rü'yâ tesellâ-yi sıgar olmuş
Nâmık Kemal'in :
Eczâ-yi beşer câlib-i ta'cîl-i fenâdır
İbka-yi eser mûcib-i tahsîl-i bekadır
beyitleriyle;
Recâîzâde'nin :

Âstîni pençe-i hurşîddir antârımın
Hem-nişîni gonce-i nâhîddir destârımın
İstesem âsâr-i şark u garba tûfân-hîz olur
En kemîni lücce-i tenkîddir güftârımın

Nâmık Kemal'in : «Basît-i âlemde medâyin-i azîme inşâsıyle revâbit-i ictimâî teşyîd ediyor. Muhît-i âzamda sefâyin-i cesîme peydâsıyle vasâit-i intifâı tezyîd ediyor.»

Abdülhak Hâmid'in :
«En gayretli bildiğimiz muîn-i millet, revâbit-i hayâtın inkıtâiyle müftehir. Cerîha-i silâh indinde bir nişândır. Hisâbında bedîa gibi rağbeti mûcib olur. En himmetli gördüğümüz emîn-i devlet, vesâit-i memâtın ihtirâiyle müştehir. Medîha-i salâh nezdinde hezeyândır. Kitabında sanîa gibi nefreti câlib olur.» ve : «Hakkaniyyet nâm-i celîline müsteid olan savlet ve ric'atinde tevfîk-i rabbânî muînin, nefsâniyyet kâm-i rezîline müstenid olan hiffet ve şiddetinde kahr-ı âsmânî karînin olur.» fıkralarında olduğu gibi.

Tersî'in sözde ne kadar külfetli ve o yoldaki sözlerin ne kadar gayr-i tabiî olduğu misâllerden anlaşılmışdır.

TERTÎB : (ترتيب) Fikrin ve ifâdenin sıralanması, hâdiselerin vukû' buluşlarına göre anlatılması. «Ahmed geldi, Mehmed gitdi.» yerine «Mehmed gitdi, Ahmed geldi.» denilmemesi gibi. Çünki birinci sözde Ahmed'in gelmesi evvel, Mehmed'in gitmesi sonradır. İkincisinde ise aksinedir. Yâni, Ahmed, Mehmed gitdikden sonra gelmişdir. Mehmed'in gidişi Ahmed'in gelişini müteâkib olduğu için birinci söz tertîblidir, ikincisi değildir.

TESBÎĞ : (تسبيغ) Lügatde genişletmek ve tamamlamak mânâsınadır. Arûzculara göre: «fâilâtün» cüz'ünün «sebeb-i hafîf» olan «tün» hecesine sâkin bir elif ilâvesiyle husûle gelen «fâilâtân»ı «fâiliyyân» şekline tebdîl eylemekdir. Fâiliyyân şekline «müsebbağ» derler (bk. Müsebbağ)

TESCÎ' : (تسجيع) : Seci' yapmak, yâni nesirde kafiyeli söz söylemek demekdir. (bk. Seci')

TESDÎS : (تسديس) Bir manzûmenin her beytine dört mısrâ' ilâvesiyle onu «müseddes» bir bend hâline getirmekdir. Terbî' ve tahmîsde olduğu gibi tesdîsin de şartı, yapılacak ilâvelerin tesdîs edilecek beyt ile mukaffa olmasıdır. Meselâ Ziya Paşa, Mahmûd Nedîm Paşa'nın bir matlaını şöyle tesdis etmiştir :

Uşşâk o şâh-i kişver-i hüsnün sipâhıdır
Devlet, fütâdegânına yârın nigâhıdır
Rindin kabâ-yi atlası delk-ı siyâhıdır
Şeyhin serîri mescid ü tâcı külâhıdır
«Efkârı mülki, şehr-i dili taht-gâhıdır
«Her kimse kendi âleminin pâdişâhıdır.»

Mahmûd Nedîm Paşâ'nın beyti bir matla' olduğuna ve bir gazelin başında bulunduğuna göre tesdîsin ikinci bendi o gazelin ikinci beytindeki birinci mısrâın kafiyesine göre takfiye edilmek lâzımdı. Fakat Ziya Paşa, bu lüzûma ehemmiyyet vermemiş, ikinci bendini :

Bir şehrdir ki şehr-i kanâat hisâr-i nâz
Mihmân-serâyına konamaz mevkib-i niyâz
Kulluk, efendilik bulamaz anda imtiyâz
Şehlik, gedâlık olmaz o âlemde kâr-sâz
«Efkârı mülki, şehr-i dili taht-gâhıdır
«Her kimse kendi âleminin pâdişâhıdır.»

sûretinde nazm ederek âdetâ müseddes bir tazmîn yapmış, fakat bu tazmînin baş tarafına «Tesdîs-i matla'-i Mahmûd Nedîm Paşa Vekil-i Nâzır-i Umûr-i Hâriciyye» ibâresini yazmışdır. Yine onun :

Tefekkür etmeli de bu cihâna bir gelişi
Gidermeli kederi, bakmalı safâya kişi

matlaını Ziya Paşa :

Gönül gönül, ne bu hüzn ü elem, bu gam tâ-key
Harâbe-zâr-i cihânda bulur fenâ her şey
Ne oldu devlet-i Cemşîd ü kande Husrev ü Key
Kaçırma fursatı, kıl iltizâm-i sâkî vü mey
«Tefekkür etmeli de bu cihâna bir gelişi
«Gidermeli kederi, bakmalı safâya kişi.»

şeklinde tazmin ederek üstüne yine «Tesdîs-i

matla'-i Mahmûd Bey Müsteşâr-ı Hâriciyye» ibâresini kondurmuşdur. Paşa'nın dîvânında böyle zühûller demiyelim, kayıdsızlıklar görülmekdedir. Meselâ :

Azm eyleyende bâğa dün ol nahl-i pür-gurûr

mısrâiyle başlayan ve «müzdevic bir müseddes» olan manzûmesinin kezâ :

Âlem hayâl-hâne-i hikmet-nişânedir

mısrâiyle ibtidâ eden ve «mütekerrir bir müseddes» olan manzûmesinin başlarına yanlış olarak «terkîb-i bend» ve «tercî'-i bend» terkîblerini yazıvermişdir. (O kelimelere de bakınız!)

Ali Ekrem Bey'in bir gazeline Hüseyin Sîret Bey'in yapdığı şu tesdîs tamâmiyle usûlüne muvâfıkdır :

Gün görmek istesen günün akşâm olur sana
Her şeb dümû'-i mihnetin ecrâm olur sana
Alâm-i ömr, sübha-i eyyâm olur sana
Anka-yi baht, şeb-pere-i bâm olur sana
«Sen zanneder misin ki felek râm olur sana
«Ümmîd, dâima emel-i hâm olur sana.»

Kılsan ne rütbe hâlini tanzîme ihtimâm
El değmeden dağılmada gül-deste-i merâm
Gül mevsiminden etdi mi bülbüller iğtinâm
Her gün zalâm-i mağribi içmek nasîb-i şâm
«Âb-i Hayât sanma, bu mey-hânede müdâm
Her katre-i elem dolu bir câm olur sana»

Bir zehr-hand hârikadır hande-i cihân
Her gonce-i emel açıyor kanlı bir dehân
Gül-gûne-i bahârı siler girye-i hazân
Benzer serâba bâde-i ikbâl-i bî-i'mân
«Zevk-i cihânı nûşedemezsin zamân zamân
Hûn-i siyâh, bâde-i gül-fâm olur sana»

Mahbûb-i Hakk'ı sev ki habîbin budur senin
Nefs-i habîsi ez ki rakîbin budur senin
Ukbâda denmesin ki karîbin budur senin
Yaz bir gazel ki âh-ı garîbin budur senin
«Şi'rinle inle inle nasîbin budur senin
Sevdâ vü ibtilâ reviş-i tâm olur sana»

Vahdet-güzîne sâye-i devlet girân gelir
Ahrâra kendi gölgesi serv-i revân gelir
Seng-i mezâra tâliimiz sâye-bân gelir
Hükm-i zemâne Sîret'e pek bî-emân gelir
«Tecile yok lüzûm ki Ekrem, zamân gelir
«Ka'r-i mezâr, sîne-i ârâm olur sana.»

TESHÎM : (تسهيم) Bedî' tâbîrlerindendir. Seci', yâhud kafiye delâletiyle sözün sonunun ne olacağını evvelden okuyucuya, dinleyiciye anlatabilecek bir söz îrâd etmekdir. (bk. İrsâd)

TE'SÎS : (تأسيس) bk. Kafiye.

TESMÎT : (تسميط) Gazel, yâhud kasîdeyi «müsemmat» denilen tarzda tanzîm etmektir. (bk. Müsemmat)

TESVİYE : (تسويه) Beyân tâbîrlerindendir. Müşebbehi müteaddid, müşebbehün-bihi bir olan teşbîhe denilir. (bk. Teşbîh)

TEŞÂBÜH : (تشابه) Beyân tâbirlerindendir. Ayn-i cinsden olan şeylerin biribirine tercîh edilmeksizin yekdiğerine benzetilmesidir. «Şu çocuklar ne kadar biribirine benziyor.» teşbîhinde olduğu gibi. Diyâribekirli Lebîb'in :

Yanaşsa gabgab-i hûrî-i Cennet gabgab-i yâra
Sanırsın sun'-i Mevlâ ortadan bölmüş bir elmayı

beytinde böyle bir teşâbüh vardır. Demek isteniliyor ki; Cennet hûrisinin çene altı ile sevgilinin çene altı yan yana gelse bir elmanın bir yarısı o, bir yarısı öbürü olur; yâni ikisi de biribirine benzer.

TEŞÂBÜH-İ-ETRÂF : (تشابه أطراف) İki tarafın biribirine benzemesi meâlini ifâde eder bir tâbîrdir ki beytin sonu, evveline münâsib bir kelime olmasıdır.

Halk eder dâd ü sited biz pür-telâş ü bî-nâsîb
Çârsû-yi âlemin bir unmadık dellâliyiz

beytinin ibtidâlarında «dâd ü sited»e, yânî alış verişe mukabil ve münâsib olarak sonunda «dellâl» kelimesinin getirilmesi gibi. Bu san'at «mürâat-i nazîr»e mulhak sayılır.

TEŞBÎB : (تشبيب) Kasîde mukaddimesi demekdir. (bk. Kasîde)

TEŞBÎH : (تشبيه) Beyân tâbîrlerindendir. Aralarında ya hakîkaten, yâhud mecâzen münâsebet bulunan şeyleri biribirine benzet-

mekdir. Bu itibâr ile teşbîhler hakikî ve mecazî olur.

Hakikî teşbîhler: Cisim, cevher ve araz dolayısiyle yapılır. Meselâ:

«Akîk, yâkut gibi kırmızıdır.», «Karakulak suyu Alem-dağı suyu kadar hafîfdir.», «Sevgilinin yüzü gül rengi misâli lâtîfdir.» cümleleri hakikî birer teşbîhdir. Çünki cisim, cevher ve araz dolayısiyle yapılmışlardır.

Mecâzî teşbihler ise: Muhtelif şeyleri bir mânâda birleşdirmek, yâni onları biribirine benzetmekdir: «Fülânın ilmi deniz kadar genişdir.», «Türk askeri demir gibi sağlam, dağ gibi sâbit, arslan gibi cesûrdur.» cümlelerinde olduğu gibi. Bu cümlelerdeki ilim ve Türk askeri ile deniz, demir, dağ ve arslan kelimeleri mânâca ayrı ayrı şeylerdir. Fakat ilim ile deniz arasında genişlik, Türk askeri ile demir, dağ ve arslan arasındaki sağlamlık, sâbitlik ve cesurluk dolayısiyle bunlar biribirine benzetilmişdir.

Erkân-i teşbih: Teşbîhin dört rüknü, yâni temeli vardır.

1) Müşebbeh: benzeyen

2) Müşebbehün-bih: kendisine benzetilen

3) Vech-i şebeh: müşebbeh ile müşebbehün-bih arasındaki münâsebet.

4) Vâsıta-i teşbîh: benzetiliş hükmünü ifâde eden kelime.

«Türk askeri arslan gibi cesaretlidir.» cümlesinde «Türk askeri» benzediği için «müşebbeh», «arslan» kendisine benzetildiği için «müşebbehün-bih», «cesâretli» ikisi arasındaki münâsebeti anlatdığı için «vech-i şebeh», «gibi» benzetiliş hükmünü ifâde etdiği için «vâsıta-i teşbîh»dir.

Benim «vâsıta-i teşbih» dediğime «edât-i teşbîh» diyorlar. Fakat:

«O ay gibi güzelin kırmızı dudağı güle benzer» meâlindeki:

«Leb-i la'li güle benzer o mehin»

mısrâında olduğu gibi, edât olmayan kelimeler ile de teşbîh yapılır. Onun için ben «vâsıta-i teşbîh» tâbirini «edât-i teşbîh»den daha doğru buluyorum.

Mufassal, mücmel, müekked teşbîhler: Bir teşbihde erkânın dördü de zikr edilmişse ona *«teşbîh-i mufassal» denilir. Bâki'nin:*

Derûnun pür-maârif, hem-nişînin merd-i ârif kıl

Açılma ey yüzü gül, şahs-i nâdâna kitâb âsâ

beyti gibi ki burada «gül yüzlü»: müşebbeh, «kitâb»: müşebbehün-bih, «açılmak»: vech-i şebeh, «âsâ» da: vâsıta-i teşbîhdir.

Teşbîhde vech-i şebeh zikr edilmezse o teşbihe «mücmel», vâsıta-i teşbîh de hazf edilmiş bulunursa «müekked» denilir. Bunlar müfassal teşbîhlerden daha belîğ sayılır. Çünki teşbîhin rükünleri azaldıkça mânâsı kuvvetlenir.

Türk askeri cesâretde arslan gibidir.

Türk askeri arslan gibidir.

Türk askeri arslandır.

Cümlelerinden evvelkiler: «Türk askeri arslana benzer.» demek olduğu hâlde sonrakisi «Türk askeri arslanın ta kendisidir.» meâlini ifâde eder.

Teşbîhlerde aranılan şeylerden biri de mubalaga, yâni kuvvetdir. Teşbîhlerin nerede mufassal, nerede mücmel, nerede müekked yapılması lâzım-geldiği edebiyât kitablarında uzun uzadıya yazılmışdır. Fazla mâlûmat almak isteyenler, Diyaribekirli Saîd Paşa'nın Mîzân-ül-Edeb'i ile Manastırlı Rif'at Bey'in Mecâmi'-ül-Edeb'ine baksınlar. Ben, şu kadar söyleyeceğim ki müşebbeh ile müşebbehün-bih arasındaki münâsebet kolayca anlaşılamayacak derecede ise teşbîhin mufassal olması gerekdir. Yoksa söz, ta'kîdli olur ve bilmece hâlini alır. Meselâ Fâzıl Ahmed Bey, eski şâirlerin üslûbunu anlatmak için: «Eskiler muâyedeye gider gibi yazarlardı. Üslûblarının kılığı kıyafeti mustalah cümlelerden kaftanlarla bezenirdi.» diyor. «Eski adamlar, bayramlaşmaya giderken nasıl bol cübbe ve ağır kavuk giyerlerse eski şâirlerin üslûbu da öyle hantal ve sakîl idi.» demek istiyor. Burada vech-i şebeh olan ikinci fıkrayı yazmasaydı da: «Eskiler muâyedeye gider gibi yazarlardı.» diye mücmel bir teşbîh yapmakla kalsaydı yazı yazmakla bayramlaşmaya gitmek arasında münâsebet bulunamayacağı için ne demek istediği anlaşılamazdı.

Müşebbeh ve müşebbehün-bihin müfred ve mürekkeb olması:

Bâzen müşebbeh bir, müşebbehün-bih ziyâde, bâzen müşebbehün-bih bir, müşebbeh fazla, bâzen ikisi de müteaddid olur. Bun-

lardan birincisine «teşbîh-i cem'» derler. Nedîm'in :

Söyle ey kilk-i suhan-ver bülbül-i gûya gibi
Böyle hâmûş olma nakş-ı gonce-i zîbâ gibi
Oldu mu yoksa meğer tanbûr-veş târın şikest
Lüknetin mi var zebânında yahud bebga gibi

beyitlerinde olduğu gibi şâir, kalemini bülbüle, gonce resmine, tanbûra ve papağana benzetiyor. Müşebbeh olan kalem bir olduğu hâlde müşebbehün-bihleri ziyâde oluyor. İstanbul köprüsünün başındaki Yeni Cami'i tasvir eden :

Öyle ta'zîb-i nigâh eyleme bed-bîn olarak
Bırak etrâfı da karşında duran ma'bede bak
Başka bir sâhile gehvâre-i emvâcından
Böyle şeh-dâne çıkarmış mı yakınlarda zaman
Ne seher-pâre-i san'at ki ezelden mahmûr
Leb-i deryâdan uçan bir ebedî hande-i nûr
Sanki ummân-ı bakanın ezelî bir mevci
Yükselirken göğe donmuş da kesilmiş inci

beyitleriyle Mehmed Âkif de o muhteşem ma'bedi inciye, seher parçasına, denizin dudağındaki nûrânî bir gülüşe ve sâire benzeterek bir «teşbih-i cem'» yapıyor.

İkincisine «tesviye» tâbir ederler. Re'fet'in :

Rehâ bulmak ne mümkin sûziş-i mihnetden uşşâka
Visâl âteş, firâk âteş, belâ-yi intizâr âteş

beytinde olduğu gibi ki «visâl», «firâk» ve «belâ-yi intizâr» hâlleri ateşe benzetilmiş, müşebbehün-bih bir tâne olduğu halde müşebbeh fazla bulunmuşdur.

Üçüncüsü, yâni müşebbehin de, müşebbehün bihin de teaddüdü iki türlüdür. Biri : «teşbîh-i melfûf»dur ki evvelâ müşebbehlerin, sonra müşebbehün-bihlerin sıra ile getirilmesidir. İkincisi : «teşbîh-i mefrûk»dur ki evvelâ bir müşebbeh ve müşebbehün-bihin, sonra diğer müşebbeh ve müşebbehün-bihin îrâd edilmesidir. Sâmî'nin :

Gerden-i billûrun üzre gûyiyâ bir şîşede
Sünbül ü şeb-bû, gül-i terdir o zülf ü hâl ü ruh

beyti birincisine, Nâmık Kemâl'in :

Mey-hâne gülsitândır, peymâne gül-feşândır
Sâkî nihâl-i şûhu, mutrib hezâr-i zârı

beyti ikincisine misâldir.

Müşebbeh ve müşebbehün-bihin teaddüdü gibi bâzen vech-i şebeh de müteaddid bulunur. «Sevgilinin zülfü ile aramızda kıl ucu kadar fark yokdur. İkimiz de bahtı kara ve perişânız, evi omzunda, yâni yersiz yurdsuz bir hâldeyiz.» demek olan :

Ser-i mû fark yokdur beynimizde zülf-i dilberle
Siyeh bahtız, perîşan-rûzgârız, hâne-ber-dûşuz

beytinde olduğu gibi. Burada müşebbeh şâirin hâli, müşebbehün-bih de sevgilinin zülfüdür. Zülfün siyah, dağınık ve omuzlar üstüne yaslanmış olması, şâirin de kara tâli'li, perîşân-hâlli ve hâne-ber-dûş, yâni âvâre bulunması aradaki müşâbeheti göstermekdedir. Binâenaleyh bu hâller, ayrı ayrı birer vech-i şebehdir.

Tezâd münâsebetiyle teşbîh : Bazen müşebbeh ile müşebbehün-bih arasındaki tezad, yâni aykırılık da vech-i şebeh teşkil eder. Korkak bir adama «arslan gibi», kısa boylu birine «servi gibi» denilmesi bu kabîldendir.

Teşbîh izâfeti : Bâzen müşebbeh ile müşebbehün-bih muzâf ve muzâfün-ileyh (tamlıyan ve tamlanan) hâlinde ve izâfî bir terkib hey'etinde bulunur.

Artıyor içimde aşkın ateşi
Oluyor bir sitem yangını eşi
Ömrüm bahârının batmış güneşi
Kurumuş hayâtım kış havasiyle

koşmasında olduğu gibi.

Teşbîhde mübalaga maksûd olduğundan müşebbehün-bihin müşebbehden kuvvetli olması lâzımdır. Geçen misâllerde olduğu gibi.

Bâzen de müşebbehün-bih olarak bilinen şeyler müşebbeh hâlinde kullanılır. Bu kullanılışa «teşbîh-i maklûb» derler. Fitnat'ın :

Reng ü bûda zülf-i canâna müşâbih olmasa
Kim bakar gülzâr-i dehrin sünbül ü şeb-bûsuna

beytinde olduğu gibi. Sevgilinin zülfünü sünbüle ve şeb-bûya benzetmek şâirlerce mûtâd bir usûl olduğu hâlde Fitnat, onları zülf-i canâna teşbîh etmek sûretiyle aksine bir harekete bulunmuş ve bu aksi, lâkin zarîf benzetişiyle maklûb bir teşbîh yapmışdır.

Müşebbehün-bihin müşebbehden kuvvetli ve her hâlde hoşa gidecek bir şey olması

şart-ı âzamdır. Yoksa, meselâ bir fikrin doğruluğunu direğe, bir hissin inceliğini keçili makara tiresine, bir hayâlin parlaklığını boyanmış potine benzetmek, beğenilecek bir hareket ve edebî bir san'at sayılamaz. Ziya Paşa «Fuzulî'nin divânı yanık şiirleri hâvidir.» demek için:

Yânıkdır o âşıkın kitâbı
Nazmında kokar ciğer kebâbı

beytini yazmış, Fuzûlî divânının sahîfelerini âdetâ ciğercilerin önlüğüne benzetmişdir. Kezâ Veysî, «Hâb-nâme»sinde: «Hûn-i mâsûman ve mazlûmân ile şekl-i müdevver-i zemîn beyza-i hamrâya döndükde mi âlem mâmûr ve âbâdan idi?..» fıkrasında küre-i arzı mazlûm kanına bulandığı için kırmızı yumurtaya, Şeyh Galib ise:

Sidreydi nihâl o bâğa yekser
Bir ham erik anda çarh-i ahder

beytinde gök kubbeyi ham eriğe benzetmek garabetini göstermişdir.

TEŞDÎD: (تشديد) Mukayyed kafiye iltizâm etmek ve şu haraketle kafiyeyi şiddetlendirmekdir. Buna «i'nât» ve «lüzûmu mâ-lâyelzem» derler.

TEŞHÎS: (تشخيص) Eşyaya şahsiyyet vermektir. Hitâb edib onları adam yerine koymaktır:

Ey nâle, yeter çırpınışın tâk-i sipihre
Ben öyle sağır mâkes-i şîvenden usandım
Ey âh-i tehassür, feleğe saçma şerâre
Tâbınla olan leyle-i rûşenden usandım.
Ey tîr-i kazâdan açılan şerha-i sîne
Dil-hânedeki perdeli revzenden usandım.
Ey mev'id-i dîdâr, benim olma serâbım
Doydum yalana, va'de-i pürfenden usandım.

beyitlerinde nâleye, âh-i tehassüre, şerha-i sîneye ve mev'id-i dîdâra hitâb edilmesi gibi. Aşağıki gazelimin her beytinde aşka hitâb edilmek sûretiyle teşhîs yapılmışdır:

Ey subh-i ezel meşrikı üstünde çakan aşk
Ekvâna ebed-nâire meş'al bırakan aşk
Ey meş'ale-i dîde-fürûziyle demâdem
Ahker düşürüb hâtıra, dil-hâne yakan aşk
Ey tîr-i mesâib uçurub kavs-i kazâdan
Hep hisli yürek kat'ederek rûha takan aşk
Ey cûş ederek sîne-i bürkân-i hafâdan
Bir âteş-i seyyâl gibi kalbe akan aşk
Ey yakdığı mâmûrelerin külleri üzre
Neşveyle durub hande-i savletle bakan aşk
Bak yandı gönül, gel de onun hâkini parlat
Ey subh-i ezel meşrikı üstünde çakan aşk

Teşhîs, bir nevi' istiâre-i mekniyyedir. Meselâ şu gazelde: «Ey insân gibi lâkırdı anlayan aşk!» takdîrindedir. Teşhîsin bâzen bir arkadaşı bulunur ki ona «intak» derler. İntak: Söylemeğe kabiliyeti olmayan şeyler lisânından söylemekdir. (bk. İntâk)

TEŞ'ÎS: (تشعيث) Lügatde misvak tepesini ezmek ve kullanılacak hâle getirmek demekdir. Arûzculara göre: «fâilâtün» cüz'ünü «mef'ûlün» şekline sokmakdır. O şekle «müşa'as» derler.

TEŞTÎR: (تشطير) İkiye ayırmak demekdir. Bir gazeli teşkil eden beyitlerin her mısrâı arasında ikişer mısrâ' ilâve eylemekdir. Teştîr de bir nevi' «terbî'»dir. (bk. Terbî') Fakat terbî'de başkalarının bir gazelindeki beyitlerin üst tarafına ikişer mısrâ' ilâve edilir ve gazel bir mürabba' hâline getirilir. (bk. Mürabba') Teştîrde ise ilâveler beytin iki mısrâı arasına yapıldığı için asıl gazelin bir mısrâı bir beyt olur. Asıl mısrâlar ile yapılan ilâveler fark edilmek için masârî-i asliyye (asıl mısrâlar) mu'tariza içine alınır. Hüseyin Sîret Bey'in bir gazeline benim yapdığım şu teştîrde olduğu gibi:

«Ehvâl-i âkıbetle perâkende-fikretiz»
Müstakbeli görenlere bir levh-i ibretiz
Âsâyiş-i cihânı mekabirde seyr edib
«Âsûdegân-i âleme bakdıkca râhatiz»

«Gördük zamânenin reviş-i leng-edâsını»
Hasret-keş-i küşâde-reh-i istikametiz
Seyr-i sakîmi ucbe-nümâdır fikirlerin
«Biz karşısında samt ile divâr-i hayretiz»

«Sinmiş cidâr u sakfine bin türlü fâciât»
Beyt-ül-Hazen, nişîmen-i gam, dâr-i kürbetiz
Âh-ı derûnla dalgalanan bahr-i mâtemiz
«Gayz u zalâm-i şeb dolu zindân-i mihnetiz»

«Bir gird-bâd-i fikre sarılmış bütün gece»
Emvâc-i leyl içinde garîk-i felâketiz
Gird-âb-i pür-hurûş-i fenâ cezb eder de biz
«Âheng-i kalb-i zâr ile raksân-i nekbetiz»
«Hep âb ü dânemiz kuru bir gamle gözyaşı»
Hân-i rizâda sîr olan ehl-i kanâatiz

Devrin müessir olsa da atvâr-i bâridi
«Enfâs-i âh ile ısınır merd-i uzletiz»
«Herkes bürûc-i âliye fevkınde sâye-sâz»
Biz düşmüşüz zemîne zılâl-i musîbetiz
Lâkin bakın sukutumuza: i'tilâ-nümâ
«Biz Kerbelâ-yi mihnete al kanlı râyetiz»

«Aldatmasın sükût-i hayâlât-bestemiz»
Şimdi rükûd içindeki deryâ-yi şiddetiz
Emvâcımız olursa eğer âsmân-resâ
«Ecrâmı gölgemizde sürükler şehâmetiz»

Düşsek de arza bir düşeriz yıldırım gibi»
Tarrâkamizle mâhi-i âsâr-i gafletiz
Etdikse de tevâzuu mûtâd dâimâ
«Zannetme hevl-i cân ile pâmâl-i zilletiz»

«Zâhirde hâlimiz görünür meskenet-meâb»
Lâkin gelince mevkii sâhib-hamâsetiz
Hiç dalkavukluk eylemedik menfeat için
«Abdülhamîd'e, Tal'at'e git sor, ne âfetiz»

«Sürdük safâ-yi mahbesi, ezvak-i gurbeti»
Hâlâ vatanda zâik-i lezzât-i gurbetiz
Hâlin görüb de cilve-i hayret-fezâsını
«Mâziyle şimdi baş başa ehrâm-i zulmetiz»

«Asrın dühât-i fikri devâbîye benziyor»
Onlarla biz dirîğ! giriftâr-i nakmetiz
Yokdur şükür bu yolda dehâdan nasîbimiz
«Sad hamd Lâ-Yezâle ki mahz-i cehâletiz»

«Pür-iştiyâk kollarımız intizârda»
Mevkuf-i incilâ-yi cemâl-i icâbetiz
Mecnûn misâli çırpınırız sevk-i tâm ile
«Leylâ-yi sermediyyete âguş-i hasretiz»

«Mâh-i Muharrem oldu sinîn-i hayâtımız»
Tâhir, hilâl-i îdine müştâk-i rü'yetiz
Çeşm-i ümîd görmeyecekse o lem'ayi
«Sîret, zâlâm içinde müheyyâ-yi rihletiz»

TETÂBÜ'-İ İZÂFÂT: (تتابع اضافات) Birçok kelimenin biribirine müzâf ve müzâfün-ileyh olması, hattâ aralarına Arabca ve Farsca sıfatlar girmesidir.

Metâf-i zümre-i erbâb-i aşk etmiş bu gül-zârı
Füyûzât-i vücûd-i Hazret-i Sultan-i Dîvânî
Medâr-i iftihâr-i dûdmân-i Âl-i Mevlânâ
Yegâne vâris-i sâhib-kemâl-i Şîr-i Yezdânî

beyitlerinde görüldüğü gibi.

Eskiden Türkçe kaidesiyle yapılan izâfetlerde iki, Farsca izâfetlerde ise üç dereceye kadar câiz, bunlardan ziyâdesi fazla görülürdü. Şimdi Arabca ve Farsca terkîb yapılmadığı, Türkçe izâfetlerde ise birden ziyâdesi fazla olacağı için bu bahisde lakırdıyı uzatmaya lüzum görmüyorum.

TETMÎM: (تتمیم) Kasd edilen mânâyi te'kîd için bir kayd ilâvesi demekdir.

Kendi elimle yâre kesib verdiğim kalem
Fetvâ-yi hûn-i nâ-hakımı yazdı ibtidâ

beyt-i meşhûrundaki «kendi» kelimesinin getirilmesi gibi.

TEVÂRÜD: (توارد) Lügatde gelmek demekdir. Edebiyatda: İki şâirin biribirinden haberi olmaksızın aynı mısrâı, yâhud beyti tesâdüfen söylemesidir ki, ekseriya târîh mısrâlarında olur. Hicrî 1030 târihindeki şiddetli soğuktan denizin donması üzerine İstanbul'da birkaç şâir yekdiğerinden hâberdâr olmaksızın:

«Yol oldu Üsküdar'a bin otuzda Akdeniz dondu»

mısrâını söylemişlerdi ki Ebced hisâbiyle «1030»u gösterir. Şu hâlin vukuu bilindiği için bâzıları, görüb beğendikleri bir sözü benimser ve itiraz vukuunda tevârüd vâki olmuş (!) diye geçişdirmek isterler. Sünbülzâde Vehbî meşhûr «Sühân» kasîdesinde bu gibileri:

Kudemânın bulub âsârını gencîne-misâl
Etdiler cümle haramî gibi yağmâ-yi sühan
Selh ü ilmâm ü tevârüd diye sonra çalışır
Aybini setre nice düzd-i tüvânâ-yi sühan

beyitleriyle târif eder. Recâîzâde Ekrem Bey Ta'lim-i Edebiyât'ında:

«Tehattur suretiyle idrâk gözümüzün önüne gelen şeyler sahîh, sadık ve mükemmel olarak gelir. Tevârüd sûretiyle gelen şeylerde ise daimâ bir karışıklık, bir mübhemlik, bir eksiklik görünmek mukarrerdir. Me'haz ve menşeini, târîhini bilmek istesek kabil olmaz. Tehattur, irâdeye, teemmüle tâbi'dir.

Tevârüd ise gayr-i ihtiyârî bir keyfiyyetdir. Yâni unutulmuş bir şeyin kendi kendine ve bilâ-terâkub tevârüd edivermesidir. Meselâ tehattur, bir şâirin bâzı eş'ârını bize rivâyet etdirir. Tevârüd ise yazdığımız veya söylediğimiz şeylerde başkalarının efkâr ve ibârâtını kendimizin dahi haberimiz olmaksızın bize istimâl etdirir... Bu hâl, pek büyük üdebâda bile vâki olur. Şu kadar ki vu-

kuu pek nâdir olduğu için mâzûr addolunur. Yoksa zamânımızda bâzen görüldüğü gibi kesret-i vukuu hâlinde o, âdetâ bilerek irtikâb olunmuş demek olacağından tevârüd değil, sirkat yahut intihâl demek iktiza eder.»

TEVBÎH : (توبيخ) bk. Tecâhül-i ârif.

TEVCÎH : (توجيه) Bedî' tâbîrlerindendir. (bk. Telvîhât)

TEVCÎH : (توجيه) bk. Kafiye.

TEVHÎD : (توحيد) Lügatde «Birlemek» demekdir. Eski şâirler Allah'ın varlığına ve birliğine dâir yazdıkları manzûmelere bu nâmı vermişler, divânlarının baş tarafına Tevhîde ve Münâcâta dâir bir iki manzûme geçirmeyi şâirlik şanından saymışlardır. Nâbî divânının ibtidâsında Tevhîdi hâvi doksan bu kadar beyitlik bir kasîde vardır. Şâir, o beyitleri Silâhdar İbrâhîm Paşa'nın isteğiyle yazmış olduğunu :

Cenâb-i Âsaf İbrâhîm Pâşâ-yi bülend-ikbâl
Vücûdiyle şeref-yâb olduğunda hıtta-i Şehbâ
Teveccüh etdi dîvân-i hakiri etmeğe tertîb
Külhen müsveddelerden bir yere cem' etdi ser-tâ-pâ
Dedi dîbâcesinde olsa bir sernâme-i tevhîd
Olurdu naksden ârî mükemmel nusha-i garrâ
Olunca ol nefesden bahr-i tab'ım meve-hîz-i şevk
Kalem Tevhîd-i Bârî lüccesinde oldu reh-peymâ

beyitleriyle söylemişdir. Ziya Paşâ'nın Harabât Mukaddimesi'ne yazdığı bir Tevhîd, hem ârifâne, hem şâirâne bir eserdir. Birkaç beytini nakl ettim :

Ey varlığı, vârı, vâr eden vâr
Yok yok, sana yok demek ne düşvâr
Der her şey'in lisânı her gâh
Allâh Allâh Allâh Allâh
Bû kubbede gerçi çok sadâ var
Yok dârda senden özge deyyâr
Ey kevni binâ eden mühendis
Sensin bu manâzıra müessis
Öz hüsnünü kılmağa temaşâ
Bir âyine düzdün ismi : eşyâ
Encüm ile âlemi donatdın
Her necmde bir cihân yaratdın
Saçdın bir avuç güher semâya
Oldu bu kürât-i bî-nihâye
Aşkınla o, remyeden berîdir
Her bir küre zâr ü serserîdir
Nûrun ile iltimâ' ederler
Dervîşlerin semâ' ederler

TEVRİYE : (توريه) bk. Telvîhât.

TEVŞÎH : (توشيح) Lügatde «birine mücevher gerdanlık takmak» demekdir. Müellifler ıstılâhında bir eseri, büyük bir adamın adiyle tezyin eylemek mânâsınadır. «İthâf» kelimesinin izâhında da söylenildiği üzere, eski ilim adamları, bâzı kimselerin nâmına kitab yazarlar, kitabın baş tarafında onların adını zikr ederler, bunu yapmakla da eseri süslemiş olurlardı. Meselâ Kamûs Mütercimi Âsım Efendi, «Râgıb Paşa Hocası İbrâhîm-ül-Halebî»nin siyere dâir 63 beyitlik bir manzûmesini tercceme ve şerh ederek «Tercceme-i Siyer-i Halebî» adını vermişdi. Sonra bu terccemeyi Üçüncü Selîm'e ithâf eyledi ve baş tarafına : «Cânib-i celiy-ül-menâkıb-i Hüsrevîlerine mahzâ meclebe-i duâ vü senâ olmak azm-i sâdıkına mebnî nâm-i nâmî ve ism-i sâmîleri iklîl-i yâfûh-ı eser ve kımme-i terccemeye medâr-i zîb ü fer kılınmışdır.» ibâresini yazdı. Âsım Efendi, bu fıkranın son parçasiyle : «Üçüncü Selîm'in adı kitabımın başına taç ve ziynet ittihaz edildi.» demek ister.

TEZÂD : (تضاد) Bedî' tâbîrlerindendir. Mânâca biribirine zıd olan kelimeleri bir arada kullanmakdır :

«Ağlarım yâdıma geldikçe gülüşdüklerimiz» mısrâındaki «ağlarım» ve «gülüşdüklerimiz» kelimelerinin bir araya getirilmesi gibi. Bu san'ate «tıbâk» ve «mutâbekat» adını da verirler.

Tezâdın bir de îyhâmlı olanı vardır.

İyhâm-ı tezâd : Bir mânâsı diğer bir kelimenin mânâsiyle zıd bir lâfzın o kelime ile birlikde zikridir :

Eline geçeni biraz da sakla
Ak akçe kara gün içindir derler

beytindeki «ak» ve «kara» kelimelerinin birlikde irâdı gibi. Vâkiâ «ak» ile «kara» arasında zıddiyet vardır. Lâkin «kara gün» felâket günü demek olduğuna ve karanın bir mânâsı da felâket bulunduğuna göre beyit-

deki ak ve kara kelimeleri arasında iyhâm-i tezâd vardır.

TEZKİRET-ÜŞ-ŞUARÂ : (تذكرة الشعرا) Eskiden edebiyat târîhi, makamında yazılan kitablar ki bir devir şâirlerinin kısaca terceme-i-hâlleriyle bâzı şiirlerini ihtivâ ederdi ve «şâirleri hatırlatan eser» mânâsını ifâde eylerdi.

İlk Tezikret-üş-Şüarâ, Çagatay şâirlerinin en büyüğü olan Alî-Şîr Nevâyi tarafından «Mecâlis-ün-Nefâis» nâmiyle ve 15. asırda yazılmışdı. Bu kitab yazıldığı zamana kadar yetişmiş olan Çagatay şâirlerinden bahs ediyordu. Bizde de yine o asır içinde Edirneli Sehî Bey de «Heşt Behişt» nâmını verdiği ilk şüarâ tezkiresini yazdı ve zamanına kadar gelmiş olan Rumeli ve Anadolu şâirlerine dâir kısaca mâlûmat verdi.» Ondan sonra her asırda böyle bir tezkire yazmak ve o asırda şöhret alan şâirlerin terceme-i hâllerini zabt etmek âdet hükmüne girdi.

Fatîn Tezkiresi'ne zeyl olmak üzere, «Son asır Türk şâirleri» ünvaniyle mükemmel bir eser yazan İbn-ül-Emîn Mahmud Kemal İnal Bey, kendinden evvel tezkiret-üş-şüarâ yazmış olanlara dâir kitabının mukaddimesinde mufassal mâlûmat vermişdir. Ben o mâlûmatı hülâsatan nakl ediyorum:

Edirneli Sehî, h. 945 (m. 1538) de Heşt Behişt'i yazmış, hicrî 8., 9 ve 10. (milâdî 14., 15 ve 16.) asırlar şâirlerine dâir muhtasar mâlûmat vermişdir. Bu kitab 1325 (1907) de basıldı.

Kastamonulu Lâtîfî: 953 de (1546 da) yazdığı tezkiresinde, İkinci Murad devrinden te'lîfi târihine kadar gelen şâirler hakkında bilgi vermiştir. Kitab 1314 de (1896 da) basılmışdır.

Bağdadlı Ahdî: 971 (1063) de «Gülşen-i Şüarâ»sını yazmış, 960 dan (1553 ten) 971 (1564) târihine kadarki şâirlere dâir mâlûmat vermişdir.

Âşık Çelebi: 974 de (1566 da) «Meşâir-üş-Şüarâ»sını yazmış, 8. ve 9. (14. ve 15.) asır şâirleriyle muâsırlarını kayd etmişdir.

Kınalızâde Hasan Çelebi: 994 de (1586 da) eski tezkireleri hülâsa ve zamânı şâirlerine dâir mâlûmat vermek üzere tezkiresini yazmışdır.

Rusçuklu Mustafa Beyânî: Kınalızâde'nin tezkiresini telhîs etmişdir.

Mehmed Riyâzî: 1018 de (1609 da) «Riyâz-üş-Şüara»sını yazmış, 9., 10 ve 11. (15., 16 ve 17.) asırlar şâirlerinden bahs etmişdir.

Kafzâde Abdülfeyyâz Fâizî: «Zübdet-ül-eş'âr»ını 1030 da (1620 de) yazmışdır. 9., 10 ve 11. asır şâirlerinden bâzılarının vefatları târîhleriyle şiirlerinden nümûneleri hâvidir. Terceme-i-hâl yokdur.

Zehr-i Mârzâde Seyyid Riza: 1000 den 1050 (1591-1640) târihine kadar gelen şâirlere dâir mâlûmat vermişdir. Bu eser de 1316 da (1898 de) basılmışdı.

Yümnî: Fâizî tezkiresi tarzında muhtasar olmak üzere 1030 dan (1620 den) itibâren 29 şâir kayd etmiş ise de 1073 (1662) de vefat ettiğinden tezkire öylece kalmışdır.

Â s ı m : Fâizî'nin «Zübde»sine zeyl olmak üzere 1030 dan 1086 (1620-1676) senesine kadar gelen şâirlerin müntahab eserlerini câmi' bir kitab yazmışdır.

Edirneli Güftî: «Teşrîfât-üş-şüarâ»sını manzûm yazmış, ölmüş olan veya hayatda bulunan bâzı şâirlere dâir mizâhî mütâlealar yürütmüşdür.

Mustafa Safâyî: 1050 (1641) den itibâren 80 sene içinde gelen şâirlere dâir «Nuhbet-ül-âsâr min-fevâid-il-Eş'âr» isimli tezkireyi 1132 (1720) de yazmışdır.

Mirza zâde Mehmed Emîn Sâlim: 1099 dan (1687 den) 1132 (1719) senesine kadar gelen şâirlere dâir bir tezkire yazmışdır ki 1315 (1897) de basılmışdı.

Bursalı İsmail Belîğ: 1030 dan (1620 den) 1139 (1726) senesine kadarki şâirlere dâir muhtasar mâlûmâtı hâvî olmak üzere «Nuhbet-ül-Âsâr li-Zeyli Zübdet-il-Eş'âr»ını yazmışdır.

Kemiksiz zâde Mustafâ Safvet: Safâyî Tezkiresinden hülâsa ve bâzı ilâve ile «Nuhbet-ül-Âsâr fî-Fevâid-il-Eş'ar»ını 1197 (1782) de yazmışdır.

Hüseyin Râmiz: Sâlim Tezkiresine zeyl yazmış ise de ikmâl edememişdir.

Silâhdârzâde Mehmed Emîn Bey: Bu da müsvedde hâlinde kalmışdır.

Koca Bekir Paşa ahfâdından Enderûnlu Âkif Bey: 1211 de (1796 da) «Mir'ât-i Şi'r»

isimli tezkiresini yazmış, Enderûnlu 23 şâirden bahs etmişdir.

Mehmed Esrâr Dede: 1211 (1796) senesine kadar gelen Mevlevî şâirlerine dâir mâlûmât vermişdir.

Ali Enver Efendi: «Semâ'-hâne-i Edeb» nâmiyle Esrâr Dede Tezkiresini hülâsa etmiş ve 1309 da (1891 de) basdırmışdır.

Bağdâdlı Şefkat: 1143 den 1229 (1730-1814) senesine kadar gelen şâirlere dâir muhtasar terceme-i-hâli hâvi bir tezkire yazmışdır.

Vak'a-nüvîs Mehmed Es'ad Efendi: Sâlim Tezkiresine zeyl olmak ve 1251 (1835) yılına kadar almak üzere «Bâğçe-i Safâendûz» nâmiyle bir tezkire yazmışsa da müvedde hâlinde kalmışdır.

Şeyh-ül-İslâm Ârif Hikmet Bey de eksik ve muhtasar bir tezkire yazmışdır.

Dâvûd Fatîn Efendi de Safâyî Tezkiresine zeyl olarak 1269 (1852) senesine kadar gelen şâirlere dâir «Hâtimet-ül-Eş'ar» nâmiyle bir tezkire yazmış ve 1271 (1854) de basdırmışdır.

«Çaylak» lakabiyle anılan Tevfîk Efendi de «Kafile-i Şüarâ» ünvâniyle bir kitab tertib ederek 208 sayfalık bir kısmını 1290 da (1873 te) basdırmış, fakat alt tarafını belki yazmamış, yazmışsa bile basdırmamışdır.

Taşköprülüzâde'nin Şakayık-un-Nu'mâniyye'sinde, bunun terceme ve zeyillerinde, Künh-ül-Ahbâr sahibi Âlî'nin bu eserinin muayyen fasıllarında, Bursalı Tâhir Bey'in Osmanlı Müellifleri'nin «Şuarâ = Şâirler» kısmında, adları muhtelif Tezkirelerde geçen, bâzen de geçmiyen şâirlerin biyografilerine dair malûmat verilmiştir.

Yukarıda, basılmış, bastırılmış oldukları bildirilen Tezkireler, yazma nüshalarına nazaran hem eksikdir, hem de hatalıdır.

Esrâr Dede Tezkiresi'nin, müellif hattiyle olan yegâne nüshası Viyana Devlet Kütübhânesindedir.

Hammer'in de Osmanlı Şairlerine dair Almanca bir eseri vardır. Gibb'in İngilizce Osmanlı Edebiyatı Tarihi bu arada hatırlanabilir. Hâlide Edîb Adıvar tarafından Türkçeye çevirilmiş olan bu eserin ancak bir fasikülü intişar etmiştir.

Bunlardan başka ufak tefek ve bir vilâyet, yâhud meslekde yetişmiş şâirlere mahsûs olmak üzere kitablar vardır. Fakat İbn-ül-Emîn Mahmûd Kemâl İnal Bey tarafından yazılan, Maârif Vekâletince bastırılan Son Asır Türk Şâirleri, Fatin tezkiresine girmeyen şâirlerden zamanımızda yaşayanların bir kısmına kadar mufassal mâlûmâtı hâvî mükemmel bir eserdir. Sa'deddîn Nüzhet Ergun Bey de Türk Şâirleri ünvâniyle bir kitab neşrine başlamışdı; fakat tamamlıyamadı.

TEZYÎL: (تذییل) Bir cümleyi te'kîd için onun mânâsını ifâde eden diğer bir cümlenin îrâdıdır. «Herif cürmünün cezâsını gördü; insan etdiğini bulur.» ibâresinde zeylen getirilen ikinci cümlenin îrâdı gibi.

TIBÂK: (طباق) Aralarında gerek tezâd, gerek diğer sûretle tekabül bulunan şeyleri bir ibârede bulundurmakdır. Cevdet Paşa'nın:

Eden vuslat deminde fikr-i hicrân ağlasın gülsün
Dökenler eşk-i şâdî böyle her ân ağlasın gülsün
Lebi, can tâzeler, bîmâr çeşmi can alır Cevdet
O şûha dil veren dil-haste her an ağlasın gülsün

beyitlerinde: «vuslat-hicran», «ağlasın-gülsün», «can tâzeler-can alır», tezâdlarının,

Dilde safâ-yi aşkın, dîde gamınla pür-nem
Bir evde ayş ü şâdî, bir evde ye's ü mâtem

beytinde mukabelesinin bulunmasiyle «tıbâk» san'ati husûle gelmişdir. Tıbâkın birinci nev'ine «tezâd», ikincisine «mukabele» denildiği vardır. Tıbâk san'atine «mutabakat» tâbir edildiği gibi.

TİRZÎK: (ترزیق) Çalıb alma ve saçma sapan söylemek. Böyle yapana «tirzîk-gûy» denilir. Nef'î'nin:

Hasım ittihâz edinmem o tirzîk-gûyu ben
Nâmûs-i şâiriyyetime kesr-i şân olur

beytinde olduğu gibi.

Trajedi: İnsanların hayatını sahnede göstermek

TRAJEDİ: İnsanların hayatını sahnede göstermek üzere yazılan yazılara Frenkler dramatik derler, dramatik eserleri de «trajedi» ve «komedi» olmak üzere başlıca ikiye ayırırlar. Biri kederi, diğeri neş'eyi tasvîr eden bu

nevi'lerden ikisi de eski Yunanistan'da zuhûr etmiş ve şarab ma'budu Baküs nâmına yapılan âyînlerden alınmışdır.

Mitolojiye göre Baküs, yâhut yunanca Diyoniyos, Baş-ma'bud Jüpiter'in oğlu imiş. Dağ ve kır perileri tarafından terbiye edildiği için gayet vahşî ve haşarı yetişmiş. Asma dikib üzüm yetişdirmekden hoşlanırmış. Bu san'ati ve üzümden şarab yapmayı Yunan krallarından İkariyüs'e öğretmiş. İkariyüs'ün bağına bir keçi girmiş, üzümlerini yemiş. O da keçiyi tutmuş, Baküs mâbedinde kurban etmiş. Ondan sonra her yıl Baküs için bir keçi kesmek âdet olmuş.

Yunancada keçiye «Tragos» denildiğinden onun kesildiği sırada edilen terennümlere «Tragodya» denilmiş. Böyle acıklı sahneleri ihtivâ eden oyunlara da «Trajedi» adı verilmiş.

Trajedinin zuhûru mîlâddan altı, yedi asır önceye kadar çıkarılıyor. Keçi kurbanı esnasında «Kör» denilen bir mugannî, Baküs nâmına terennümler icra edermiş. Mîlâddan evvel altıncı asrın ortalarında «Tespis» isimli bir şâir (Kör)'ün karşısına «Aktör» denilen birini çıkarmış. Bu adamın vazifesi Kör'ün hitablarına cevab vermek imiş. Bu karşılıklı ve hitâblı = cevâblı terennümler, trajedi ve komedideki «Diyalog», yâni mükâlemenin temelini teşkil etmiş. Eski Yunanistan'da en büyük trajedi şâiri olmak üzere Eşil (Eschyle - Eshilüsse : m.ö. 525-456), Sofokl (Sophocle - Sofoclisse : m.ö. 495-405) ve Öripid (Euripide - Euripidesse : m.ö. 480?-407?) nâmında üç kişi vardır.

Eşil, trajedilerini dinî bir fikirle yazar, sahnede ma'bûdları ve onlar tarafından insanların cezaya çarpdırıldığını gösterirmiş.

Sofokl, insanları olmaları lâzım geldiği gibi, Öripid ise yine insanları oldukları gibi tasvîr edermiş.

Fransız şâirlerinden Korney Sofokl'i, Rasin de Öripid'i nümûne ittihâz etmiş.

Bizde Hâmid'in Eşber'i gibi bâzı eserler, trajedi nümûnesi sayılabilir.

TÜRKÜ : (تورکو) Çoğu 11 hece ile nazm edilmiş ve umumiyetle Anadolu'da bestelenib söylenilmeğe başlanmış olan millî nağmeli şarkılardır. Arûz vezniyle tanzîm edilib İrân musikisi usûlüne göre bestelenen sözlere şarkı derler. Şu halde türkü ile şarkı arasındaki fark, vezn ile beste usûlüdür. Meşhûr bir türküden bir parça :

Sabah oldu tan yerleri atıyor
Cümle kuşlar destur almış ötüyor
Ayşeciğim odasında yatıyor
Şakı bülbül, var uyandır yârimi
Ben kıyamam sen uyandır yârimi

Türkü bestelemeğe «türkü yakmak» tâbir edilir.

Konya Vilâyeti Halkıyyât ve Harsiyyâtı'ndan naklen Halk Şâirleri'nde Türkü şöyle târif ediliyor :

«Kendilerine mahsûs beste ile okunan halk şarkılarına «türkü» derler. Bunların Varsagı», «Kaya başı», «Çukur ova», «Bozlak», «Kerem», «Kesik Kerem», «Karaca oğlan»... gibi nevi'leri vardır. Aralarındaki fark, güftede değil, doğrudan doğruya ezgidedir. Halk edebiyatı nevi'leri içinde en ziyâde yaygın olan türkülerdir. Türlü türlü mevzûlarda yazılan türkülerin muayyen bir kaidesi yokdur. Herhangi bir şekilde türkü yapmak kabildir. Türküler ekseriya dörder mısrâlı bendlerden teşekkül eder. Bâzıları ayniyle koşma şeklindedir. Bâzılarında her bendin nihâyetinde aynı mısrâ veya beyt tekrar edilir. O zaman «Dörtleme» veya «Beşleme» ünvânını alır.»

U

UMDE : (عمده) Meânî tâbîrlerindendir. Kelâmın «müsnedün-ileyh» ve «müsned» denilen rükünleridir. Sözde bunlardan maadasına «fazla» denilir.

«Güzelliği dolayısiyle İstanbul, dünyâda tek bir şehirdir.» cümlesindeki «İstanbul» ve «tek bir şehir» kelimeleri «umde», üst tarafı «fazla»dır.

UYÛB-İ KAFİYE : (عیوب قافیه) Kafiye yanlışlıklarına verilen ünvandır. «Mülakkaba» ve «Gayr-i mülakkaba» diye ikiye ayrılmışdır. (bk. Kafiye)

Ü

ÜMANİZM : Millî değil, insanî bir düşünce ile yazı yazmak mesleği. (bk. Realizm)

ÜSLÛB : (اسلوب) Tarz-ı beyân demekdir. Düşüncesini, duygusunu, kuruntusunu yâni tefekkürünü, tahassüsünü, tahayyülünü anlatmak için herkesin şahsî bir ifâde tarzı vardır. İşte o tarza «Üslûb» denilir. Buna «Edâ» tâbîr olunduğu da vardır.

Gerek sözde, gerek yazıda üslûbun çok ehemmiyeti vardır. Bir mes'ele hakkında düşüncesi bir olanlardan hangisi daha iyi söyler ve yazarsa onun ifâdesi başkalarının beyânlarından daha tatlı dinlenir ve okunur. Onun için Nâbî ile onun muakkibi olan Râgıb Paşa :

Hüsn-i tâbîr verir mânîye hüsn-i dîger
Şevket-i hüsne çok imdâdı olur üslûbun

ve :

Hüsnü bâlâ-ter eder câme düşünce çesbân
Nev arûs-i sühane revnakı tâbîr verir

demişlerdir.

Nâmık Kemâl de :

«Eğerçi sîret zarîf olunca sûret lâtîf olmasa da nakaisden mâdûd olmamak lâzım gelir. Fakat âsâr-i edebiyyeyi belâgat-i müeddâ, fasâhat-i edâ ihtiyacından vâreste edemez. Zîrâ bir te'lîf ki hüsn-i ifâdeden mahrûm olur, hâvî olduğu hakayik, çîre-idestî-i intihâl ile mehâret-i kalemiyye eshâbının mülk-i yemîni sırasına pek kolay intikal edebileceği için mahfazasız cevher hükmündedir.» der.

Üslûbun envâı : Her şahsın zamanı, mevkii, idrâki, mâlûmâtı, hülâsa hüviyyet ve meziyyeti îtibâriyle düşünüşü ve düşündüğünü anlatışı kendisine mahsûsdur. Yâni kimsenin ifâdesi, başkasının beyânâtına benzemez. Büfon'nun dediği gibi : «Üslûb-î beyân aynıyle insândır.» İnsanların yüzleri gibi sözleri de başka başkadır. Buna binâen dünyâda ne kadar insan varsa o kadar da üs-

lûb-i beyân vardır. Üslûbun tahdîdine imkân olmadığı hâlde, eskiden yazıların edâ ve müeddâsı nazar-i dikkate alınarak onların yazılış tarzına bâzı vasıflar verilir. Meselâ sâde kelimeleri hâvi olanlara «üslûb-i sâde», süslü tâbîrleri ihtivâ edenlere «üslûb-i müzeyyen» denilirdi.

«Yağan yağmurun tesiriyle yerler yeşerdi.» ibâresinin üslûbu sâde, «Bârân-i rahmetnişânın feyz-i ihyâsiyle rûy-i zemîn handân ve sâha-i gabrâ-yi cihân, nümûne-nümâ-yi gülistân-i cinân oldu.» fıkrasının üslûbu da müzeyyen sayılırdı.

Üslûbda şahsıyyet : Yazı yazmak, mutlaka yazılmış yazıları taklîd etmekle başlar. Bu, tabiî bir hâldir. Çocuklar da başkalarını taklîd ile söze başlamazlar mı? İnsan görüşdüklerinin az çok te'sîri altında kalır. Onların sözlerini ve hâllerini taklîde kalkışır. Müsâhabe böyle olduğu gibi mütalâa da böyledir. Mübtedî' bir okuyucu, okuduğu yazıların te'sîrinden kurtulamaz. Devam etdikçe te'sîr altında kalışı artar ve kendinde evvelâ onların üslûbunun te'sîrini hisseder, yâni o yolda yazmaya heveslenir. Meselâ Üsküdarlı Hakkı Bey, Nef'î'nin kasîdelerini taklîde uğraşırdı. Yahyâ Kemâl Bey, Nedîm'in gazellerini tanzîr ile başlamışdı. Mukallidlerden bâzıları, benzetmecilikden kurtulamamakla berâber bâzıları, kendine mahsus bir beyân tarzı bulur ve o beyân tarzıyle, yazıları husûsîleşir. İşte bu husûsiyyet ve mümtâziyet «üslûbda şahsıyyet» denilen meziyetdir. Bu gibilerin imzaları yazılarının altında değil, satırlarının arasında bulunur. Yâni, yazdıklarına imza koymasalar da yazışlarından hüviyyetleri anlaşılır.

Eski ve yenilerden Fuzûlî, Bâkî, Nef'î, Nâbî, Nedîm, Koca Râgıb, Şeyh Galib, Avnî, Kemal, Hâmid, Âkif gibi şâirlerimiz ve Evliya Çelebi, Naimâ, Kânî, Veysî, Nergisî, Âkif Paşa, Cevdet Paşa, Cenâb, Süleyman Nazif gibi nâsirlerimiz şahsî üslûb sâhibi olan üdebâdandır.

ÜSLÛB-İ HAKÎMÂNE : (اسلوب حكيمانه) Ta'rîz nevi'lerindendir. Birini tekdîr makamında : «Niçin böyle yapıyorsun?» diyecek yerde : «Niçin böyle yapıyoruz? Yapmasak daha iyi olmaz mı?» tarzında ve nefsini teşrîk ederek söylemekdir. (bk. Ta'rîz)

ÜSTÛRE : (اسطوره) Efsâne demek olan «Esâtîr»in müfredidir.

Hüsnün idi dîdârına her vech ile üstün
Üstûre-i Yûnan'daki mâbûde-i hüsnün

beytinde görüldüğü gibi esâtîr kelimesi yerinde kullanıldığı olmuşdur. «Efsânevî» makamında «üstûrevî» denildiği de vardır.

V

VAHDET : (وحدت) İfâdenin mevzû' hâricine çıkmaması, yâni maksad ne ise ondan bahs edilib sözün dallandırılıb budaklandırılmamasıdır.

VAKF : (وقف) Arûzda «mef'ûlâtü» cüz'ünü «mef'ûlât» şekline sokmaktır.

VASF-İ TAHSÎNÎ : (وصف تحسینی) Bir şeyin mâhiyyetini beyân etmekden ziyâde onun lâfzına zînet vermek için kullanılan sıfatlardır. Şeyh Galib'in :

Bu şi'r-i teri okurken ol mâh
Bir savt-i garîb işitdi nâ-gâh

beytindeki «ter» ve «garîb» vasıfları gibi.

Vasf-i tahsinîler, âdeta «haşv-i melîh» cümlesindendir. Mânâca fazladır, lafızlar itibâriyle güzelliği mucibdir.

VÂSITA : (واسطه) Tercî' ve terkib-i bendleri teşkîl eden her bendi yekdiğerine bağlayan aynı vezinde beyt ki tercî'lerde tekrârlanır, terkiblerde başka, başka olur.

VASL : (وصل) Sözü teşkil eden cümlelerin atf ve rabt sûretiyle yekdiğerine bağlı olarak îrâd olunmasıdır. Yazının bu türlü yazılışına «sebk-i mevsûl», cümlelerin kesik, kesik ve ayrı ayrı yazılışına da «sebk-i mefsûl» denilir. Nef'î'nin, Hazret-i Mevlâna vasfındaki kasîdesinden olan :

Feyz-i isti'dâd-i zâtın gör ki etmiş tâ-ezel
Cezbesi hurşîd ü mâh ü âsmânı Mevlevî

mısrâındaki «hurşid, mâh, âsmân» kelimeleri vâv-i âtıfa ile vasl edilmiş ve sebk-i mevsûl olmuşdur. Mısrâı :

Cezbesi hurşîdi, mâhı, âsmânı Mevlevî

şeklinde yazacak olursak sebk-i mefsûl olur, belki de daha fazla hoşa gider.

Atıfla yapılacak vasıllarda mâtûf ve mâtûfün-aleyh olacak cümlelerin ihbârî ve inşâî olmakda bir olması ve sıfatla fâil arasında iştirâk ve cihet-i câmia bulunması şartdır. «Ziya Paşa hem nazm, hem nesr yazmış ise de nazmı nesrine nisbetle daha güzel olduğu için kendisine nâsir demekden nâzım demek elverişlidir.» fıkrasında olduğu gibi.

VASL : (وصل) Revîden sonra gelen harf, yâni redîfin ilk harfi.

Kudema zevkine biz nâil-i istihlâfız
Zübde-i feyz-i üvel, hâtime-i eslâfız

beytinin kafiyelerindeki «z» harfleri gibi. (bk. Kafiye)

VASL : (وصل) Lügatde erişdirme, ulaşdırma mânâlarınadır. Edebiyatda : Bir kelimenin son harfini, sonraki lâfzın sesli harflerle başlayan ilk hecesine vurmak, yâni liyezon yapmakdır. Ziya Paşa'nın :

Milyonla çalan mesned-i izzetde ser-efrâz
Birkaç kuruşu mürtekibin câyı kürekdir

beytindeki «ser» kelimesinin «r»si «efrâz»ın «e»sine vurulub «se-refrâz» okunuşu gibi. Eski şâirler (a, e, i, o, ü) ile başlayan kelimelerde vaslı câiz görürler, fakat «ayın» ve «h» harflerine yapılan vaslı kusur sayarlardı. Meselâ Yahyâ Kemâl Bey'in :

Mehtâb idi güller ve senin en güzel aşkın
Velhâsıl o rü'yâ duruyor yerli yerinde

beytindeki «en güzel aşkın» terkîbi vezin icâbı «en güze-laşkın» gibi okunmak lâzım geldiğinden böyle bir vaslı eskiler hoş görmezlerdi.

Pek samimîdir, yolunda olmasın bu aşk heder

mısrâındaki «aşk»ın «heder»e vasl edilib «aşkeder» okunması da böyle sayılırdı. Bunların birincisine «vâsl-i hemze», ikincisine «vasl-i ayn», üçüncüsüne «vasl-i hâ» denilirdi. Şimdiki yazımızda « ع » olmadığı için vasl-i ayın da olmamak lâzım gelir. Fakat « ه » vaslı yapmamaya dikkat edilmelidir.

VÂZIH : (واضح) Bir okunuşda mânâsı anlaşılacak ifâde. (bk. Vuzûh)

VECH-İ ŞEBEH : (وجه شبه) Beyân tâbîrlerindendir. Müşebbeh ile müşebbehün-bih arasındaki münâsebetdir. Yâni bir şeyin başka bir şeye ne cihetden benzediğini anlatan sözdür. (bk. Teşbîh)

VECÎZE : (وجيزه) Îcâz tarîkıyle söylenilmiş söz; elfâzı az, mânâsı çok kelâm. «Vakit nakiddir.» cümlesi gibi. Mecelle'nin Mukaddime kısmını teşkîl eden 1. — 100. mâddelerin birçoğu, kütüb-i fıkhiyyeden terceme edilmiş olmakla beraber, ifâde bakımından «Vecîze»dir.

VEZN : (وزن) Lügatde «tartı» demekdir. Arûza göre âhenk ölçüsüdür. Bizde iki nevi' âhenk ölçüsü vardır, birine «hece», diğerine «arûz» vezni denilir. (bk. Arûz, Hece)

VUZÛH : (وضوح) İfâdenin derhâl anlaşılacak derecede açık olmasıdır ki sözün «za'f-i te'lîf» ve «ta'kîd» ile berâber ibhamdan da âzâde bulunmasıyle tahakkuk eder. Öyle ifâdelere de «vâzıh» vasfı verilir.

Y

YEDEKLİ : Halk şâirlerince «müstezâd» manzûmelere verilen isim. (bk. Mustezâd)

YEK-ÂHENG : (يك اهنك) Beyitleri arasında mânâca münâsebet bulunan manzûmeler, husûsiyle gazellerdir. Nâcî :

«Bir gazel, bütüniyle makbûl olmak için yek-âheng olmalı, yâhud beytlerinin muhtevî olduğu fikirler, biribirine yek-âheng denilecek derecede mütekarib bulunmalıdır. Meselâ Nedîm'in :

Nâz olur dem-beste çeşm-i nîm-hâbından senin
Şerm eder reng-i tebessüm la'l-i nâbından senin

gibi nâzik bir matla' ile müveşşah olan gazelinde hitâbı zâhide çevirerek :

Zâhidâ ma'zûr tut cildinde siklet var biraz
Gılzatin fehm olunur hacm-i kitâbından senin

diyeceği kimin hatırına gelir... Gazelin her bir beytinde başka bir şeyden dem vurmak bize İran şâirlerinden intikal etmişdir. Arab şâirleri gazeli yek-âheng dediğimiz yolda söylerler. Onların izinden gitmeli idik.» der.

Nazm ve Eşkâl-i Nazm ünvanlı eser-i âcizânemde bu bahse dâir şu satırları yazmışdım : «Gazel tanziminde lâzım olan şeylerden biri ve belki birincisi : beytlerin mânevî irtibâtına dikkatdir. Her beytinde başka bir şeyden dem vuran gazeller attâr dükkânına, binbir çeşid mağazasına benzerler. ler. Meselâ (Vâsıf-i Enderûnî)nin :

Senin hâl-i izârından nişân anberde kalmışdır
Benim sûz-i derûnumdan eser micmerde kalmışdır
Denîler bozdular bikr-i nizâm-i âlemi şimdi
Nizâm ancak, efendi, sûret-i defterde kalmışdır
Müheyyâ bezm-i işret bir kadehle al elim sâkî,
Benimle yâr beyninde hemen bir perde kalmışdır
N'ola hayrân olursa rûz u şeb âyîne-veş Vâsıf
Hayâl ü akl ü fikrim sûret-i dilberde kalmışdır

gazeli gibi ebyâtı muhtelif-ül-meâl manzûmeler, her teli ayrı bir ses çıkaran düzeni bozuk sazları andırdıkları için «Yek-âheng» vasfını ihrâz eyleyemezler ve edebiyyât münekkidlerinin kulaklarında takdîr aksi uyandıramazlar...»

Öyle sanıyorum ki böyle meâli muhtelif beyitlerden gazeller tertîb etmek, evvelâ kafiyeleri bulub sonra onlara göre söz uydurmakdan ileri gelmişdir ki, bâzılarınca şu harekete «kafiyeden ilhâm almak» tâbir edilmişdir. Aceze-i şüaranın böyle yapmaları, acizlerine bağışlansa bile muktedir şâirlerin de aynı âhenksizliği göstermelerine ne demelidir? Ziya Paşa'nın Nâmık Kemâl'e nazîre olarak yazdığı hakîmâne bir gazele kafiye hatırı için «bâd»li, «dâmâd»lı beyitler sıkışdırması ve gazelin yek-âhengliğini, yâhud tâbir-i dîğerle vahdetini bozması ne ile te'vîl olunabilir? İşte o gazel :

Kıyâm-i mülk ümîdin eyleme bîdâd lâzımsa
Muhakkakdır zevâl-i devlet istibdâd lâzımsa
Vücûd-i mülke efrâd-ı raiyyet cüz'-i lâzımdır
Nasıl cem'-i ülûfa nusret-i âhâd lâzımsa
Bıraksın zikr-i hayr âsâr ü ef'aliyle âlemde
Eğer bir âdeme hayr-ül-halef evlâd lâzımsa
Menâfi' muhtelifdir iktizâ-yi rûzgâr üzre
Değil üryâna lâzım nâhudâya bâd lâzımsa

Sakın ikbâl içün eşhâsa olma âlet-i ağrâz
Sana lâzım mı olmak âleme cellâd lâzımsa
Umûr-l beytî hep var mı tasarruf etmeğe hakkı
Eğer duhter içün nâçâr bir dâmâd lâzımsa
Ziyâ-âsâ Kemâl-i kâmile peyrevlik etsinler
Hüner-mendân içün taklîde bir üstâd lâzımsa

Yek-âheng gazel için bir nümûne lâzımsa sırf çiçekden bahs eden şu eser-i âcizânem bir fikir verebilir:

Koklat bana kâkülleri sünbül senin olsun
Göster ruh-i zîbâyi karanfül senin olsun
Gül-gonce-i la'lin yetişir hâtır-i zâra
Ey nahl-i letâfet, gülüver, gül senin olsun
Baygın bakışın eyledi dil-hânemi medhûş
Al nergisi ey mest-i tegafül, senin olsun
Zanbak çiçeği bir yana dursun, bana sen bak
Sen gül bana, gülşen bütün ey gül senin olsun
Sen gülbünüsün, bülbülüyim bense bu bâğın
Düşsün bana gül, sevgili, bülbül senin olsun
Bir deste çiçek oldu bu nev-güfte-i Tâhir
Tak zülfüne ey berzede-kâkül, senin olsun!

YEKÂVÂZ : (يك آواز) Başından sonuna kadar aynı kuvvetde güzel bulunan manzûmelere verilir bir sıfatdır. Ziya Paşa'nın Nef'î hakkında:

Etdikce kasîdeye ser-âğaz
Tâ âhire dek olur yek-âvâz

demesine göre eserlerinde başdan sonuna kadar aynı güzelliği muhâfaza edebilen şâirlere de mecâz-i mürsel alâkasıyle sıfat olabilecek.

Z

ZA'F-İ TE'LİF : (ضعف تأليف) İbâre tertîbinin sağlam olmamasıdır ki, kalem ve üslûb sâhibi edîbler arasında cârî olan usûle riâyet edilmemekden ileri gelir. Başlıca sebebleri: Evvel söylenilecek kelimelerin sonraya bırakılması, sonra söylenileceklerin evvel söylenilmesi, hazfi lâzım gelenlerin zikri, zikri îcâbedenlerin hazfidir.

Za'f-i te'lîfin, ibârenin mânâsını bozacak dereceye çıkmasına «Fesâd-i te'lîf» denilir. (bk. Fesâd-i te'lîf)

ZÂT-ÜL-MATÂLİ' : (ذات المطالع) İlk beyitden başka müteaddid matlaı bulunan kasîde demekdir. Böylelerine nazm ve şi'r itibâriyle ve müzekker sigasiyle «Zül-matâli'» de tâbîr olunur. (bk. Kasîde)

ZELEL : (زلل) Lügatde eksiklik demekdir. Arûzculara göre «mefâîlün» cüz'ünü «feil» şekline sokmak mânâsınadır. O şekle «Ezel» tâbîr ederler.

ZEM Bİ-MA-YÜŞEBBİH-ÜL-MEDH : (ذم بما يشبه المدح) Bedî' san'atlerindendir. Birini medh ediyormuş gibi zemmetmekdir. Meselâ: «O kadar hak-şinâs bir adamdır ki şükrünü ifâ edemem diye üzerinde hoca hakkı bulundurmamışdır.» ibâresinde bu san'at vardır. Çünki herifin hak-şinâs olduğunu söyleyerek medh ederken câhil bulunduğunu anlatmak sûretiyle zemmetmekdedir.

ZEVK : (ذوق) Lügatde «tadmak, bir şeyin lezzetini duymak» demekdir. Mecâzen bir şeyin mâhiyyetini iyice anlamak, değerini hakkıyle takdîr etmek mânâsında kullanılır. Bunun edebiyata müteallik olanına «Zevk-i edebî» denilir.

Bir eserin edebiyatdan sayılıb sayılamaya-

cağı ancak zevk-i edebî ile tâyîn olunur. Zevkin derecesi olduğu gibi zevk-i edebînin de derecesi vardır. Hasta bir adam, yiyip içdiği şeylerin lezzetini tamâmiyle duyamaz. Edebiyatda sağlam anlayışı olmayan da edebî bir eserin mâhiyyetini lâyıkiyle takdîr edemez. Maddî şeyleri anlayabilmek için «selâmet-i his = duygu sâlimliği» lâzım olduğu gibi edebî eserleri tanıyabilmek için de «Selâmet-i zevk = zevk sâlimliği» icab eder. Binâenaleyh o hassaya «Zevk-i selîm» tâbir olunur ki, edebî sözlerin asıl mümeyyizi olacak odur. Nitekim Fransa'nın 17. asırdaki Klâsik edebiyatının esasını «La raison» ve «Le bon sens», yâni «Hakîkat» ile «Zevk-i selîm» teşkîl ediyordu.

ZİHÂF : (زحاف) Lügatde zahmetle ve sürünerek yürümek demekdir. Arûzculara göre uzunca okunması lâzım gelen bir hecenin vezn icâbı kısa okunmasıdır.

Ben neler çekmekdeyim bilsen elinden ah senin

mısrâındaki «âh»ın çekilemeyişi gibi. Zihâfın zıddı «imâle»dir. (bk. İmâle)

Yerinde bir imâle her vakit kulağa hoş gelir. Fakat bir zihâf tabîate hiç bir vakit uygun gelmez. Bundan dolayı Sâbit'in bâzı rekîk manzûmeleri için Ziya Paşa :

Lâkin anı kayd-i darb-i emsâl
Vâdî-i zihâfa eyler irsâl

demişdir.

ZİHÂF : (زحاف) Arûzun «Efâîl» ve «tefâîl» denilen asıl cüz'lerine ziyâdelik, yâhud noksanlık dolayısiyle o cüz'lerin değişmesine denir ve «ezâhif» diye cemi'lendirilir.

Zihâf makamında kullanılan bir de «illet» tâbîri vardır. Fakat arûzculardan bâzıları, bu iki kelimenin mânâsını ayırmışlar, «esbab»da olan tegayyüre zihâf, «evtâd» ve «fevâsıl»da olan değişikliğe «ilel» adını vermişler, bâzıları «arûz» ile «darb»de olan tegayyüre «ilel», «haşiv»deki değişikliğe «zihâf» demişler, pek ince eleyib sık dokumayanlar ise her türlü tegayyürâta ilel deyip geçmişlerdir.

Efâîl ve tefâîle ârız olan zihâflar :

Habn, izmâr, tay, habl, kabz, asb, kasr, kat', kef, kesf, vakf, katf, haz, salm, teş'îs, hazf, beter, terfil, izâlet, isbâğ, harm, harb, hetm, ceb, zelel, şeter, hacf, reb', selh, tams, hal', ref', şekl, ced', nahr, selm, naks, vaks, akl, cüz'.

Efâîl ve tefâîlden en ziyâde zihâfa uğrayan : Mefâîlün, fâilâtün, müstef'ilün, mef'ûlâtü, feûlün cüz'leridir.

Mefâîlün cüz'ünün zihâfları

Kabz : «mefâîlün» cüz'ünü «mefâilün» şekline sokmakdır.

Kef : «mefâîlün» cüz'ünü «mefâîlü» şekline sokmakdır.

Harm : «mefâîlün» cüz'ünü «fâîlün»den bedel «mef'ûlün» şekline sokmakdır.

Harb : «mefâîlün» cüz'ünü «fâîlü»den «mef'ûlü» şekline sokmakdır.

Şeter : «mefâîlün» cüz'ünü «fâilün» şekline sokmakdır.

Hazf : «mefâîlün» cüz'ünü «mefâî»den bedel «feûlün» şekline sokmakdır.

Kasr : «mefâîlün» cüz'ünü «mefâîl» şekline sokmakdır.

Hetm : «mefâîlün» cüz'ünü «mefâ'»dan bedel «feûl» şekline sokmakdır.

Ceb : «mefâîlün» cüz'ünü «mefâ»dan bedel «feil» şekline sokmakdır.

Zelel : «mefâîlün» cüz'ünü «fâ'»dan bedel «fa'l» şekline sokmakdır.

Beter : «mefâîlün» cüz'ünü «fâ»dan bedel «fa'» şekline sokmakdır.

Bu zihâflar neticesinde teşekkül eden kelimelerden bir takım fer'î vezinler hâsıl olur. O vezinlere asıl veznin fürûu derler. Fer'î vezinlerin birer adı vardır. Meselâ «mefâîlün» esas bir vezindir ki fürûu şunlardır :

Mefâilün	: Makbûz	Feûl	: Ehtem
Mefâîlü	: Mekfûf	Feil	: Mecbûb
Mef'ûlün	: Ahrem	Fâ'	: Ezel
Mef'ûlü	: Ahreb	Fa'	: Ebter
Fâilün	: Eşter		
Feûlün	: Mahzûf		
Mefâîl	: Maksûr		

Fâilâtün cüz'ünün zihâfları

Habn : «Fâilâtün» cüz'ünü «feilâtün» şekline sokmakdır.

Kef : «Fâilâtün» cüz'ünü «fâilâtü» şekline sokmakdır.

Şekl : «Fâilâtün» cüz'ünü «fâilün» şekline sokmakdır.

Kasr : «Fâilâtün» cüz'ünü «fâilân» şekline sokmakdır.

Kat' : «Fâilâtün» cüz'ünü «fa'lün» şekline sokmakdır.

Teş'îs : «Fâilâtün» cüz'ünü «mef'ûlün» şekline sokmakdır.

Hacf : «Fâilâtün» cüz'ünü «fa'» şekline sokmakdır.

Tesbîğ : «Fâilâtün» cüz'ünü «fâiliyyân» şekline sokmakdır.

Reb' : «Fâilâtün» cüz'ünü «fa'l» şekline sokmakdır.

Fâilâtün cüz'ünün fer'leri :

Feilâtün : Mahbûn
Fâilâtü : Mekfûf
Feilâtü : Meşkûl
Fâilün : Mahzûf
Feilân : Mahbûn-i maksûr
Fâilân : Maksûr
Feilün : Mahbûn-i mahzûf

Fa'lün : Maktû'
Mef'ûlün : Müşa'as
Fa'lân : Maktû'-i müsebbağ
Fa'l : Merbû'
Fâiliyyân : Müsebbağ
Fa'liyyân : Mahbûn-i müsebbağ
Fâ' : Mahcûf-i müsebbağ
Fa' : Mahcûf

Müstef'ilün cüz'ünün zihâfları

Habn : «Müstef'ilün» cüz'ünü «mefâilün» şekline sokmakdır.

Tay : «Müstef'ilün» cüz'ünü «Müfteilün» şekline sokmakdır.

Kat' : «Müstef'ilün» cüz'ünü «Mef'ûlün» şekline sokmakdır.

Tahlî' : «Müstef'ilün» cüz'ünü «Feûlün» şekline sokmakdır.

Haz : «Müstef'ilün» cüz'ünü «Fa'lün» şekline sokmakdır.

Ref' : «Müstef'ilün» cüz'ünü «Fâilün» şekline sokmakdır.

Habl : «Müstef'ilün» cüz'ünü «Fi'letün» şekline sokmakdır.

İzâlet : «Müstef'ilün» cüz'ünü «Müstef'ilân» şekline sokmakdır.

Terfîl : «Müstef'ilün» cüz'ünü «Müstef'ilâtün» şekline sokmakdır.

Müstef'ilün cüz'ünün fer'leri

Mefâilün : Mahbûn
Müfteilün : Matvî
Mef'ûlün : Maktû'
Feûlün : Muhalla'
Fa'lün : Ehaz
Fâilün : Merfû'
Fi'letün : Makbûl
Müfâilân : Mahbûn-i müzâl
Müfteilân : Matvî-i müzâl
Müstef'ilân : Müzâl
Fa'letân : Mahbûn-i müzâl
Müfâaletün : Mahbûn-i müreffel
Müfteilâtün : Matvî-i müreffel
Müstef'ilâtün : Müreffel

Mef'ûlât cüz'ünün zihâfları :

Habn : «Mef'ûlât» cüz'ünü «Mefâil» şekline sokmakdır.

Tay : «Mef'ûlât» cüz'ünü «Fâilât» şekline sokmakdır.

Habl : «Mef'ûlât» cüz'ünü «Feilât» şekline sokmakdır.

Vakf : «Mef'ûlât» cüz'ünü «Mef'ûlân» şekline sokmakdır.

Kesf : «Mef'ûlât» cüz'ünü «Mef'ûlün» şekline sokmakdır.

Ref' : «Mef'ûlât» cüz'ünü «Mef'ûlü» şekline sokmakdır.

Salm : «Mef'ûlât» cüz'ünü «Fa'lün» şekline sokmakdır.

Ced' : «Mef'ûlât» cüz'ünü «Fâ'» şekline sokmakdır.

Nahr : «Mef'ûlât» cüz'ünü «Fa'» şekline sokmakdır.

Mef'ûlât cüz'ünün fer'leri :

Mefâil : Mahbûn
Fâilât : Matvî
Feilât : Mahbûl
Mef'ûlân : Mevkuf
Mef'ûlün : Meksûf
Feûlün : Mahbûn-i meksûf
Feûlân : Mahbûn mevkuf
Fa'lün : Aslem
Fâilân : Matvî-i mevkuf
Fâilün : Matvî-i meksûf
Feilün : Mahbûn-i matvî-i meksûf
Mef'ûlü : Merfû'
Fâ' : Mecdû'
Fa' : Menhûr

Feûlün cüz'ünün zihâfları :

Kabz : «Feûlün» cüz'ünü «Feûlü» şekline sokmakdır.

Kasr : «Feûlün» cüz'ünü «Feûl» şekline sokmakdır.

Hazf : «Feûlün» cüz'ünü «Feil» şekline sokmakdır.

Selm : «Feûlün» cüz'ünü «Fa'lün» şekline sokmakdır.

Serm : «Feûlün» cüz'ünü «Fa'l» şekline sokmakdır.

Beter : «Feûlün» cüz'ünü «Fa'» şekline sokmakdır.

Feûlün cüz'ünün fer'leri :

Feûlü	: Makbûz	Fa'lün	: Eslem
Feûl	: Maksûr	Fa'l	: Esrem
Feil	: Mahzûf	Fa'	: Ebter

ZİKR : (ذكر) Meânî tâbîrlerindendir. Söylenilmesi lâzım gelen sözün ibârede bulundurulmasıdır. Bulunması îcâb eden sözün terkîne «hazf» derler. Zikr ve hazf «meânî»nin mühim bahislerindendir. «İrâd ve ihmâl»de tâbîr olunan zikr ve hazfin mevki'lerini tâyîn edecek olan : «zevk-i selîm»dir. (bk. Hazf, îrâd ve ihmâl)

ZİYÂDE : (زياده) Müstezâd şeklinde mısrâların sonuna ilâve edilen mevzûn ve kısa parça. (bk. Müstezâd)

ZÜ-KAFİYETEYN : (ذو قافيتين) Aslî olandan bir fazla kafiyesi olan nazımdır.

Çeşminde olan «şerâb»-i «neşve»
Etdi dilimi «harâb»-i «işve»

beytinde olduğu gibi. (bk. Kafiye)

ZÜLKAVÂFİ : (ذوالقوافى) Aslî olandan mâadâ ikiden fazla kafiyesi bulunan nazımdır. Yenişehirli Avni Bey'in :

«Erbâb»-i «kalem» mârifet-âmûz-i «ümem»dir
«Âdâb»-i «ümem» mâhasal-i feyz-i «kalem»dir

beytinde olduğu gibi. (bk. Kafiye)

ZÜL-METÂLİ' : (ذوالمطالع) bk. Kasîde, Zâtül matâli'.